

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PARTİ TARİHİ

Türkiye Komünist Partisi'nin
Kuruluş Dinamikleri

[1. Kitap]

PARTİ TARİHİ

**Türkiye Komünist Partisi'nin
Kuruluş Dinamikleri**

Yazılama Yayınevi: 216

Parti Kitaplığı: 2

PARTİ TARİHİ

Türkiye Komünist Partisi'

Kuruluş Dinamikleri

TKP Parti Tarihi Araştırma Grubu

Kapak Tasarımı: Levent Karaoğlu

Sayfa Düzeni: Eren Taymaz

ISBN: 978-605-2222-45-4

Birinci Baskı: Ocak 2021

© Yazılama Yayınevi

Baskı: Mutlu Basım - Mutlu Print Basım Tic. Lim. Şirketi

Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi

C Blok No: 256 Topkapı - İstanbul

Tel: 0 212 577 72 08

Sertifika No: 48627

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.

Serasker Cad. Osmancık Sokak

Betül Han 9/13 Kadıköy – İSTANBUL

Sertifika No: 12411

Tel: 0 216 338 52 59

iletisim@yazilama.com

www.yazilama.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

PARTİ TARİHİ

Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Dinamikleri

Cilt 1

Türkiye Komünist Partisi'nin 100. yaşı dolayısıyla yürüttüğü merkezi çalışmalardan biri olan ve dört ciltten oluşan Parti Tarihi dizisi, TKP bünyesinde kurulan Parti Tarihi Araştırma Grubu tarafından hazırlanmaktadır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ: GENEL YAKLAŞIM	9
İKİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI SOSYALİZMİ: KAYNAKLAR, ÖRGÜTLER, MİRAS.....	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BAKÜ: TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ KURULUYOR.....	55
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KOMÜNİST ENTERNASYONAL VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ.....	103
BEŞİNCİ BÖLÜM	
MÜTAREKE VE İŞGAL İSTANBUL'UNDA SOL VE KOMÜNİZM.....	137
ALTINCI BÖLÜM	
MİLLİ MÜCADELE ANKARA'SINDA KOMÜNİST HAREKET	163
YEDİNCİ BÖLÜM	
CUMHURİYET VE İSTANBUL MERKEZLİ TKP.....	191
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
SONUÇ.....	221
EK 1:	
TKP'NİN GENÇLİK YILLARI VE KÜRT SORUNU	226
EK 2	
PARTİ PROGRAMLARI: KURULUŞ YILLARI.....	237
DİZİN	245
KRONOLOJİ	252

KISALTMALAR

ATC:	Amele Teali Cemiyeti
Bİİ:	Beynelmilel İşçiler İttihadı
BMM:	Büyük Millet Meclisi
İKG:	İstanbul Komünist Grubu
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KEYK:	Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu
Komintern:	Komünist Enternasyonal, III. Enternasyonal
KPD:	Almanya Komünist Partisi
KUTV:	Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi
MK:	Merkez Komitesi
MUSKOM:	İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği veya Merkezi İslam Komiserliği
NEP:	Yeni Ekonomi Politikası
OSF:	Osmanlı Sosyalist Fırkası
RKP(B):	Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)
RSDİP(B):	Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik)
RSFSC:	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSİF:	Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SPD:	Almanya Sosyal Demokrat Partisi
SR'ler:	Sosyalist Devrimciler Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
THİF:	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TİÇSF:	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TKF:	Türkiye Komünist Fırkası
TKP:	Türkiye Komünist Partisi
TKT:	Türkiye Komünist Teşkilatı
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSF:	Türkiye Sosyalist Fırkası
TSM:	Türkiye Sosyalist Merkezi
USPD:	Bağımsız Almanya Sosyal Demokrat Partisi
VMK:	Yüksek Makedonya Komitesi
VMRO:	İç Makedonya Devrimci Örgütü

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: GENEL YAKLAŞIM

Bu çalışma Türkiye Komünist Partisi'nin 100 yaşını doldurduğu günlerde okura ulaştırılmış bulunuyor ve dört kitaptan oluşacak bir dizinin ilk parçasını oluşturuyor. Yüzüncü yaş derken, hiç kuşkusuz 10 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan ve altı gün süren "Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi" esas alınmak durumundadır. Ancak tarihsel süreç içinde takvim yaprakları eninde sonunda birer semboldür. Bakü Kongresi de, orada "kuruluş kararına" resmen ve açıkça imza atılmış olsa da aynı kurala tabi. TKP'nin kuruluşu 10 Eylül'ün öncesine dayanan ve sonrasında süregiden bir oluşum olarak ele alınmalıdır.

O derece ki, aradan on yıllar geçtikten sonra, sırasıyla ikinci ve üçüncü kongre olarak kabul edilecek olan 1922 Ankara ve 1925 İstanbul Akaretler toplantıları birer kuruluş havası içinde gerçekleştirilecek, kimi ağırlıklı delegeler tarafından yine "kuruluş" diye adlandırılacaklar ve hatta Ankara Kongresi, Komintern kayıtlarında "birinci" olarak numaralandırılacaktı. Komintern gözetiminde ve onun hukuku çerçevesinde yapıldığı kesin olan Bakü Kongresi hakkında da Komintern kayıtlarında bazı "ihmaller" olabilmış, kimi kaynaklara göre komünist hareketin "dünya partisi" niteliğindeki Komintern, 10 Eylül 1920'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nı, kendi seksiyonu olarak kaydına geçirmemiştir.

Kaydedilmiş olmak, bir olgunun güçlü bir kanıtı sayılırsa da, bundan daha güçlü kanıt Parti'nin varlığı olsa gerek. TKP kurulları, programı, stratejisi, kadroları belli bir devrimci organizasyon olarak mücadele vermiş ve lider kadrosunun çekirdeğinin 28 Ocak 1921'de, yani kuruluştan dört buçuk ay kadar sonra katledilmesiyle bitkisel hayata girmiştir. Bir süre sonra bu kanal kurumsal olarak resmen kapatılabaktı. TKP'nin kuruluş süreci ise bir dizi dinamik aracılığıyla sürer.

Elbette öncesi de var. Bakü kongresinin öncesinde İstanbul'da, Ankara'da ve Devrim Rusyası'nda Türkiyeli devrimci Marksistlerin birinci kuşak üyelerince gerçekleştirilen komünist örgütlenmeler var ve bunlar burada ele alacağımız "dinamiklere" denk düşüyorlar.

Bizim ve çoğu tarihçinin partinin kuruluşu saydığımız 10 Eylül 1920'yi izleyen topu topu dört buçuk yıl içinde liderlik değişimleri yaşanmış, parti yaşamında ke-

sintiler oluşmuş ve bu durum TKP'nin, dönemin üst örgütü olan Komintern tarafından algılanışında da farklılıklara denk düşmüştür. Biz çalışmamızda partinin ilk şekillenişini, 1920'li yıllara yayılan bir oluşum süreci olarak ele alıyoruz.

1.1 Kitaplar ve periyodizasyon

İlk kitabın başlığı "TKP'nin Kuruluş Dinamikleri". Sabırlı bir birikim sürecinden geçen ve büyük bir coşkuyla yükselen kuruluş, 1927 Tevkifatı ile tamamlanıyor. 1927 Tevkifatı TKP'ye son derece ağır bir darbe vurmanın ötesinde, kuruluş problematiğinin geride kalmasını temsil ve tescil eder. İlk yıllara özgü gündem başkalaşır, partinin yeni bir kadrolaşma, önderlik inşası, strateji kurgusu ve örgütlenme görevleriyle karşı karşıya kaldığı bir dönem açılır.

TKP ulusal kurtuluş savaşına soldan, "amele ve rençberler" adına müdahalede bulunma perspektifiyle yola çıktı. Dünya devriminin çatı örgütü ve öncü partisi olma iddiasıyla kurulan Komintern'in parçasıydı.

Partinin ilk yenilgisi dünya devriminin geri çekildiği ve yeni Türkiye'nin bir kapitalist cumhuriyet olarak inşa edildiği, yani emekçi halk adına güçlü bir müdahalenin gerçekleştirilemediği koşullar çerçevesinde anlamlandırılmalıdır. Yenilgi sözcüğü bir hesaplaşmayı çağırıştırıyor. Siyasi mücadelede bu bir hareketin iktidara alternatif olmak anlamında sahaya çıkması ve gerçek bir kavgaya girmesini anlatır. TKP ise içerisinde etkinliğini artırmaya uğraştığı verili ortamın değişmesinin sonucu olarak boşa düşmüştür.

İkinci kitabımız 1920'lerin sonlarında başlayan bir kendini yeniden anlamlandırma uğraşını ele alacak. Bu sürecin temsili başlangıç tarihi çok tartışmalı, sonu ise tersine, son derece belirgindir. Hemen söyleyelim, bu uzun dönem 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması ve komünist birikimin 1962'den itibaren siyasal mücadele alanında TİP tarafından temsil edilmeye başlamasıyla kapanmış ve yerini bir toplumsal açılım ve atılım dönemine bırakmıştır.

Partinin kabaca 1930'larda ve 1940'lardaki temel problematiği, ulusal kurtuluş ve eşzamanlı olarak kapitalizmin egemenliğine önderlik eden burjuva cumhuriyetçi rejim karşısındaki konumunu belirleme uğraşı olarak özetlenebilir. 1951 Tevkifatı'nı izleyen yıllarda temel soru değişmemiş, ancak yanıtın peşine düşen bir ana parti kolunun varlığı gölgelenmiştir.

TKP söz konusu uğraşı kendi içinde sert tartışma ve bölünmeler içinde verir. Bağlı olduğu Komintern, başından itibaren Türkiye burjuva devrimi konusunda temkinliliği elden bırakmamış, Türkiyeli komünistlere yönelik mesajının özünü, maceracı adımlara karşı uyarılar belirlemiştir. Kuşkusuz ilk sosyalist devrimin ana vatanının, ilk işçi iktidarının yararı, bütün dünyada komünistlerin birinci sırada gözetmeleri gereken değişken olmalıydı. Hele Sovyet Rusya'ya komşu olan, neredeyse eşanlı olarak emperyalizme karşı konum alan Türkiye gibi bir ülkeden söz ediliyorsa, temkinlilik haklı biçimde siyasi mücadelenin birinci önceliği haline gelebilir. Kısaca, tartışmalı ortam, TKP'nin hem içinde hem Komintern'le ilişkisinde kendisini gösterir.

İstikrarlı ve tutarlı bir yanıtın bir türlü oluşmaması anlamında, ikinci dönem de bir çözümsüzlükle kapanmıştır. Üstelik parti bir kez daha sınıf düşmanı tarafından dağıtılacaktır.

Ancak söz konusu on yıllar boyunca TKP işçi sınıfı içinde kendisini inşa ettiği gibi, bir aydın jeneratörü olarak da işlev görür. Ülkenin ana dinamiklerini etkileme ve bir iktidar alternatifi olabilme anlamında siyasi etkisi çok sınırlı, örgütsel gücü zaman zaman ihmal edilebilir düzeyde kalsa da, TKP en zorlu koşullarda komünizm davasına bağlanmış nitelikli kadroların ellerinde işçi sınıfının partisi olarak görmezden gelinemez bir kimlik geliştirmiştir. Bu kimliğin, düzenin merkezindeki burjuva milliyetçi-modernist-kamucu akım ve onun muhalefeti restorasyoncu-dinci-liberal akımdan sonra üçüncü kulvarı doldurduğu akıldan çıkartılmamalıdır. TKP bu güçsüz arayış döneminde, gerçekten objektif bir alana yerleşiyordu.

Üçüncü kitap solun yirmi yıllık, halen aşılmamış “altın yıllarını” kapsayacak. TKP’nin ülke içinde faaliyet yürütmediği 1960’larda, Birinci TİP’in sosyalizmi geniş kitlelere taşıdığı, işçi sınıfının, ilerici aydınların, öğrenci gençliğin, Kürt ve Alevi dinamikleri dahil olmak üzere belli başlı bütün toplumsal hareketlerin, genel anlamıyla toplumun vicdanının temsilcisi haline geldiği bir açılıştan sonra, Türkiye kapitalizmi ağır ve çok boyutlu bir krize gömülür. Bu kriz solun geneli ve 1970’lerde işçi sınıfının partisi kimliğini yeniden ve benzersiz biçimde pekiştiren TKP açısından tarihsel bir sınav anlamına gelmiştir. Devrim ve sosyalizm seçeneğinin devrimci kadroların hayalini süslemenin ötesinde gerçek bir olasılık haline gelebildiği bu uzun yirmi yıl, büyük sermayenin emperyalizmin açık desteğiyle düzenlediği askeri faşist darbeye son bulacaktır. Bir dönem daha yenilgiyle kapanmıştır. Madalyonun bir yüzünde altın yıllar yazıyorsa, diğer tarafında komünist ve devrimci hareketin sosyalist devrimini bulamayışı belirgin biçimde kayıtlıdır.

Bu sürece bir kez daha tasfiye, uluslararası Marksist terminolojiye başvursak likidasyon ve oto-likidasyon eşlik eder. Son kitabımız komünist hareketin likide edilmesini ve yeniden kuruluşunu konu alacak.

2021 yılındayız. Yüz yılın yaklaşık kırkını kapsayan bu son dönemin içindeyiz. TKP 12 Eylül faşist darbesiyle, solun bütünü gibi kaybedenler arasındaydı. Aslında bu sonucun yaklaşmakta olduğunun belirginleşmesi 1977-78 yıllarına tarihlenebilir. Partinin tasfiyesi ise Sovyetler Birliği’nin merkezinde durduğu sosyalist ülkeler topluluğunun dağılması ve bir bütün olarak reel sosyalizm deneyiminin çökertilmesinin parçası olarak ortaya çıkacak ve 1990’ların başında noktalananaktı.

Oto-likidasyon terimi kuşkusuz, ihanet anlamını içeriyor. Partinin yeniden kurulması önceki tarih dilimlerinden farklı olarak, radikal de olsa bir reorganizasyonla değil, örgütsel bir kesintiyle gerçekleşebildi. Altmış yıllık hareket, yalnızca mevcut birikimi oluşturan unsurların reorganize edilmesiyle işin içinden çıkılamayacak ölçüde dağılmıştı. TKP’nin yeniden kurulması için *Sosyalist İktidar* çevresi ve *Gelenek* hareketinden, bu hareketin legal parti açılımlarından geçen bir yol izlenecekti.

Özetle; egemen güçlerle kesin hesaplaşma anını hiç yaşayamadan yenildik, ihante uğradık ve yeniden kurulduk. *Gelenek*, 1992’de bir tükenişin sancılarının arasında

partileşti; 2001'de TKP adı siyasete geri döndü. Partimizin yeniden kuruluş süreci, devrimci olmayan bir dönemde devrimci bir işçi sınıfı partisinin inşası, yaşatılması ve düzenin krizine devrimci müdahalesini yapmak üzere hazırlıklarını ilerletmesi sürecidir.

Yüz yılın son adımları henüz tarihin parçası haline gelmediler. İçinde bulunduğumuz dönem kapanmış bir defter değil; tersine, geleceğe yönelik devrimci bir iddia tarafından belirlenmekte. Dolayısıyla tarih çalışmamız bugüne yaklaşırken güncel siyasal mücadelemizle daha içli dışlı hale gelecek, bir noktadan sonra ise güncellik artık tarih yazımının konusu olamayacaktır. Yüz yaşındaki TKP'nin amacı, varlık koşulu, tarihinin dördüncü dönemini kapatmak ve devrimci bir atılımı örgütlemek olarak özetlenebilir. Tarihimizi yazma girişimimiz bu amacın hizmetindedir.

1.2. Kendi tarihini yazmak

Güncel süreçler siyasi tezlerin, yorumların, somut mücadelenin konusudur. Ancak biz tarihi ele alırken bugüne, 2020'ye kadar gelebildiğimizi varsayacağız. Elinizdeki çalışma öznenin kendisini, kendi oluşumunu yazmasıdır. Özne kendini nasıl nesneleştirebilir? Bilimin ve tarih yazımının kimi ekolleri bunu olanaksız sayacaklardır. Dört ciltlik Parti Tarihimizin özgünlüğü tam da buradadır. Başka araştırmacıların tarih yazımlarını, onlardan birer kaynak olarak yararlanmanın ötesinde, gerçeği aydınlatma ve işçi sınıfının mücadelesini bilince çıkarma güdüsünü izledikleri ölçüde saygıyla ve sempatiyle karşılıyor, çalışmamızın tamamlayıcı unsurları olarak kucaklıyoruz. Ancak biz bunların ötesinde kendi tarihimizi, kendi mücadelemizin bir silahı olarak yazma iddiasındayız.

Parti Tarihi yazımını bir "resmi tarih" egzersizi olarak görmek temelsiz olur. Resmi tarih ekolü, devlet kategorisini en azından çağrıştıran güçlü bir kurumsallığın yansımasıdır ve ister istemez durağandır. Oysa bizce Devrim'in öncesini yaşayan, henüz siyasi iktidarı ele geçirmemiş bir komünist partinin kurumsallığı kendi başına bir değer taşıyamaz. Devrimci partinin kurumsallaşması işçi sınıfını sosyalist iktidara yaklaştırma güdüsünün belirleyiciliğindedir; amaç disiplinine tabidir; statik değil dinamiktir. Bizim tarih yazımımız resmi, yani durağan bir kurumsallığın değil sosyalist devrim mücadelesinin bir parçasıdır.

Sosyalist devrim mücadelesinin öznesi olarak Parti, kendi tarihini, kendisini dün olduğu gibi bugün de var eden mücadelenin dışında bir analiz nesnesi olarak ele alamaz, almamalıdır da.

Burada tarih biliminde yöntem tartışmasına girmeyeceğiz. Ancak siyasi bir özne olarak Parti'nin kendi tarihini yazmasının bilimsellikte çelişeceği düşüncesini reddettiğimizi açıkça belirtmek durumundayız. Tersine, "Parti Tarihi" tam da Parti tarafından yazılmalıdır. Üstelik burada Parti adına bu yazımı gerçekleştirenler, her kimlerse, kendilerini tarihini yazdıkları özne-nesne bütünlüğünden ayırtırmayı bilimselliğin önkoşulu olarak görmemelidirler. Yine tam tersine, siyasi mücadelemizin tarihi bu anlamda ancak "içeriden" yazılabilir. Veya böyle bir yazım olmaksızın yapılacak tüm değerli tarihçi katkıların ayakları havada kalacaktır...

Çünkü geçmişi bir olaylar, olgular, kişiler deposu olmaktan çıkartıp büyük harfle Tarih haline getiren, bugünle bağlantısıdır. Bugüne bağlanamayan geçmişin de analizi yapılabilir elbette. Ancak bu, bütün entelektüel meraklar gibi, asla yararsız olmayan, ama büyük ölçüde yalnızca meraklıları ve uzmanları ilgilendiren bir analiz olacaktır. Parti Tarihi dediğimiz araştırma nesnesi ise Parti bugün sürdüğü için, yani aynı zamanda bir özne olduğu için geniş kesimlerin ilgi alanına girer. Gelecekte ilgi çekmeye devam etmesi de esas olarak mücadelenin sürmesi ve ilerlemesi koşuluna bağlı olacaktır. Elinizdeki kitap tarihe not düşmek için değil, geleceği örme uğraşına güç katmak için yazılmıştır.

Türkiye’de bu ölçekte ve bu yaklaşımla bir tarih yazımı ilk kez gerçekleştiriliyor. Elinizde birinci kitabını tuttuğunuz çalışmanın temel iddiası “Partinin Tarihi” olmaktadır.

1.3. Verili sol tarihçilik

Mükemmeli aramak ile mükemmeliyetçilik farklı şeyler. İkincisi mükemmeli aramanın takıntılı bir içeriğe bürünerek ürün vermeyi engellemesini anlatmak için kullanılıyor. Ürün verilmelidir ve elden gelenin en iyisini yapmak amaçlanmalı, yani mükemmel aranmalıdır. Yetersiz, eksik olanla neden yetinelim? Mükemmel diye bir nihai mertebe ise yok...

Parti Tarihi hem araştırmaların ilerlemesiyle hem de güncel mücadelenin geçmişe yönelik yeni soruları kışkırtmasıyla geliştirilmeye açık olacaktır. Kaldı ki araştırma ve analiz nesnemiz bugün değişmeye ve gelişmeye devam eden öznenin ta kendisidir ve burada bir nihayet söz konusu olamaz. Elinizdeki ürün yüz yaşındaki TKP’nin, yani 2020’de belirli bir gündemle, hedeflerle, önceliklerle hareket halindeki TKP’nin tarihini konu alıyor. Bu dinamizm gelecekte tashihten öte yeniden kurgulanma ve yazılma olasılığını, tanımı gereği içinde saklı tutar.

Az önce formüle edilen Parti Tarihi olma iddiası ise bugüne gelen ilgili literatüre değinmemizi zorunlu kılıyor. Türkiye’de TKP tarihi veya genel olarak solun tarihi, esas olarak bir *belge tarihçiliği*dir. Tarihsel belge olmadan yazılan şey tarih değil, bir tür spekülasyon olurdu. Elbette tarih tarihsel belgeler aracılığıyla anlaşılabilir; yine bunlar aracılığıyla olguların iç bağlantıları kurgulanabilir ve okura yansıtılabilir. Ancak teorik bir çerçevenin yokluğunda, yalnızca belgelerin yol göstericiliğinin yeterli olabileceği yargısı pozitivizmden başka bir şey değildir. Teorik çerçeve tarihsel belgelerin sınavından başarıyla çıkmalı ve onlar tarafından geliştirilmeli. Ama önce teorik bir çerçevenin kendisi var olmalı. Çoğu örnekte “belge tarihçiliği” teorik çerçevesini açıkça ortaya koymak yerine satır aralarında bize sezdirir. Biz öyle yapmayacağız. Durdüğümüz yer açık.

Parti Tarihi’nin teorik çerçevesi bugün Türkiye Komünist Partisi’ni tanımlayan politik perspektif, onun somutlanması olarak *Sosyalizm Programı* tarafından çizilir. Kapitalizmin geçici bir toplumsal üretim biçimi olduğu, krize mahkûm olduğu ve o krizlerin sosyalizme devrimci geçiş için sunduğu elverişli koşulları değerlendirecek bir Parti’nin zorunluluğu, bizim çerçvemizin ilk satır başlarını oluşturur. Sömürü

varsa işçi sınıfının buna son verme eylemini yönetecek bir parti de var olacaktır. TKP bu anlamda rastlantısal değil, tarihseldir.

TKP kahramanlara ev sahipliği yapmış olabilir, ama Partiyi kahramanlar yapmış olamaz. Parti, nesnel ve tarihsel bir varlıktır. Partinin eyleminin işçi sınıfının sömürüye son verme mücadelesinden uzaklaşması, bugün olduğu gibi geçmiş irdelerken de tehlike sinyalleri duymamıza neden olur. Ancak her başarı ve her yanlış, her kahramanlık ve her ihanet tarihsel somut koşulları içinde yargılanmalıdır. Yüz yılın içinde devrimci olanakların ufkumuzu sosyalizme doğru açtığı büyük kriz anları olduğu gibi, devrimci olmayan koşulların ağır kuşatması altında geçen uzun yıllar da vardır.

Yargılama ise değerlendirilen kişileri, kadroları doğrudan ilgilendirse de kişiselikten uzaklaşmayı, yine tarihsel ve nesnel koşullara dayanmayı gözetmelidir. Solun tarihe yaklaşımında faturayı kişilere kesme örneklerine ne de sık rastlanıyor... Bu tür durumlarda hainler ve beceriksizler dışarı atılır ve ana gövde aklanır. Oysa ana gövdenin aklanması diye bir motivasyon çok yersizdir. Doğrusu ve yanlışıyla tarih bizim tarihimiz!

Bugünkü kolektif varlığımızı borçlu olduğumuz geçmiş süreçleri aklarak kendimizi rahatlatmak bize yabancı kalsın!

Hainler ise çoktan ayrılmış, sömürü düzeninin sürüp gitmesine su taşımaya kolaymışlardır bile. Bunların bizim için herhangi bir saygınlığı zaten kalmamıştır...

İhanet sözcüğü açısından somut tablo az önce kısaca değindiğimizden daha karmaşık olabilir. 1920'deki kuruluşa akan kadroların bir bölümü ihanet diye nitelene-meyecek biçimde, onları komünizme sürüklemiş güdülerin başka mecralarda, çoğunlukla da Kemalizm'de gerçeklik kazandığı düşüncesine kaydılar. Komünist Parti üye veya bileşenleri, biri diğerine özdeş unsurlardan oluşmaz. Bireysel düzlemde bakıldığında modernist veya ulusal kurtuluşçu diye değerlendirilebilecek unsurların yolunun komünizmden geçmesi, Parti açısından bir zaaf olarak da görülmemeli. Başkalarının da komünizmin salıgiladığı umudun ve başarının çekim gücüne kapılması, tersine, bir güç göstergesi sayılabilir. Kaldı ki, steril özkaynaklarla, herhangi bir dışsal eklemlenme olmaksızın, ittifak politikaları örülmeksizin, dış enerjilerle etkileşime geçmeden siyasi mücadele verilemez... Ancak bir de Parti'yi burjuva devlete teslim ederek kendini egemen güçlere beğendirmeye kalkışanlar vardır! Bunların neden olduğu olayların bilinen en eskisi 1927 Tevkifatı'dır. Sonra çeşitli dönemeçlerde farklı yollara kayarken geride bıraktığı komünist birikimi kriminalize etmeyi, önemsizleştirmeyi, tahrip etmeyi, hatta yok etmeyi deneyenler olmuştur.

Karmaşık örnekler az değil. 1946'da kurulmasını TKP'nin teşvik ettiği Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve hemen ardından Partinin legale çıkışı sayabileceğimiz Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) arasında tuhaf bir ikilik oluştu. Bizzat TKP liderliği tarafından TSP'ye verilen vekâletin, daha önce partiden uzaklaş(tırıl)mış unsurlardan kaygılanarak geri çekilmesi, TSP'nin sapma ve hainlerden oluştuğunun kanıtını sunmuş olmaz.

1980 sonrasında TKP'nin ve TİP'in tasfiyesi, Türkiye Birleşik Komünist Partisi varyantından geçti. Marksizm'in ve sınıf partisi kavramının inkarı, henüz komünist

adının korunmakta olduğu TBKP'de başlatıldı. Ancak bu anlamda tasfiye sürecinin aracı haline getirilen aynı TBKP'yi, komünizmin yeniden ayağa kalkacağı adres olarak kavrayan çok sayıda devrimci de vardı.

Bu karmaşık tablonun bir bölümü yaşamın kendi karmaşasıdır ve keyfi biçimde çözülme, temizlenme olanağı yoktur. Gerçeklik her iki görüntüyü de içermektedir.

Türkiye sol tarihçiliğinde belge tarihçiliğinin eşlikçisi öznel yazımlara da rastlanıyor. Öznel yanlışlara düşmemenin güvencelerinden bir bölümü kuşkusuz belgeler. Ancak asıl güvencemizi, yukarıda dediğimiz gibi, belgelerle barışık olan, kimisini açığa çıkartıp kimisinin üstünü örtmeye gerek duymayan sahiplenici bir teorik perspektif oluşturacaktır. Öznelcilik kendisini olguları ve belgeleri bilinçli biçimde karartmak, görmezden gelmek, yaklaşımı gereği kimi boyutları algılayamamak, başkalarını ise abartmak gibi biçimlerde dışa vurur. Biz sahiplendiğimiz bütünü siyasal mücadelede aşma perspektifini tarih değerlendirmesine taşımayı deniyoruz. Sahiplenmek eleştiri üstü saymak değildir.

1.4. Sınır çizgilerimizi belirlemek ve sorunlu alanlar

Türkiye solu bölünmüştür ve bütün bölmeleri yüz yıllık süreci şöyle veya böyle etkilemiştir. Ancak burada Türkiye'de genel olarak solun değil, Parti'nin Tarihi yazılıyor. TKP'nin örneğin 1930'larda olduğu gibi bölündüğü, bundan önce ve sonra güçsüzlükten veya Komintern kararıyla ilişkisi askıya alınarak sessizliğe gömüldüğü dönemleri vardır. TKP'nin yurt içi örgütlenmesi 1951 Tevkifatı'yla kötürümleşmiş ve komünizm davası komünist olmayan işçi önderlerinin önyak olduğu Türkiye İşçi Partisi yatağından akmıştır. 1970'lerde TKP siyasete geri dönmüş olsa da komünistlerin dağınıklığı birkaç ayrı parti çatısı altında sürmüştür. 1980'li yıllarda Parti giderek tasfiyeci bir kanadın egemenliğine girmiş, 1990'larda komünizmin inkarı ana akım haline gelmiştir.

Tarihimiz kaçınılmaz biçimde karmaşık. Sorunlu alanlar var ve bizim çalışmamızın bazı sınır çizgileri tanımlanmak zorunda.

Aslında mademki Parti'nin Tarihi diyoruz, Parti'nin sınırları da tanımlanmalı. Baştan söylemeliyiz, işçi sınıfının iktidar mücadelesini temel almayan, bu mücadelenin Parti tarafından örgütlenip yönetilmesini ilkesel olarak benimsemeyen, bu temel ve ilkeden ayrı düşen akımlar solun parçası olmakla birlikte Parti Tarihi'nin konusu değildir. Bu öznel bir tercih değil, gerçekçi ve ahlaki bir yaklaşımdır. Kendisini "*hareket geleneği*" olarak adlandıran, açıkça o geleneklerin öncülü veya ardılı olan akımları Parti Tarihi'ne dahil etmek hem zorlama hem de saygısızlık olurdu. Bu noktada ilk akla gelen, Deniz Gezmiş gibi değerler olacaktır... Sahiplenme ve eleştirmenin çelişmediğini söylemiştik. Çalışmamızda bunu yapmaya çalıştık.

Komünist partiler, Birinci Dünya Savaşı sırasında uluslararası sosyal demokrasi-den sert biçimde yaşanan köklü bir ayrışmanın ürünü olarak, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin etkisi altında ve Komintern'in üyesi olarak şekillendiler. Bu oluşum hem somut, örgütsel aidiyet bağları anlamına gelir, hem de emperyalizm, proletarya diktatörlüğü ve öncülük gibi başlıklarla belirlenen tutarlı teorik-politik konumlanışı içerir.

Ulusal partilerin dünya partisinin seksiyonları olarak tanımlandığı Komintern'in dağıtılmasından sonra SBKP'nin dünya devrim sürecinin öncü kolu olarak kabul gördüğü bir yapılanma sürdü. Parti Tarihi'nin bir sınır çizgisi de budur. Anti-Sovyetik veya Sovyetik-olmayan çizgiler bu çalışmanın kapsamının dışında kalıyor.

Öte yandan, parti geleneğinin dışında toplumsal değerler ortaya çıkabildi ve bunların çalışmamızın içine alınmaları veya bunlara da değinmemiz gerekti. Örneğin, Sovyetik hatla tamamen ilintisiz sendikacılar TİP'i kurarak bizim araştırma sahamıza yerleşmişlerdir.

Elbette tarih tanımlara sadakat üstünden değil, üretim ilişkilerinin gelişiminin ve sınıflar arasındaki mücadelelerin belirlediği bir süreç olarak akar. Komünist partiler ailesinin tanımlayıcı teorik öğeleri, emperyalizm, proletarya diktatörlüğü ve öncülük/öncü parti kavramları aile içi tartışma konusu haline gelebilmişlerdir. İnkârcı tezlerin sahipleri alenen, fiziki olarak ailenin dışına çıkmadıkları durumda tarih yazımı keyfi biçimde haklarında ihraç kararı uyduramaz. Bizim yüz yıllık tarihimizde de burjuva demokrasisini geliştirmek ve genişletmekle yetinen stratejiler egemen olabilmıştır. Bu stratejiler emperyalizmin demokratikleşebileceğini ima edebilir, sosyalist devrimin zorunluluğunu ve bir geçiş devleti olarak proletarya diktatörlüğünü inkâr edebilir, sınıfın partisini demokratlar kalabalığında görünmez kılmaya yönelebilirler. Beğenmesek de tarihimizin parçasıdır. Öte yandan Troçkizm, Maoizm, sol milliyetçilik, sol liberalizm veya darbecilik gibi akımların Parti kulvarının dışına çıkmış olmaları bir vakıadır. Parti Tarihi'nde tutacakları yer bizim kulvarla ilişkileri ölçüsündedir.

Bunları elinizdeki bu kitapta ve devamında tartışmayacağız. Bu tartışmaların kendisi, başka bir iş olan, kuşkusuz ilerletici, yararlı da olabilen polemiklerin konusu. Farklı teorik çerçeveler ve analizler arasında tartışma hem kaçınılmazdır, hem de öğretici. Bizim çalışmamız bu ekseninde bir işlev üstlenmiyor. Biz Parti'nin Tarihi'ni dünyadaki ve ülkedeki gelişmeler çerçevesinde yeterli bir toplumsal-siyasal bağlama yerleştirerek ve olguları izleyerek aktaracağız.

Çalışmamız, yüz yıllık süreci geçmişin deneyimlerinin toplamı olmanın ötesinde bugünkü mücadeleleriyle anlamlandıranlara sesleniyor. Parti Tarihi, yüz yılın sonunda Türkiye'de komünizm davasının, sosyalist devrim mücadelesinin parçası olan, TKP üyesi, gönüllüsü, destekçisi emekçilerin bugünkü varoluşlarını tarihsel bir perspektife yerleştirmelerine hizmet etmelidir. Geçmişin deneyimlerinin yüz yılın sonunda bir tarihsel bütünlük haline gelebilmiş olması, kendiliğinden değildir, bugün mücadele edenlerin emeklerinin ürünüdür. Bu mücadele olmasa, binlerce üyesi, gönüllüsü, destekçisiyle Türkiye Komünist Partisi 2020 yılında ülkemizde tarihsel ve nesnel bir zemine oturuyor olmasa, böyle bir Parti Tarihi yazılmasına da ihtiyaç olmazdı. Konu meraklı ve uzmanlara kalırdı...

Çalışmamızın iddiası budur. 2020 yılında eşitliği, özgürlüğü, bağımsızlığı özleyen, bu erdemler uğruna emek verenler, ister istemez yüz yıllık bir süreci durmaksızın güncelliyorlar. Parti Tarihi, bu güncellenmenin adını koyma denemesidir. Bu çalışma bugün sürmekte olan mücadelenin ürünü ve bu mücadeleyi daha gelişkin bir bilinçle ilerletmenin aracıdır.

1.5. Birinci kitabın sayfalarını çevirirken

Bu kitabımızda TKP'nin Kuruluş Dinamiklerini ele alacağımızı dile getirmiştik. Yukarıda ifade edilenlerden hareketle yaklaşımımızın ilerleyen sayfalarda açılacak olan kimi önemli noktalarına, başlarken değinmek isteriz.

1920 gerçek bir dönüm noktasıdır. Dünyada savaş sırasında sosyal demokrasinin kapitalizmin alternatifi olma iddiasını büsbütün terk etmesinden sonra, işçi sınıfı adına yeni bir genel atılımı mümkün kılan, Büyük Ekim Devrimi oldu. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadı Lenin'in 1917'de *Nisan Tezleri*'nde ortaya attığı yeniden partileşme, bir komünist parti olma hedefini iki yıl içinde uluslararası alana taşıdı. İşçi sınıfının bir toplumsal güç olarak ve Marksizm'in bir entelektüel güç olarak taşıdıkları uluslararası karakter başka türlüünü mümkün kılmazdı. Devrim Rusya ile sınırlı bir perspektif ve örgütlenme olamazdı. 1919'da Komintern'in kuruluşu bu bağlama oturur. Komintern bütün ülkelerde ve devrim coğrafyasının sınır boyundaki Türkiye'de devrimciler için örgütlenme çağrısıydı. Türkiye'de Ekim Devrimi'nden esinlenen, komünizmin vaatlerine gönül veren kurtuluşçu akımlar, söz konusu gelişmeler tarafından güçlü biçimde teşvik edilmiş oluyorlardı.

Öte yandan emperyalizmin yeniden paylaşım gündeminin önemli bir parçasını anlatan "Doğu Sorunu", esas olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının ve bağlantılı alanların paylaşılması anlamına geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı, Türkiye olarak da adlandırılan Osmanlı Anadolu'sunun işgalinin izlemesi rastlantı değildi. Türkiye kendini bir ulusal kurtuluş problematiğinin içinde buldu. Bu durum Osmanlı'nın giderek Avrupa kapitalizmine bağımlılaştığı, maliyesini Düyunu Umumiye'ye teslim ettiği, mutlaka emperyalist taraflardan biriyle birlikte saf tutma zorunluluğunu hissettiği, Alman emperyalizmiyle birlikte savaşa sürüklendiği arka planın devamı olmakla birlikte, aynıysa değildir. İşgal olgusu 1919-1920 dönemecinin belirleyici önemdeki bileşenidir ve siyasal mücadelelerin zemini bu eksene yerleşir. Türkiye'de komünizm ulusal kurtuluş problematiğine doğmuştur.

Ekim Devrimi'nin etkileri ve ulusal kurtuluş boş bir kâğıdın üstüne düşmediler. Osmanlı Türkiye'si Balkan Savaşı'ndan başlayarak ekonomik ve sosyal olarak çöküş denebilecek bir gerilemeye uğruyor olmakla birlikte, öncesinde, önemli toplumsal ve maddi ilerlemelere sahne olmuştu. Yunan Makedonya'sında yaşanan sanayileşme, başkent İstanbul çevresindeki ekonomik gelişme, ticaret merkezi İzmir'in kazandığı tarımsal üretim derinliği, Çukurova'nın kapitalizmle tanışması ve zanaatların sanayiye doğru ilerlediği süreçler kapitalistleşmenin dışsal bir olgu olmanın ötesine geçtiğini gösterir. Bu maddi değişim aynı zamanda işçi sınıfının varlığı anlamına gelir. İşçileşme sürecine hak arayışının eşlik etmesi de kuraldır. Osmanlı işçi sınıfı Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Ermeni sosyalist partileri, sosyal demokrat parti ve sendikalar, İstanbul'un Rum ağırlıklı sendikaları, 1908 grevleri gibi süreçlerde oluştu, gelişti; bu zeminin üstünde gücünü abartmaktan da küçümsemekten de kaçınılması gereken Osmanlı sosyalizmi bir siyasal ve toplumsal hareket olarak boy verdi.

Ancak Avrupa tipi bir sosyal demokrasinin gelişimini andıran bu dinamik, İttihat ve Terakki iktidarının bir *Türk ulus devleti inşasına yönelmesi*, savaşın emperyalist

işgale sürmesi ve bu süreçte Osmanlı emekçilerinin etnik/dinsel ayrışmalara tabi kılınmalarıyla kesintiye uğramıştır. 1919-1920'de su yüzüne çıkan komünizm bu arka plandan bir bakıma beslenmiştir, ama asıl ondan kopmuştur.

Komünizm doğumunda başka ülkelerde sosyalizmin gelişiminde gözlemlenen felsefi ve teorik tartışmalara, analiz farklılaşmalarına, politik ayrışma ve hesaplaşmalara açık biçimde rastlanmaz. Türkiye'de modern solun oluşumunda başka ülkelerde deneyimlenen burjuva devriminin yoksul tabanını veya sol kanadını oluşturan akımlar, kitle sendikaları veya terörizm, Narodnizm veya legal Marksizm, devrimci sosyal demokrasi veya revizyonizm, olsa olsa rüşeym halinde gözlemlenebilmiştir.

Geçmişinden kopan komünizm bir ulusal kurtuluş problematiğine doğacak, kaçınılmaz olarak "*mazlum Doğu*" atmosferinde nefes alıp verecekti. Ancak komünist hareket gelişkin bir aydın damarını da barındırıyordu. Bu aydın damarı, işçi sınıfının sosyalizm mücadelesiyle ulusal kurtuluşu bütünleştirme çabası içinde olmuştur. Komünizmin toplumsal yayılım yüzü halkçılığa ve ulusal kurtuluşa dönükken ayakları işçi sınıfında, akli Marksizm-Leninizm'dedir.

Özetle, kuruluşun güçlü iç ve dış dinamikleri vardır. Dış dinamikler Ekim Devrimi-Komintern bağlamına yerleşir. İç dinamiklerin ise bir öbeği Osmanlı işçi sınıfına ve aydın birikimine uzanırken, bir diğer öbeği ulusal kurtuluş platformundan besleniyordu. Bu son boyutta işgalcilerin karşısına antiemperyalizmin, işbirlikçi saltanatın karşısına halkçılığın, işbirlikçiliğin eşlikçisi İslamcılığın karşısına laikliğin çıkmasının nesnel temelleri güçlüydü. Türkiye'de komünizm bu tarihsel bağlamda yurtsever, laik, halkçı bir kimlik kazandı. Bu kimliğin yanı başında yurtseverliği milliyetçilikle, halkçılığı dinsellikle karıştıran unsurlar, bunları harmanlamaya yönelik amatörce çabalar da kaçınılmaz olarak yer buldu.

Hareketin ve Parti'nin gelişimini de bu bütünlük içinde ele almalıyız. Ekim Devrimi'ne bağlılık ve Komintern üyeliği olmaksızın bu bütünlük kurulamaz. Ancak Komintern'in bir dış dinamik olmanın ötesinde bir emir-komuta zinciri olarak algılanması bütünlüğü yine zedeler. "Dış dinamik" Türkiye komünizmine yukarıda değindiğimiz ve ilerleyen sayfalarda sıklıkla göreceğimiz gibi hep temkinlilik öğütlemiş, devrimci girişimleri cesaretlendirmesi pek söz konusu olmamıştır. Ama yine de, gerilimlerle ve çelişkilerle, yani tutarsızlıklarla bir arada yaşanan bu ilişki, başarı ve başarısızlıkların yalnızca ve esas olarak o ülkenin komünist partisi merkeze konarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortadan kaldırmaz. TKP, kurulduğu andan 1990'da noktalanana tasfiyeye kadar Sovyetler Birliği ile ilişkili olarak sorumlu bir çizgi sürdürmüştür. Ekim Devrimi'nin ülkesi, var olduğu yetmiş yılı aşkın sürenin bütününde uluslararası işçi sınıfının en ileri mevzisi niteliğini korudu. Bu mevzinin savunulması ve yararının gözetilmesi komünist devrimci bir stratejinin temel noktalarından birini oluşturur ve mutlak biçimde meşrudur. Söz konusu ilkesel duruş komünistliğe bir "Komintern terbiyesi", bir "partili terbiye" kazandırmıştır. İşte bu terbiyenin, devrimci hedeflerden vazgeçmek ve dar bir dayatmacılık/tabiyet olarak yorumlanması ve hayatı geçirmesi ise yalnızca bir sapmadır. Dünya devriminin

merkez üssüne sahip çıkmak ile devrimci pozisyonlardan geri çekilmek, pratikte zaman zaman aralarından ince çizgiler geçse de iki farklı konumlanıştır.

1920'ye dönersek; Birinci Dünya Savaşı bir devrimci krizle çakışmış ve Avrupa bir kez daha ayaklanmalarla sarsılmıştı. Komintern bu krizi dünya devrimine taşımanın aracı ve öznesi olarak ortaya çıktı. Ancak devrimin yayılması ile 1917'de Rusya'da edinilen kazanımın korunması özdeş görevler değildir. Avrupa'da işçi sınıfının devrimci hamlelerinin başarısızlığa uğraması, Bolşevik iktidarın kuşatılması ve iç savaşa sürüklenmesi ile iki görev arasındaki gerilim giderek gözle görünür hale gelir. 1920 bu bağlamda son derece yoğun, tartışmalı, çelişkili bir dönemdir. TKP uluslararası hareketin fırtınalı bir evresinin çocuğudur. TKP'nin parçası olduğu uluslararası hareketin merkezi, Karadeniz'in, Kafkaslar'ın, Boğazlar'ın güvenliği açısından Ankara hükümetine mecburdu. TKP'nin rakip olarak konumlandığı Ankara hükümeti de maruz kaldığı saldırganlığı durdurmak ve emperyalizmi caydırabilmek için Sovyetlerin politik desteğine, mali ve askeri yardımına muhtaçtı. Üstüne üstlük ne Ankara'da, ne Moskova'da, ne de TKP'nin içinde ve nefes alıp verdiği kurtuluşçu ortamda politik tutumlar yerleşiklik kazanmıştı. Zaten bunun için henüz çok erkendi...

1920'yi izleyen yıllarda somut koşullar değişim gösterse de politik kararsızlığın devam ettiğini unutmamalıyız. Dolayısıyla konumuz açısından diyebiliriz ki, TKP'nin Kuruluş Dinamikleri bir fotoğraf çekilerek değil, genel gidişi belirleyen kuvvetler, bu kuvvetlerin arasındaki dengeler, mücadeleler, yani hareket kavranarak analiz edilebilir. İlerleyen bölümlerde bunu yapmaya çalışacağız...

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SOSYALİZMİ: KAYNAKLAR, ÖRGÜTLER, MİRAS

2.1. Sosyalizmin Osmanlı İmparatorluğu'na Girişi

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketin tarihini ele alan çalışmaların pek çoğu, işe işçi sınıfının oluşum sürecinin izlerini sürerek başlamıştır. Aşağıda ele alınacağı gibi 19. yüzyılda, özellikle de 1870'li yıllarla birlikte Osmanlı'da ilk işçi mücadeleleri ve örgütlenme girişimleri kendisini göstermekle birlikte, İmparatorluk topraklarına sosyalist fikirlerin girişi ve sosyalist karakter taşıyan ilk örgütlerin doğuşu, işçi sınıfı mücadelesi üzerinden değil, köylü ya da tarım sorununun zemin teşkil ettiği milliyetçi/halkçı tepkiler üzerinden gerçekleşmiştir.

Önce devlete ait bazı sanayi kollarında, ardından yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz etmesiyle birlikte demiryolu işletmeciliği, madencilik, kent-sel kamu hizmetleri, taşımacılık, tütün mamulleri üretimi gibi alanlarda modern bir işçi sınıfının nüveleri ortaya çıktı. Ancak Osmanlı toplumu 19. yüzyıl boyunca bir tarım toplumu olarak kaldı. Bu, söz konusu zaman aralığında İmparatorluk'ta sömürünün ve sınıf mücadelelerinin, doğrudan üreticiler tarafından üretilen tarımsal artık üzerindeki paylaşım mücadelesinden kaynağını alması anlamına gelmiştir.

Diğer kara imparatorluklarıyla karşılaştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal artık kıttı. Bu zemin üzerinde verilen paylaşım mücadelesi ülkenin siyasal, toplumsal ve ideolojik yaşamına damga vurdu. Mücadelenin bir tarafında Batı'nın giderek emperyalist bir karakter kazanan jeopolitik basıncına karşı ayakta kalmaya çalışan Osmanlı devleti, diğer bir tarafındaysa özellikle yüzyılın son çeyreğinde Dünyu Umumiye idaresi üzerinden ülkenin kaynaklarının kayda değer bir bölümünü kontrol etmeye başlayan Batılı devletler bulunmaktadır. Temel üretim aracı olan toprak ve köylüler üzerindeki geleneksel denetim haklarını, giderek piyasanın hâkimiyetine giren iktisadi koşullar altında piyasa dışı mekanizmalarla sürdürmeye ya da piyasa araçlarıyla ikame etmeye çalışan mülk sahibi sınıflar, üçüncü tarafı oluşturmaktadır. Son olarak, geçimlik tarım üretimiyle ayakta kalmaya çalışan doğrudan üreticiler, kendi ürettikleri tarımsal artığın daha büyük bir bölümüne sahip çıkmak için mücadele vermektedir.

1871-1881 yılları arasında mali, toplumsal ve siyasi kriz Osmanlı toplumunu şiddetle sarstı. Bu krizin içine yerleşen 93 Harbi ise İmparatorluk'u fiilen çökmenin eşiğine getirecekti. Yürürlükteki Rumi takvime göre 1293 yılına denk gelen 1877'de patlak vermesi nedeniyle 93 Harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rusya savaşı yaklaşık bir yıl sürdü. Osmanlı orduları hem Balkan hem Kafkas cephelerinde ağır yenilgiye uğradılar. Balkanlarda çıkan milliyetçi isyanlar karşısında, Osmanlı hükümeti Batılı devletlerle yürütülen müzakereleri, 1876 itibariyle ülkede artık Anayasa'nın yürürlüğe girdiği gerekçesiyle reddetmişti. Bunun ardından, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmişti. Doğu'da Erzurum gibi önemli bir merkez, ancak 1878 Berlin Antlaşması'yla geri alınmak üzere düştü. Osmanlı devletinin kayıplarını kısmen telafi eden Berlin antlaşması Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u ise Rusya egemenliğine bırakacaktı. Öte yandan Batı cephesinde durum gerçekten vahimdi. Rus ordusunun İstanbul yakınındaki Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerlemesi Avrupa haritasının tamamen başkalaşması anlamına geliyordu. Balkanlarda Osmanlı aşağı yukarı tasfiye olurken bölge dengeleri Rusya lehine dönüyordu. İngiltere'nin ise savaşan iki ülke arasında imzalanan Ayastefanos antlaşmasının bu sonuçlarını kabullenmesi mümkün değildi. İngiltere ve diğer Batılı devletler Rusya-Osmanlı sorununu uluslararası bir anlaşma zeminine taşıdılar. Berlin'de Osmanlı'nın kaderini belirlemek üzere masaya Rusya ve İngiltere'ye ek olarak, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ve Almanya da oturdu. Osmanlı devleti nüfusunun yaklaşık üçte birine denk gelen 5 ila 6 milyon kişinin yaşadığı 230 bin kilometrekare toprağını yitirdi. Osmanlı devleti Makedonya'da ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde reform yapmayı yabancı devletlere taahhüt ediyor, İmparatorluk'un etnik/ulusal sorunları uluslararası karakter kazanıyordu. Bu haliyle 93 Harbi ve onu izleyen süreç, Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist vesayeti tescilliyor ve paylaşım gündemini ara ara öne çıkıp üstü örtülmek üzere açmış oluyordu.

1871-1881 kriz yıllarında İmparatorluk kılığa, köylü ve aşiret isyanlarına, devletin mali iflasına, ilk Anayasa'nın ilanına, ilk Osmanlı meclisinin kurulmasına ve kısa bir süre sonra dağıtılmasına, savaş ve toprak kaybına sahne oldu. Osmanlı egemen sınıfı söz konusu krizi, II. Abdülhamit'in Müslüman mülk sahipleri arasındaki siyasi birliği ve bunların Hilafet makamı üzerinden İmparatorluk'a yönelik sadakatlerini güçlendirmeyi hedefleyen *İstibdat* rejimi ile aşmaya çalışacaktır. Bu çerçevede Tanzimat döneminden beri gündemde olan Osmanlıcılık siyaseti yerini hızla İslamcılığa bırakırken, siyasal alan, toplumun Müslüman olmayan kesimlerine daha fazla kapatılır. İmparatorluk'un vergi yükünün önemli bir bölümünü omuzlayan gayrimüslim köylüler, Müslüman mülk sahiplerinin ve mali iflasını ilan etmiş, üstüne üstlük 93 Harbi'nin ardından ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmış olan devletin sömürü ve baskısına daha da açık hale gelir. Özellikle *Vilayet-i Selase* (Üç Vilayet, yani Selanik, Manastır ve Kosova) adıyla bilinen Osmanlı Makedonyası ile *Vilayet-i Sitte* (Altı Vilayet) adıyla bilinen, Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Doğu vilayetlerinde (Sivas, Erzurum, Diyarbakir, [Harput vilayeti denen, merkezi Elazığ olan] Mamuretül Aziz ve Van ve Bitlis vilayetleri) söz konusu sömürü ve baskı

lar, silahlı mücadeleyi benimseyen milliyetçi/devrimci örgütlerin doğuşuna ve güç kazanmasına zemin sunar.

Berlin Antlaşması'nda Osmanlı hükümeti Ermenileri, Kürtlere ve Çerkeslere karşı korumayı ve Ermenilerin ikamet ettiği vilayetlerde yerel ihtiyaçlara uygun reformlar yapmayı, Makedonya'daysa sınırları net olarak çizilmeyen, ancak özerklik yolunu açacak bir reformun gündeme alınmasını kabul eder. Ancak İstibdat rejimi mümkün olduğunca reform gündemini sürüncemede bırakma yolunu tutacaktır. Özellikle Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerinin devlet tarafından silahlandırılarak gayri nizami bir askeri güç haline getirilmesini öngören Hamidiye projesinin hayata geçirilmesiyle birlikte, 1880'ler boyunca vergilendirme ve toprak gaslarından kaynaklanan çatışmalar şiddetlenme eğilimine girdi. 1872 yılında Van'da kurulan Kurtuluş Birliği (Miutyun yev Pırgutyun), 1878'de yine Van'da Ermeni gençleri tarafından kurulan Kara Haç Derneği (Sev Haç Kazmakerputyun) ve 1881 yılında Erzurum'da kurulan Anavatanın Koruyucuları (Paştan Haireniats) gibi silahsız Ermeni nüfusu saldırılara karşı korumayı amaçlayan yerel örgütleri, 1885 yılında Van'da kurulan Armenagan, 1887'de Cenevre'de kurulan Devrimci Hınçak Partisi (daha sonra alacağı isimle Sotsial-Demokratakan Hunçakyan Kusaktsutyun, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi) ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak (Hay Heğapokhagah Taşnaktsutyun, Ermeni Devrimci Federasyonu) partileri izledi.¹

Faaliyetleri Van vilayetiyle sınırlı olan Armenagan demokrat ve liberal bir partiyken, Hınçak Avrupa'daki Marksist Ermeni aydınlar tarafından sosyal demokrat bir parti olarak kurulmuş, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli yerel örgütleri birleştiren Taşnaktsutyun ise zaman içinde giderek sosyalist-halkçı bir zemine kaymıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra Rusya ve Avrupa'da da faaliyetlerini sürdüren Hınçak ve Taşnak örgütleri, sosyalizmin, halkçılığın ve milliyetçiliğin iç içe geçtiği, ulusal sorunun çözümüyle toplumsal sorunun çözümü arasında doğru- dan ilişki kuran örgütlerdir.² Ermeni toplumunun içindeki sınıfsal ayrışmayı dikkate alan bu örgütler, Ermeni burjuvazisinin ve 18. yüzyılda devletle kurdukları mali ve siyasi ilişkiler sayesinde güç kazanan Ermeni ileri gelenlerinden oluşan amira sınıfının egemenliği altındaki geleneksel kurumların yerine, dikkatlerini taşradaki Ermeni köylülerinin sorunlarına yöneltirler. Her iki örgüt de faaliyetlerini, Vilayet-i Sitte'deki Ermeni köylülüğü silahlandırarak özsavunma örgütlemeye ve bu amaçla "fedai"lerden oluşan birlikler kurmaya yoğunlaştırır.

İstibdat rejimi 1895-1896 yılları arasında Ermeni devrimci örgütlerinin söz konusu özsavunma faaliyetlerine, din merkezli şiddetin devreye sokulduğu geniş çaplı katliamlarla yanıt verir. İstanbul'da başlayan katliamlar, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Diyarbakir, Palu, Urfa, Erzurum, Hınıs, Muş, Arapkir, Harput, Gürün,

1 Louise Z. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, 1975, Berkeley, s. 80-104; ve Anahide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, çev. Mete Tunçay, İletişim, 2012, İstanbul, s. 19.

2 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Toplumunun Rolü," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed. Mete Tunçay, Erişim, Zeynep Arslan, 2004, İstanbul, s. 165.

Sivas, Antep, Zile, Kayseri, Birecik ve Niksar şehirlerine yayılan bir dalga halinde 1896 yılının Ocak ayına dek devam eder. Yaklaşık dört ay süren şiddet sırasında on binlerce Ermeni hayatını kaybeder, çok sayıda kadın ve çocuk kaçırlır, katliamlardan kurtulmak isteyen on binlerce kişi Müslümanlığa geçmek ya da sınıra yakın bölgelerde Rusya'ya kaçmak zorunda kalır. Bu mezhepçi şiddet dalgası, 26 Ağustos 1896 günü, Galata'da bulunan Osmanlı Bankası Genel Müdürlük binasının Taşnaklara bağlı bir Ermeni fedai grubu tarafından basılmasının ardından yeniden İstanbul'a döner. Ermeni örgütlerinin katliamlar karşısında etkili bir savunma örgütleyememeleri, Taşnaksutyun'un 1905 yılında II. Abdülhamit'e karşı düzenlediği başarısız suikast girişimi bir kenara bırakılacak olursa, reform gündemini açmaya yönelik geniş çaplı ya da sansasyonel şiddet eylemlerinden vazgeçilmesine neden olur. Ermeni örgütleri 1908 Devrimi'nden önceki on yılda örgütlenme ve çete faaliyetlerini sürdürmekle birlikte, Jön Türk hareketi de dahil olmak üzere İmparatorluk içindeki diğer muhalif örgütlerle temaslarını arttırırlar.

Köylü direnişine ve aralarından bazıları sosyalizmi de benimseyecek olan miliyetçi/devrimci örgütlerin doğuşuna tanıklık eden diğer bir bölge Osmanlı Makedonya'sıdır. 93 Harbi'nin ardından Bosna-Hersek ve Bulgaristan gibi geniş toprakların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmasıyla birlikte, gayrimüslim köylülükle Müslüman toprak sahipleri ve devlet arasındaki çelişkilerin biriktiği bir coğrafyaya dönüşen Makedonya; bir yandan rakip Balkan devletlerinin diğer yandan Osmanlı'ya karşı mücadele veren örgütlerin çatışma alanı haline gelir ve köylü isyanları, çete faaliyetleri, mezhep çatışmaları ve Osmanlı kolluk güçlerinin bastırma faaliyetlerinden oluşan bir şiddet sarmalına girer.

Söz konusu şiddet sarmalının aktörlerinden biri, 1893 yılında Selanik'te Makedonyalı silahlı mücadele yanlıları tarafından özerk bir Makedonya'nın kurulması amacıyla kurulan, daha sonra İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO, *Vatreshna Makedonska Revolyutsionna Organizatsiya*) adını alacak olan Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri'dir.³ VMRO, 1895 yılında Bulgar hükümeti tarafından kurulan ve "kurtuluş hareketini Makedonya içinde ve dışında organize etmekle görevlendirilen" Yüksek Makedonya Komitesi (VMK, *Vrhoven Makedonski Komitet*) ile rekabet içinde Makedonya'nın Osmanlı egemenliğinden kurtarılması için gayrimüslim köylüler arasında örgütlenme faaliyetlerine ve askeri hazırlıklara hız verir. Kırsal kesimde devlet otoritesinin yerini alacak bir hâkimiyet kurmayı amaçlayan VMRO, bunun için bir yandan Osmanlı hükümetinin askeri ve idari mevcudiyetiyle Müslüman nüfusa yönelik sistematik saldırılar düzenlerken, diğer yandan vergi toplama, eşkıyalığa karşı köylülere koruma, köylerdeki anlaşmazlıklarda adalet dağıtma gibi kamusal işlevleri üstlenmeye çalışır.⁴

3 Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşumu ve Gelişmesi: Makedonya Örneği," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, s. 42.

4 Perry Duncan, *Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements, 1893-1903*, Duke University Press, 1988, Durham, s. 109-112. PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

VMK'nın 1902 yılında örgütlemeye çalıştığı Cuma-yi Bâlâ Ayaklanması ile VMRO'nun 1903'te başlattığı İinden İsyanı'nın Osmanlı güçlerince bastırılmasının ardından, VMRO içindeki görüş ayrılıkları derinleşir ve örgütün Makedonya'daki etkisi giderek zayıflamaya başlar. Bunun nedenlerinin başında, kuşkusuz Osmanlı hükümetinin örgüte ve tabanına yönelik baskı siyaseti ve Makedonya köylülüğünün örgüte verdiği destekte gözle görülür gerileme gelmektedir.⁵ Öyle ki isyanın bastırılmasını takip eden aylarda köylüler, komitacılara verdikleri lojistik desteği geri çektikleri gibi Osmanlı makamları ile işbirliği yapararak çok sayıda örgüt üyesinin tutuklanmasına ya da öldürülmesine neden olurlar.⁶

VMRO'nun içinde süregiden tartışmalar, sol kanat olarak bilinen Serez grubunun etkisi altındaki kesimin güçlenmesine yol açar. Serez ve Usturumca bölgelerinde toprak sahiplerine karşı tarım reformunu savunarak yoksul köylülüğün desteğini almayı sürdüren Yane Sandanski'nin önderliğindeki bu grup, isyan siyasetine ve Makedon hareketini bir Bulgar aracına dönüştüren milliyetçi yönelime yönelik eleştirileriyle bilinmektedir. Dini ya da ulusal aidiyetlerin ötesinde bir hareket olma iddiasındaki sol kanat, önceleri Makedonya sorununun çözümü için kurulacak bir Balkan federasyonunu savunurken, zamanla sorunun meşruti bir Osmanlı idaresi altında çözülebileceği fikrine yaklaşmış ve 1907 yılından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Meşrutiyet Devrimi'nden sonra da devam edecek olan bir işbirliğine yönelmiştir.

Her ne kadar 1907 yılına gelindiğinde Osmanlı devleti hem Makedonya hem de Vilayet-i Sitté'deki devrimci/milliyetçi direnişi askeri olarak yenilgiye uğratmış ve VMRO, Taşnaktsutyun ve Devrimci Hınçak Partisi gibi örgütleri etkisizleştirmiş gibi gözükse de uzun yıllar boyunca sürdürülen güvenlik siyasetinin ve reform gündeminin İmparatorluk üzerinde yarattığı basınç taşınmaz hale gelmiştir. Özellikle İstibdat rejiminin askeri önlemlere başvururken elini rahatlatan elverişli uluslararası koşulların 1908 yılının Haziran ayında İngiltere ile Rusya arasında gerçekleşen Reval görüşmesi ile değişmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, bölgeye yönelik yeni bir dış müdahalenin gündeme geleceği kaygısıyla harekete geçmeye sevk eder. Örgüt bu dönemde Makedonya'da hem Üçüncü Ordu'daki subaylar hem de kentli sivil Müslümanlar arasında yaygın bir örgütlenme faaliyeti sürdürmüştür; aynı zamanda Sandanski'nin Şerez Grubu'ndan Arnavut ve Ulah örgütlerine kadar geniş bir ittifak zemini yaratmıştır. Rumeli kentlerinde İttihatçılar birbiri ardına Meşrutiyet'i ilan ederken, İmparatorluk'un her bölgesindeki destekçileri arasında, uzun yıllar İstibdat rejimine karşı gayrimüslim köylülüğün direnişine öncülük etmiş olan Makedon ve Ermeni sosyalistleri de bulunuyordu. Bu sosyalistler birbirinden farklı sosyalizm tasavvurlarına ve programlara sahip olmakla birlikte milliyetçilikle popülizmin iç içe geçtiği ve sosyalist bir söylem içinde birbirine eklemlendiği ideolojileri paylaşıyor-

5 a.g.e., s. 54.

6 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, İstanbul, s. 212-213.

lardı. Aynı zamanda kitlesel tabanlarını oluşturan köylülerin ve daha küçük ölçekte kentli emekçilerle küçük burjuvazinin toprak reformu, ulusal hakların tanınması ve siyasal yönetime katılım taleplerini gerçekleştirebilmek için İttihat ve Terakki'nin burjuva-demokratik programını bir fırsat olarak gördükleri söylenebilir.

2.2. 1908 Devrimi ve İşçi Hareketinin Doğuşu

Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu açısından çok boyutlu bir krize tekabül eden dönemde, İmparatorluk sathındaki ilk önemli işçi grevlerine ve eylemlerine de tanıklık edildi. Beyoğlu Telgrafhanesi'ndeki işçiler 1872 Şubat'ında greve çıkmış, aynı yılın Mart ayında Yarımburgaz-Ömerli demiryolu yapımında çalışan bazı ustabaşılar ve kalifiye işçiler iş bırakmış, raylar üzerine kurdukları çadırlarda üç hafta süreyle oturma eylemi yaparak yapım çalışmalarına engel olmuşlardı. 1872 Nisan'ının ilk haftasında İzmit demiryolu yapımında çalışan işçiler ustabaşlarıyla anlaşmazlığa düşerek greve gitmişti.⁷

1875 yılında Osmanlı hazinesinin dış borç yükü altında iflas etmesinin ardından birikmiş ücretlerini talep ederek greve giden işçi sayısında artış yaşanırken, özellikle 93 Harbi nedeniyle paranın değerinin düşürülmesi, işçilerin Osmanlı tarihinde ücret artışı talebiyle düzenledikleri ilk grevlere yol açmıştı. Ancak 1880'lerde İstibdat rejiminin, her türlü muhalefeti bastırarak İmparatorluk genelinde denetimi sağlamasıyla birlikte işçi eylemlerinin sayısında da hızlı bir düşüş yaşandı. Pek çok çalışmada Osmanlı'daki ilk sendika olarak kabul edilen Amele-i Osmani Cemiyeti 1895 yılında İstanbul'da Tophane fabrikalarında gizli olarak kuruldu. Ancak örgüt bir yıl sonra hükümet tarafından ortaya çıkarılarak kapatıldı; kurucuları tutuklanarak sürgüne gönderildi.⁸

1872-1908 yılları arasında gerçekleştiği tespit edilen toplam 92 grevin 31'i, yani yaklaşık üçte biri, 1872-1880 arasındaki kriz yıllarında yaşanmıştır. İstibdat rejiminin yerleştiği 1880'li yıllarda sadece 8 grev yaşanırken, muhalefetin canlanma gösterdiği sonraki on yıl içinde bu sayı 15'e yükselir. İstibdat rejiminin özellikle Balkanlarda kriz emareleri gösterdiği yirminci yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşen grev sayısı yine hızlı bir artış göstererek 35'e ulaşır. Bu, 1908 Devrimi'ne kadar, İmparatorluk'taki diğer kriz dinamiklerinin yanı sıra işçi sınıfı mücadelesinin de yükselme eğilimine girdiğinin göstergesidir.⁹

Uzun yıllar boyunca İstibdat rejimi tarafından zapturapt altında tutulan ve yavaş yavaş filizlenme emareleri gösteren işçi hareketi, Hürriyet'in ilanı ve siyasi koşulların elverişli hale gelmesiyle birlikte büyük bir canlanma içine girdi. İstanbul'da başlayan grev dalgası başta Selanik, İzmir, Beyrut gibi liman kentleri olmak üzere, İmparatorluk'ta işçi sınıfının var olduğu hemen her yere yayıldı. İki buçuk aylık kısa bir süre içinde, hemen tüm işkollarında on binlerce işçi, başta ücret artışı olmak üzere, ödenmeyen ücretlerin ödenmesi, çalışma koşullarının düzeltilmesi, çalışma saatlerinin azaltılması, hafta tatili

7 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923," *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* içinde, Ed: D. Quataert, E. J. Zürcher, çev. Cahide Ekiz, İletişim, 1998, İstanbul, s. 30.

8 Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)*, İletişim, 2017, İstanbul, s. 107.

9 a.g.e., s. 264.

ve yıllık izin, işyeri yönetimi üzerinde söz sahibi olmak ve örgütlerinin patronlar tarafından tanınması gibi taleplerle greve çıktı.¹⁰

1908 yılının son beş ayında yaşanan grevlerin toplam sayısı 143 olarak hesaplanmaktadır.¹¹ Bu grevlerden 59'u İstanbul'da, 37'si Selanik'te gerçekleşirken, İzmir, Aydın, Balıkesir, Beyrut ve Zonguldak grevler açısından öne çıkan diğer bölgeler olmuştur. Grevlerin ancak küçük bir bölümü için greve çıkan işçi sayısını bilebiliyoruz; söz konusu beş ay içinde ülke çapında 100 binden fazla işçinin greve çıktığı tahmin edilmektedir.¹² Grevlerin yaşandığı önemli işletmeler arasında Cibali Tütün Rejisi, Paşabahçe Cam İmalathanesi, Üsküdar-Kadıköy Su Kumpanyası, Dersaadet Tramvay Kumpanyası, Zonguldak Kömür Madeni, Ergani Bakır Madeni, Selanik Tütün Rejisi, Kavala Tütün Rejisi, Samsun Tütün Rejisi, Şirket-i Hayriye, Beyrut Liman İşletmesi, Beyrut-Şam-Hama Demiryolu Kumpanyası, Beyrut Gaz Kumpanyası, Selanik Alatinu Tuğla Fabrikası, Anadolu Demiryolu Kumpanyası yer almaktadır.

İşçiler uzun bir süre boyunca biriktirdikleri hoşnutsuzluklarını yeni siyasal ortamda örgütlü bir şekilde dile getirme fırsatına kavuşmuş olsalar da, grevlerin önemli nedenlerinden biri, Hürriyet'in ilanıyla birlikte fiyatlarda yaşanan yüzde 30 civarındaki ani artıştır. Ücretlerinde yaşanan bu beklenmedik kaybı telafi etmek amacıyla greve çıkan işçiler, pek çok örnekte kısa süre içinde taleplerini patronlara kabul ettirerek, arzu ettikleri ücret artışlarını elde ederler ve grevler kısa süre içinde sonlandırılır. Bununla birlikte işçilerin taleplerinin kısmi ücret artışlarının ötesine geçtiği örneklerde, sermaye sınıfı talepler karşısında daha fazla direnç gösterir.

1908 grev dalgasıyla ilgili en tartışmalı meselelerden biri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve devlet yetkililerinin grev karşısındaki tutumuyla ilişkilidir. İttihat ve Terakki, henüz iktidar üzerinde gerçek bir denetim kuramadığı Devrim'den hemen sonraki bu süreçte, grevler karşısında çelişkili bir tutum alır. Pek çok örnekte, hareketlerini 1908 Devrimi'nin getirdiği özgürlükler ile meşrulaştıran işçiler, anlaşmazlıklara kendi lehlerine müdahale etmesi için İttihat ve Terakki'nin yerel örgütlerine başvurmaktadır. İttihatçılar yeni dönemin kendilerine sunduğu bu arabuluculuk rolünü çoğu örnekte memnuniyetle karşılarlar, hatta bazı örneklerde Enver Bey gibi üst düzey yöneticiler bizzat arabuluculuk yaparlar. Ancak grev dalgasının yayılmaya devam etmesi ve yer yer çatışmacı bir nitelik kazanmasıyla birlikte İttihatçı kamuoyunda grevlere karşı olumsuz bir tutum hâkim hale gelir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile devlet yetkilileri grev dalgasının sona ermesi için harekete geçer.¹³ 19 Ağustos günü grevlerle ilgili ilk tutuklamalar başlar. Gümrüklerden mal ihracını durduran İstanbul rıhtım hamallarının grevine el koyan Zaptiye Nezareti on işçiyi tutuklar, diğerlerini işbaşı yapmaya zorlar. Tutuklamaların bir gerekçesi de greve gitmeye hazırlanan İstanbul kayıkçı ve mavnacı esnafına gözdağı vermektir.¹⁴

10 Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, İstanbul, s. 14.

11 Kadir Yıldırım, a.g.e., s. 264.

12 a.g.e., s. 265.

13 Zafer Toprak, a.g.e., s. 43.

14 a.g.e., s. 54.

Büyük oranda liberalizmin etkisi altındaki literatürün çizdiği resmin aksine, İttihat ve Terakki cemiyeti, özellikle Meşrutiyet Devrimi'ni takip eden ilk birkaç yıl içinde ideolojik olarak türdeş bir örgüt olmaktan uzaktı. Bünyesinde muhafazakârları, milliyetçileri, liberalleri, hatta sosyal demokratları barındıran bu örgüt, 1909'daki 31 Mart vakası ile başlayan ve 1913 yılındaki Babiâli Baskınına dek devam eden çalkantılı yıllar içinde siyasal strateji ve ideoloji açısından giderek daha türdeş bir niteliğe büründü. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin henüz gerçek anlamıyla iktidara gelmediği ve yeraltında kalmayı tercih ettiği Devrim'in hemen sonrasında, işçi sınıfının talepleri ve grevler konusunda tutarlı bir politikadan ziyade, burjuva sınıf bilincinin kendisini hissettirdiği anlık ve palyatif müdahalelerden söz etmek daha doğru gözükmetedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile devlet yetkililerini, özellikle demiryolları grevlerini bir an evvel sona erdirmeye sevk eden temel neden, İttihat ve Terakki'nin işçi düşmanlığından ziyade kamusal hizmet niteliği taşıyan bu alanda, yabancı menşeli özel şirketlere verilmiş demiryolu imtiyazlarının sözleşmelerinde yer alan kilometre garantileriydi. Bu garantilerle demiryolu hatlarını işletenlerin kârları devlet güvencesi altına alınmıştı ve şirketler grevler sonucunda doğacak zararları, teminat akçesini yükselterek devlet bütçesine devredebiliyorlardı.¹⁵ Balkanlardaki demiryolu hatlarında yaşanan grevse İttihat ve Terakki açısından bir güvenlik sorunu yaratmıştı. Bulgar hükümeti, Şark Demiryolu Kumpanyası'ndaki grevi, hâlâ resmen Osmanlı toprağı sayılan Doğu Rumeli'deki hatları askeri olarak işgal etmek için bahane olarak kullanmış ve grevin sona ermesinden sonra da işgalini sürdürmüştü.¹⁶

Bu gelişmeler üzerine özellikle devlet güvencelerinin verildiği, kamusal hizmet niteliği taşıyan sektörlerde grevlerin sona erdirilmesi için hükümet harekete geçer. Kâmil Paşa hükümeti 8 Ekim 1908'de "umuma müteallik" (kamuya yönelik) işkollarında grev ve sendikalaşmayı düzenleyen, grevler için uzlaştırma aşaması şartı getiren ve sendikalaşmayı yasaklayan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat isimli bir kararname çıkarır.¹⁷ Aynı kararname sekiz ay sonra Meclis-i Mebusan'da görüşülerek, sosyalist milletvekillerinin şiddetli itirazlarına rağmen yasalacaktır. Kamusal hizmet veren sektörlerde grevin zorlaştırılması ve sendikaların yasaklanmasıyla birlikte, İmparatorluk sathunda yaşanan grev dalgası da geri çekilmeye başlar. 1909 yılından sonra 1913 yılına kadar önemli grevler gerçekleşmekle birlikte 1908 boyutlarında bir dalga yaşanmamıştır.

1908 grevlerinin en önemli özelliklerinden biri herhangi bir işçi örgütü ya da sosyalist örgütün yönlendirmesi olmaksızın kendiliğinden başlamış olmaları ve bir dalga halinde yine kendiliğinden yayılmalarıdır. İşçilerin örgütlenme faaliyetleri ise, özellikle sınıf mücadelesinde tecrübe sahibi, imtiyaz sahibi Batılı şirketlerin yurt dışından getirdiği kalifiye yabancı işçilerin daha yoğun olarak çalıştıkları demiryolu, vapur işletmeleri ve havagazı hizmetleri gibi sektörlerdeki grevlere eşlik edecek, pek çok işkolunda irili

¹⁵ a.g.e., s. 32.

¹⁶ Fikret Adanır, a.g.e., s. 70.

¹⁷ İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey-*, Kaynak, 2012, İstanbul, s. 94. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

ufaklı işçi cemiyetleri ve sendikaları kurulmaya başlayacaktır. Grev dalgasının geri çekilmeye başladığı dönemde ise işçi sınıfı içinde yeni örgütlenme arayışları ortaya çıkacak ve Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ve Türkiye Sosyalist Merkezi gibi yeni sosyalist örgütlenmelerin temelleri atılacaktır.

2.3. 1908 Sonrasında Osmanlı Sosyalistleri

2.3.1. Makedon, Bulgar ve Ermeni Sosyalistleri

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, başta Devrim'in başkenti olan Selanik olmak üzere İmparatorluk'un çeşitli kentlerinde, farklı etnik ve dini grupların katılımıyla gerçekleştirilen kutlamalar, İstibdat rejimine karşı mücadele sırasında fiilen kurulan ittifakların resmîleşmesini müjdeliyordu. Selanik'teki kutlamalar İttihatçılarla, onların Makedonya dağlarında kovaladıkları çeteleri buluşturuyordu:

"Daha düne kadar, ölüm cezasına çarptırılmış, yasadışı ilan edilmiş bu kişiler, arkalarında adamları olduğu halde birbiri peşi sıra Konaka gittiler ve bağlılık anlamında silahlarını buraya bıraktılar. Söylevler, kucaklaşmalar, çılginca alkışlar. Seyrin tam başarısına ulaşması için, yetkililere, biraz önce teslim ettikleri silahlarını onlara iade ederek, haydutlara karşı güvenlerini dışa vurmak kalıyordu. Yeniden kucaklaşmalar, yeni söylevler. Duygu dolu gözyaşları bir zorunluluktu."¹⁸

Selanik'teki kutlamalarda İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün sol kanat liderlerinden Yane Sandanski de yer almıştı. 1903'te VMRO'nun örgütlediği İlinden İsyanı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından örgüt içinde başlayan tartışmalarda, Makedonya sorununun çözümünü meşruti bir Osmanlı İmparatorluğu içinde özerklik elde edilmesinde görmeye başlayan ve İttihatçılara yaklaşan Serez Grubu'nun liderlerinden Sandanski ile İttihat ve Terakki arasındaki işbirliği Meclis-i Mebusan seçimlerinde de devam etti.

1903-1904 yıllarında İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün Merkez Komitesi'ne giren ve örgüt içi tartışmalarda Serez Grubu ile birlikte hareket eden Dimitar Vlahov, ya da Osmanlı Meclisinde bilinen adıyla Vlahov Efendi, bu işbirliği çerçevesinde sonbahar aylarında gerçekleştirilen seçimlere İttihat ve Terakki listesinden girdi. Yüz "ikinci seçmenin" oyunu alarak Selanik'ten mebus seçilen Vlahov, yeni açılan mecliste Serez Grubu tarafından kurulan Federatif Halk Partisi'ni (Narodnata Federativna Partiya) temsil etmeye başladı. 1909 yılında çıkarılan ve etnik ve ulusal temelli cemiyet kurmayı yasaklayan Cemiyetler Kanunu nedeniyle bu partinin kendisini feshetmesinden sonra Vlahov Efendi, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na katılacak ve diğer sosyalist milletvekilleri ile birlikte bir grup kurarak meclisteki mücadelesini sürdürecekti.¹⁹ Partinin Meclis'e sokmayı başardığı bir diğer temsilci ise Serez bölgesinden Hristo Dolçev'di.

18 Paul Dumont, François Georgeon, "Devrim Selânik'te Başlar," *Selânik 1850-1918 içinde*, Ed: Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 2014, İstanbul, s. 299-300.

19 Mete Tunçay, "Dimitar Vlahov ve (Dokuz Dilde Çıkan) *Balkan Federasyonu* dergisi (1924-1932)," *Bilineceği Bilmek içinde*, İletişim, 2019, İstanbul, s. 389. Arşivi - <https://ranteey.org>

Sandanski grubunun İttihat ve Terakki'ye verdiği destek 1909 yılında da devam etti ve artık halk arasında Sandan Paşa olarak anılmaya başlayan Sandanski kendisine bağlı çetelerle birlikte 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a doğru yola çıkan Hareket Ordusu'na da gönüllü olarak katıldı. Yane Sandanski, Todor Panitsa ve Hristo Çernoşeev tarafından örgütlenen gönüllülerin sayısı 1200'e yaklaşıyordu. İttihatçılarla yürüttükleri müzakerelerde kültürel yaşamın laikleştirilmesi ve büyük toprak sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılarak köylülere dağıtılması gibi radikal talepler ileri süren Sandanski grubuna mensup çok sayıda kişi, Hareket Ordusu'na verilen desteğin ardından çeşitli ve önemli memurluklara getirilerek ödüllendirildi. Sandanski'nin adamları orduya ve polis teşkilatına alındı, öğretmenlerin atanmasında bunlara öncelik tanındı.²⁰ Sandanski ile İttihat ve Terakki arasındaki ittifak ilişkisi 1912 seçimleri öncesinde de yenilenecek ve bu seçimlerde Sandanski grubundan iki kişi, Stoyu Hadziev ve Aleksandar Buynov Meclis'e seçilmeyi başaracaktı.²¹

VMRO'nun sol kanadı ile İttihat ve Terakki arasında II. Meşrutiyet boyunca devam eden sıcak ilişkilerin aksine, Bulgar sosyalistleri İttihat ve Terakki hükümetleri ile mesafelerini koruyacak ve çalışmalarını Bulgar işçiler arasında sendikaların kurulması ve birleşik bir işçi sınıfı partisi yaratılması hedefiyle sürdürecektlerdi. 1903 yılında Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde küçük köylülükle ittifak, üye profilinin niteliği, diğer partilerle ittifak sorunu, işçi sendikalarının partiden bağımsızlığı gibi tartışmalar üzerinden bir bölünme yaşandı. "*Dar sosyalistler*" ve "*geniş sosyalistler*" olarak adlandırılan bu sosyal demokrat hiziplerden "Dar"lar uluslararası hareket içinde en soldaki unsurlardan birini oluşturuyorlardı. Osmanlı topraklarındaki örgütlenme "Dar"ların önemli isimlerinden Dimitar Blagoev'e yakınlığı ile bilinen marangoz işçisi Vasil Galvinov tarafından gerçekleştirildi.²²

1905 yılında kurulan ancak birkaç ay sonra dağılan Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları'nı (MESDG) Devrim'in ardından yeniden canlandıran Galvinov, 1909'dan itibaren *Rabotniçeska İskra* (İşçi Kıvılcımı) gazetesini yayımlayarak sosyalist gruplar arasında bağların sıkılaştırılması ve sınıf temelli sendikaların kurulması için çaba sarf etti.²³ Galvinov'un çevresindeki Bulgar sosyal demokratları, aşağıda daha ayrıntılı ele alınacağı üzere İstanbul merkezli Türkiye Sosyalist Merkezi'nin kuruluşunda etkili olacakları gibi, kuruluş evresinde Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu içinde de yer alacak, ancak daha sonra ulusal sorunun çözümü ve İttihat ve Terakki yönetimine bakış ile ilişkili sorunlar nedeniyle örgütten ayrılarak bağımsız faaliyetlerini sürdürecektlerdi.

20 Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, İstanbul, s. 300, 316

21 a.g.e., s. 351.

22 Stefo Benlisoy, *İstanbul'un İrgatları, II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, İstos, 2018, İstanbul, s. 25.

23 İbrahim Yalınov, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, s. 144. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranteey.org>

1908 Devrimi'ni sevinç gösterileriyle karşılayan ve İmparatorluk'un hemen her bölgesinde kutlamalara etkin bir şekilde katılan diğer bir toplumsal kesimse Osmanlı Ermenileri oldu. Osmanlı toplumunun İstibdat rejimine en fazla kurban veren kesimi olan Osmanlı Ermenileri, 1908 Devrimi'yle birlikte ilan edilen anayasal düzene bağlılık sözü verirken, İttihat ve Terakki liderliği de bu tutuma anlamlı bir jestle karşılık veriyordu. Enver ve Talat Beylerin İstanbul'da Ermeni Mezarlığı'nı ziyaret ederek burada konuşma yapmaları ve II. Abdülhamit döneminde öldürülen Ermeni fedailerin mezarlarına çiçek bırakmaları bir önceki on yıla damgasını vuran mezhepçi çatışma ve katliamlar düşünüldüğünde toplumlar arasındaki güvensizliği gidermeye yönelik önemli bir adımdı.²⁴

Bununla birlikte Makedon ve Bulgar sosyalistleri arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklenmesi konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıklarının bir benzeri de, 1908 Devrimi'nin ardından Ermeni sosyalistleri arasında yaşandı. Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar), devrimin hemen ardından İttihat ve Terakki ile gerçekleştirdiği işbirliğini, 1909 Adana katliamının yarattığı derin hayal kırıklığına ve zaman içinde ittifak içinde ortaya çıkan çatlaklara, hatta ittifakın 1912 yılında resmen sona erdirilmesine rağmen 1914 yılında Vilayet-i Sitte için Rusya'nın baskısı altında yeni bir reform programının kabul edilmesine kadar sürdürdü. Hınçaklar ise II. Meşrutiyet boyunca İttihat ve Terakki ile mesafelerini titizlikle koruyacak, 1912 seçimlerinde açık bir şekilde liberal-muhafazakâr muhalefet ile birlikte hareket etmeyi tercih edeceklerdi.

İttihat ve Terakki ile Taşnaksutyun arasındaki işbirliği, yalnızca, iki örgütün 1908 ve 1912 seçimlerinde kurduğu seçim ittifakıyla sınırlı değildi. İttihatçılar 1908 Devrimi'nin ardından Ermeni toplumunun temsilcisi olarak Taşnakları görmeye ve Vilayet-i Sitte başta olmak üzere Ermeni toplumunu ilgilendiren meselelerde Taşnak liderliğini muhatap almaya başlamıştı. Bu durum özellikle taşrada Taşnaklara, başta Hınçaklar olmak üzere rakip Ermeni örgütleri karşısında, zaman zaman devlet imkânlarının da devreye sokulmasıyla önemli bir üstünlük sağlıyordu. Ayrıca 1908 Devrimi amira adı verilen geleneksel Ermeni ileri gelenlerinin ve kilise hiyerarşisinin etkisi altındaki Ermeni cemaatinin iç siyasal yaşamında da bir devrim yaşanmasına neden olmuş, başta Taşnaklar olmak üzere Ermeni siyasi partileri cemaat siyasetinin başat özneleri haline gelmişti. Taşnaklar böylece, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki ile kurdukları ittifakın sunduğu olanaklardan faydalanarak, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Ermeni kentlerinde göz ardı edilemez bir otoriteye dönüştüler.

Taşnakların İttihatçılarla işbirliği, Taşnaksutyun'un Ermenistan'ın her parçasında ve elbette Osmanlı Ermenistan'ında da demokratik ilerleme süreçlerinin desteklenmesi ve bu temelde Ermenilerin yaşadıkları bölgeler için özerklik elde edilmesine yönelik genel stratejik yönelimi ile uyumluydu. Taşnak liderliği bir yandan İttihat ve Terakki ile yaptığı işbirliği sayesinde özellikle Vilayet-i Sitte'de Müslüman toprak sahiplerine karşı Ermeni köylülerin can güvenliğinin sağlanması ve yapılacak

24 Arsen Avagyan ve Gais F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, çev. Ludmilla Denisenko ve Muddeci Şahin, İstanbul, 2009, s. 29. https://www.academia.edu/11111111/Ermeniler_ve_Ittihat_ve_Terakki_Işbirliğinden_Çatışmaya

bir toprak reformu ile 1890'larda yaşanan toprak gasplarının telafi edilmesi için bir zemin bulmaya çalışıyor, diğer yandan da Ermenilerin çoğunlukta olduğu bölgelere özerklik verilmesi talebini gündemde tutuyordu.

1909 yılında İstanbul'da düzenlenen kongrenin ardından isimlerini Devrimci Hınçak Partisi'nden Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'ne değiştirmiş olan Hınçaklar ise, Rosa Luxemburg'un II. Enternasyonal'de Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili formüle ettiği tezlerle uyumlu bir şekilde, Ermenistan'da sosyalizmin kurulabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını bir ön koşul olarak görüyordu.²⁵ II. Enternasyonal'in parçası olan Hınçaklar için Ermenistan'da sosyalizmin kurulması ancak burjuva demokrasisinin üstünden gerçekleşebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu buna imkân tanımayan gerici bir siyasal yapı olduğuna göre Ermenistan'ın bağımsızlığı öncelikliydi. Hınçaklar İttihat ve Terakki ile mesafeli ve eleştirel ilişkilerini bu tarihsel perspektif ışığında oluştururken; kuşkusuz Taşnaksutyun'un Osmanlı Ermenistan'ında giderek daha etkin bir güç haline gelmesi karşısında duydukları hoşnutsuzluk da İttihatçı karşıtı konumlarının güçlenmesine katkıda bulunmuştu.

1910 ve 1911 yıllarında Anadolu'da sürdürdükleri siyasi faaliyetlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni milliyetçi bir siyasi gündeme sahip olmakla eleştiren Hınçaklar, İttihatçıların 1912 yılında Parvus Efendi'nin ve Taşnakların arabuluculuğuyla gerçekleştirdikleri ittifak önerilerini geri çevirdiler ve az önce söylediğimiz gibi 1912 seçimlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası²⁶ ile birlikte katıldılar.

25 Rosa Luxemburg'un Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak vardığı sonuç şuydu: "... Türk yönetiminin hantallığı kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olmuştur -nerede kaldı ki, sonunda sosyalizmi türetebilsin; onun için, ne kadar çabuk yıkılır ve ulusal kurucu öğelerine ayrılırsa o kadar iyi olur- o zaman, bu geri bölge, tarih diyalektiğinin olağan süreçlerine katılabilecektir." Alıntılan, Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, s. 17.

26 Hürriyet ve İtilaf Fırkası burjuva devrim sürecinde şekillenen liberal-muhafazakâr partidir. Genç Osmanlılar ve sonra Jön Türkler olarak tanınan modernleşme akımı ideolojik ve politik olarak türdeş değildi. Yadırganmayacak biçimde kendisini özgürlükçü olarak sunan sağ kanat özellikle II. Meşrutiyet Devriminin ardından güç kazandı, bütün dönem boyunca İttihat ve Terakki'nin karşısında konumlandı. 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın öncülü sayılabileceğimiz Ahrar Fırkası'nın adı da zaten "özgürlükler partisi" anlamına geliyordu. İtilafçıların sağcılığı serbest piyasa savunusunda, yabancı sermayeye yönelik kısıtlamalara karşı çıkışta, merkezi otoriteyi reddetmesinde, bunların parçası olarak Osmanlı'nın bölünmesine yönelik emperyalist perspektife vs taşımasında kendini bariz biçimde gösteriyordu. Bunların ötesinde İttihatçı düşmanlığı İtilafçı liberallerin şeriatçılarla ve karşı-devrimle ayna şafa düşmesini de kolaylaştırmıştır. İttihat ve Terakki'nin baskı yoluyla "kazandığı" 1912 Şubat seçimlerinden sonra kurduğu hükümet Halaskar Zabitan olarak bilinen grubun verdiği askeri muhtırayla Temmuz'da düşürüldü. Yerine kurulan "partiler üstü" kabine İtilafçıların hesabına yazılabilir nitelikteydi. Ancak Balkan Savaşı'yla ısınan kriz, Selanik'in kaybedilmesinin ardından Edirne'nin kuşatılması gibi gelişmeler bu dönemin kısa sürmesine neden olacak, Ocak 1913'te İttihatçıların Babiali baskınına zemin hazırlayacaktı. Aynı yıl Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikastla öldürülmesinin ardından İttihat ve Terakki siyasal hegemonyasını mutlaklaştırmak üzere harekete geçti ve İtilafçılar başta olmak üzere bütün muhalefeti bastırdı. Hürriyet ve İtilaf ancak Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından İttihatçıların iktidarının çökmesiyle siyasete geri dönebildi. 1919 Mart'ında başbakan olan ve işbirlikçiliğin simgesi olarak tarihe geçen Damat Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilaf'ın ikinci döneminde partiye dahil olmamışsa da ilk dönemin genel başkanıydı. Kasım ayında yapılan seçimlerde İtilafçılar herhangi bir varlık gösteremediler; seçimler Anadolu'da yeknesaklık bürünmüşken, İstanbul'da da Hürriyet ve İtilaf'ın zaferine sahne oldu.

1913 yılının Eylül ayında Romanya'nın Köstence kentinde düzenlenen yedinci kongrede ise Hınçaklar, İttihatçılara karşı illegal yollarla mücadele etmeye ve "şiddete dayalı devrimci taktikler" kullanmaya karar verdiler. Bu karar örgüt içinde tartışmalara neden oldu ve Türkiye'deki resmi parti feshedilerek bir yeraltı komitesinin himayesine girdi.²⁷

Balkan Savaşı'nda alınan yenilginin ardından 1913 yılında Rusya'nın baskılarıyla Doğu Anadolu'daki altı vilayette reform gündeminin yeniden açılması ve İttihat ve Terakki'nin uluslararası baskı altında Ermeni örgütlerinin taleplerini kabul etmek zorunda kalması, İttihatçılarla Ermeni sosyalistleri arasındaki ilişkilerin geri dönüşü olmayan bir şekilde bozulmasıyla sonuçlandı. Birinci Dünya Savaşı'nın ufukta belirlediği 1914 yılının Temmuz ayında, İttihat ve Terakki, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'ne yönelik ağır bir operasyon başlattı. 16 Temmuz günü Parti'nin aralarında Merkez Komitesi üyesi Paramaz kod adlı Madteos Sarkisyan'ın da olduğu 20 üyesi, İttihat ve Terakki liderlerine yönelik suikast planlama iddiasıyla tutuklandı. Daha sonra 100 kadar parti üyesi daha tutuklandı ve tutuklananların evlerinin yanı sıra partinin yayın organlarının ofislerinde ve kulüplerde aramalar yapıldı.²⁸ Yaklaşık on bir ay devam eden Hınçak davası, 15 Haziran 1915'te yirmi parti üyesinin asılarak idam edilmesiyle son buldu.

1908'ten 1915'e İttihat ve Terakki'nin Ermeni toplumuyla ve onun temsilcileriyle kurduğu ilişkinin tersyüz olması, sınıfsal ve uluslararası faktörlere bağlı bir dönüşümün parçasıdır. Modernleşme süreci II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte halkçı ve devrimci bir zirve görmüştür ve bu tarihsel ilerleme kuşkusuz İttihatçılığın imzasını taşır. Ancak devrim Osmanlı'nın çözülmesini önleyecek bir enerji açığa çıkartmadı. Tersine, emperyalist merkezler Osmanlı toplumunun içerdiği bütün etnik veya ulusal dinamiklere müdahalelerini yoğunlaştırdılar. Geride kalan on yıllar boyunca yabancı devletlerin Osmanlı ülkesine müdahale olanakları giderek artmış, kurumsallık kazanmış, uluslararası hukukun bir unsuru haline gelmişti. Emperyalist manipülasyonun kitlelere dönük yüzünde büyük puntolarla azınlık hakları ve özgürlükçü reformlar yazıyor, gerçekteyse Osmanlı sermaye sınıfı parçalanıyor ve bir bölümü kaderini hem ekonomik hem politik anlamda uluslararası sermayeyle birleştiriyordu. İttihat ve Terakki'nin milliyetçiliği de, dayanacağı yeni bir ulusal burjuva sınıfını güçlendirmek ihtiyacına karşılık geliyordu. Milliyetçi gerilimin gayrimüslim toplulukların fiziki tasfiyesine varması, temelde toprağın ve servetin el değiştirmesi yoluyla ilkel sermaye birikiminin bir biçimidir.

Kuşkusuz 1908 Devrimi sonrasında Ermeni sosyalistlerinin gündemi, sadece Ermeni sorununun çözümü için izlenecek stratejiden ya da İttihat ve Terakki ile ilişkilerin nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmalardan ibaret değildi. Her iki Ermeni örgütü de 1908 Devrimi'nin sağladığı yasal siyaset olanakları sayesinde, Ermeni toplumu içinde sosyalizmin yayılması için yaygın bir yayıncılık ve eğitim faaliyeti sürdürmüştü,

27 Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim, 2015, İstanbul, s. 255.

28 a.g.e., s. 253.

sendikalar ve gençlik örgütleri kurmaya çalışmışlardı. Taşnaksutyun 1909'dan itibaren Erzurum'da *Haraç* (İleri, 1909-14), İstanbul'da *Azadamard* (Özgürlük Kavgası, 1909-1914) ve Van'da *Aşkhadank* (Emek, 1910-1914, 1915) gibi önemli yayınlar çıkarmış, Hınçakların yayın organları arasındaysa İstanbul'da çıkan *Abaka* (Gelecek, 1910-1914), Sivas'ta yayımlanan *Antranik* (1909-1911) ve Amasya'da yayımlanan *Amasya* (1911-1914) yer almıştır. Haber vermenin ötesinde, yayımladıkları parti çizgisiyle uyumlu yorumlarla Ermeni toplumunun ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarını analiz eden ve öneriler getiren bu yayınların bir diğer önemi, İstanbul'da ve taşrada idare ve yayın heyetleriyle matbaalarının, söz konusu örgütlerin taraftarlarının bir araya geldikleri siyasi düşünce kulüpleri olmalarıdır. Sosyalist partiler bu mekânları kullanarak, konferans ve tiyatro temsilleri aracılığıyla kadınlar, işçiler, Ermeni olmayan unsurlar gibi toplumun farklı kesimlerine ulaşarak onları örgütlemeye çalışmış ve 1 Mayıs kutlamaları gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.²⁹

Ne yazık ki Ermeni sosyalistlerinin faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Ermeni toplumunu hedef alması ve son yıllarda ancak yavaş yavaş aşılmaya başlanan dil engeli nedeniyle, Ermeni sosyalistlerinin II. Meşrutiyet dönemindeki faaliyetlerine dair ayrıntılı ve kapsamlı bir resme henüz sahip değiliz. Ancak Ermeni sosyalistlerinin Osmanlı toplumunun bütününe ilgilendiren sorunlara dair görüşlerini dile getirdikleri en önemli platform Meclis-i Mebusan olmuş gibi gözükmektedir. 1908 Devrimi sonrasında yeniden açılan Meclis'te sosyalist milletvekillerinin oluşturduğu gayriresmi grupta dört Taşnak mebusu bulunuyordu: Erzurum mebusları Garo Pastırmacıyan ve Varteks Serengülyan, Muş mebusu Kevam Garabedian ve Van Mebusu Vahan Papazyan. Sivas mebusu Dr. Nazaret Dagavaryan ile Kozan mebusu Hampartsum Boyacıyan ya da namı diğer Murat ise Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin meclisteki temsilcileriydiler. Bunların dışında Meclis'e bağımsız olarak giren, fakat zamanla Taşnaklara yaklaşan Kirkor Zohrab da sosyalist vekillerle birlikte hareket eden bir diğer isimdi. Sosyalist Ermeni mebuslar, Dimitar Vlahov, Hristo Dolçev ve Pavlov Efendi gibi Makedon hareketinden meclise gelen diğer sosyalist mebuslarla birlikte Tatil-i Eşgal Kanunu görüşmeleri, 1910 bütçe tartışmaları ve 1911 yılında gerçekleşen Kanun-ı Esasi'nin 35. Maddesinin değiştirilmesine³⁰ yönelik tartışmalarda birlikte hareket ederek Meclis-i Mebusan'da sosyalizmin sesini duyurmaya çalışmışlardır.

Kökenleri 1908 Devrimi öncesinde İstibdat rejimine karşı verilen mücadelelere uzanan bu Makedon, Bulgar ve Ermeni örgütlerinin yanı sıra, 1908 Devrimi'yle birlikte yükselişe geçen modern işçi hareketine koşut olarak, Osmanlı İmparatorluğu, işçi sınıfı içinde kök salmaya çalışan yeni sosyalist örgütlenme çabalarına da sahne olacaktı.

29 Yaşar Tolga Cora, "Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin İstanbul Öğrenci Birliği ve Dergisi Gaydz (1911-1914)", *Toplumsal Tarih*, No: 319, Temmuz 2020.

30 İttihat ve Terakki Cemiyeti 1909 yılında gerçekleşen anayasa değişikliklerinde padişahın yetkilerini önemli oranda sınırlandırmıştı. Ancak 1911 yılında İttihat ve Terakki, bakanlarla mebuslar arasında çıkacak bir ihtilaf halinde padişaha bakanları değiştirme ya da meclisi feshetme yetkisi veren bir anayasa değişikliğini Meclis-i Mebusan'ın gündemine getirdi. 1909 değişikliklerinden geri dönüş anlamına gelen bu adım, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1910 sonrasında yükselen muhalefet karşısında, artık kendi etkisi altına olduğuna güvendiği Sultan Vahdettin'e bir anayasa değişikliği önerisinin sonucuydu.

Parvus (Efendi) (d. 27.08.1867 – ö. 12.12.1924)

Bir süre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyalist harekette de yer alan ve Parvus Efendi olarak anılan Aleksandr Parvus, bugün Belarus topraklarında bulunan, o dönemde Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan Berazino'da, İsrail Lazareviç Gelfand ismiyle doğdu. Yahudi bir küçük burjuva ailesinin oğluydu. Yaşadığı kasabada meydana gelen pogromdan sonra ailesiyle birlikte Odesa'ya taşındı. Şchedrin ve Çernişevski gibi Rus yazarları okuyarak devrimci düşünceye yaklaştı. 1886'da çıktığı İsviçre gezisinde Rus devrimci çevreleriyle temas etti ve Avrupa'da yayımlanmış devrimci yayınları inceledi. 1887 yazında İsviçre'ye, bu kez üniversiteye kaydolmak için tekrar gitti. Basel Üniversitesi'nde okurken hem Marksizm'le hem de Rus, Polonya ve Alman işçi hareketinde önemli roller üstlenecek olan isimlerle tanıştı. Bu isimler arasında, o sırada Zürih Üniversitesi'nde bulunan Rosa Luxemburg da vardı. 1891'de Stuttgart'a yerleşti, Almanya Sosyal Demokrat Partisi ile ilişki kurdu. Karl Kautsky ve Clara Zetkin de o sıra Stuttgart'ta bulunuyorlardı.

Gelfand, partinin yayın organları *Die Neue Zeit* ve *Vorwärts*'te makaleler kaleme aldı. Fiilen Alman ve Rus işçi hareketi arasında aracı konumuna gelen Gelfand, Alman devrimcilerine Rusya'da Narodnikleri değil Marksistleri işaret ediyordu. *Die Neue Zeit*'ta yayımlanan, 1894'te Bavyera'da bütçe oylamasında sosyal demokratların aldığı tutumu sert biçimde eleştirdiği yazısına, Latince "küçük" anlamına gelen Parvus imzasını attı. 1896'da Dresden'de çıkan *Seaechsische Arbeiterzeitung* gazetesinin yazı işleri müdürü oldu. Bu gazetede Luxemburg'un yazmasını sağladı.

Eduard Bernstein'in yaydığı revizyonist görüşlere karşı sert tutum aldı. Yazı işleri müdürlüğünü yürüttüğü gazetenin sayfalarını Bernstein'in revizyonizmine karşı kullandı. Parvus artık Alman Sosyal Demokratların sol kanadındaydı. Ancak pratik mücadele zeminindeki bazı önerileri bu "sol" konumu ile çelişen yönler de barındırmaktaydı. Gündelik mücadeleye vurgu yapıyor, düzene genel muhalefetin, nihai mücadeleyi güçlendirebileceğini düşünüyordu. Mevcut düzende her tür iktidar olanağının değerlendirilmesi gibi bir pozisyon üretmesi, Bernstein ile aynı noktaya düşmesine yol açacaktı. Radikallikten revizyonizme salınan çizgisi, iktidarı bir an önce ele geçirme aceleciliği ile tutarlıydı.

Yine de Rus Sosyal Demokratları, Bernstein ile keskin bir polemige giren Parvus'la daha yakın temas etmeye başladılar. 1900 yılında Londra'da yapılan II. Enternasyonal toplantısında, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi heyetinde yer aldı. İlk sayısı Aralık 1900'de çıkan *İskra*'nın Münih'te basılmasına önayak oldu. Lenin ile de Münih'te karşılaştı. Bolşevik-Menşevik ayrışmasından sonra uzun süre iki grubu birleşmeye çağırdı. 1905 yılından itibaren Bolşevikleri eleştirmeye başladı. Bu eleştirilerinde ve o dönemde *İskra*'da yazdığı yazılarda, Rus-Japon Savaşı'nın doğurduğu konjonktürde en geniş eylem cephesinin oluşturulmasını savundu. Trotskiy Cenevre'den Münih'e geldiğinde Parvus'un evinde kaldı; ikisi ortak çalışmalar yaptılar. O sırada Parvus, hayatını makaleler yazarak ve ticari muhabirlik

yaparak kazanmaktaydı. Ekim 1905'te St. Petersburg'a giderek Sovyet'e üye oldu. Trotskiy ile birlikte *İskra*'nın yerine yayınlanacak olan *Naçalo* dergisini çıkardılar. Aralık ayında yaşanan yaygın tutuklamalardan kurtulduktan sonra, dağılan İşçi Sovyeti'nin yerine yeni bir İşçi Sovyeti kurulmasında rol oynadı ve başkanlığa seçildi. Aralık grevinin ardından silahlı ayaklanma ve barikat savaşı yapılmasını öneriyordu. Sovyet'te iddialı ve fantastik bulunan bu tür önerileri nedeniyle otoritesini yitiren Parvus görevinden istifa etti. Tutuklanıp kaçmasından sonra bir daha dönmek üzere Rusya'dan ayrıldı. Almanya'da geçirdiği yıllarda daha çok sömürge politikalarının sonuçlarına eğildi. Gazetecilik yaptı, kitaplar yazdı. Ancak eski itibarını yitirmekteydi. Spekülatif tezleri nedeniyle Luxemburg onun hakkında "giderek delirdiğini" yazabildi.

1908 Devrimi ilgisini çekiyordu. Bu devrimin tetiklediği süreçlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve özellikle Balkan coğrafyasını bir savaşa sürükleyebileceği öngörüsüne sahipti. Ayrıca Balkanların kendisine yeni olanaklar sağlayabileceğini ve iyi para kazanabileceğini düşünüyordu. Bir gazetecilik projesiyle Balkanlara geldi. Sofya ve Bükreş'ten sonra Kasım 1910'da İstanbul'a geçti. Bölgede belli ölçüde tanınıyordu. Temas ettiği Balkan sosyalistleri içerisinde Selanik mebusu Makedon Dimitar Vlahov da vardı. Daha önce İstanbul'da kurulmuş olan Sosyalist Merkez, 1912 yılında Parvus'un önerisiyle "Toplumsal Bilimleri İnceleme Grubu" adını aldı. Ama asıl olarak İttihatçılarla içli dışlı oldu. *Türk Yurdu*'nun yazarları arasında yer aldı ve ticari editörü oldu. Babıali'de mali konularda öne çıkan danışmanlardan birisi haline geldi. Bu dönem bir yandan da "sermaye ile ilişkiler" geliştirdiğini anılarında belirtir. 1912-1914 arasında İttihat ve Terakki liderleri üzerindeki nüfuzunu da kullanarak ticarete girdi, zenginleşti. İlgi alanı içinde orduya cephane sağlamak olduğu iddia edilir.

Birinci Dünya Savaşı yaklaştıkça savaş yanlısı tutum aldı. Alman sosyal demokrasisi başta olmak üzere II. Enternasyonal partilerinin savaş yanlısı pozisyonunu Bulgaristan, Romanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalistler arasında yaymaya çalıştı. Ona göre, Almanya'nın zaferi, devrimin önündeki temel engel olan Çarlık Rusya'sının yıkılması için de zorunluydu. *Tanin*, *Tasvir-i Efkâr*, *Türk Yurdu* ve *Bilgi Mecmuası* gibi dergilerde yazarak Batı emperyalizminin ekonomik sömürü mekanizmalarını anlattı. Marksist iktisat arka planından miras, devletin ekonomide oynaması gereken rolle ilgili düşünceleri dönemin Türkçü yazarlarını ve politikacılarını etkiledi. 1914'te "*Türkiye'nin Can Damarı; Devlet-i Osmani'nin Borçları ve Islahı*", ardından *Türk Yurdu* çevresinin yardımıyla "*Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse*" ve "*İngiltere Galip Gelirse*" adlı kitapları yayımlandı. Düyunu Umumiye İdaresi'nin devlet içinde devlet haline geldiğini belirtiyor, bu idarenin Maliye Nezareti bünyesine alınmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya safında savaşa girmesini savunuyordu. Ona göre, kapitülasyonlar altında ezilen ülkenin kurtuluşu Almanya'nın zaferine bağlıydı.

Almanya ve müttefikleriyle Rus devrimcileri arasında da ittifaktan yanaydı. 1915 yılı başında Alman Büyükelçisi ile bu düşüncesini paylaştığı görüşmenin ardından İstanbul'dan ayrıldı. Bükreş, Sofya, Budapeşte ve Viyana'da sosyalistler ve Rus mültecilerle görüşmeler yaptı. Alman devletiyle düzenli ilişki içinde oldu. Luxemburg, Zetkin ve Liebknecht tarafından ihanetle suçlandı, Trotskiy, Parvus'un "politik olarak ölmüş" olduğunu yazdı. Lenin ise Parvus'u Alman şovenisti olmakla ve ajanlıkla suçluyordu.

Kopenhag'da Savaşın Sosyal Sonuçlarını Araştırma Enstitüsü'nü kurdu, 1915'te *Die Glocke* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Kitap yazmaya devam ederken bir yandan da Kopenhag'da ve Stockholm'de, İstanbul'dakine benzer bir ticaret ağı kurdu. Bu ticaret ağına Danimarka ve İsveç'te işçi sendikalarını da dahil etti. Parvus, Ekim Devrimi'nden sonra ticaret ile siyasal aracılık arasında gidip gelen faaliyetlerini Alman devleti, Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve Sovyet Rusya arasında sürdürmeyi denedi. Ancak Almanya'nın savaşta yenilmesi ve Kasım Devrimi ile başlayan konjonktür, Parvus'un çabalarının boşa düşmesi anlamına geliyordu. Edindiği büyük servetle Berlin'de bir malikâneye yerleşti. 1922'de çıkardığı *Wiederaufbau* adlı derginin yazarları arasında eski ve görevdeki bakanlar, bürokratlar, bazı tekellerin yöneticileri yer alıyordu. Dergi yine büyük tekeller tarafından reklamlarla destekleniyor, burjuva siyasetinde etkili bir rol oynuyordu. 12 Aralık 1924'te yaşamını yitirdi.

2.3.2. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu

1908 Ağustos'unda, Selanik proletaryası çeşitli sanayi dallarında çalışan 10 bin işçiyle, tütün imalatında çalışan bir o kadar işçi ve 5 bin kadar ulaştırma ve taşımacılık çalışanından (özellikle liman işçilerinden) meydana geliyordu. Bu proletaryanın en dinamik kesimi, büyük üretim birimlerinde yoğun halde bulunan tütün imalat işçileriydi.³¹ 1908 grev dalgası, İmparatorluk'un en gelişmiş kenti Selanik'i de etkiledi. Şehirdeki işçiler 1908 dalgasının en yaygın ve etkili grevlerine imza attılar. Bu arada çeşitli işkollarında irili ufaklı pek çok işçi örgütü kuruldu. İşte, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu bu birikim üzerinde bir grup sosyalist öncü işçi tarafından inşa edilecekti.

Bu işçilerin başında Bulgaristan doğumlu Yahudi bir matbaa işçisi olan Avram Eliezer Benaroya yer alıyordu. Sosyalizmle Bulgaristan'da henüz lise öğrencisiyken tanışan Benaroya, 1903'te "dar" ve "geniş" olarak bölünen Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde yetişmiş, "genişler" in ve Nikola Harlakov'un "anarko-liberaller" diye adlandırılan *Proletari* grubu içinde yer almış ve bu grubun Filibe sekreterliğini yapmıştı. 1908 Devrimi'nden sonra, yeni sosyalist propaganda olanaklarından fay-

31 Georges Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, çev. Tuğrul Artunkal, Ayrıntı, 2013, İstanbul, 114-115.

dalanmak için Selanik'e gelip yerleşmiş ve matbaa işçileri arasında sendikal örgütlenme çalışmalarını başlatmıştı.³²

Benaroya başka işkollarından Yahudi işçi arkadaşlarıyla birlikte 31 Mart Ayaklanması'nın ardından Selanik Amele Cemiyeti'ni kurdu. 31 Mart Ayaklanması sırasında İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu'na gönüllü yazılan Benaroya, karşıdevrim girişiminin bastırılmasının ardından etnik ya da dini köken farkı gözetmeyecek bir işçi örgütlenmesi için Bulgar sosyalistleriyle temasa geçti. Daha sonra kendisi gibi Yahudi olan Samuel Sadi, Alber Dassa ve Abraam Hasson ile birlikte yaklaşık 30 üyesi olan bir Yahudi işçi kulübünün kuruluşunda yer aldı. Kulübün amblemi çekiç tutan bir işçi eliydi. 1909 Mayıs-Haziran aylarında bu kulüp bazı Bulgar sosyalistlerinin de katılımıyla Selanik Amele Cemiyeti'ne dönüştü.³³

Benaroya'nın anılarında aktardığında göre Selanik Amele Cemiyeti'nin ilk siyasi eylemlerinden biri 1909 yılında Selanik'te kızıl bayraklar, flamalar ve mızık takımıyla bir 1 Mayıs gösterisi düzenlemek olmuştur.³⁴ Vlahov Efendi de kendi anılarında 1 Mayıs kutlaması yapıldığını teyit eder. Bununla birlikte SSİF'nin II. Enternasyonal'e sunduğu çalışma raporunda böyle bir kutlama gerçekleştirildiğine dair herhangi bir bilgi yer almamıştır. Literatürde, 1908 sonrası Osmanlı topraklarındaki ilk 1 Mayıs kutlaması olarak 1909 yılının 1 Mayıs'ında Üsküp'te gerçekleştirilen kutlama gösterilmektedir.³⁵

Dolayısıyla Selanik Amele Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği ilk kitlesel katılımlı eylem olarak, 19 Haziran 1909'da Meclis-i Mebusan'da görüşmeleri devam eden Tatil-i Eşgal Kanunu'na karşı Selanik'te düzenlenen miting kabul edilebilir. Bu mitingin çağrısı beş dilde ve beş alfabeye hazırlanan, üç bin adet dağıtılan bir el ilanı ile yapılır. Miting 23 örgüt ve yaklaşık 6 bin kişinin (Cemiyet'e ait bir başka belgeye göre 8 bin kişinin) katılımıyla gerçekleşir. Sigara kâğıdı fabrikalarının işçilerini, sabuncuları, mağaza çalışanlarını ve komileri, dizgicileri, marangozları, kunduracıları, hamalları, tütün işleme işçilerini, Şark Demiryolları çalışanlarını, tramvay ve havagazı şirketlerinin çalışanlarını, terzileri bir araya getiren mitingde Türk ve Yunan bayrakları taşınır, Enternasyonal marşı söylenir, meclisin gündemindeki yasayı eleştiren konuşmalar yapılır. Mitingin başarılı geçmesinin ardından ertesi gün Selanik Amele Cemiyeti, II. Enternasyonal Başkanlık Kurulu'na mektupla üyelik başvurusunda bulunur.³⁶ II. Enternasyonal tıpkı daha önce Ermeni sosyalistlerinin başvurusu karşısında yaptığı gibi, Osmanlı seksiyonunun ancak birleşik bir parti kurulmasının ardından açılacağını belirterek, Cemiyet'i gelecekte kurulacak bir Osmanlı seksiyonunun alt seksiyonu olarak kabul eder.

32 İ. Arda Odabaşı, a.g.e., s. 96.

33 a.g.e., s. 97

34 Paul Dumont, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu," *Selanik 1850-1918* içinde, Ed: Gilles Veinstein, İletişim, 2014, İstanbul, s. 251.

35 Bir araştırmada, Benaroya'nın da gönüllü olarak katıldığı Hareket Ordusu'nun Selanik'e 2 Mayıs günü döndüğü, dolayısıyla, Benaroya'nın anılarında anlattığı gibi hazırlıkları uzun süreye yayılmış bir 1 Mayıs kutlamasının gerçekleştirilmesinin olası görünmediği saptanmaktadır. İ. Arda Odabaşı, a.g.e., s. 102.

36 Paul Dumont, a.g.e., s. 252. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

Selanik Amele Cemiyeti kısa bir süre sonra farklı ulusal kökenlerden işçilerin ayrı örgütlerinin bir çatı altında buluşmalarını öngören federatif ilkeyi benimseyerek önce Selanik Sosyalist Amele Cemiyeti, kısa bir süre sonra da Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi (Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu-SSİF) adını kullanacaktır.

SSİF'nin bir sonraki önemli etkinliği, yayıncılık faaliyetlerini dört dilde çıkaracağı gazetelerle sürdürebilmek için mali destek topladığı bir "uluslararası büyük işçi kermesi" düzenlemek olur. 28 Ağustos 1909'da Beş Çınar bahçesinde düzenlenen etkinlik için 6 bin giriş bileti satmayı başaran SSİF, böylece *Le Journal de Lavorador* (Ladino), *Efimeris tu Ergatu* (Rumca), *Amele Gazetesi* (Türkçe) ve *Rabotniçeski Vestnik* (Bulgarca) isimlerini taşıyan dört işçi gazetesinin çıkarılması için ihtiyaç duyduğu maddi kaynağa ulaşır. Etkinliğin önemli destekçilerinden biri Selanik belediyesi olmuş, Cemiyet de belediye başkanına basın aracılığıyla teşekkür etmiştir. Etkinlikte, özel olarak trenle İstanbul'dan gelen Hınçak mebusu Hampartsum Boyacıyan'ın yanı sıra, ileride Federasyon'un çıkaracağı Türkçe *Amele Gazetesi*'ni yönetecek olan Rasim Haşmet Bey de bir konuşma yapar.³⁷

Federasyon'un üçüncü kitlesel etkinliği ise, anarşist-sosyalist öğretmen Francisco Ferrer'in İspanyol devleti tarafından Barcelona'da yaşanan bir ayaklanmanın ardından idam edilmesini kınamak amacıyla 1909 yılının Ekim ayında şehirdeki Mason locasıyla birlikte düzenlenen mitingdir.³⁸ İspanyol konsolosluğuna siyah bayraklarla bir yürüyüş düzenlenen etkinlikte, Masonlarla işbirliğine karşı olan Benaroya'nın yerine Albert Dassa konuşma yapmıştır. Bu etkinlikte Masonlarla yapılan işbirliği, Federasyon içinde yer almakla birlikte, farklı ulusal grupların kendi örgütlerinde örgütlenmelerini öngören federatif ilkeye muhalefet ederek, tek bir sosyalist parti-nin kurulmasını savunan Bulgar sosyalistlerinin SSİF'den ayrılma sürecini tetikler. Bulgar "dar" sosyal demokratları ile bağları olan grup Kasım ayında SSİF ile yollarını ayırarak, ayrı bir sosyalist merkez kurar.³⁹

Bulgar sosyalistlerinin örgütten ayrılışı, Türk ve Yunan işçiler arasındaki örgütlülüğü de henüz arzu edilen seviyeden çok uzak olan SSİF'nin giderek bir Yahudi işçiler örgütüne dönüşmesi açısından önemlidir. Her ne kadar örgütten ayrılan Bulgar sosyalistlerinin sayısı, örgütün kitleselliğine zarar vermekten uzak olsa da (SSİF altı bin civarında kişiyi harekete geçirebilirken, SSİF'den ayrılan Bulgar sosyalistlerinin sayısı 30 civarındadır), Federasyon'un farklı uluslardan işçilerin birleşik örgütü olma iddiası yara almıştır. Bulgar sosyalistleri ile yaşanan ayrılık, 1910 yılının 1 Mayıs kutlamala-

³⁷ İ. Arda Odabaşı, a.g.e., s. 114.

³⁸ Mitingin Masonlarla birlikte düzenlenmesinin nedeni Ferrer'in aynı zamanda Mason olması ve Masonların Selanik'te güçlü bir örgütlülüğe sahip olmalarıdır. SSİF'nin tabanı ve liderleri in büyük ölçüde eski İspanyolcadan türeyen bir dil olan Ladino konuşan Sefarad Yahudilerinden oluştuğu düşünüldüğünde, örgütün İspanya'da yaşanan bu olaya gösterilen uluslararası tepkinin bir parçası olması daha anlaşılır hale gelir.

³⁹ Haupt ve Dumont, a.g.e., s. 239. Ferrer'in katledilmesini kınamak amacıyla düzenlenen etkinliğe ilişkin daha fazla ayrıntı için bkz. İ. Arda Odabaşı, "Ferrer Olayı'nın Osmanlı'da Yankıları ve Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Mitingi", *Osmanlı Araştırmaları*, No: 319, Temmuz 2019, ss. 38-41.

Benaroya'nın iadesi talep edilir.⁴² Benaroya'nın Selanik'e geri dönmesini sağlama çabaları kapsamında önemli kurum ve kişilere mektuplar yazılır, uluslararası sosyalist kamuoyu harekete geçirilerek hükümet üzerinde baskı kurulmaya çalışılır.

Lideri Benaroya'nın ülkeye dönmesini sağlamak için SSİF'nin sarf ettiği çabalar kısa sürede sonuç vermez, ama Benaroya 1911 yılını ülke dışında geçirdikten sonra 1912 yılının Şubat ayında Osmanlı vatandaşı olduğunu kanıtlayan bir belge ile 1912 seçimlerinin hemen öncesinde Selanik'e geri dönerek büyük bir kalabalık tarafından karşılanır. Elinde geçerli bir belge olduğu için bu kez sınır dışı edilemeyen Benaroya, bir süre sonra Selanik Valisi Hüseyin Kâzım tarafından mevcut sabıkası nedeniyle Selanik'te kalmasının doğru olmayacağı gerekçesiyle İstanbul'a gönderilirken, en yakın arkadaşları Samuel Yona, Sabetay Levi ve Amon da İskeçe'ye yollanır.⁴³ Kuşkusuz İttihat ve Terakki'nin Benaroya'nın Selanik'te kalmasını istememesinin en önemli nedeni yaklaşan seçimler ve SSİF'nin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile açık bir işbirliğine yönelmiş olmasıdır. Benaroya'nın Osmanlı vatandaşlığına ilişkin bürokratik tartışma ve işlemler İstanbul'da da sürer. Sonunda 2 Mayıs 1912 tarihinde Osmanlı vatandaşlığı iptal edilir. Pire'ye giden bir Yunan gemisine bindirilerek Atina'ya gönderilir.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu bir kez daha lidersiz kalmasına rağmen seçim çalışmasına büyük önem verir. Önce Taşnaktsutyun, Hınçak Partisi ve SSİF'den oluşan bir sosyalist blokla seçimlere girilmesi için çalışmalar yürütülmüş, SSİF müzakerelerin yürütülmesi içinse Vlahov Efendi'yi görevlendirmiştir. Ancak iki Ermeni örgütünün kendi aralarında anlaşmaya varamamaları üzerine Taşnaklar İttihatçılarla, Hınçaklarla İtilafçılarla işbirliği yapma kararı alırlar. SSİF ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile seçim işbirliğine girer⁴⁴ ve adayı Vlahov Efendi'nin yeniden seçilebilmesi için etkin bir seçim çalışması yürütür. Bu çerçevede Vlahov Efendi Makedonya'da bir seçim gezisine çıkarken, seçimler için *Mücadele* ismini taşıyan özel bir gazete yayımlanır.⁴⁵ Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf'la yakınlaşmanın SSİF içinde aynı coşkuyla karşılanmadığı görülmektedir. SSİF'nin II. Enternasyonal nezdindeki temsilcisi Nahum, 14 Nisan 1912 tarihinde kaleme aldığı bir mektupla Enternasyonal yönetimine bundan sonra SSİF'ye gönderecekleri mektuplarda, "Hürriyet ve İtilaf ile uzlaşmalarında yeterince ileri gittiklerini ve sonuçta sınıf düşmanımız olan kişilerle daha fazla ilişkiye girip anlaşamayacaklarını telkin etmeye çalışmalarını" istemiştir.⁴⁶

SSİF'nin Hürriyet ve İtilaf'la girdiği ve İttihatçıların öfkesini çeken bu işbirliği, 1912 seçimlerinde istenilen sonucu vermez ve ittifakın desteklediği diğer adaylarla birlikte 1908 yılından bu yana mebus olarak görev yapan Vlahov Efendi de Meclis dışı kalır. Ancak İttihat ve Terakki'nin 1912 seçimlerinde elde ettiği başarı kalıcı

42 Emre Polat, a.g.e., s. 29.

43 a.g.e., s. 33

44 Haupt ve Dumont, a.g.e., s. 116.

45 Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 2008, s. 105.

46 Haupt ve Dumont, a.g.e., s. 117. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

olmaz ve Halaskâr Zabitan adı verilen bir grup İtilafçı subayın verdiği muhtıranın ardından İttihat ve Terakki hükümeti düşer. SSİF için ufukta yeni bir dönem açılmak üzereymiş gibi gözükmektedir. Nahum'un bu gelişme karşısında II. Enternasyonal'e gönderdiği mektup Selanikli sosyalistlerin Osmanlı burjuva siyasetinin iki kutbu karşısındaki sıkışmışlıklarına güzel bir örnek teşkil etmektedir:

*"İşler iyice karıştı. Selanik Sosyalist Federasyonu, İttihat ve Terakki komitesine karşı düşmanca tavrından ötürü mükâfatlandırıldı. Yeni hükümet, Jön Türkler'in el koymuş olduğu evraklarımızı iade etmiş ve bizi rahatsız etmeyeceğini gösteren bir tavır almıştı. Fakat aradan uzun süre geçmeden Azadamard (Tashnakların yayın organı) kapatıldı. Osmanlı sosyalizminin gerçekten gülünç ikiliği bu olayda apaçık kendini ortaya koyuyor. Örgütümüz şimdi Ermenilere aman vermeyen bakanlığın safında oluverdi."*⁴⁷

SSİF Osmanlı burjuva siyasetinin iktidar kavgasında sıkışıp kalmış bir halde yolunu bulmaya çalışırken Balkan Savaşı patlak verdi. Savaşın ilerleyen safhalarında Selanik'in Yunan kuvvetlerinin eline geçmesiyle, Federasyon'un en büyük endişesi olan, Balkanlardaki statükonun bozulması sonucunda şehrin rakip Hristiyan Balkan devletlerinden birinin eline geçmesi gerçekleşmiş oldu.

2.3.3. Türkiye Sosyalist Merkezi

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun ardından 1908 sonrasının ikinci önemli sosyalist örgütlenme girişimi, İstanbul merkezli Türkiye Sosyalist Merkezi'dir (TSM). Tıpkı Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu gibi Bulgar "dar" sosyal demokratlarıyla yakın ilişki içinde olan Türkiye Sosyalist Merkezi, 1909 yılının Haziran ayında İstanbul'da Nikos Yanyos, Stefanos Papadopoulos ve Zaharyas Vezestinis gibi İstanbullu Rumların öncülüğünde kurulmuş, 1910 yılının Haziran ayında *O Ergatis* (İrgat) gazetesini yayımlamaya başlamıştır.

Türkiye Sosyalist Merkezi'nin kurulmasında Bulgar "dar" sosyalistlerinin gözle görülür bir etkisi vardır. 1908 Devrimi'nin ardından Bulgar dar sosyalistlerinin Makedonya ve Edirne bölgesindeki örgütlenme faaliyetlerinde öne çıkan marangoz işçisi Vasil Galvinov, 1909'dan itibaren *Rabotniçeska İskra* (İşçi Kıvılcımı) isimli gazeteyi çıkararak sosyalist gruplar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve sınıf temelli sendikaların kurulması için çaba sarf etmiş, gazetesi aracılığıyla değişik grup ve kişileri bir araya getirmeye çalışmıştı. Öyle gözüküyor ki Galvinov'un yakın ilişki içinde olduğu gruplardan biri de Türkiye Sosyalist Merkezi adını alacak olan çevredir.

Galvinov, 1910 yılının ikinci yarısında Avrupa Türkiye'sindeki sosyalist hareketin durumuna dair Enternasyonal Büro'ya yazdığı ve *Rabotniçeska İskra* ve *Ergatis* gazeteleri adına imzaladığı raporda, 1908 devriminden sonra faaliyet gösteren sosyal demokrat işçi örgütleri arasında, iki ay öncesinde kurulan 11 üyeli İstanbul teşkila-

tının da olduğundan söz etmiş ve yine iki ay önce “İstanbullu Rum işçilerin sosyalist grubu”nun *Ergatis* gazetesini yayımlamaya başladığını belirtmiştir.⁴⁸

TSM’nin kurucuları arasında yer alan ve İstanbul’da *Rabotniçeska İskra* gazetesinin muhabirliğini yapan Papadopoulos’un anlatımına göreyse Galata Yüksek Kaldırım’daki Jardin Caché’de yapılan toplantılar aracılığıyla bir süre sonra gruba Nikos Yanyos ve Zaharyas Vezestinis de katılır. Özellikle Paris’te filoloji okumuş olan Nikos Yanyos’un katılımıyla entelektüeller arasında da gruba yönelik belli bir ilgi oluşur. Grubun üyelerinden Bulgar Sivaçev, *İştirak* gazetesini yayımlayan Hüseyin Hilmi’yi grupla tanıştır. “İştirakçi” Hilmi’nin sosyalist pedagojisine ilişkin pek de olumlu görüşlere sahip olmayan Papadopoulos, grupta başka Türk bulunmamasından ötürü onun kalmasında Sivaçev’in ısrar ettiğini söyler. Daha sonra, eğitimi Rusya’da almış olan Kırım kökenli Tatar Tevfik Nureddin’in gruba dahil olmasıyla, pek güvenilmeyen Hüseyin Hilmi’ye duyulan ihtiyaç da ortadan kalkacaktır.⁴⁹

İstanbul’da kurulan parti, aralarında Yanyos ve Papadopoulos’un bulunduğu dört Rum, iki Türk, (biri Bulgar “dar” sosyalistlerinin İstanbul’daki lideri Sivaçev olmak üzere) iki Bulgar, iki Ermeni ve bir Yahudi üye olmak üzere 11 üyeden oluşmaktadır. *Rabotniçeska İskra* gazetesini, örgüt üyesi sayısının çok daha yüksek olmasının mümkün olduğunu ancak amaç gerçek bir sosyal demokrat örgüt yaratmak olduğundan bu sayının sınırlı tutulduğunu yazmıştır.⁵⁰

Grup küçük bir çekirdek etrafında kurulmasının hemen ardından başkentteki kadın terzi işçileri ve şemsiyeciler arasında ilk örgütlenme girişimlerini gerçekleştirir. Merkez’in çabalarıyla kurulan Pera’daki Terzi İşçileri İttihadı, 1910 yılının hemen başında yetkililerden faaliyet izni alır. Grup ayrıca aynı yılın Nisan ayının sonu itibarıyla terzi kalfaları tarafından başlatılan grevin örgütlenmesinde de rol oynar.⁵¹ Bir aydan fazla süren söz konusu grev, patronların uzlaşmaz tutumlarına rağmen Terzi İşverenleri İttihadı ile Terzi İşçileri İttihadı arasındaki müzakerelerin ardından, işçilerin taleplerinin kabul edilmesi üzerine başarıyla sonuçlanır.⁵²

Türkiye Sosyalist Merkezi başarıyla sonuçlanan grevin ardından İstanbul’da ilk 1 Mayıs kutlamalarına öncülük etmiştir. Grup üyeleri daha sonraki anlatılarında 1909 yılı 1 Mayıs’ında küçük bir grupla Kâğıthane’ye giderek, burada simgesel bir kutlama yaptıklarını aktarırlar.⁵³ 1910 yılındaysa, “*Ergatis*” çevresi ile Ermeni sosyalist partileri Taşnaksutyun ve Hınçak’ın daveti üzerine, Pipino Bira Fabrikası’nın

48 Stefo Benlisoy, *a.g.e.*, s. 26.

49 *a.g.e.*, s. 27.

50 Stefan Velikov, “Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution Jeune-Turque de 1908”, *Etudes Balkaniques*, No: 1, 1964, s.29-48’den aktaran Stefo Benlisoy, *a.g.e.*, s. 28.

51 *a.g.e.*, s. 29.

52 *a.g.e.*, s. 33.

53 Papadopoulos’un Yanyos’a hatırlattığı bir anektoda göre bu geziye İştirakçi Hilmi adıyla da tanınan, Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın kurucusu Hüseyin Hilmi de katılmıştır. Papadopoulos şöyle yazar: “1 Mayıs 1909’da Kâğıthane’de bir gezi gerçekleştirildi. Orada -belki sen de hatırlıyorsundur- Hilmi, hakkında bu kadar söz edildiğini duyduğu Karl Marx’a bir tebrik telgrafı gönderilmesini senden rica etmişti. Onun çoktan hayatını kaybettiğini duyduğundaysa, ümitsizlikle şu sözleri söylemişti.” *a.g.e.*, s. 89.

bahçesinde geniş katılımlı bir kutlama gerçekleştirilir. Kutlamaya katılan Stefanos Papadopoulos, burada kendisinin, TSM üyesi işçi Yorgo Karakaş'ın ve başka işçilerin konuştuğunu, Ermeni Canikyan'ın ise Türkiye'de kadının konumu hakkında bir konuşma yaptığını hatırlamaktadır. Papadopoulos'a göre dinleyiciler arasında, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin önemli kadrolarından Parvus ile hareketi birçok kez maddi olarak da destekleyen Balkan sosyalist hareketinin önemli simalarından ve Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu üyesi Hristian Rakovski de yer almıştır.⁵⁴

Parvus, kutlamaya ilişkin izlenimlerinde 120 üyeli kadın terzi işçileri sendikası'nın örgütlediği başarılı bir grevin ardından patronlardan 1 Mayıs'ı kutlama hakkını almasının bu kutlamaların çekirdeğini oluşturduğunu, alana gençlerin ve bilhassa kadın işçilerin hâkim olduğunu belirtmiştir. 1 Mayıs günü iş bırakan işçilerin sayısı beş yüzü geçmiş, Pipino Bira Fabrikası'nın bahçesindeki kutlamaya katılan işçilerin sayısı ise sekiz yüzü bulmuştur. Ermenice, Türkçe, Yunanca ve Ladino konuşmaların yapıldığı kutlamanın sonunda işçiler kırmızı 1 Mayıs kurdelelerini takarak deniz yönüne bir yürüyüş gerçekleştirmişler ve bu sırada paydos eden Tütün Rejisi işçilerinin de katılımıyla bin kişiyi aşan bir topluluk oluşmuştur.⁵⁵

TSM belirli bir kadro birikimi ve işçiler arasında taban oluşturmayı başardığı 1910 yılının ilk yarısının ardından örgütlenme faaliyetleri çerçevesinde *O Ergatis* isimli on beş günlük Rumca bir gazete yayımlamaya başlar. İlk sayısı 26 Haziran 1910 tarihinde çıkan dört sayfalık gazetede haberlerin yanı sıra sosyalizme ilişkin temel meseleleri ele alan pedagojik içerikli makaleler yayımlanmıştır.

Gazetenin ilk dört sayısı, sosyalist gazete ibaresini taşıırken beşinci sayıda "Türkiye işçileri birleşin" sözü de bu ibareye eklenir. Altıncı sayıdan itibaren gazetenin alt başlığında "Türkiye Sosyalist Merkezi Organı" ibaresi yer almaya başlar. Aynı sayının hemen başında yer alan bir duyuruda, aynı fikirlere sahip yeterli insanın toplandığı ve artık sosyalist bir merkez kurma düşüncesinin olgunlaştığı belirtilerek çok sayıda toplantının ardından müşterek bir programın geliştirildiği ve bunun hükümete sunulduğu bildirilir. Gazeteye göre "Türkiye Sosyalist Merkezi"nin amacı, "ülkemizde" sosyalizmin yaygınlaşmasını sağlamaktır. *Ergatis* kendisini bu çabanın bir aracı saydığını ifade ederek bundan sonra Merkez'in resmi organı olarak adlandırılacağını duyurur.⁵⁶

Aynı sayıda Türkiye Sosyalist Merkezi'nin Ağustos ayında düzenlediği genel kurulunda örgütün Türkçe yayın organı olacak bir gazete çıkarma kararı aldığı haberi de okurlarla paylaşılır. İşçilerin gerçek çıkarlarının farkına varabilmeleri için kendi dillerinde gazetelere sahip olmaları gerektiğini düşünen TSM, Türkçe ve Ladino dillerinde de yayıncılık yapma arzusundadır. Bu çerçevede *Ergatis* ile aynı biçim ve içeriğe sahip Ladino *El Labrador*'un ilk sayısı 1910 Ekim'inin ortalarında okuyucuyla buluşur. *Ergatis*'te verilen bilgiye göre, gazeteyi İstanbul'un Yahudi işçileri talep

54 a.g.e., s. 33.

55 a.g.e., s. 34.

56 a.g.e., s. 42.

etmiş ve ilk sayısı da Yahudi işçilerin yoğunlaştığı şemsiyeciler ve terziler sendikalarının ianeleriyle basılmıştır.⁵⁷ Türkçe gazete projesi ise gerçekleştirilememiştir.

Ergatis gazetesi Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkarılmasının ardından duyurulan, fakat 1910 yılında birçok işkolunda yeniden görülmeye başlayan grevleri gündeme alır, bu yeni grevleri okuyuculara duyurur ve bu hareketin olabildiğince yayılması için çalışır. İstanbul'daki işçi mücadelelerine, özellikle de kaydedilen başarılarla ilişkin haberler gazetenin içeriğinin önemli bir bölümünü oluşturur.⁵⁸

Ergatis gazetesi işçi eylemliliklerine ilişkin haberler yayımlamakla yetinmez, işçi hareketinin örgütsel gelişiminde de etkin bir rol oynayarak haber, yazı ve yorumlarıyla işçilerin belli biçimlerde tutum almasını sağlamaya çalışır. Gazetenin aynı zamanda Ceket Terzisi İşçileri Sendikası ve Şemsiye İşçileri Sendikalarının da bürosu olarak görünen yazıhanesi, işçilerin örgütlenme çabaları için kullandıkları bir mekân haline gelir. *Ergatis*'in çevresinde örgütlenen kişiler, işçi hareketinin örgütlenmesi için fiilen sorumluluk alır, zaman zaman bu uğraşlarında polis baskısıyla da karşılaşır.⁵⁹

Türkiye Sosyalist Merkezi'nin İstanbul işçileri arasındaki örgütlenme çabalarında, kamusal nitelikli hizmet veren büyük şirketlerde çalışan kalifiye işçilerden ziyade terziler, simitçiler, berberler, marangozlar gibi zanaat tanımına giren işkollarında çalışan emekçilerin ağır bastığı görülmektedir. Bu nedenle TSM'nin önemli uğraşlarından biri, zanaat kollarında kalfa, usta ve dükkân sahiplerinin birlikte örgütlendikleri lonca tipi örgütlenmeler yerine sadece işçilerin yer aldığı sınıf örgütlerinin kurulması olmuştur.⁶⁰

Türkiye Sosyalist Merkezi ülke içindeki faaliyetlerinde diğer sosyalist örgütlenmelerle yakın bir işbirliği içinde girmemiş olsa da, eleştirilerine rağmen, en azından ilk dönem boyunca ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiştir. Örneğin Ermeni sosyal demokratlarının milliyetçiliğinin etkisi altında olduklarına dair eleştirilerini dile getirmekten vazgeçmemiş, özellikle Taşnakları İttihat ve Terakki ile ittifakı sürdürdükleri için eleştirmiş, ancak Hınçakların sol kanadından isimlerle yakın ilişkilerini korumuştur. Benzer şekilde yakın ilişki içinde olduğu Bulgar "dar" sosyal demokratlarının, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ile yaşadıkları ayrışmanın ardından dile getirdikleri eleştirileri paylaşmış, ancak onlar gibi Benaroya'nın liderliğindeki örgütle ilişkilerini bütünüyle koparmamıştır. Bu genel tutumun tek istisnasının Hüseyin Hilmi'nin liderliğindeki Osmanlı Sosyalist Fırkası olduğu görülmektedir. Başlangıçtaki mecburi tanışıklığın ardından *Ergatis* gazetesi OSF ve lideri Hüseyin Hilmi ile hiçbir ilişkisinin olmadığını vurgulamış, hatta Hüseyin Hilmi'yi "kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için liberal bir maske takıp insanları kandıran" kişilerle bir tutmuştur. Bununla birlikte gazete OSF'nin karşı karşıya kaldığı baskıları eleştirmekten de geri kalmamıştır.⁶¹

57 a.g.e., s. 44.

58 a.g.e., s. 111.

59 a.g.e., s. 120.

60 a.g.e., s. 134.

61 a.g.e., s. 85-89.

Türkiye Sosyalist Merkezi İstanbul işçileri arasındaki örgütlenme ve propaganda faaliyetlerini sürdürürken, 31 Mart Ayaklanması'nın ardından ilan edilen sıkıyönetim koşullarında İttihat ve Terakki yönetimine yönelik eleştirilerini dile getirmekten geri durmaz. *Ergatis*'te İttihat ve Terakki'yi hedef alan sert yazılar yayınlanır. İttihat ve Terakki hükümetinin iç ve dış siyasetinin eleştirildiği bu yazılarda, ülkedeki sorunların çözülmemesinin dış müdahalenin önünü açtığı, hükümetin işçilerin durumuna kayıtsız kaldığı, sanayiye teşvik politikasıyla sermayedarlara işçilerden daha fazla önem verildiği, işçilerin mecliste temsil edilmediği ve etnik ve milli cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile işçilerin örgütlenmesinin önüne birçok engel çıkarıldığı ve işçilerin yeni edindikleri özgürlüklerin bir kısmını bu nedenle kaybettikleri dile getirilir. Gazetede ayrıca Tatil-i Eşgal Kanunu da eleştirilerek, "yoksul işçinin yegâne silahı olan grev" in, onun elinden alındığı savunulur.⁶²

İttihat ve Terakki tarafından desteklenen İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti programının Meclis-i Mebusan'da okunmasının ardından gazetenin önemli yazarlarından Yanyos, Jön Türkleri sosyalizmin düşmanları ilan ettiği, oldukça sert bir makale kaleme almıştır. Meclisi, bir komitenin dünyayı, Türkiye'nin sözde halkın temsilcilerince yönetildiği kanısı yaratıp aldatmak için bakanlar ve vekiller gönderdiği "parlamentar bir oyun sahnesi" olarak niteleyen Yanyos, Jön Türkleri Pantürkist bir program takip etmekle, hükümeti de kapitalistlerle birlikte Türkiye'yi sessizce sömürüp kendilerini zengin etmek için sosyalizmi ve sendikalizmi bastırmaya çalışmakla suçlamaktadır. Bu yazı nedeniyle *Ergatis* gazetesinin yayını Divan-ı Harbi-i Örfi yani Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından Aralık başında halkı tahrik ettiği gerekçesiyle daimi olarak durdurulacak ve imtiyazı iptal edilecektir.⁶³ Baskılar ve tutuklamalar karşısında Nikos Yanyos'un İstanbul'u terk ederek Yunanistan'a yerleşmek zorunda kaldığı ve bu durumun örgütü felç ettiği ileri sürülmüşse de, söz konusu tutuklama ve baskılara ilişkin ayrıntılı bir açıklama ortaya konmamıştır. 1910 yılı sonunda Türkiye Sosyalist Merkezi'nin, örgütsel ve yayıncılık faaliyetlerinde bir kesinti yaşadığı ortadadır.

Örgütün kendini toparlama süreci yaklaşık bir yıllık kesintinin ardından, TSM'nin kurucularından, örgütün kasadarlık görevini üstlenmiş olan matbaa işçileri sendikası önderi Zaharyas Vezestinis'in liderliğinde Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiye (Toplumsal Araştırmalar) Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlar. Cemiyet 1 Ocak 1912 tarihinde hükümetten faaliyet izni almayı başarırken, TSM çevresindeki kadrolar sendikal alandaki faaliyete de yeniden ağırlık vererek Dersaadet Amele Cemiyeti İttihadi'nı ve ona bağlı sendikaları örgütlemeye çalışırlar. Stefanos Papadopoulos da yine aynı yıl içinde *İki Düşman Sınıf ve 8 Saatlik İşgünü* başlıklı broşürlerini yayımlar.⁶⁴

Bu yeni dönemde TSM çevresinde gözlemlenen en önemli değişiklik, II. Enternasyonal'in ve onun amiral gemisi Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin strateji-

62 a.g.e., s. 61-62.

63 a.g.e., s. 64-65, 165.

64 a.g.e., s. 171.

siyle uyumlu olan seçimler yoluyla parlamentoda çoğunluğu elde ederek iktidara gelme fikrinin yerini, giderek anarko-sendikalizmin etkisi altında, partileri ve seçimleri önemsizleştiren bir sendikacılık faaliyetine bırakmasıdır. Örgüt içinde parlamentoya dönük çalışmaları küçümseyen anarko-sendikalist eğilimler, yurt dışında bu tür çevrelerle yakın ilişkiler kurmuş olan Zaharyas Vezestinis'in etkisiyle güçlenmektedir. 1912 seçimlerine gelindiğinde Osmanlı topraklarındaki sosyalist örgütlenmeler, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasındaki mücadeleden tarafı haline gelmelerine neden olacak tutumlar alırken, TSM çevresi seçimlerde bağımsız bir çizgi izlemeye karar verir. TSM İstanbul'da Sivaçev önderliğindeki Bulgar "dar" sosyalistleriyle birlikte kendi adayları ve sosyal demokrat bir program lehinde propaganda yürütür. Seçimlerde sendikacılardan oluşan bir seçim komitesi oluşturan örgüt, Cadde-i Kebir'deki Odeon Tiyatrosu'nda, çoğunluğu tütün ve terzi işçilerinden oluşan bin beş yüz kişinin katıldığı halka açık bir toplantı gerçekleştirse de bu faaliyetinden belirli bir sonuç elde edemez ve seçimlerde varlık gösteremez.⁶⁵

1912 seçimlerini takip eden Balkan Savaşları ve Babıali Baskını'nın ardından hareket alanını yitiren örgüt, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve seferberliğin ilanıyla birlikte tamamen dağıldı. Savaşın sona ermesinin ardından Mütareke İstanbul'unda yeniden bir araya gelen örgütün bazı üyeleri Bolşevikleşerek daha sonra hem Yunan hem de Türkiye komünist hareketine kadro aktaracak Beynelmül İşçiler İttihadı'nı kuracaklardır.

2.3.4. Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi

1908 sonrasında Osmanlı topraklarında kurulan bir diğer sosyalist örgüt ise İştirakçi ya da Sosyalist Hilmi adıyla tanınan Hüseyin Hilmi'nin liderliğindeki Osmanlı Sosyalist Fırkası'dır (OSF). Aslına bakılırsa parti, kurulduğu ilan edilen 8 Eylül 1910 tarihinden⁶⁶ Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeniden kurulacağı Mütareke dönemine kadar, gerçek bir sosyalist örgütten ziyade, Hüseyin Hilmi ve birkaç arkadaşından oluşan bir aydın grubu görüntüsü vermektedir. Öyle ki Osmanlı Sosyalist Fırkası üzerine ayrıntılı bir çalışmada, partinin kısa ömrü içinde Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerinde örgütlendiğine, şube açtığına, herhangi bir etkinlik gerçekleştirdiğine dair elimizde herhangi bir bilgi ve belge bulunmadığı belirtilir.⁶⁷ Bu dönemde Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın faaliyetlerini belirleyen şey, işçi sınıfı içinde örgütlenme çabalarından çok, istikrarlı bir yayıncılık çalışması olmuştur. Bu anlamda OSF'nin ilk dönemki çabalarının, örfi idarenin aldığı kapatma kararlarına rağmen

⁶⁵ a.g.e., s. 173.

⁶⁶ Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu, *İştirak* gazetesinin 8 Eylül 1910 tarihli 19. sayısında yer almış, 15 Eylül tarihli bir sonraki sayıda ise partinin kuruluş bildirgesi ve programı yayımlanmıştır. Selçuk Gürsoy, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İletişim, 2013, İstanbul, s. 189. Tarık Zafer Tunaya, Fırka'nın kurucuları olarak, Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnül Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik ve Hamit Suphi'nin isimlerini vermektedir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler*, Cilt 1, İletişim, 2007, İstanbul, s. 278.

⁶⁷ a.g.e., s. 186.

Fırka'nın yayın organı olan *İştirak*'in değişik isimlerle de olsa düzenli bir şekilde çıkarılmasından ibaret olduğunu söylemek haksızlık olmayacaktır.

Haftalık bir gazete olarak yayın hayatına atılan *İştirak* gazetesinin ilk sayısı 26 Şubat 1909 tarihinde, "Sosyalizm Efkârının Mürevvicidir," yani "sosyalist fikirleri benimsemiştir" ibaresiyle okuyucuyla buluşur.⁶⁸ Gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü, *Serbest İzmir* Gazetesi Sahibi Hüseyin Hilmi'dir. Gazete'nin başlığının hemen altında "Biri Yer Biri Bakar Kıyamet Ondan Kopar" ibaresi yer almaktadır. Gazetenin on sekizinci sayısından itibaren buna "Milletim Nev-i Beşerdir, Vatanım Rû-yi Zemin" (Milletim İnsanlıktır, Vatanım Yeryüzü) şeklinde yeni bir ibare eklenir.⁶⁹

11 Haziran 1910 tarihine kadar yayını düzenli olarak sürdüren *İştirak* gazetesini, bu tarihte çıkan sayısında, kapağına *Sada-yı Millet* gazetesini başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesini taşır. 12 Haziran 1910'da ise, Ahmet Samim'in öldürüleceğini bildiğini yazdığı veda yazısının yer aldığı, bütünüyle bu siyasi cinayete ayrılmış özel bir sayı yayımlanarak, cinayetin sorumlusu olarak gösterilen İttihat ve Terakki Cemiyeti ağır bir dille eleştirilir.⁷⁰ Hüseyin Hilmi gazeteyi askeri dairelere giderek subaylara ücretsiz olarak dağıtır. Bunun üzerine *İştirak*'ın yayımlanması sıkıyönetim mahkemesi tarafından durdurulur, Hilmi hakkında tutuklama kararı verilir. Böylece gazetenin *İnsaniyet*, *Sosyalist*, *Medeniyet* gibi isimler altında çıktığı yaklaşık altı aylık bir süreç başlar. 1910 yılı Aralık ayında ikinci sayısı yayımlanan *Medeniyet*'in de kapatılmasıyla birlikte, 1912 Haziranına kadar OSF'nin herhangi bir yayın çıkaramayacağı, ülke içindeki faaliyetlerini durduracağı ve Hüseyin Hilmi'nin sürgüne gönderileceği bir döneme girilir. Bu dönemde OSF'nin çalışmaları, Paris'te bulunan eski Jön Türk Refik Nevzat'ın kurduğu OSF Paris Şubesi'ne kayarken, bu şehirde elle yazılan ve litografi tekniğiyle çoğaltılan *Beşeriyet* adlı bir yayın çıkarılır.⁷¹

Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihat ve Terakki karşıtı bir çatı örgütü olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na resmen katılmamakla birlikte 1912 seçimlerinde bu partiyi destekler. Seçimlerin ardından Halaskâr Zabitan hareketinin sonucunda İttihat ve Terakki'nin hükümetten çekilmesi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nin kurulmasıyla 20 Haziran'da *İştirak* gazetesini de yeniden yayın hayatına döner ve Ekim ayına kadar çıkar. Bu dönemde, *İştirak*, İttihat ve Terakki'ye karşı "adeta intikamcı veya jurnalci" denilebilecek bir yayın çizgisine kayar. Gazetenin bu üç ay zarfında yayımlanan sayılarında sosyalizmle ilgili hemen hiç yazı yer almaz. Çıkan yazıların büyük bir bölümünde günlük politika ele alınır, İttihatçılara karşı daha sert önlemler alınması, İttihatçı memurların görevden uzaklaştırılması, İttihatçıların yüce divanda yargılanmaları, meclisin feshedilmesi talep edilir. Gazetede Sadaret makamına Kâmil Paşa'nın gelmesini isteyen

68 a.g.e., s. 161

69 Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel, 2012, İstanbul, s.37.

70 Ünlüyazar Refik Halit Karay, anılarında, kimse cesaret edemezken Hüseyin Hilmi'nin Ahmet Samim ile ilgili belgeleri yayımlamayı kabul edişini canlı bir dille aktarır. Bkz. Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp, 2015, İstanbul, s. 66-69.

71 Selçuk Gürsoy, a.g.e., s. 162-163. PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

bir kabine listesi yayımlanır, İttihatçıların ağırlıkta olduğu Meclis'in feshedilmesinden duyulan büyük memnuniyet dile getirilir.⁷²

Babîlî Baskını ile birlikte İttihat ve Terakki'nin iktidara geri dönmesi ve Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından bütün muhalefetin tasfiye edilmesi, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın çalışmaları ile *İştirak* gazetesinin yayınının bir defa daha, üstelik bu kez 1918 yılına kadar durması anlamına gelir. Hüseyin Hilmi'nin çevresindeki isimlerden Pertev Tevfik ve Gümülcineli İsmail gıyaplarında idama mahkûm edilirken, Hüseyin Hilmi de beş yıl sürecek bir sürgüne gönderilir. Hüseyin Hilmi 1918'e kadar devam edecek olan sürgün hayatını Sinop, Çorum ve Bâlâ'da, İstanbul politikasından uzakta geçirecektir.⁷³

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve yayıncılık faaliyetleri açısından yapılabilecek belki de en yerinde tespit, "türdeşlikten uzak oluşu ve yerleşip oturmamışlığı"dır.⁷⁴ Muhtemelen en açık şekilde *İştirak* gazetesinin daha ilk sayısında Osmanlı toplumunun teşebbüse ve terakkiye ihtiyaç duyduğunun belirtilmesinde yansımaları bulan bu durum, büyük oranda başta Hüseyin Hilmi'nin kendisi olmak üzere gazeteyi çıkaran ve yazılarıyla katkı koyan isimlerin ideolojik geçmişlerinin izlerini taşımaktadır. Hem Hüseyin Hilmi hem de yazılarıyla *İştirak*'a katkı koyan genç aydınlar, Jön Türk hareketinin Prens Sabahattin, İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet gibi liberal isimlerinin etkisi altındaki bir grup genç olarak İzmir'den İstanbul'a gelmiş ve II. Meşrutiyet'in düşünce ve siyaset hayatına atılmışlardır.

Hüseyin Hilmi, askerliğini İzmir'de inzibat çavuşu (kanun neferi) olarak yaptıktan sonra⁷⁵ gazeteciliğe karar vermiş ve kendisine kalan küçük bir mirasla *Serbest İzmir* gazetesini satın alarak, dönemin pek çok aydını ile birlikte çalışma olanağı bulmuştur. Bu dönemde doğrudan İttihat ve Terakki karşısındaki Ahrar Fırkası'nı destekleyen bir liberal olan Hüseyin Hilmi, İstanbul'a geldikten sonra sosyalizmde karar kılmıştır. Hüseyin Hilmi'yi sosyalizme ikna eden sürecin ayrıntılarına ne yazık ki hâkim değiliz. Ancak anlaşılan o ki Hilmi, sosyalizmi benimsedikten sonra da eski arkadaş çevresiyle bağlarını koparmamış ve onlarla birlikte hareket etmeye devam etmiştir. OSF çevresinde yer alan genç aydınların neredeyse tümü aynı zamanda liberal bir parti olan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucusu, üyesi veya bu partiye yakın yayın organlarının yazarları olarak görünürler.⁷⁶ Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılara karşı Prens Sabahattin muhalefetini destekleyen bu isimlerden bazıları Ahrar Fırkası'na, bazıları Osmanlı Demokrat Fırkası'na, bazıları Osmanlı Sosyalist Fırkası'na, bazılarıysa her üçüne veya ikisine birden katılmış ve yayın organlarında yazmışlardır.⁷⁷

72 a.g.e., s. 166.

73 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)* 1, BDS Yayınları, 1991, İstanbul, s. 37.

74 a.g.e., s. 32.

75 Pek çok kaynakta Hüseyin Hilmi'nin eski bir jandarma çavuşu, hatta gizli polis ve polise bağlı çalışan bir ajan olduğu iddia edilmiş ve bu iddia eleştirilmeden tekrarlanmıştır. Gürsoy, OSF üzerine kaleme aldığı ayrıntılı çalışmasında, Hüseyin Hilmi'nin askerliğini "kanun neferi" olarak yaptığını göstermektedir. Selçuk Gürsoy, a.g.e., s. 156.

76 a.g.e., s. 134.

77 a.g.e., s. 149.

Bu nedenle *İştirak* gazetesinin sayfalarında sosyalizm kadar liberalizmi ve anarşizmi tanıtan yazıların da yayımlanmış olması şaşırtıcı değildir. *İştirak* külliyyatının tümü ele alındığında ortaya çıkan sosyalizm anlayışı Proudhon anarşizmini, Jaurès üzerinden Fransız parlamenter sosyalizmini ve Marksizm'i bir arada içermiştir.⁷⁸ Aynı zamanda gazete "Anarşist, Liberal, Müslüman, Sosyalist" düşüncelerin hepsinin bir parça temsil edildiği bir gazete görünümündedir.⁷⁹ Bununla birlikte başlardaki ideolojik bulanıklık zaman içinde giderek yerini daha sarıh bir sosyalizm yorumuna bırakacaktır.⁸⁰ Hüseyin Hilmi'nin Fransız sosyalist lider Jean Jaurès ile mektuplaşmaya başlaması, sosyalizme daha hâkim bir aydın olan Refik Nevzat'ın partinin Paris şubesini kurarak yayıncılık faaliyetlerine katkıda bulunması gibi gelişmelerin sonucunda, özellikle de Mütareke döneminde partinin Türkiye Sosyalist Fırkası adı altında örgütlenmesiyle birlikte; partide, II. Enternasyonal çizgisini daha yakından takip eden, Marksist bir sosyalizm yorumunun ve Fransız sosyalizminin ağırlık kazandığı görülmektedir.

Ancak bu durum kritik uğraklarda gazetenin önemli siyasi zikzaklar çizebildiği gerçeğini değiştirmez. Balkan İttifakı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesinin ardından, *İştirak*'ta öfkeyle kaleme alınmış olan ve savaşı öven, şovenist yazılar bunun somut bir örneğidir. Hüseyin Hilmi'nin kaleminden çıktığı düşünülen bu yazılarda, Osmanlı'nın geriye değil ancak ileriye hicret edeceği gibi ifadelere yer verilmiş, bu milliyetçi söylem ancak bir sonraki sayıda Refik Nevzat'ın Paris'ten gönderdiği yazıyla düzeltilenmiştir.⁸¹

İştirak gazetesinde yayımlanan parti programı, birer cümlelik 22 maddeden oluşan son derece kısa bir program olarak göz çarpmaktadır. OSF programı, seçimlerin genel oy esasına göre yapılması; basına tam özgürlük verilmesi; idam cezasının kaldırılması; asgari ihtiyaçlardan alınan verginin iptal edilmesi; gelire göre vergi alınması; şimendiferlerin, bankaların, madenlerin, sigorta şirketlerinin millileştirilmesi ile her türlü tekelin kaldırılması; bir Osmanlı'nın İmparatorluk'un her yerinde seçimlere katılma hakkının olması; yetki genişliği ilkesinin kabulü; barış zamanı askeriye'nin milislerden oluşturulması; haksız bütün savaşlardan kaçınılması; barış amacı olmayan hiçbir uluslararası teşkilata girilmemesi; milletvekili seçimleri için siyasi mücadeleye girilmesi; sosyalist mücadelenin gelişmesi için barışçıl eylemlere iştirak edilmesi; grev ve sendikalaşma önündeki bütün yasaların kaldırılması; öğrenimin her sosyal sınıf için ücretsiz olması; adli hizmetlerin parasız olması; bütün çalışanların haftada bir gün dinlenmesi; çalışma süresinin günde sekiz saate indirilmesi; on dört yaşından küçük erkek ve on altı yaşından küçük kızların çalışmasının yasaklanması; bir işçi bakanlığı kurulması; içeride ve dışarıda bütün sosyalist çalışmalara katılınması; işçi sendikalarına her türlü yardımın yapılması maddeleri ile tipik bir asgari program görünümü vermektedir.⁸²

78 a.g.e., s. 188.

79 Hamit Erdem, a.g.e., s. 39.

80 a.g.e., s. 62.

81 Selçuk Gürsoy, a.g.e., s. 132.

82 Hamit Erdem, a.g.e., s. 52.

Program bu haliyle, aşamacı ve reformist II. Enternasyonal sosyalizminin programatik hattıyla ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyalist hareketler için salık verdiği, İmparatorluk'un öncelikle liberalleştirilmesine katkıda bulunma stratejisiyle uyumlu gözükmektedir. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın ülke içindeki faaliyetlerine geçici bir ara verdiği ve faaliyetlerin Paris şubesine kaydırıldığı 1911 yılında, Refik Nevzat tarafından özüne sadık kalmakla birlikte maddelerin sayısının artırıldığı ve tematik başlıklara göre sıralandığı yeni bir Islahat Programı ile bir Hatt-ı Hareket Beyannamesi ile Belediyecilik Programı da kaleme alınmıştır. Fransız sosyalizminin ve II. Enternasyonal çizgisinin daha da belirginleştiği bu yeni programın OSF açısından gerçek bir parti programı olmaya daha yakın olduğu söylenebilir.⁸³ Yine aynı dönemde OSF Refik Nevzat imzasıyla yayımlanan *Sosyalizm ve Rehber-i Amele*, *Siyaset-i Hazıra-i Meş'ume* (Şimdiki Uğursuz Siyaset) ve *Haraç Mezat Satıyoruz* broşürleri ile yayıncılık faaliyetlerini geliştirmeye çalışmıştır.

2.4. Sonuç: Osmanlı sosyalizminin mirası

II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı sosyalist örgütlerinin geleceğe bıraktıkları miras tartışılırken göz ardı edilmemesi gereken nokta, söz konusu örgütlerin faaliyetlerini sürdürebildikleri dönemin 1908 yılının yaz aylarından 1913 yılının 23 Ocak günü düzenlenen Babiâli Baskını'na kadar geçen beş yıllık kısa bir zaman dilimiyle sınırlı olduğudur. Üstelik bu kısa zaman dilimine Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Girit'in Yunanistan tarafından ilhak edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşı gibi uluslararası krizlerle; karşıdevrimci 31 Mart Ayaklanması, Adana katliamı, Arnavutluk ve Yemen ayaklanmaları, Halaskâr Zabitan hareketinin muhtırası sonucu İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşürülmesi gibi iç krizler damga vurmuştur. Bu çatışmalı ortam içinde Osmanlı sosyalistlerinin bir bölümü en başından itibaren İttihat ve Terakki karşıtı muhalefetin içinde yer alır, hatta OSF örneğinde olduğu gibi bir dönem İttihatçılık karşıtlığını birincil gündemleri haline getirirler. Başlangıçta İttihat ve Terakki ile işbirliği ya da ittifak içinde olan diğer bir bölümü de zamanla yönetime yönelik eleştirilerini artırmış ve SSİF örneğinde olduğu gibi liberal-muhafazakâr muhalefetin saflarında yer almayı tercih etmiştir. Bu açıdan II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı sosyalistlerinin burjuva siyasetinin iki kutuplu yapısı dışında bağımsız bir hat oluşturabildiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Belirli konularda birbirleri ile karşıt tutumlar benimsemiş olsalar da 1908 sonrası Osmanlı sosyalist örgütlerinin tamamı programatik ve stratejik olarak II. Enternasyonal çizgisi içinde kalmıştır. Örneğin Bulgar "dar" sosyal demokratları ile Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, ulusal sorun konusunda birbirine zıt tezlerle sahip olmuş ve ayrışma yaşamışlardır. Ancak her iki örgütün de ulusal sorun karşısındaki tutumları II. Enternasyonal geleneği içinde yer alan farklı konumlara denk düşmüştür. Örneğin Hınçaklar ve Bulgar "dar" sosyal demokratları tarafın-

83 Selçuk Gürsoy, a.g.e., s. 200. Programın tam metni için bkz. Erdem, a.g.e., s.111-113.

dan savunulan, Osmanlı coğrafyasında sosyalizmin güncel hale gelebilmesi için önce Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması gerektiği fikri, II. Enternasyonal'in etkili isimlerinden Rosa Luxemburg'un görüşleriyle, Taşnakların ve SSİF'nin savunduğu tedrici liberalleşme ve özerklik yoluyla sosyalizmin önünün açılması stratejisi ise II. Enternasyonal'in Kopenhag Kongresi'nde Osmanlı'ya dair aldığı kararlarla örtüşüyordu.

1912-1922 yılları arasında birbirini takip eden savaşların, etnik/mezhepçi çatışma ve katliamların, demografik mühendislik çabalarının birlikte damga vurdukları altüst oluş, II. Enternasyonal geleneği içinde kalan Osmanlı sosyalizminin geleceğe kalıcı bir miras bırakmasının önünde en temel engel oluşturur. Ekim Devrimi'nin ardından eski Osmanlı coğrafyasındaki sosyalist hareketler, uluslararası sosyalist hareketin Bolşevikleşmesi sürecine koşut olarak baştan kurulmuş, II. Enternasyonal etkisi altındaki örgütlerin varlıkları zamanla sönümlenirken, önce Bolşevizm'den ilham alan Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası gibi sosyalist örgütler, ardındansa Komintern üyesi komünist partiler ortaya çıkmıştır. Bu örgütler kuşkusuz Osmanlı sosyalizminden sınırlı da olsa bir kadro birikimi devralmışlardı. Örneğin Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun tartışmasız lideri Benaroya, Yunanistan Komünist Partisi'nin kuruluş sürecinde hayati bir rol oynadı. Yine SSİF'yi mecliste temsil eden Vlahov Efendi 1954 yılındaki ölümüne dek Yugoslav komünist hareketinin en önemli isimleri arasında yer aldı. Balkan Savaşları'nın ardından Selanik şehrinin Yunanistan'ın eline geçmesiyle birlikte Bulgaristan'a göç edecek olan sosyalist kadrolar Bulgar komünist hareketinin oluşumuna katkı koydular. Savaşın ardından Anadolu'ya göçen Kavalalı tütün işçileri uzun yıllar boyunca TKP'nin kadro kaynakları arasında yer alacaklardı. Türkiye'den Yunanistan'a giden kadrolar yine Yunanistan Komünist Partisi'nde önemli roller üstleneceklerdi... Ancak genel bir çerçeveden bakıldığında, Osmanlı sosyalizmi, kadrolarının çoğunlukla gayrimüslim olması ve Türkiye topraklarında gayrimüslimlerin önemli oranda tasfiyesiyle sonuçlanan savaşlar ve milliyetçi çatışmalar nedeniyle, Milli Mücadele sırasında baştan kurulan sosyalist harekete anlamlı bir miras devretmemiştir. Komünist hareket sert bir kesintiyle birlikte ulusal kurtuluş sorunsalının içine doğacaktı.

Seçilmiş Kaynakça:

Adanır, Fikret, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşumu ve Gelişmesi: Makedonya Örneği," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim, 2004, İstanbul.

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, İstanbul.

Ahmad, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve*

Milliyetçilik (1876-1923) içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim, 2004, İstanbul.

Avagyan, Arsen ve Minassian, Gaisz F., *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, çev. Ludmilla Denisenko ve Mutlucan Şahan, Aras, 2005, İstanbul.

Benlisoy, Stefo, *İstanbul'un Irgatları, II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, İstos, 2018, İstanbul.

Cora, Yaşar Tolga, "Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin İstanbul Öğrenci Birliği ve Dergisi *Gaydz* (1911-1914), *Toplumsal Tarih*, No: 319, Temmuz 2020.

Dumont, Paul ve Georgeon, François, "Devrim Selânik'te Başlar," *Selânik 1850-1918 içinde*, Ed: Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 2014, İstanbul.

Dumont, Paul, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu," *Selânik 1850-1918 içinde*, Ed: Gilles Veinstein, İletişim, 2014, İstanbul.

Dumont, Paul, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim, 2004, İstanbul.

Duncan, Perry, *Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements, 1893-1903*, Duke University Press, 1988, Durham.

Erdem, Hamit, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel, 2012, İstanbul.

Gürsoy, Selçuk, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İletişim, 2013, İstanbul.

Hacısalihioğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, İstanbul.

Haupt, Georges ve Dumont, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, çev. Tuğrul Artunkal, Ayrıntı, 2013, İstanbul.

Joll, James, *II. Enternasyonal*, Belge Yayınları, 2002, İstanbul.

Karakışla, Yavuz Selim, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923," *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* içinde, Ed: D. Quataert, E. J. Zürcher, çev. Cahide Ekiz, İletişim, 1998, İstanbul.

Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp, 2015, İstanbul.

Kevorkian, Raymond, *Ermeni Soykırımı*, çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim, 2015, İstanbul.

Nalbandian, Louise Z., *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, 1975, Berkeley

Odabaşı, İ. Arda, "Ferrer Olayı'nın Osmanlı'da Yankıları ve Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Mitingi," *Toplumsal Tarih*, No: 319, Temmuz 2020.

Odabaşı, İ. Arda, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık -Rasim Haşmet Bey-*, Kaynak, 2012, İstanbul.

Polat, Emre, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Sol Faaliyetler: Avram Benaroya Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi (İstanbul), 2004.

Scharlau, Winfried B. ve Zeman, Zbynek A., *İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisini: Parvus Efendi / Devrim Taciri*, Kalkedon Yayınları, 2007, İstanbul.

Ter Minassian, Anahide, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Toplumunun Rolü," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim, 2004, İstanbul.

Ter Minassian, Anahide, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, çev. Mete Tunçay, İletişim, 2012, İstanbul

Toprak, Zafer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt 1, İletişim, 2007, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Cilt III. İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, İstanbul.

Tunçay, Mete, "Dimitar Vlahov ve (Dokuz Dilde Çıkan) *Balkan Federasyonu* dergisi (1924-1932)," *Bilineceği Bilmek* içinde, İletişim, 2019, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) 1*, BDS Yayınları, 1991, İstanbul.

Yalımov, İbrahim, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, Ed: Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim, 2004, İstanbul.

Yıldırım, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)*, İletişim, 2017, İstanbul.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKÜ: TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ KURULUYOR

3.1. Ekim Devrimi'yle açılan yeni dönem

“Geçici hükümet devrilmiştir. Proletarya ile Petrograd Garnizonu’nun başında olan Petrograd Asker ve İşçi Temsilcileri Sovyeti’nin organı olan Devrimci Askeri Komite iktidarı ele almıştır.

Halkın, uğrunda mücadele ettiği dava –ivedi bir demokratik barışın önerilmesi, büyük toprak mülkiyetinin kaldırılması, üretimin işçiler tarafından denetlenmesi, bir Sovyet hükümetinin kurulması- kesinlikle kazanılmıştır.”¹

7 Kasım 1917 gecesi Petrograd’da halka dağıtılan bildiride bunlar yazılıydı. Bildirinin tarihsel anlamı büyüktü. Yalnızca Rusya için değil tüm dünya için yeni bir dönemin açıldığını müjdeliyordu. Kısa Paris Komünü deneyimi bir yana, dünya ilk kez bu ölçekte bir işçi devleti kurma girişimi ile karşı karşıyaydı. Devrimin ardından Bolşevikler hakkında dünya kamuoyunun bilgisizliği ve emperyalist devletlerle Beyaz Ruslardan yayılan kara propaganda ülkede ne olup bittiğinin dışardan anlaşılmasını bir hayli zorlaştırdı. Ancak yeni Sovyet iktidarının, savaşın gidişatını değiştiren, emekçileri birbirine boğazlatan emperyalist devletlerin hareket tarzından çok farklı, göz ardı edilmesi imkânsız kararları, savaş yorgunu toplumlarda büyük yankı uyandıracaktı.

Devrimin ertesi günü, yani 8 Kasım 1917’de İşçi ve Asker Sovyetleri İkinci Tüm Rusya Kongresi, savaşan Avrupa halklarına ve onların hükümetlerine hitaben, derhal “ilhaksız, tazminatsız, koşulsuz, adil ve demokratik bir barış” talep eden “Barış Kararnamesini” yayımladı. Sovyet hükümeti savaş sırasında imzalanmış ve Çarlık Rusya’sının da parçası olduğu gizli anlaşmaları teşhir ediyor ve eski Rusya’nın işgal ettiği ya da savaş ganimeti olarak almayı hesapladığı tüm topraklardan vazgeçtiğini ilan ediyordu. Sonunda Bolşevikler Mart 1918’de barışın temini için Almanya’ya bü-

1 John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Oda Yayınları, 2006, İstanbul, s. 120.

yük toprak tavizleri veren Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzaladılar. Bu arada, Rusya'da devrim patlarken ve Alman-Rus cephesi çözülürken, cephenin öte tarafında, Alman askerleri arasında huzursuzluk, Kayzer'e ve Alman generallerine karşı nefret had safhaya varmıştı. Bolşevik fikirler askerler arasında yayılıyordu. Bolşevikler kendi devrimlerini bir başlangıç olarak görüyor, dünyada yalnız kalacaklarını hiç düşünmüyorlardı. Devrim için en yakın aday Almanya'ydı. Nitekim çok geçmeden Kasım 1918'de Alman Devrimi patladı, Kayzer devrildi, cumhuriyet kuruldu. İlerleyen yıllarda Almanya'da işçilerin iktidarı alacağı ve devrim cephesinin diğer ülkelere de yayılacağı beklentisini sıcak tutan devrimci kriz devam etti. Rus işçiler cini şişeden çıkarmış, dünyayı geri dönüşü olmayan bir rotaya sokmuşlardı bile.

Ekim Devrimi'nin kendisi çok geniş bir coğrafyaya yerleşiyordu. Etkisi tüm dünyada hissedildi. Sözü Batı'da yerleşik işçi sınıfından belki daha fazla Doğulu mazlum emekçilerde yankı buldu. Sömürge halklarının eşit yaşam hakkını savunan, emperyalistlere karşı mücadelelerinde yanlarında olacağını bildiren bir güç, koskoca bir ülkede iktidara taşınmıştı. Asya'nın hemen her yerinde yeni yeni gelişmekte olan modern siyaset alanına komünizm, Ekim Devrimi ile birlikte giriş yaptı. İşçi sınıfı hareketinin zayıf olduğu Doğu'da, doğrudan Bolşevizm referanslı sosyalist fikirler modernleşme arayışıyla iç içe geçmiş, modern İslamcı ve milliyetçi ideolojilerin etkisi altındaki siyasetçi ve aydın çevreleri içinde yaygın alıcı bulmaya başlamıştı. Çok geçmeden bu ilgi ortamından işçi sınıfı siyasetinin başatlığını ve proletarya diktatörlüğünün anlamını kavrayan Marksist kadrolar çıktığı gibi, temelde İslamcılık ya da milliyetçilikten kopamamış (çoğu zaman bu ikisi iç içe geçmişti), sosyalizmle bu ideolojileri bir potada eritmeye çalışan kadrolar ve siyasi yapılar da kendini gösterdi.

1917 yılında Osmanlı toprakları olarak anılan istikrarsız bölge, Ekim Devrimi'nin etkilerini pek çok açıdan derinden yaşadı. Birden fazla cephede savaşmak zorunda kalan, her bakımdan bitap düşmüş Osmanlı ordusu Sarıkamış gibi büyük bir facia yaşadığı, son derece zayıf düştüğü Kafkasya cephesinin aniden kapanması ile rahatladı. İki yüzyıldır Osmanlı Devleti'nin ezeli düşmanı olan Çarlık Rusya'sı Şubat'ta devrilmiş, ancak bütün umutlara rağmen Osmanlı hesabına büyük değişiklik yaşamamıştı. Rus ordusu büyük kan kaybetmiş olsa da savaşa devam ediyordu. Şimdiyse Bolşevikler savaştan çekilmekle kalmıyor, bir de Çar'ın İngiliz hükümetiyle yaptığı gizli anlaşmaları ifşa ediyorlardı. Emperyalistler arası pazarlıkta İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'nın payına düştüğü anlaşılıyordu. Rusya'nın mirasçısı Bolşevikler ise ilan ediyorlardı: "*İstanbul Müslümanların ellerinde kalmalıdır*".² İstanbul basınından *İkdam* gazetesi, Kasım günlerinde bu yeni durum karşısında Osmanlı kamuoyunun sevincini en iyi şekilde yansıtıyordu: "*Aferin Bolşevikler!*"³

Öte yandan Osmanlı devleti, doğu cephesinin kapanmış olmasına ve barış masasında kaybettiği toprakların geri alınabilmiş olmasına sevinmekle yetinmeyen, batıdaki kayıpları ilk fırsatta doğuya doğru genişleyerek telafi etme hevesiyle yanıp

2 Edward H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923. Vol. 3*, Macmillan Company, 1952, Londra, s. 220.

3 Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berke, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İletişim, 2006, İstanbul, s. 112.

tutuşan bir iktidar tarafından yönetilmekteydi! İttihatçılar Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Güney Kafkasya'da doğan boşluğu, Turancı ülkülerini hayata geçirmek için değerlendirmek üzere derhal harekete geçmişlerdi. Osmanlı'nın Rusya topraklarındaki işgali Ekim 1918'de yenilginin kesinleşmesine kadar devam etti. Dağıstan'dan Bakü'ye uzanan kısa süreli Osmanlı işgalini, Sovyet iktidarının bölgeye yerleşmeye çalıştığı birkaç yıl boyunca İttihatçıların bölgedeki arayışlarının sürmesi takip etti. Mütarekeyle birlikte işgale uğrayan Türkiye'de ise, çıkışı Sovyet Rusya ile ortaklık kurmakta gören bir bağımsızlık hareketi şekilleniyordu. Bağımsızlık hareketinin liderliğinin bu stratejik yöneliminin Türkiye'nin geleceği açısından ne büyük bir değeri olduğu kısa süre içinde anlaşılacaktı.

Sovyet iktidarının politik dengelerde yarattığı bütün bu önemli değişikliklerle eş zamanlı olarak komünizm Türkiye'de popülerleşti. Osmanlı topraklarında sosyalist fikirler ve işçi sınıfı örgütleri elbette daha önce filizlenmişti. Bu ilk birikim savaş ve işgalle birlikte buharlaşmadı; ama geleceğe pek az şey devretti. 1917 ile birlikte ise İstanbul'da ve Anadolu'nun her yerinde sınırlı bilgileriyle de olsa Bolşeviklere sempati besleyen aydınlar ve emekçiler ve bir süre sonra da Bolşeviklerden esinlenerek sosyalizm fikrini Türkiye'de uygulamayı kafasına koyan komünist gruplar ortaya çıktı. Türkiye'de dağınık biçimde ortaya çıkmış komünist grupları bütünlüğe kavuşturma iradesiyle hareket eden siyasi oluşum ise Sovyet topraklarında doğdu. Mustafa Suphi'nin liderliğiyle karakterize olan komünist hareketin serüvenini ele almadan önce, bu hareketin Doğu'daki ve Türkiye'deki dönüşüme yönelik tezlerinin ve devrimci hedeflerinin çerçevesini oluşturan Sovyet Doğu politikasına bakmamız gerekiyor.

3.2. Leninist Doğu politikası

Lenin "kapitalizmin son aşaması olarak emperyalizm" analizine, emperyalist-kapitalist sisteme sömürge olarak veya bağımlılık ilişkisi içinde eklemelenmiş coğrafyaların analizini entegre eder. Lenin'e göre tekellerin şiddetinin dünyayı hızla büyük bir savaşa sürüklediği yıllarda emperyalist krizin kapitalizmden sosyalizme geçiş için yaratacağı devrimci olanaklar arasında, mazlum halkların ulusal kurtuluş mücadeleleri de yerini almaktadır. Avrupa'da yaşanacak sosyalist kopuşlar ile sömürge halklarının bağımsızlığı, birbirine bağlı iki süreç olarak, bir bütünlük içinde ele alınmalıdır.

1908'den itibaren bir dizi sömürge ve yarı sömürge Asya ülkesinde gelişen devrimler bu yaklaşımı pekiştiren nitelikteydi. Lenin 1908 yılında *"Dünya Politikasında Patlayıcı Madde"* başlığıyla yayınladığı bir makalede İran, Türkiye, Hindistan ve Çin'de gelişen devrimci hareketlere dikkat çekiyordu: *"Bilinçli Avrupa işçisinin artık Asya'da yoldaşları bulunuyor ve bu yoldaşların sayısı durmadan artıyor"*.⁴ Sömürge halklarında antiemperyalist hareketlenme milyonlarca Asyalının ve Afrikanının Avrupa'da savaş alanlarına sürüldüğü Birinci Dünya Savaşı yıllarında yeni bir boyuta taşınmıştı.

4 Vladimir İ. Lenin, *Collected Works*, Cilt 15, Progress Publishers, 1973, Moskova, s. 182-188.

Bolşevikler “anavatan savunması” adına emperyalist hükümetlerinin savaşını destekleyen Avrupalı sosyal demokrat partilerin yönetimlerine, en başından beri bayrak açmışlardı. Rusya ve savaşa dahil olan Avrupa ülkelerinin proletaryasına silahlarını birbirlerine değil, emperyalist patronlarına doğrultmaları ve savaşı kendi ülkelerinde iç savaşa dönüştürmeleri çağrısı yapıyorlardı. Bolşevikler bu çağrıyla birlikte emperyalistlerin rekabet konusu olan coğrafyalardaki ulusların “kendi kaderini tayin hakkını” savunuyordu. Avrupa’daki iç savaş ise ancak geri kalmış ve ezilen ulusların yaşayacağı devrimci-demokratik, ulusal kurtuluşçu ayaklanmalarla kaderini birleştirdiğinde başarıya ulaşabilecekti.

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin 1903’te Çarlık Rusya’sında yaşayan ulusların geleceği ile ilgili olarak programına aldığı “kendi kaderini tayin hakkı”, emekçi sınıfların özgür birliğine ve sosyalizme yürüyüşe hizmet edecek bir politik açılım olarak Bolşevikler tarafından genelleştirildi. Lenin’in 1914-1916 aralığında yazdığı yazılarda, “ezen ulusların” proletaryasına yönelik kendi devletlerinin sömürgelerindeki halklarla birlik içinde hareket etme ve bu halkların “politik ayrılma hakkını” savunma çağrısı yer alır. Görev, ezen ve ezilen ulusların işçilerini sınıf mücadelesinde kaynaştırmaktır. Aynı ilkeler iktisadi yollarla boyunduruk altına alınan yarı sömürge ülkeler için de geçerlidir. Lenin, sosyalistlerin bu ülkelerde burjuva demokratik hareketlerin içindeki devrimci unsurları en kararlı biçimde desteklemelerini ve bu hareketlerin emperyalistlere karşı savaşımalarına destek vermelerini savunuyordu.⁵

1917’de iktidara geldikten hemen sonra Sovyet hükümeti, Aralık ayında “Rusya’daki ve Doğu’daki bütün Müslüman Emekçilere” hitaben yazılmış bir çağrı yayımladı. Bu çağrı Bolşeviklerin devrim öncesi doğuya yönelik verdiği mesajların ete kemiğe bürünmüş haliydi. Rusya Müslümanları inanç ve örflerini, ulusal ve kültürel kurumlarını özgürce muhafaza edebileceklerdi. Rusya dışındaki Müslümanlar, Türkler, Araplar, İranlılar, Hindistanlılar emperyalizme karşı ayaklanmaya davet ediliyorlardı. Çarlık Rusya’sının İstanbul üzerindeki hak iddialarına kaynak oluşturan gizli anlaşmalar çöpe atılmıştı, ordunun İran’dan en kısa zamanda çekileceği bildiriliyordu.⁶

Devrimden sonra atılan adımlardan bir diğeri olarak Milliyetler Halk Komiserliği (Milli İşler Komiseriyatı - Narkomnats) ve onun bünyesinde Müslüman Komiserliği (İç Rusya ve Sibiry Müslüman İşleri Komiserliği veya Merkezi İslam Komiserliği-MUSKOM) kuruldu. Milliyetler Halk Komiserliği’nin başına Stalin getirildi. Bolşevik partinin başından beri ulusal sorunda Lenin’le birlikte en yetkin iki ismin-den biri olan Stalin, 1918’den itibaren de Sovyet iktidarının Doğu politikalarında yine Lenin’le birlikte en kritik rolü oynayan kişi oldu.

O sırada eski Çarlık topraklarının doğusunda ve güneyinde Beyaz Ordu’yla birlikte hareket ederek Sovyet egemenliğine direnen milliyetçi Müslüman gruplara karşı Bolşeviklerle işbirliği yapan grupların sayısı az değildi. Mart 1918 gibi erken bir

5 Vladimir İ. Lenin, *Collected Works*, Cilt 22, Progress Publishers, Moskova, 1973, s. 143-156.

6 Edward H. Carr; a.g.e., s. 220.

tarihte özerk cumhuriyetlerin ilki olarak Tatar-Başkurt Özerk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Ancak Sovyet hükümetinin Müslüman halkları kazanma yönündeki politikası söz konusu coğrafyalarda karşıdevrimci güçlerin geriletildiği 1919 yılında tutarlı bir hal alabildi. Böylece Bolşeviklerin devrim öncesi “kendi kaderini tayin hakkına” ilişkin politikaları ilk kez Sovyet iktidarının yayılmasının mukadder olduğu topraklarda Çarlığın ezdiği halklar nezdinde uygulama alanı buluyordu. Bu politika Sovyet hükümeti ile sömürge ve yarı sömürge konumundaki ülkelerin hareketlenmekte olan antiemperyalist güçlerine anlamlı bir mesaj verdi ve onlarla güven ve işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirmek konusunda Bolşeviklerin elini güçlendirdi.

3.3. Doğu’da devrim tartışmaları ve Bakü Doğu Halkları Kurultayı

Savaşın son yılında sosyalist bir ülkenin ortaya çıkışı, Lenin’in gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıfı ile emperyalizm tarafından sömürgeleştirilmiş ülkelerin işçi ve köylüleri arasında öngördüğü ortak mücadeledeki eksik halkayı tamamlamış oluyordu. 22 Kasım 1919’da Tüm-Rusya Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Kongresi’ne sunduğu raporda Lenin “*Doğu halklarının devrimci hareketleri ancak Sovyet Cumhuriyetimizin uluslararası emperyalizme karşı yürüttüğü devrimci mücadele ile doğrudan işbirliği içinde olurlarsa etkin bir şekilde gelişebilir ve başarıya ulaşabilirler*” diyordu.⁷ Sovyet Rusya bu anlamıyla Doğu’ya moral, politik, mali ve askeri destek sağlayan bir merkez haline gelmişti. Böylece Sovyetlerin Doğu politikası dünya devriminin çıkarları için birbiriyle ilişkili iki görev açısından önem kazanmıştı: Avrupa’da beklenen devrimin Doğu’da kendine müttefikler bulması ve Büyük Rusya coğrafyasının Sovyetizasyonu ile birlikte sosyalist iktidarın korunması ihtiyacı...

Bu görevlerden ikincisi, 1920 itibarıyla bir yanda Avrupa’da olası devrim beklentilerinin zayıfladığı, diğer yanda emperyalist ülkelerin desteklediği Beyaz Ordu’nun Kızıl Ordu tarafından geriletildiği bir zamanda ağırlık kazandı. Bu süreçte yeni devrimci kopuşlar yaşanana kadar belirsiz bir süre Sovyet Cumhuriyetleri tek başına ayakta kalmalıydı. Üstelik bu ayakta kalma mücadelesinde emperyalist piramidin tepesindeki İngiltere’nin, iç savaştaki rolü ve Doğu’daki gücü düşünüldüğünde mutlaka etkisizleştirilmesi gereken bir aktör olduğu açtı.

İtilaf devletleri, Sovyet hükümeti savaştan çekildikten sonra 1918 yılı bahar ve yaz aylarında Almanya’ya karşı doğu cephesini canlandırmak bahanesiyle yarısı İngiliz ordusuna ait olmak üzere 30 bin askeri harekete geçirerek Rusya’nın kuzeyine, Arhangelsk ve Murmansk bölgelerine yerleştirmişti. Aynı yıl içinde yaklaşık aynı ölçekte askeri güç Beyaz Ordu generallerinden Denikin’in etkin olduğu Güney Rusya ve Kafkasya’ya sevk edildi. Temmuz 1918’de Sibirya’ya iki tabur daha yollandı. Bu taburlar doğrudan operasyonlara katılmasalar da, Kolçak’ın karşıdevrimci güç-

7 Bobodzhan G. Gafurov, G. F. Kim (ed.), *Lenin and National Liberation in the East*, Progress Publishers, 1978, Moscow, s. 14.

lerine muazzam miktarda silah ve para aktarıldı. Vladivostok'ta bir okul açılarak Kolçak'a subay yetiştirildi. 1919 yazı itibariyle savaşı sürdürmenin zorluğu ve Beyaz Ordu'nun zaferi önündeki güçlükler daha belirgin hale gelince sonbaharda İngiltere, Sovyet Rusya'dan geri çekilme kararı alacaktı.

Bu koşullarda, İngiltere'nin sömürgesi ya da yarı sömürgesi konumunda olan Hindistan, Çin, İran ve Türkiye gibi ülkelerde isyan hareketlerini desteklemek Sovyet dış politikasının temel stratejilerinden birine dönüşmüştü. İngiltere'nin Sovyetlere dönük saldırganlığına gem vurmanın yolu, Doğu'da Sovyet tehdidini hissetmesinden, yani sömürge ve yarı sömürgelerde güç kaybetmesinden geçecekti. Bu politika Sovyet hükümetinin kendini kabul ettirmek ve ticari ilişkilerini geliştirmek için Batı'da yürüttüğü diplomasi faaliyeti ile birbirini bütünlüyordu.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken şudur: Bolşeviklerin Doğu'da hızlanan devrimci dalgaya ivme kazandırma ve ulusal hareketleri destekleme kararı dünya devriminin yönünün Doğu'ya döndüğü gibi bir tespiti dayanmıyordu. Sosyalist devrim süreci kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketinin üstünde yükselmeye devam edecekti. Yalnızca özgün bir genel devrimci kriz işçi sınıfının siyasi iktidarı fethetmesi yönünde değerlendirilememişti. Bu durumda Sovyet Rusya'da elde edilen kazanımın korunması için ihtiyaç duyulan uluslararası destek açısından Doğu özel bir önem kazanıyordu. Rus Devrimi'nin gelişmiş kapitalist ülkelerde kurulacak işçi sınıfı iktidarıyla bütünleşmesi perspektifi artık devrimci romantizm bile değil, çok tehlikeli bir hayaldi. Ama Doğu söz konusu olduğunda da, Bolşevikler, eski Çarlık topraklarında Sovyet iktidarını tesis etme çabasında büyük güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Bugünkü modern Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Güney Kazakistan'ı kapsayan Türkistan'da Çarlık'a karşı 1916'da gerçekleşen ayaklanmanın ardından *Ceditçiler* olarak bilinen milliyetçiler geçici bir hükümet oluşturmuştu. Bu hükümet Ekim Devrimi'nden sonra Taşkent Sovyeti'nin güçleri tarafından devrildi. 1918'de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Türkistan'da Bolşevikler kontrolü ele geçirdikten sonra milliyetçilerle birlikte bölgedeki feodal güçlerin direnişi devam etti ve bölgede çeşitli fiili yerel hükümetler ortaya çıktı. Kızıl Ordu'nun önde gelen komutanlarından Mihail Frunze'nin komutasında yürütülen savaş, direnişin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadı. 1920'de Buhara Emiri yenilgiye uğratıldıktan sonra bugünkü Özbekistan topraklarında Buhara Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Bu arada 1918 yılında Kızıl Ordu, bölgeye sevk edilmiş olan İngiliz birlikleriyle de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Şubat 1919'da İngilizler bu bölgeyi terk ettiler. Kızıl Ordu'nun bölgede mücadele etmesi gereken bir başka kuvvet, Beyaz Kolçak ordusuna destek veren Kazaklar oldu. 1920 başında bölge bu kuvvetlerden de bütünüyle temizlendi. 1919'da Türkistan işleriyle ilgilenmek üzere oluşturulan komisyon, yerel halkın komünizme örgütlenmesi için çalışmalar yürüttü. 1920'den, Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1936'ya kadar geçen sürede yapılan çeşitli düzenlemelerin sonucu olarak Türkistan Sovyet Cumhuriyeti içinden Orta Asya Sovyet cumhuriyetleri doğdu.

Türk-Müslüman nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı topraklarda, Bolşevikler ciddi kadro güçlükleriyle karşılaşıyorlardı. Açıkçası, sosyalizmin maddi toplumsal teme-

linin zayıf olduğu eski Çarlık Orta Asya'sında Sovyet iktidarı milliyetçi, İslamcı kökenli yerel önderlerle işbirliğine gitti. Bu unsurların kendi siyasi ajandalarını hayata geçirmeye çalışmaları, bir süre sonra tasfiye edilmelerine neden olacaktı. Buralarda, Sovyet hükümetinin dönüştürücü otoritesiyle, Bolşevikler güçlüklerin bir vadede aşılabileceğine, güçlü komünist parti örgütlerinin oluşturulabileceğine, kadroların yetişebileceğine güvenebilirlerdi.

Öte yandan komşu ülkeler için benzer bir öngöründe bulunmak söz konusu olamazdı. İşçi sınıfının nicel bakımdan sınırlı ve sınıf bilincinden yoksun olduğu, emekçi dinamiğinin ağırlıklı olarak köylülüğe dayandığı, burjuva modernleşmesinin ya başlangıç evrelerinde olduğu ya da büsbütün feodal yapıların belirleyiciliği altındaki ülkelere Sovyet iktidarının dışarıdan yapabileceği politik müdahalelerin ve yatırımların sınırı vardı. Bolşeviklerin, iç savaşın belirsiz ortamında, sancılı bir kuruluş süreci içinde Doğu'ya yönelik radikal politikalar geliştirmek gibi bir lüksleri olamazdı. Bu nedenle geniş bir coğrafyada Sovyetlere dost milliyetçi iktidarlar, anın ihtiyaçlarına çok daha fazla uygun düşmekteydi.

Sonuçta, daha devrimden önce Lenin'in ortaya koyduğu çerçeve, yani mevcut siyasi ve ekonomik koordinatlar içinde Doğu'nun rolünün Avrupa devrimlerini hızlandıracak şekilde emperyalistleri sıkıştırmak olduğu tezi, geçerliliğini korumaktaydı. Bolşevikler Doğu ile ilgili önceliklerini bu teze uygun biçimde güncelleyerek yeniden ürettiler. Devrimin Avrupa'ya yayılmasının gecikeceği anlaşılmıştı ve Bolşeviklerin Doğu'daki gelişmelere konsantre olmaları gerekiyordu. Sovyet iktidarının korunması dünya devriminin çıkarları açısından birincil görev olarak kendini dayatıyordu ve emperyalistlerin geri kalmış dünyadan sıkıştırılması yeni bir önem kazanmıştı.

Almanya'da birkaç yıl arayla gerçekleşen devrimci kalkışmaların başarısızlıkla sonuçlanması (1918-1921), Béla Kun'un liderliğinde Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin yenilgisi (Ağustos 1919) ve son olarak Kızıl Ordu'nun Polonya yenilgisi (Ağustos 1920) dünya komünist hareketinin de gözlerini Doğu'ya çevirmesine neden oldu. Komünist Enternasyonal (Komintern) içinde dünya devriminin yönünün Doğu'ya döndüğü ve Avrupa'nın ancak Doğu ülkeleri devrim kampına geçtikten sonra kendi devrimini gerçekleştirebileceği iddiası öne sürülüyordu. Komintern'in Mart 1919'da düzenlenen ilk kongresine Asya'dan, hepsi Milliyetler Halk Komiserliği (Narkomnats) mensubu olan az sayıda delege katılmıştı. Komiserliğin sunduğu bildiride sömürgelerdeki huzursuzluk ve isyanlara dikkat çekilmesinin dışında, Doğu özel bir tartışma konusu olmamıştı.

Bu açıdan asıl tartışma Komintern'in 1920 yılındaki İkinci Kongresi'nde yaşandı. Temmuz ayında Petrograd'da başlayan, kapanışı Moskova'da yapılan kongrede, Doğu'ya yönelik devrimci strateji gündemin ana başlıklarından birini oluşturdu. Asya'da güçlenmekte olan sol siyasetin ve yeni serpilip gelişen komünist partilerin bilgisi ışığında devrimin merkezinin doğuya kaydığını iddia eden delegeler vardı. Hindistan Komünist Partisi kurucusu M. N. Roy, bağımlı ülkelerde her geçen gün birbirinden biraz daha ayrışan iki hareketin varlığından söz ediyordu. Biri burju-

va bir düzen inşa etmek üzere yola çıkmış burjuva-demokratik hareketler, diğeri “çeşitli sömürü biçimlerinden kurtuluş için mücadeleye katılmış yoksullar, yoksul köylüler ve işçilerden oluşan kitle hareketleri.”⁸ Roy’a göre, burjuvazinin kitleleri örgütlemek konusundaki girişimlerine karşı Komintern, emekçilerin sınıf bilincini geliştirmek ve kitleyi devrim ve Sovyet cumhuriyetlerinin kuruluşuna hazırlamakla mükellefti. Şimdilik sosyalist devrimler mümkün olmasa da ve sömürgelerdeki devrim radikal bir reform hareketi eşliğinde küçük burjuva bir karakter taşısa da, devrimin öncüsü komünistler olmalıydı. Ayrıca Roy, Batı’da burjuvazinin, devrimi sömürgelerden elde edilen serveti işçi sınıfına rüşvet dağıtmak için kullanması sayesinde önlediğini, sömürge dünyası Avrupa emperyalizminin tahakkümünden kurtulmadan Batı’da devrimin mümkün olmadığını düşünüyordu. O nedenle Batı’nın kaderinin de Doğu’daki devrimci gelişmelere bağlı olduğu tezini ortaya atıyordu.

Lenin’e göre, iki dünyada devrimci gelişmeler birbirini olumlu yönde etkilemekle birlikte, Batı’daki devrimlerin Doğu’daki gelişmelere bağlı olduğu iddiası abartılıydı. Doğu’da henüz yeni yeni gelişmekte olan komünist hareketin devrimci gelişmelerin öncülüğünü yakın gelecekte üstlenebilme ihtimali yok denecek kadar azdı. Kongre sonucu bildirgesinde uzlaştıracı bir dille Lenin’in tezleri teyit edildi. Bildirgede “tüm ulusal kurtuluş hareketlerinin Sovyet Rusya ile ittifakına” ihtiyaç duyduğu vurgulanıyordu. Buradaki kapsayıcı ifade, destek verilecek hareketlerin sınıfsal karakterine göre herhangi bir ayırım gözetip gözetmeyeceğine ilişkin bir işaret vermiyordu. Eğilim, buna ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre karar verilmesi yönündeydi. Genel olarak komünistlerin burjuva demokratik unsurlarla birlikte hareket etmeye, köylüler arasında çalışma yürütmeye ve feodal kalıntıların süpürülmesi için reformları desteklemeye hazırlanması gerekiyordu. Emperyalizme karşı mücadeleyi soyluluk, büyük toprak sahipliği ve din adamlarının gücünün artırılmasıyla bağdaştıran Pan-İslamizm’e, Pan-Asyatik vb. hareketlere karşı mücadele zorunluydu. Elbette burjuva demokratik unsurlarla ortak hareket, komünistlerin siyasi ve örgütsel bağımsızlığına hâlel getirmemeliydi.

Sonuçta, ne Sovyet dış politikası bakımından ne de Komintern politikaları bakımından hatları kesinleşmiş bir strateji ortaya çıkmamıştı. Kesin olan şeydu ki, ilk sosyalist devletin yalnızlığını kırmak üzere Batı’ya yönelik “diplomatik taarruz”, Sovyet dış politikasının önceliğini oluşturmaya devam ediyordu.

Diplomatik taarruz, Rusya Sovyet Federatif ‘Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile (1922’den itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği - SSCB) Batı’da mümkün olan tüm ülkeler arasında diplomatik ve askeri ilişkileri geliştirme temel fıkriyle hareket eden bir stratejiydi. Ancak Sovyet dış politikasının hedefleri arasında iki önemli ülke öne çıkıyordu. Bu ülkelerden biri Almanya’ydı. Weimar Cumhuriyeti’nin kurucuları toprak kaybı, ekonomik yaptırımlar ve savaş tazminatları bakımından oldukça ağır koşulları olan Versailles Anlaşması’nı Haziran 1919’da imzalamak zorunda bırakılmışlardı. Avrupa politikasından tecrit edilmiş Alman burjuvazisi, Bolşeviklerin

8 Xenia J. Eudin, Robert C. North, *Soviet Russia and the East: A Documentary Survey (1920-1927)*, Stanford University Press, 1964, California, s. 40.

Alman Devrimi için yaptıkları yatırımlara rağmen, Rusya'dan kendilerine uzanan eli geri çevirebilecek durumda değildi. İki ülke arasında askeri ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde Rapallo Antlaşması önemli bir dönüm noktası oldu. Antlaşma Nisan 1922'de uluslararası ekonomik sorunları görüşmek üzere İngiltere'nin inisiyatifinde toplanan Cenova Konferansı sırasında imzalandı. Sovyet ve Alman delegelerinin gizlice anlaşmaya varması başta İngiltere ve Fransa'da olmak üzere konferansın diğer katılımcı ülkelerinde büyük bir şaşkınlık ve panik yaratmıştı. Sovyetler açısından ciddi bir başarı anlamına gelen antlaşmanın ardından iki yıl boyunca iki ülke arasında iyi ilişkiler kesintisiz biçimde sürdü.

Sovyet yönetiminin en tehlikeli düşman olarak değerlendirdiği İngiltere, kendi içindeki ayrılıklardan yararlanarak tehdit olmaktan çıkarılması gereken bir diğer odaktı. Bolşevik diplomasi İngiliz burjuvazisinin bir kanadının "tüccarlığının", antikomünizmine üstün geldiğini keşfetmişti. Bu nedenle, bir ticaret anlaşması ısrarla zorlanacaktı. Nitekim Mart 1921'de anlaşma imzalandı. İngiltere hâlâ Sovyetleri resmen tanımasa da, artık varlığını kabul etmiş oluyordu.

Sovyet dış politikasında, ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi fikri, "devrimin merkezi Doğu'ya kaydığı" için değil, bu yolla emperyalistleri sıkıştırmak ve Sovyet iktidarının elini emperyalizm karşısında güçlendirmek mümkün olduğu için ağırlık kazandı. Bu yönelimle paralel olarak, Komintern'in söz konusu bölgelere mensup üyeleri emekçiler arasında bağımsız bir kanaldan örgütlenmeye çalışırken ülkelerindeki burjuva demokratik ulusal hareketleri destekleyeceklerdi. Bunun ötesindeki kararlar her bir ülkedeki ulusal hareketlerin objektif durumu, Sovyet hükümetiyle ilişkileri ve komünistlerin gücü gibi parametrelere bağlı olarak verilecekti.

Komintern'in Bakü'de Eylül 1920'de -ikincisi yapılmayacak olan- Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın toplanması kararı, bu esnek politikayı güçlendirmek amacıyla alındı. Kurultayı Sultan Galiyev gibi "Doğu Enternasyonalı" ya da "Müslüman Enternasyonalı"nin kuruluş toplantısına dönüştürmek isteyen unsurlar olsa da Kurultay, kalıcı bir yapının inşasından çok İngiliz emperyalizmine güçlü bir mesaj verilmesine hizmet etti. Öte yandan Kurultay'da yapılan konuşmalar ve katılımcıların büyük coşkusu, Sovyet iktidarının Doğu'ya yönelik taktiksel açılımlarının sınırlarını zorlayan, ideolojik olarak heterojen bir "Doğu Enternasyonalı" havası yaratıyordu.

Kurultay'ın amacını Komintern Yürütme Kurulu (KEYK) başkanı olan ve kurultay başkanlığına da seçilen Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) MK üyesi Grigori Zinoviyev sundu. Uluslararası durum ve Doğu'nun emekçi kitlelerinin görevleri üzerine RKP(B) MK üyesi ve KEYK sekreteri Karl Radek konuşma yaptı. Uluslar ve sömürgecilik sorununu Şarkiyatçı bilim adamı Mihail Pavloviç⁹ ele aldı. KEYK üyesi Macar devrimci Béla Kun "Doğu'da Sovyetler kurulması" konusunu işledi. Bu konuşmalardan birkaç önemli sonuç çıkmaktaydı:

9 Kızıl Ordu Genel Kurmay Akademisi ve Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsü kurucu rektörü, etkili *Noviy Vostok* (Yeni Doğu) dergisinin kurucusu Mihail Pavloviç'in Türkiye üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Michael Kemper, "Red Orientalism: Mikhail Pavlovich and Marxist Oriental Studies in Early Soviet Russia," *Die Welt Des Islams* 50, no. 3/4 (January 1, 2010), s. 455.

Doğu'da modern proletaryanın yokluğunda yoksul köylüler, komünistler tarafından bilinçlendirilmeli ve örgütlenmelidir.

Sovyet Rusya komünizmle herhangi bir ilişkileri olmadığını ve hatta saltanatı kurtarmak için ya da Pan-İslamist amaçlarla yola çıktıklarını, mülk sahibi sınıfları temsil ettiklerini bildiği halde milliyetçilerin emperyalizme karşı mücadelelerini desteklemektedir. Türkiye örneğinde olduğu gibi...

Ancak köylüler gerçek bir devrim için eninde sonunda ayağa kalktığında milliyetçi hareketlere ait gericiilik ve sınıfsal tahakküm de geride kalacaktır. Doğu'nun işçileri ve köylüleri ancak Sovyet Rusya ile birleşirlerse düşmanı gerçekten alt edebilirler.

Yabancıları ülkeden attıktan sonra devam edecek olan devrim, Doğu ülkelerinde Sovyet hükümetlerinin kurulması ve bunlar arasında bir birlik sağlanması ile sonuçlanacaktır.

Kurultayda Komintern tarafından ortaya atılan bu görüşler genel kabul gördü. Sovyetlerin kurulması ile ilgili Béla Kun tarafından okunan tezler oybirliği ile kabul edildi.

Asya'nın dört bir yanından, sınıfsal ve ideolojik olarak oldukça heterojen bir birleşim Sovyet iktidarının öncülüğünde emperyalizme meydan okumuş oluyordu. Kurultaydan murat edilen heyecan yaratılmış, Bolşevikler Doğu'daki geniş nüfuz ve otoritelerini herhangi bir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde kanıtlamışlardı. Doğu politikasının sürekliliği açısından Kurultay çeşitli siyasi bağların kurulmasına da vesile oldu; Kurultay'da oluşturulan Propaganda ve Eylem Sovyeti Doğu'da komünist kadroların eksikliği gidermek üzere bir üniversitenin kurulması yönünde tavsiye kararı aldı. Bu tavsiye kararı, 1921'de Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV)¹⁰ adıyla Komintern tarafından hayata geçirildi.

Kurultay'ın toplanacağı kent olarak Bakü'nün tercih edilmesi de anlamlıydı. Bakü, komünistlerin görece olarak güçlü olduğu çiçeği burnunda bir Sovyet cumhuriyetinin başkenti olarak Doğu'da devrimcilerin buluşma noktası haline gelmişti. Kent, Birinci Dünya Savaşı boyunca stratejik konumu ve zengin petrol yatakları nedeniyle kıyasıya bir rekabete konu olmuştu. Bu açılardan Bakü, Sovyet iktidarının Doğu'da emperyalistlere karşı hamle üstünlüğünü elinde tuttuğunun simgesi idi.

Kurultay'ın toplam delege sayısı 55'i kadın olmak üzere 1891'di. Bunların 1273'ü komünist olduklarını beyan etmişlerdi. Türk heyeti 235 kişiyle en kalabalık delegasyondur. İkinci sırada 192 kişiyle İran geliyor, onları 157 kişiyle Ermeniler izliyordu. Kırgız, Tacik, Çeçen delegeler gibi Sovyet coğrafyasının içinden gelenler de belli bir ağırlık oluşturmuştu. Arap, Kürt, Hindistanlı, Çinli ve Koreli delegeler sembo-

10 Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV) 1938'e kadar varlığını sürdürdü ve Doğu ülkelerinde yeni kurulan komünist partilere çok sayıda kadro yetiştirdi. Nâzım Hikmet, Vedat Nedim (Tör), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Bilen, Zeki Baştuğrul, İsmail (Tökin) ve Vâlâ Nurettin KUTV'da eğitim almış olan TKP kadrolarından bazılarıdır. Üniversitenin öğretim kadrosunda Sultan Galiyev, Feyzullah Hoca-yev, Tutar Riskulov, Neriman Nerimanov gibi Türkçü, Pan-İslamist kökenli hocaların oluşturduğu bir ekolün belirli bir ağırlığı oldu. Bu kadrolaşma, Sovyet iktidarıyla çatışan fikirlerini gizli faaliyetle yayma çabası, ülkenin Müslüman topraklarında ve yakın bölgesinde Sovyet otoritesine zarar verme ve okulu bir muhalefet odağı haline getirme olasılığı gibi nedenlerle soruşturma ve tasfiyelere hedef olmuştur.

lik düzeyde katılım göstermişti. Bileşimin komşu ülkelerin ağırlığını taşıması pratik nedenlerle ilgili olsa da, temelde Sovyet iktidarının öncelikli ihtiyaçlarını ve stratejik tercihi yansıtıyordu. Gündemin odağında da bu bölgelerdeki antiemperyalist hareketler yer alıyordu.¹¹

Kızıl Ordu karşıdevrimci güçleri geriletmiş olmakla birlikte durum hâlâ bıçak sırtındaydı. Azerbaycan'da Nisan 1920'de Sovyet iktidarının kurulması emperyalistlerin Sovyetlere karşı inşa ettikleri "Kafkas Seddi"nde büyük bir gedik açmıştı. Yine de bölgenin emperyalist tehlikeden büsbütün arındırıldığı söylenemezdi. Özellikle diğer Kafkas cumhuriyetlerinin emperyalistlerle işbirliği potansiyeli ve Türkiye'nin emperyalist planlara teslim olması ihtimali, Bolşeviklerin bölge politikasında uyanık olmasını gerektiriyordu. Kurultay'a en geniş delegasyonla katılan Türkiye'nin bu nedenle Sovyet Doğu politikası açısından ayrı bir önemi bulunmaktaydı.

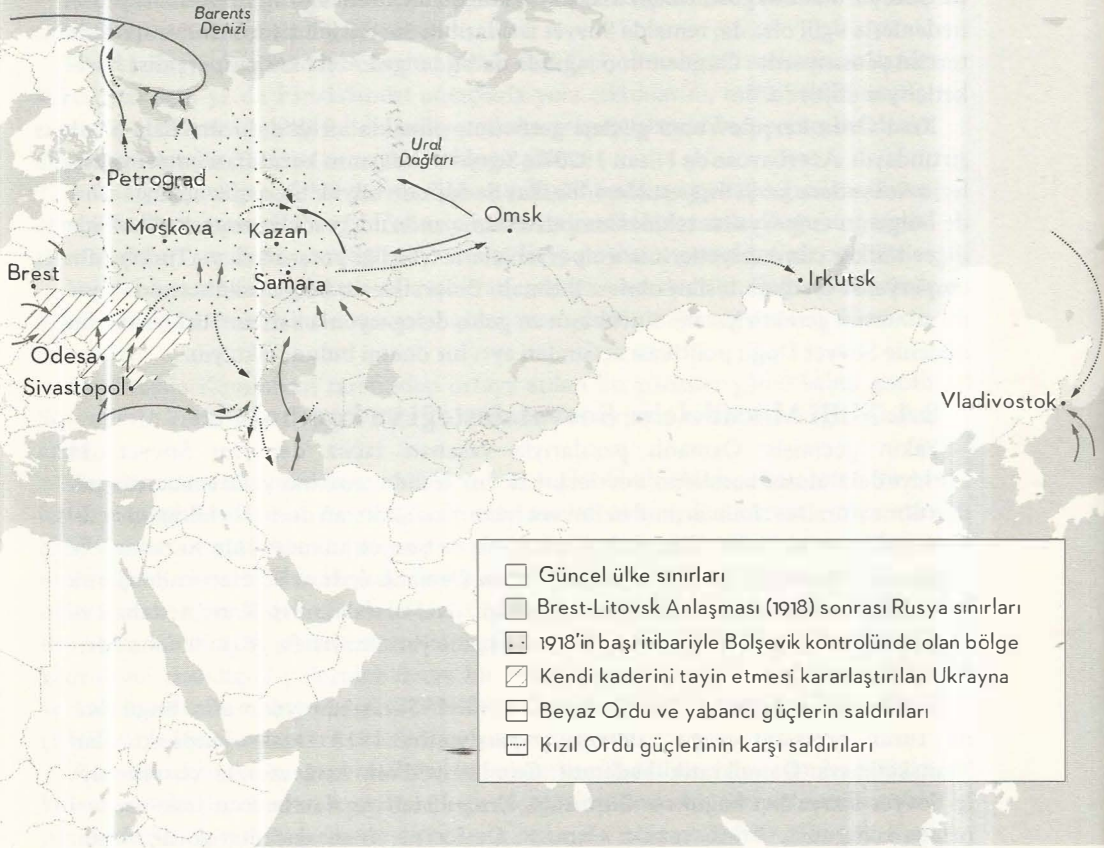
3.4. Milli Mücadele'ye Sovyet desteği ve komünistler

Yakın geçmişte Osmanlı paşalarıyla yaşanan tatsız deneyim Sovyetlerin Türkiye'deki ulusal hareketin liderlerine de bir ölçüde temkinli yaklaşımlarına neden olmuştur. Devrimin ardından Sovyet hükümeti savaştan derhal çekildiğini açıklarken, Alman birlikleri Ukrayna'yı işgal etmiş ve Sovyet hükümetinin Karadeniz'le bağlantısını kesmişti. Bu fırsattan yararlanan Osmanlı ordusu 93 Harbi'nde Çarlık Rusya'sına geçtiğinden beri Elviye-i Selâse (üç liva) olarak anılan Kars, Ardahan ve Batum'u Brest-Litovsk Anlaşması ile geri almakla yetinmeyecek, gözünü daha ileri- lere dikecekti.

İstanbul'daki İttihatçı iktidar Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımının öngününde Turan projesini ayağa kaldırmaya çalışıyordu. 1918 Ocak ayında kurulan Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin kısa sürede çözülmesiyle Sovyet Rusya'dan bağımsız Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan hükümetleri ortaya çıktığında, Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'ne sırtını dayadığı görülüyordu. Öyle ki 4 Haziran 1918'de Batum'da Türk-Azeri anlaşması imzalanmış, Osmanlılar Azerbaycan'a askeri yardım sözü vermişti. Bu arada yine Haziran'da Sovyet karşıtı İdil-Ural Cumhuriyeti temsilcileri İstanbul'a ziyarette bulunuyor, Enver Paşa tarafından kabul ediliyorlardı. Eylül ayında Bakü, aynı zamanda Enver'in kardeşi olan Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu eliyle Osmanlı tarafından işgal edildiği sırada İttihatçılar arasında sıranın Kazan'a geleceği bile konuşulabiliyordu. Moskova ise Brest-Litovsk anlaşmasını çiğnediği gerekçesiyle Osmanlı ile ilişkisini resmen kesti. Osmanlı güçleri Bakü'den ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bolşevikler Türkiye'nin emperyalist işgale uğramasından sonra İttihatçılarla Doğu politikası çerçevesinde yeniden ilişkiye girerken akıllarında kuşkusuz yakın geçmişin olumsuz deneyimi vardı. Mustafa Kemal'in liderliğindeki hareketin

11 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu, 1997, Ankara, s 141.

RUS İÇ SAVAŞI'NIN (1917-1922) SEYRİNİ BELİRLEYEN OLAYLAR

OCAK 1918: Rusya'nın güneyinde Çarlık yanısı General Mihail Alekseyev, General Lavr Kornilov ve General Anton Denikin'in başında bulunduğu Bolşevik karşıtı Gönüllü Ordu oluşturulur.

18-19 OCAK 1918: Petrograd'da burjuva cumhuriyetinin kalıntısı olan Kurucu Meclis toplanır. Bolşevikler iktidarın Sovyetlere verilmesini talep eder, Meclis reddeder. Kurucu Meclis dağıtılır.

3 MART 1918: Almanya'nın başını çektiği İttifak devletleriyle Brest-Litovsk Anlaşması imzalanarak Sovyet Rusya Dünya Savaşı'nın tarafı olmaktan çıkar.

11-12 MART 1918: Bolşevikler güvenlik nedeniyle başkenti Petrograd'dan Moskova'ya taşır.

13 MART 1918: Leon Trotskiy, Dışişleri Komiserliği'nden istifa ederek Savaş Komiserliği'nin başına geçer.

5 NİSAN 1918: İngiliz ve Japon birlikleri Vladivostok'a çıkarma yapar.

14 MAYIS 1918: Kızıl Ordu'nun silahsızlandırmak istediği Çekoslovak birlikleri direnerek karşı devrimci güçlerle birleşir.

29 MAYIS 1918: Çekoslovak birliklerinin başlattığı isyandan faydalanarak Omsk'ta Amiral Aleksandr Kolçak'ın başında bulunduğu liberaller ve Samara'da Sosyalist Devrimcilerle birlikte Kurucu Meclis üyeleri, Bolşevik karşıtı hükümetler kurarlar.

MAYIS-HAZİRAN 1918: Trotskiy, Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet iktidarını korumak üzere gönüllü işçi ve köylülerden oluşturulan Kızıl Ordu'yu profesyonel bir orduya dönüştürür.

HAZİRAN 1918: Çekoslovak birliğinin desteğiyle Sosyalist Devrimciler ile Beyaz Ordu unsurları, kırsal bölgelerde Sovyet iktidarına karşı hâkimiyet alanları yaratır.

28 HAZİRAN 1918: Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi (Veşenka) "Savaş Komünizmi" politikasını ilan eder.

16-17 TEMMUZ 1918: Çarlık ailesinin sürgünde bulunduğu Sibiry'a'da karşıdevrimcilerin güçlenmesi üzerine Çarlığın sembolü olan aile idam edilir.

TEMMUZ-AĞUSTOS 1918: Beyaz Ordu adıyla toplanan karşıdevrimci birlikler, İngiltere ve ABD askeri misyonlarının desteğiyle Kolçak'ın emrinde bir ordu olarak yeniden yapılandırılır.

Aynı dönemde Sovyet iktidarı, karşıdevrimcilerle hareket eden Sosyalist Devrimcilere dönük "Kızıl Terör" başlatır.

AĞUSTOS 1918: İngiltere'nin kendi sömürgelelerini korumak üzere Türkistan'da Beyaz Ordu unsurlarına destek için peş peşe gönderdiği subaylar Bolşevikler tarafından tasfiye edilir.

AĞUSTOS-EYLÜL 1918: Beyaz Ordu birlikleri Kazan'ı ele geçirir ancak bir ay sonra Kızıl Ordu tarafından kent geri alınır. Bu gerilemenin devamında Samara'yı da kaybedecek olan Beyaz Ordu doğuya doğru geri çekilecektir.

30 AĞUSTOS 1919: Lenin, Moskova'da bir Sosyalist Devrimci tarafından suikaste uğrayarak ağır yaralanır.

EYLÜL 1918: Güneyde General Anton Denikin'in birlikleri Ukrayna'dan ve Volga'dan Moskova'ya doğru ilerler.

KASIM 1918: Omsk'ta Kolçak ile Sosyalist Devrimcilerin aralarındaki ilişki zayıflar. Almanya'nın yenilgisiyle çakışan bir zamanda Kolçak doğuda kendi diktatörlüğünü ilan eder. Bu arada güneyde Denikin hâkimiyet alanını Karadeniz'den Hazar'a kadar genişletmektedir.

ARALIK 1918: Fransa, karma birliklerle Odesa ve Sivastopol'a çıkarma yapmaya başlar.

OCAK 1919: Sol Sosyalist Devrimciler Bolşeviklerle görüşerek Kızıl Ordu'ya katılma kararı alır.

OCAK-MART 1919: İttifak Devletleri Rusya'daki iç savaş konusunda bölünür. Fransa ve İtalya Beyaz Ordu'yu desteklemeyi savunurken İngiltere ve ABD Bolşeviklerle uzlaşmak ister. ABD inisiyatifiyle yürütülen diplomaside Beyaz Ordu ve İttifak Devletleri Bolşeviklerin barış önerilerini nihai olarak reddeder.

MART 1919: Komünist Enternasyonal, Avrupa'ya devrimi yayma hedefiyle toplanır. Macaristan'da kısa ömürlü bir Sovyet iktidarı kurulur.

NİSAN 1919: Kolçak, Ural Dağlarında ilerler ve bölgede hâkimiyet kurar. Kızıl Ordu'nun karşı saldırısı başlar.

EYLÜL-EKİM 1919: Kızıl Ordu, Ukrayna'da anarşist Kara Ordu ile ittifak kurarak Beyaz Ordu'yu püskürtür. Denikin burada yenilgiye uğrar.

EKİM-KASIM 1919: Kuzeyden Beyaz Ordu generali Nikolay Yudenich Petrograd'a saldırır ve kenti ele geçirmesine ramak kalır. Ancak Kızıl Ordu baskısı karşısında birlikleri geri çekilerek Estonya'ya sığınır.

KASIM-ARALIK 1919: Doğuda Kolçak, Kızıl Ordu ve partizan kuvvetleri karşısında Sibiry'a'ya çekilir, Irkutsk'ta bir yönetim kurar ancak bu yönetim de Bolşeviklerle ittifaka giren Sosyalist Devrimciler tarafından yıkılır.

4 OCAK 1920: Kolçak yakalanınca komutanlığı Denikin'e devrettiğini açıklar.

7 ŞUBAT 1920: Kolçak, başbakanı Viktor Pepelyaev ile birlikte idam edilir.

MART 1920: Beyaz Ordular dağılarak güneyde Kırım'a doğru geriler. Denikin komutanlıktan istifaya zorlanır, Pyotr Wrangel göreve çağrılır.

4 NİSAN 1920: Wrangel Kırım'da bir koalisyon hükümeti kurar. Ukrayna ve Gürcistan'da Bolşevik karşıtlarıyla birlik olur.

14 KASIM 1920: Wrangel'in yenilgisi sonrasında Beyaz Orduların son kalıntıları kitlesel olarak Kırım'ı terk eder. Böylelikle Kafkasların sovyetizasyonunun önü açılır.

18 MART 1921: Bolşevikler Kronstadt'da denizcilerin başlattığı karşıdevrimci ayaklanmayı bastırır.

25 EKİM 1922: Kızıl Ordu ülkenin en doğusundaki Vladivostok'a ulaşarak iç savaşa resmen nokta koyar.

Anadolu ile sınırlı bir yeniden kuruluş perspektifine sahip olduğunun anlaşılması için zaman geçmesi gerekecekti.

Doğu politikasının genel çerçevesiyle tutarlı biçimde Bolşeviklerin Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarında bir sosyalist devrim beklentisi bulunmuyordu. Bolşevikler Türkiye'nin, kapitalist gelişmişlik düzeyi bakımından diğer Doğu ülkelerinden farklı bir yerde durduğunu düşünmüyorlardı. Bu nedenle Türkiye politikası nesnel durumun olanaklarına uygun biçimde şekillendi. Bolşevikler Türkiye'de emperyalizmin planlarını bozacak şekilde ortaya çıkan direnişin milliyetçilerin zaferi ile sonuçlanması için her şeyi yapmaya hazırdı. Sovyet iktidarının ayakta kalması açısından Anadolu'da emperyalizmin durdurulması yaşamsal önem taşıyordu. Daha genel bir sonuç olarak da, Türkiye'de emperyalizme karşı elde edilecek zafer ve ulusal bir hükümetin kuruluşu tüm Doğu politikası açısından örnek oluşturunca.

1920 Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın Türkiyeli delegeleri arasında komünistler ve onların çabalarıyla kurultaya katılmış olan delegeler ağırlıktaydı. Bu grubun lideri Mustafa Suphi, Kurultay divanında görevlendirilecekti. Ayrıca Mustafa Suphi'den Kurultay'ın hazırlık aşamasında Türkiye'ye ilişkin çeşitli başlıklarda rapor istenmiş, Türkiye'den delegelerin davet edilmesi görevi Mustafa Suphi'nin 1918-1920 döneminde Rusya'daki çalışmaları sonucu oluşturulmuş Türkiye Komünist Teşkilatı'na (TKT) verilmişti. Bu nedenlerle Mustafa Suphi Kurultay hazırlık toplantılarına katılmıştı.

Öte yandan Kemalist ve İttihatçı kanattan milliyetçiler de Kurultay'da yerlerini almışlardı. TKT yaz aylarında Anadolu'da yaygın bir duyuruyla delege toplamaya çalıştı. Bu çalışmalarda Mustafa Suphi'nin kaleme aldığı "*Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetiye*" başlığını taşıyan bildiri kullanıldı. Anadolu'da halka yönelik duyuru yapılması Büyük Millet Meclisi'nde gündem olmuş, Mustafa Kemal kurultayın resmi bir kurultay olmadığını, bu nedenle resmen davet edilmediklerini açıklamıştı. Resmi bir heyet yerine Moskova'da BMM temsilcisi olarak bulunan İbrahim Tali Bey gözlemci olarak Bakü'ye gönderildi.

Komintern Yürütme Kurulu başkanı Zinovyev, Kurultay'da yaptığı konuşmada Mustafa Kemal'in komünist olmadığını bildiklerini, yine de milli mücadeleyi desteklediklerini ve ilerde sınıf bilinci yükselmiş olan kitlelerin, ülkenin gerçek kurtuluşunu temin edeceğine inandıklarını belirtti. Kurultay'ın en ilgi çeken olaylarından biriye Enver Paşa'nın Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp devrimcilerini temsilen kurultaya katılması oldu. Enver Paşa hem şehir halkından, hem de Kurultay delegelerinin bir kısmından büyük tezahürat görmüştü. Enver konuşma metninde III. Enternasyonal'le ittifak ilişkisi içinde olduğunu, bunun nedeninin politik hesapları değil, fikri yakınlığı olduğunu belirtiyordu.¹²

12 Enver'in kürsüye çıkarak konuşmasını bizzat mı yaptığı, yoksa buna olanak verilmeyerek metnin başkası tarafından mı okunduğu konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Ali Fuat Cebesoy'a göre Enver bizzat konuşmuş, Şevket Süreyya Aydemir'e bakılırsa metni kürsüden Mehmet Emin tarafından okunmuştur. (Yavuz Aslan, a.g.e, s. 170) Bu noktada Kurultayda kürsüye çıkan çoğu konuşmacının fotoğraf veya film olarak görüntüleri mevcutken Enver'e dair bir belge olmadığını not etmeliyiz.

Bu konuşmanın ardından Türkiye'deki Milli İnkılap Hareketi hakkında bir karar kabul edildi. Kararın Enver Paşa'ya açık mesaj içeren maddesinde şöyle deniyordu:

*"Kurultay geçmişte bir grup emperyalist gücün çıkarları için Türk işçi ve köylülerini ölüme götüren ve Türkiye'nin çalışan yığınlarını yüksek rütbeli subaylar ile zenginler diktatörlüğü gibi çift taraflı bir tehlikeye sürükleyen bu hareketin önderleri hakkında ihtiyatlı söz edilmesi gerekliliğine inanır. Kurultay onlara eylemleriyle halka hizmet etmeye hazır olduklarını kanıtlamayı ve eski yanlışlıklarının izlerini silmeyi önerir..."*¹³

Sovyet hükümeti hem Anadolu'da gelişen hareketin liderliği ile hem de eski İttihatçı liderlerle 1919'dan bu yana temas halindeydi. Talat Paşa ve Enver Paşa savaşın sona ermesinin hemen ardından 1918 yılı sonunda Berlin'e kaçmışlardı. 1919 baharında Berlin'de tutuklu bulunan Bolşevik yönetici Radek'le görüşmüşler ve Radek'ten Türkiye'nin kurtuluşu için ortak çalışma teklifi alarak Moskova'ya davet edilmişlerdi. Enver Paşa büyük güçlüklerle 1920 yazında Moskova'ya ulaştığında burada genel olarak iyi kabul gördü. Elbette başta Lenin olmak üzere Bolşevikler Enver'in sınıfsal konumu ve politik çizgisi hakkında herhangi bir yanılsama içinde değillerdi. Enver Paşa, Lenin'le ve Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'le görüşmeler yaptı. İttihatçıların hem Anadolu'da hem de Kafkaslarda etkinliği devam ediyordu.

Yine de Bolşevikler bir süre daha tek bir aktöre bel bağlamak yerine Türkiye'de burjuva milliyetçiliğinin her iki kanadıyla teması sürdürdüler. İttihatçılarla işbirliği zemini 1921 itibarıyla ortadan kalkacaktı. Gelişmeler Ankara hükümetinin Anadolu'da önderliğini kanıtlamasına tanıklık ediyor, İttihatçılarda ise Pan-İslamist ve Doğucu eğilimler seziilmeye devam ediliyordu. Nitekim Moskova ile yakınlığı sekteye uğrayan Enver Paşa Ekim 1921'de "İslam ittifadını başlatma" niyetiyle Buhara'ya geçerek buradaki Basmacı ayaklanmasına önyak oldu. Ağustos 1922'de Kızıl Ordu'ya karşı savaşırken öldü.

Bolşeviklerin bir konuda gösterdikleri titizlik burada da geçerliydi: Burjuva milliyetçileriyle geçici ittifaklar kurulacak, onların pragmatik hesaplarla milliyetçi ve İslamcı soslara bulanmış komünizm bayraktarlığı yapmalarına izin verilmeyecek, söz konusu ülkelerde Komintern üyeleri bağımsız örgütsel ve siyasal varlıklarını özenle muhafaza edeceklerdi.¹⁴ Doğu Halkları Kurultayı'nda Türkiyeli komünistlere hazırlık çalışmalarında ve divanda görev verilmiş olması da, Kurultay'ın hemen ardından Komintern Doğu Şûrası'nın¹⁵ desteği ile Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş kongresinin gerçekleşecek olması da rastlantı değildi.

¹³ a.g.e, s. 156.

¹⁴ Kemal Okuyan, *Devrimin Gölgesinde: Berlin-Varşova-Ankara 1920*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2019, s. 245.

¹⁵ Doğu (veya Şark) Şûrası olarak sözü edilen, Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda kurulan Doğu Halkları Propaganda ve Eylem Sovyeti'dir. Pavloviç ve Stasova bu organın sekreteryasında görevliydi. TKF MK üyesi (Kayserili) İsmail Hakkı da Doğu Şûrası üyesiydi.

Türkiye Komünist Fırkası'nın Bakü'de kuruluşunun gerçekleştiği bu dönem, Ankara-Moskova hattında yakınlaşma ve anlaşma girişimlerinin ilk raundunun başarısızlıkla sonuçlandığı momente denk düşer. Yaz aylarında Moskova'da bir anlaşmanın bağlanması için yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Milli Mücadele liderliğiyle ilk temaslar aslında Mustafa Kemal'in Havza'da bulunduğu sıralarda başlamıştı. Havza'da kimlerden oluştuğu konusunda tarihçilerin mutabakat sağlamadığı bir Sovyet heyeti Paşa'yı ziyaret etmiş ve burada karşılıklı işbirliği konusunda niyet beyanında bulunulmuştu. Temaslar bir yıl kadar gayri resmi bir biçimde devam etti. Dışişleri Halk Komiseri Georgi Çiçerin'in Eylül 1919'da "Türkiye'nin işçi ve köylülerine" başlığını taşıyan bildirisi ortak mücadele çağrısı içeriyor, ancak Türkiye'deki antiemperyalist direnişin liderliğine soyunan özneye ilişkin herhangi bir açıklık içermiyordu. Nisan 1920'de Ankara'da Meclis açıldıktan sonra BMM hükümeti adına resmi girişimlerde bulunulmuş ve bundan sonra iki taraf arasında Mart 1921'de anlaşmayla sonuçlanacak sancılı bir karşılıklı birbirini tanıma ve ortak noktada buluşma süreci başlamıştı.

Ankara'da hızla otoritesini tesis eden BMM hükümeti, Anadolu'nun Kafkaslardan çevrenmesini engelleyecek güç, emperyalistlerle pazarlıkta elini güçlendirecek caydırıcı bir kuvvet, Ankara üzerindeki diplomatik tecridi kırarak bir uluslararası müttefik ve savaşabilmek için gerekli askeri yardım ve para desteğini sağlayacak yegâne unsur olarak Sovyetlerle anlaşmayı dış politikasının merkezine koymuştu. İki farklı sınıfı temsil eden, iki farklı toplumsal sistemin kurumsallaşmasının önündeki engelleri kaldıran yeni iki iktidar, 1919-1923 aralığında yan yana düşmüştü.

Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin diğer liderleri komünizm fikrine uzaklardı. Geçmişten gelen komünist bir birikimin olmadığı, sınırlı bir çevrenin komünizm hakkında berrak fikirlere sahip olduğu Türkiye'de yönetici kadrolar güçlü sınıfsal reflekslere sahipti; ama henüz antikomünizmi siyasetin asli bir bileşenine dönüştürmemişlerdi. Bu ekolün içinden çıkan Milli Mücadele liderleri için de özel mülkiyet karşıtlığının her türlü çağrışımına karşı güçlü reflekslere sahip olsalar bile, komünizm düşmanlığının gündemlerinin üst sıralarında yer aldığı söylenemezdi. Biraz da bu nedenle Sovyet Rusya ile dostluğu bir stratejik hedef haline getiren Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin diğer kurmaylarını ikna edebildi. Antikomünizme doğru ilk tohumlar, tam da bu stratejik hedefin gerçekleştiği evrede atıldı. Bolşeviklerle yakınlaşma yeni yönetici sınıfın komünizm korkusunun ete kemiğe bürünmesine neden oldu. Bunun bir nedeni de, Ekim Devrimi'nin ve Sovyet iktidarının Yakınoğlu'ya nüfuz eden prestijiydi. Mazlum milletlere adalet isteyen antiemperyalist, halkçı, kamucu fikirlerin dolaşımında olması Sovyet Rusya ile yakınlaşmanın nesnel koşullarını oluşturduğu gibi, Bolşevizm'i Kemalistlerin isteğinin ötesinde bir etkiye ve popülariteye taşımıştı.

Ankara-Moskova yakınlaşmasında pek çok pürüzlü yan mevcuttu. Sınıfsal farklılıktan kaynaklanan gerilimlere savaş koşullarının yarattığı belirsizlikler ve iletişim sorunları ekleniyordu. Muhatapların birbirini yeterince tanınamaması ve yakın geç-

mişin deneyimi öngörü gücünden eksiltiyor, karşılıklı güvensizlik öne çıkıyordu. Bolşevikler Kemalistlerin ülkede işgalci konumunda olan Fransa, İtalya ve hatta İngiltere ile yürüttüğü diplomasiyi gözlemliyor ve bu güçlerle anlaşma ihtimalinden tedirginlik duyuyorlardı. Bu tedirginliğin en şiddetli hissedildiği anlar 1920 sonbaharında Kâzım Karabekir kuvvetlerinin Ermenistan'a doğru harekâta giriştiği anlardı. Ermenistan'da yalnızca 1915 katliamlarından kaynaklanan tepkiler değil, Türkiye'ye yönelik toprak talepleri de kamuoyunun gündemindeydi ve bu durum Ankara'yı tedirgin ediyordu. Sovyet hükümeti bir an için, emperyalistlerin "Kafkas Seddi" planı için Ankara'yı ikna ettiği izlenimine kapıldı. Son olarak Ankara hükümeti Sovyetlerle yakınlaşmayı ve yardımlaşmayı kaçınılmaz görmekle birlikte bunun ülke içinde yaratacağı etkilerden bir o kadar çekiniyordu.

Gerçekten de Sovyet Rusya'nın muhatabı haline gelebilmek için farklı kökenlerden siyasi öbeklerin solculuk yarıştırdığı bir dönemdi. Mustafa Kemal ve ekibi Sovyet Rusya'nın desteğini alıp iktidar alternatifi olarak kendini dayatma potansiyeli taşıyan tüm unsurlara karşı gardını alıyordu. Komünistlerin yanı sıra bir dizi İttihatçı unsur İslam'la Bolşevizm'i sentezlemek, Sovyet dostluğunu kazanmak, iktidar kavgasını kendi lehlerine çevirmek için yoğun faaliyet içindeydi. Dolayısıyla Ekim Devrimi'nin ülkedeki etkisinin güçlü örgütsel temsiliyet kazanması ve Kemalistlere alternatif olarak Türkiye'de sol/komünist hareketin Sovyetlerin ana muhatabı haline gelme olasılığı kaygı vericiydi. Kemalistler böyle bir gelişmeyi tehdit olarak gördüler.

Bu olasılığı ekarte etmek için başvurdukları önlemlerden biri resmi bir komünist parti kurmak oldu. Bu partinin hükümet tarafından görevlendirilen kurmayları Komintern'e resmi üyelik başvurusu yapacak kadar ileri gitmişler, ancak partinin örgütün 21 ilkesiyle uyumsuzluğu gerekçesiyle başvuruları reddedilmişti. Parti, Ekim 1920'de kuruluşundan sadece üç ay sonra her tür sol akımın açık siyaset yürütmesinin engellendiği sırada kapatıldı.

Ülke için ve komünistler açısından kalıcı sonuçlar yaratacak diğer önlem ise Kemalistlerin kendi solunda duran tüm güçleri yok etme kararıydı. 1920 yılı Anadolu'da solun güçlenmesi bakımından zirve noktası oldu. Dolayısıyla eşzamanlı olarak Kemalistlerin tehdit algısı da tavan yaptı. Sovyetlerin özellikle Ankara'daki elçilik kanalıyla Türkiye'deki solcularla teması, komünistlere verdiği destek, iki taraf arasında gerginlik yaratmaya daha o devirde başlamıştı. Örneğin Sovyet diplomatik misyonunun başı olarak devleti temsilen 1920 yazında Ankara'ya maslahatgüzar olarak gönderilen Upmal-Angarski Sovyet hükümetinin Türkiye politikasının inceliklerini kavramaktan uzak bir kişiydi ve Sovyet diplomatından çok Komintern görevlisi gibi hareket ediyordu. Kemalistlere muhalefet eden sol gruplarla hükümetin yakın takibi altındaki temasları nedeniyle Ankara'da rahatsızlık yaratmaktaydı. Öyle ki 1922 yılı başında Kızıl Ordu kökenli Semyon İvanoviç Aralov'un Ankara'ya gönderilişi ve Ankara hükümetiyle istikrarlı ilişkiler kurmak konusunda enerjik adımlar atmasına kadar Ankara'daki Sovyet elçiliği Türk-Sovyet ilişkilerinde bir istikrarsızlık unsuru olacaktı.

Sonbaharda, Kemalist liderlik Ankara ve çevresinde solculuğa soyunmuş İttihatçıların da içinde olduğu oluşumlara, komünistlere ve tüm bunların mecliste ki uzantılarına savaş açtı. Bu huruç hareketinin zirve noktasını, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının ne pahasına olursa olsun Anadolu'da çalışmalarına izin vermemeye dönük planlar oluşturdu.

Ankara kendi soluna yönelik operasyonlarına hız vermişken, Ermenistan topraklarında Sovyetlerle çatışmanın eşiğine geliyor, Ermenistan'ın Sovyetizasyonu sayesinde konu "tatlıya bağlanıyordu". Ankara-Moskova ilişkileri ilk ciddi sınavını verirken iki önemli gerilim başlığının, yani Anadolu'daki sol hareketlerin baskılanması ve Ermenistan krizinin o an için aşılmış görünmesi, yakınlaşmanın iki tarafın da arzuladığı şekilde hukuki bir zemine kavuşturulması için yolu açmıştı. Mart 1921'de neredeyse bir yıldır gelgitlerle dolu bir süreç içinde ulaşılmaya çalışılan uzlaşma nihayet sağlandı. Moskova'da iki taraf arasında bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalandı.

Anlaşmada karşılıklı olarak iki ülkenin birbirlerinin topraklarında kendi ideolojileri ve politik projeleri doğrultusunda propaganda yapmayacakları taahhüdü verilmişti. Bu taahhüt Sovyetler açısından Türkiyeli komünistlerle ilişkilerinde eskisine göre daha "kontrollü" davranma zorunluluğu anlamına gelmekteydi. Anlaşmada karşılıklı verilen söz gerçek hayatta Türkiyeli komünistlerin iki ülke arasında bir kriz başlığı olmasını engellemedi. Kimi durumlarda Sovyet diplomasisi ile Komintern arasında ciddi tartışmalar doğuran boyutlara ulaştı. Bu başlığı kriz haline getiren en önemli etkenin, Kemalistlerin 1920'nin ikinci yarısı itibarıyla komünistlere göz açtırmamak konusunda geliştirdiği hassasiyet olduğu söylenebilir. Aslında Komintern politikaları, Türkiye'de komünizmin politik etkisini artırmak ve tabanını güçlendirmek yönünde destekleyici bir yön taşısa da devrimci bir zorlamadan oldukça uzaktı.

Türkiye'de Milli Mücadele'nin sona ermesiyle Ankara'nın Moskova ile ilişkileri de yeni bir evreye taşındı. Sovyetlerin politik ve askeri desteğiyle 1921'den itibaren ülkedeki işgalci güçleri geriletmeye başlandı ve nihayet Yunan ordusunun Ağustos-Eylül 1922'deki nihai yenilgisiyle bağımsızlığın önü açıldı. Kemalistlerin askeri zaferi diplomatik başarıyla tamamlayacağı Lozan Konferansı hazırlık süreci, Sovyet hükümetini de yakından ilgilendiriyordu. Konferansın kaderi Ankara-Moskova ilişkilerinin geleceği açısından önemliydi. Ayrıca Boğazların durumu da Moskova'yı yakından ilgilendiriyordu. Ankara ile Moskova hükümetleri arasında imzalanan 1921 Moskova Anlaşması'nda Boğazların statüsünün Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin katılımı ile gerçekleşecek bir konferansta düzenlenmesi karar altına alınmıştı. Şimdiyse Sovyet Rusya, savaşın parçası olmadığı gerekçesiyle Lozan'a davet edilmiyordu. Sovyet Dışişleri bir dizi diplomatik hamleyle Lozan Konferansı sırasında yürütülecek Boğazlarla ilgili görüşmelere Moskova'nın davet edilmesini sağladı. Ancak Ankara, Sovyet Rusya'nın Lozan'a katılma çabaları karşısında duyar-sız kalıyordu; emperyalist ülkelere Sovyetlerle işbirliği içinde olduğu görüntüsünü vermeme duyarlılığı belirgindi. Tersine, mümkün olduğunca açık bir şekilde Batılı

emperyalistlere Türkiye'nin kapitalist Avrupa'nın parçası olduğu mesajı verilmeliydi. Kısa süre sonra Lozan'da Boğazlar konusu görüşülürken İsmet Paşa başkanlığındaki Ankara heyeti Türkiye'nin de çıkarına olan, Boğazların denetiminin Türkiye'ye verilmesi yönündeki Sovyet görüşünü dikkate almadan emperyalistlerle uzlaşacağını gösterdi.

Lozan Konferansı başladığında Komintern delegeleri, Dördüncü Dünya Kongresi'nde Moskova'da toplantı halindeydi. Türkiye gündemi ister istemez kongrenin de öne çıkan gündemleri arasında yer aldı. 1920'deki İkinci Kongre'den beri ilk kez Doğu sorunu kapsamlı biçimde masaya yatırılmıştı. Konunun can alıcı noktası yine Doğu ülkelerinde burjuva milliyetçileriyle işbirliği sorunuydu. Hindistan delegesi Roy gibi bu konuda çok ileri gidildiğini savunan bir görüş ortaya atan da oldu; Endonezya delegesi Malaka gibi işbirliğinde yetersiz kalındığını savunan da... O ana kadar Komintern'de bağlanmış olan çerçeve hiçbir ülke için kesin reçete sunmuyordu. Esas olan, ülkelerin nesnel durumlarına ve değişen koşullarına uygun esnek politikalar hayata geçirebilmektir. Kongrede telaffuz edilen "birleşik antiemperyalist cephe", bu esnekliği sağlıyordu. Örneğin Türkiye gibi büyük toprak sahiplerinin de bağımsızlık için burjuva milliyetçilerle işbirliği yaptığı koşullarda dahi komünistler ulusal hareketleri desteklemeli ve bu tür ülkelerde toprak sorununun çözümünün bağımsızlık sonrasına kalmasını göze alabilmeliydi.¹⁶ Bununla paralel biçimde, kongrede Türkiyeli komünistlerin, ulusal hareketin nihai zaferi adına burjuva milliyetçiliğini desteklemeyi sürdürmeleri vurgusu öne çıktı. Sovyet hükümeti ise Lozan'da Ankara ile Moskova arasında esen soğuk rüzgârlara rağmen Türkiye ile ilişkileri güçlendirmeyi amaçlıyordu.

Kısacası, Türkiye'de komünistlere reva görülen kısıtıcı tutuma, Türk burjuva devriminin radikallik açısından başlangıçtaki Sovyet öngörülerinin çok daha gerisinde çizildiğinin anlaşılmasına, Ankara'nın Lozan sürecinde ve sonrasında Batı'yla ilişkileri düzeltmek için Sovyet dostluğunu gözden çıkarabileceğine ilişkin gösterge niteliğinde adımlar atmış olmasına rağmen, Bolşevikler Türkiye ile dostluğu korumak konusundaki ısrarlarını sürdürdüler.

3.5. 1920 öncesi Rusya'da Türkiyeli komünistlerin faaliyetleri

TKP'nin kuruluş yıllarında Mustafa Suphi'nin öncülüğünde Rusya merkezli örgütlenme, komünist hareketin ana oluşum kanallarından biri oldu. Ekim Devrimi'nin bağrında gelişen bu kanal başından itibaren sosyalist devrim çizgisinde, bir Komintern partisi olarak örgütlendi. Rusya'daki çalışmalar 10 Eylül 1920'de Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası (TKF) adıyla bir partinin resmen kuruluşuna kadar Sovyet iktidarının ölüm kalım mücadelesi ile iç içe, farklı aşamalardan geçti. TKF'nin kuruluş sürecinde, lideri ve baş örgütleyicisi olan Mustafa Suphi öne çık-

16 Edward H. Carr, a.g.e, s. 446-447.

makta, onun kişisel yaşam öyküsü ve mücadelesi komünist hareketin şekillenmesini anlamak açısından önem kazanmaktadır.

Mustafa Suphi, Osmanlı'nın son yıllarında yetişen nitelikli aydınlarından biriydi. 1883 yılında Giresun'daki doğumunun ardından babasının memuriyeti nedeniyle Kudüs, Şam ve Erzurum gibi Osmanlı topraklarının farklı bölgelerini gördü. Buralarda geçen çocukluk ve ilk gençliğin ardından İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi ve bir süre Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda öğrenimine devam etti. Burada Türkiye'de tarım kredisi sistemi üzerine hazırladığı, tam başlığı "*Türkiyede İtibarı Ziraî Teşkilâtının Hal ve İstikbali*" tezi ilgi çekti. Tezde Türkiye'deki tarımsal üretimin köylüyü destekleyecek biçimde planlanmasını savunuyor; tarımsal üretim ve mülkiyetteki yabancı varlığının verdiği zararı sorguluyordu. Paris'te İttihatçı çevrelere yakın olmuş, *Tanin* gazetesine¹⁷ muhabirlik yapmıştı. 1910 yılında ülkeye döndükten sonra hem gazetecilik ve yayıncılık faaliyetine devam etti, hem de İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi, Mekteb-i Sultânî gibi yükseköğrenim kurumlarında hukuk ve iktisat dersleri verdi. 1912 yılından itibaren Mustafa Suphi'yi İttihat ve Terakki politikalarına muhalefet ederken görüyoruz. Daha sonra Cumhuriyet'in ilk maliye bakanlarından olacak Ferit (Tek) ile birlikte kurucuları arasında yer aldığı Milli Meşrutiyet Fırkası, Türkçü-milliyetçi bir çizgideydi. Suphi bu partinin yayın organı olan *İfham*'a katkıda bulunuyordu. Bölgedeki emperyalist operasyonlara, Batılı ülkelerin sömürgeci faaliyetlerine karşı yürütülecek mücadeleyi şimdilik enternasyonalist değil, dönemin Osmanlı aydın ve siyasetçilerinin arayışının adreslerinden biri olan milliyetçilik çerçevesinde tanımlamaktaydı. Bu dönemde sosyalizme herhangi özel bir yakınlık ya da sempati beslediği söylenemez. Yolu Fransa'dan geçen bir dizi Osmanlı aydını üzerinde etkili olmuş Fransız sosyalizmi de Mustafa Suphi'de özel bir etki bırakmamış gözükmektedir. O dönem yazdığı yazılarda yer alan bu konudaki kimi değerlendirmeleri bu tespiti doğrulamaktadır. İşçi sınıfı mücadelesine mesafeli durmakta, sosyalizmi toplumda huzursuzluk yaratacak belirsiz bir doktrin olarak nitelendirmektedir.¹⁸

Mustafa Suphi 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın¹⁹ bir suikastla öldürülmesinin ardından İttihat ve Terakki'nin başlattığı muhalefeti tasfiye operasyonundan pa-

17 *Tanin* gazetesi, Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından aralıklarla toplam onyediyıl boyunca çıkarıldı. 1908'de başlanan ilk döneminde II. Meşrutiyet'le birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yarı resmi gazetesi niteliğindediydi ve Hüseyin Cahit'in güçlü tarzının da yardımıyla, siyasi olarak çok etkili olmuştu. İlerleyen yıllarda iki dönem daha, 1947'ye kadar yayımlanmaya devam etti.

18 Rasih Nuri İleri, *Mustafa Suphi İlk Yazılar 1. Cilt 1908-1910*, der. D. A. Kanat, Amaç Yayıncılık, 1989, İstanbul, s. 10-11.

19 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasında en önemli rolü oynayan Osmanlı paşasıdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin öncesinde üst düzey görevlerde bulunmuş, Kosova valiliği sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanışmış ve Cemiyet'in faaliyetlerine göz yummuştur. 1908 Devrimi'nin ardından Selanik'teki 3. Ordu Komutanlığına atanan Mahmut Şevket Paşa 31 Mart karşıdevrimini bastırmak için Hareket Ordusu'nun İstanbul'a sevk edilmesinde büyük rol oynadı. 1910'dan itibaren kurulan hükümetlerde nazırlık ve sadrazamlık görevlerinde bulundu. 1913 yılında sadrazamlık görevi devam ederken suikasta uğradı.

yına düşeni aldı ve Sinop'a sürgüne gönderildi. 1914 ilkbaharında, henüz Birinci Dünya Savaşı patlamadan önce sürgünden kaçarak Rusya'ya sığındı. Birlikte kaçtığı başka arkadaşları Avrupa'ya giderken onun Rusya yolunu tutmuş olması o dönemde Türkçü fikirlerle yakınlığı ile ilgili olabilir. Kırımli Tatar aydınlarından ünlü Gaspıralı İsmail Bey'in mücadelesine katılma amacında olduğu iddia edilmektedir.²⁰ Rusya'ya geçtikten sonra ilk iş olarak Kırım-Bahçesaray'da Gaspıralı'yı ziyarete gittiği söylenir. Aralarındaki bağlantı noktası Mustafa Suphi'nin İstanbul'dan tanıştığı Yusuf Akçura'dır.²¹ Ardından bir süre Bakü'de bulunmuş, burada Müsavat²² Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade'nin *İkbal* gazetesine yazılar yazmıştı. Böylece Mustafa Suphi hem Kırım'da hem Bakü'de kısa zamanda Türk-Tatar çevrelerinde tanınır bir sima haline geldi. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın karşıt ittifaklarda yer aldığı savaş patlayınca diğer Osmanlı esirleriyle birlikte Çarlık ordusu tarafından esir kamplarında enterne edildi.²³ Sosyalist ideolojisiyle, Marksist fikirlerle gerçek bir tanışıklık imkânını burada buldu.

Mustafa Suphi'nin Türkiye komünizminin en fazla öne çıkmış kadrolarından biri olarak milliyetçi bir çizgiden komünizme geçişi tartışma konusu olmuştur. Türkiye'nin ilk komünist kadroları siyasi ve ideolojik birikimlerini kaçınılmaz ve doğal olarak komünizm dışı kaynaklardan edindiler. Osmanlı siyasal hayatına sosyalist fikirlerin geç bir tarihte, teorik ve felsefi tartışmalardan uzak, sınırlı ve marjinal biçimde girdiği düşünüldüğünde, bu olağan karşılanmalıdır. Osmanlı sosyalizminin içinde aktığı mecra savaş, ülkenin parçalanma süreci ve emperyalist işgalle kadük olurken, ulusal kurtuluşa ve ülkenin yeniden kurulmasına odaklanan ulusal akımlar içinde belirgin bir sola kayış gözlemleniyordu.

Emperyalist rekabet ve paylaşımın ve bunun Osmanlı topraklarındaki sarsıcı etkisinin belirlenimi altında Bolşevizm'in güçlü mesajlarıyla karşılaşan milliyetçi bir Osmanlı

20 Rasih Nuri İleri, "1920-21 Anadolu'su ve Mustafa Suphi", *1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü* içinde, TÜSTAV, 2005, İstanbul, s. 95.

21 Emel Akal, "Mustafa Suphi", *Türkiyede Siyasi Düşünce*, Cilt 8, İletişim, 2008, İstanbul, s. 140.

22 Müsavat 20. yüzyıl başında Azerbaycan'da şekillenen liberal, modernleşmeci aydın hareketi içinde gelişen Pan-İslamist akımlardan biridir. 1911'de partileşmiş, Çarlık'ın İstanbul'a sürdüğü Mehmet Emin Resulzade'nin dönüşü ve partinin liderliğini üstlenmesi ile Türkçü bir çizgiye girmiştir. Parti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketinin lideri konumuna yükseldi. Ekim Devrimi'ni Bolşeviklerin kendi kaderini tayin hakkı ilkesi nedeniyle olumlu karşıladı; hareketin lideri Resulzade, Devrim'in araladığı kapıdan geçerek eski Rusya topraklarında ortaya çıkan Türk Müslüman siyasi oluşumların bir Turan federasyonu oluşturabileceğine inanıyordu. Kısa sürede Bolşeviklerin hilafına Ermenistan ve Gürcistan ile birlikte Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanında yine Müsavat Partisi iştirakliydi. Ekim 1918'de Mütareke ile birlikte Güney Kafkasya'da Osmanlı işgali son bulunca bölge İngiliz nüfuzuna açık hale geldi. İngiltere hem Anadolu hareketinin hem de Sovyet hükümetinin önünü kesmek için oluşturmak istediği Kafkas Seddi fikrinin parçası olarak bu yeni devletleri derhal tanımıştır. İngiltere Gürcistan'da Menşeviklere, Ermenistan'da Taşnaklara ve Azerbaycan'da Müsavatçılara askeri danışmanlık ve silah yardımıyla bulunmuştu. Nisan 1920'de Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişi ile birlikte Müsavat hükümeti devrili Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

23 Mustafa Suphi'nin Ağustos 1914'te Osmanlı-Rus çatışmalarında esir düşen askerlerle ilgilenmek üzere Batum'a geçtiği, kısa bir süre sonra tutuklanarak diğer savaş esirleriyle Moskova'ya yakın Kaluga kentine gönderildiği, bir yıl kadar Fransızca dersleri vererek yaşamını sürdürdüğü Kaluga'dan ise başka esirlerle bugünkü Kazakistan sınırlarındaki Uralsk esir kampına sürüldüğü bilinmektedir.

aydınının bu akımdan etkilenmesi dönemin koşulları düşünüldüğünde sıra dışı bir durum değildi. Nitekim Bolşevikler 1917'de devrimin hemen ardından Doğu'daki tüm milliyetçi akımlarla temasa geçmeyi önlerine koymuş, onlardan komünist kadrolar devşirmenin yanı sıra, Marksizm'den uzak duranlarla da emperyalizme karşı dostluk ilişkisi geliştirebilmişlerdir. Söz konusu dönemde Bolşevikler dışında emperyalizmle derdi olanların yüzünü dönebileceği daha gerçekçi ve üstelik dostluk eli uzatan başka bir güç yoktu. Böylece Mustafa Suphi Ekim Devrimi'nin şafağında, Ekim Devrimi'nin topraklarında Marksist-Leninist fikirlerle bizzat Bolşeviklerle teması sayesinde tanışmış, Osmanlı esirleri arasında örgütlenme ve propaganda çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Suphi'nin militan, örgütçü, mücadeleci yönleri kendini Rusya'ya gelmeden önce göstermişti. Kendisine yeni bir dünyanın kapısı aralandığında ve Bolşevik fikirlerin uluslararası adalet ve Türkiye'nin bağımsızlığı arayışına cevap verdiğini gördüğünde kişiliğinin bu yönleri bu kez komünizm davası için harekete geçmiştir.

Ekim Devrimi'ni takip eden dönemde İstanbul, Anadolu ve eski Çarlık Rusya'sı topraklarında birden fazla Türkiyeli komünist unsur, birbirinden bağımsız biçimde ortaya çıktı. Ancak bütün bu unsurları bir araya getirme yönündeki çalışma Sovyet topraklarında Mustafa Suphi'nin oluşturduğu örgüt tarafından ortaya konuldu. 1920'de Anadolu ve Rusya'daki farklı komünist öbekleri parti çatısı altında toplamak üzere gerçekleşen 10 Eylül Kongresi öncesinde yaklaşık üç yıllık bir hazırlık sürecinden söz edilebilir.

Bu süreç içinde yayın faaliyetleri ve örgütlenme çalışması yürüten Mustafa Suphi'nin iki görevin altına girdiğini görüyoruz. Birincisi Bolşeviklerin iktidarı almasının ardından başlayan iç savaşta devrimin Müslüman coğrafyada yayılması için verdiği uğraş ve buralarda karşıdevrimci güçlerle mücadelesidir. Diğeri ise Rusya'da bulunan Osmanlı savaş esirleri arasında bir komünist çekirdek yaratmak üzere yürüttüğü faaliyetler ile Türkiye'ye yönelik örgütlenme ve propaganda çalışmalarıdır.

Osmanlı Devleti ile Sovyet hükümeti arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması imzalandıktan sonra eski Çarlık topraklarında özgür bir mülteci kimliğine kavuşan Mustafa Suphi, Moskova'ya gelerek Milliyetler Halk Komiserliği'ne (Narkomnats) bağlı MUSKOM'da çalışmayı teklif etmişti. Mustafa Suphi'nin MUSKOM'dan, Uralsk'ta esir kampına Müslüman Sosyalist Komitesi'nin *Kızıl Bayrak* gazetesini getiren devrimciler aracılığıyla haberdar olmuş olması olasılıklardan biridir.²⁴ Bir diğer olasılık Mustafa Suphi'nin serbest kaldıktan sonra gittiği Kazan, Ufa ve Orenburg şehirlerinden birinde Müslüman Sosyalist Komitesi ile bağlantı kurmuş olmasıdır.²⁵

Şubat Devrimi'nin ardından Rusya topraklarındaki Müslüman topluluklar arasında başlayan özerklik arayışları kendi içinden Molla Nur Vahidov'un öncülüğünde

24 Ahmet Kardam, *Mustafa Suphi, Karanlıktan Aydınlığa*, İletişim Yayınları, 2020, İstanbul, s. 48.

25 Emel Akal, a.g.e, s. 296.

Kazan merkezli Müslüman Sosyalist Komitesi'ni çıkarmıştı. Bu komite Müslüman nüfus içindeki sınıfsal ayrımlara dikkat çekiyor ve Rus devrimci hareketi ile etki-leşime giriyordu. Geçici hükümetin desteklenmesi yerine, Sovyet iktidarının kurulması için emekçilere çağrıda bulunan örgüt aynı zamanda federatif bir devlet çatısı altında ulusal özerkliği savunuyordu. Ekim Devrimi'nin ardından Sovyet hükümeti Lenin ve Stalin imzasıyla Rusya topraklarında yaşayan tüm halkların eşitliğini ve kendi kaderini tayin hakkını savunan bildiriler yayınladı. Bu bildirilerin temel amacı Müslüman nüfus içinde güçlenen milliyetçi siyasetin etkisini kırmak ve Rusya'nın doğusunu devrime kazanmaktı. Bu amaçla atılan en somut adım ise Ocak 1918'de MUSKOM'un kurulması oldu. MUSKOM yönetimi, Sovyet hükümeti adına Milliyetler Halk Komiseri Stalin'in teklifi ile Müslüman Sosyalist Komitesi'nin liderleri tarafından oluşturuldu. Kurumun başkanlığına Molla Nur Vahidov, başkan yardımcılığına Galimcan İbrahimov ve Şerif Manatov getirilmişlerdi. Sultan Galiyev kurulduktan kısa süre sonra MUSKOM'a katılarak kurumun en önemli kadrolarından biri haline geldi. Pratikte Müslüman Sosyalist Komitesi, MUSKOM'un örgütsel yapısını da teşkil etmişti.²⁶

MUSKOM liderleriyle yoldaşlık ve çalışma arkadaşlığı içine giren Mustafa Suphi, Türkçe bir gazetenin yayınlanmasına başkan Vahidov'u ikna etmişti. Yayın planı Stalin'le müzakere edilerek karara bağlandı. Suphi, Osmanlı savaş esirlerine ve Türkiyeli emekçilere yönelik haftalık *Yeni Dünya* gazetesinin ilk sayısını Nisan 1918'de MUSKOM çatısı altında yayımlamaya başladı. *Yeni Dünya* gazetesi hem Osmanlı esirleri arasında yaygınlaştırılıyor hem de Türkiye'ye gönderilmeye çalışılıyordu. Gazete yeni Sovyet iktidarının kararları ve MUSKOM'un yayınladığı bildirilerin yanı sıra Türkiye haberlerine ve Türkiye'deki gelişmelerle ilgili köşe yazılarına yer veriyordu. İttihatçıların savaş politikaları ve emperyalist Almanya'ya biat etmeleri sert bir dille eleştiriliyordu.

Mustafa Suphi gazete faaliyetinin yanı sıra Müslüman halka yönelik Bolşevizm propagandası için *Komünist Manifesto* gibi klasik metinlerin çevrilmesine, çok sayıda broşür ve bildirinin hazırlanmasına, Müslüman coğrafyadan militanların yetiştirilmesi için eğitim çalışmalarına katkıda bulundu. Osmanlı savaş esirlerinden Kızıl Ordu'yu desteklemek üzere müfrezeler oluşturulmasına önyak oldu.

Rusya Müslümanları içinde örgütlenme çalışmaları sürüyordu. Beyaz Ordu'nun Türkistan'da ilerleyişine karşı bölge nüfusundan taraftar toplamaya, yerel ölçekte askeri ve politik desteğe ihtiyaç vardı. MUSKOM liderleri Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) dışında Müslümanları birleştiren bir komünist oluşumun imkânlarını kolluyorlardı. Mart 1918'de Moskova'da düzenlenen Birinci Tüm Rusya Müslüman Emekçileri Konferansı'nda Müslüman Sosyalist Komitesi, Merkez Müslüman

26 Ekim Devrimi'nin Rusya'nın Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu topraklarında yerleşme süreci ve bu süreçte öne çıkan kadroların ve olayların detaylı bir analizi için: Emel Akal, *Müslüman Komünistler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Sosyalist-Komünistleri Komitesi adını aldı. Bu, Müslüman komünist partisi kurma yolunda atılan bir adımdı. Komite aynı yıl Haziran ayında Kazan'da düzenlenen Birinci Tüm-Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı'nda Rusya Müslüman Sosyalist Komünist Partisi adını alacaktı.²⁷ Bu konferansa katılan 45 delegenin içinde beş delege ile temsil edilen Mustafa Suphi ve örgütü, Türkiye'de bir işçi ve köylü partisi kurmak için Moskova'da ayrı bir konferans toplanması kararını aldılar. Kızıl Ordu Tatar-Başkurt birliklerine bağlı olarak "Türk Kızıl Rotası"nın oluşturulması da burada karar altına alınmıştır. Konferansta Türkiye'yi temsilen yer alan Asım, Nihat, Şevket ve İbrahim adlı kişiler esir kamplarında örgütlenme faaliyeti yürütmek ve Moskova'da yapılacak kongre için delege belirlemek üzere görev aldılar.²⁸ Kazan'daki toplantıdan bir ay kadar sonra yirmi kadar delegenin katılımı ile Temmuz 1918'de Moskova'da Birinci Türk Sosyalistleri Konferansı toplandı. Kısa bir zaman içinde örgütlenen ve farklı siyasi eğilimlerden unsurları yan yana getiren bu toplantıda üzerinde ortaklaşılacak bir program hazırlamak yerine geçici olarak Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in programının benimsediğini belirten bir deklarasyon yayımlandı. Partileşme konusunda çok az mesafe kat edilse de bu toplantı bir Türk komünist partisi kurmak üzere atılmış ilk resmi adım sayılabilir. Konferansın sonunda "Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatının" oluşturulması kararı alınmıştır.

Kazan'da yazın düzenlenen Birinci Tüm-Rusya Müslüman Komünistler Konferansı'nın devamı olarak Kasım 1918'de Moskova'da "Birinci Tüm-Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Kongresi" adıyla bir kongre düzenlendi. Burada Stalin'in inisiyatifi ile etnik temelli siyasi örgütlenme ve özerklik teklifleri reddedildi. Ayrıca MUSKOM'un yeniden düzenlenmesine karar verildi. Bu adım Kazan'da Molla Nur Vahidov ve Sultan Galiyev tarafından oluşturulan tüm askeri ve sivil aygıtın kısa vadede dağıtılması anlamına geliyordu.

Bu gelişmelerle birlikte Mustafa Suphi'nin konumu da geçici olarak sarsılmış gibiydi. Kongre'de kendisine yöneltilen Sol-SR sempatanlığı ve grubunun içinde Osmanlı ajanları bulunması suçlamalarını göğüslemeye çalıştı. Sultan Galiyev, Mustafa Suphilerin ölümünün ardından kaleme aldığı yazıda, Moskova'daki Osmanlı elçisi Galip Kemali Bey'in Mustafa Suphi grubuna soktuğu ajanın, Suphi'yi Sovyet otoriteleri nezdinde güç duruma düşürdüğünü anlatır. Elçi *Yeni Dünya* yayına başladığında Osmanlı hükümeti aleyhine yayınların Brest-Litovsk Anlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle Sovyet Dışişleri'nden gazetenin kapatılmasını istemiş, talebi dikkate alınmamıştı.

1918 yazında Bolşeviklerle Sol-SR'ler arasındaki ittifak çökmüştü. Brest-Litovsk Anlaşması'nı içlerine sindiremeyen Sol-SR'ler yalnızca Alman büyükelçisine değil, Bolşevik liderlere yönelik olarak da suikastlara kalkıştılar ve 4-10 Temmuz 1918 ta-

27 Emel Akal, a.g.e, s. 220.

28 Paul Dumont, "Bolşevizm ve Doğu", *Birikim*, Sayı: 61 (Mart 1980), s. 41.

rihleri arasında Moskova'da toplanan 5. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi sırasında bir ayaklanma girişiminde bulundular. Bu ayaklanma günlerinde *Yeni Dünya* gazetesi izlediği yayın çizgisiyle açıkça Sol-SR'leri mahkûm ediyordu.

Sonuç olarak Mustafa Suphi'nin de içinde yer aldığı MUSKOM'un dış propaganda şubesi lağvedilirken Mustafa Suphi hem Rusya topraklarında sosyalizmin yayılması ve yerleşmesi için, hem de Türkiye'ye yönelik hazırlıkları konusunda Sovyet hükümeti tarafından desteklenmeye devam etti. O ana kadar MUSKOM'un organı olan *Yeni Dünya* Gazetesi ise "Rus Komünist Partisi Türk Teşkilatı" yayını olarak çıkmaya devam etti. Suphi, Bütün Rusya Müslüman İşleri Merkez İdaresi'nde üyeliği ve Beynelmilel Şark Tebligat ve Neşriyat Şubesi'nde başkanlık görevlerini sürdürdü.²⁹

Bu arada Türk Sosyalist ve Komünistleri Konferansı'nın ardından Mustafa Suphi ve yoldaşları Rusya topraklarında örgütlenmeye başlamıştı. Faaliyetleri Türkiye Komünist Teşkilatı adı altında devam ediyordu. Teşkilat çatısı altında açılan pek çok şubeden en öne çıkanı Mustafa Suphi'nin bizzat kurduğu Kazan şubesiydi. Kazan şubesinde Osmanlı savaş esirlerine yardım için bir komite kurulmuştu ve Türk silahlı gruplarının çalışmaları buradan yönlendiriliyordu. Mustafa Suphi Kazan'daki parti çalışmalarının yanı sıra öğretmen kimliği ile Müslüman Bilimsel Merkez Koleji'nin örgütlenme çalışmaları ile de ilgileniyordu. Bu kolej nüfusun genel eğitim seviyesini artırmaya dönük çalışmalar yapmaktaydı. Hem bu okuldaki sorumlulukları hem de eski savaş esirleri arasında partiyi yaygınlaştırma ihtiyacı nedeniyle 1918 yılının son aylarını Kazan'da geçirdi.³⁰

Mustafa Suphi Mart 1919'da Moskova'da toplanan I. Komintern Kongresi'ne Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu Türkiye bölümü temsilcisi olarak, oy hakkına sahip olmaksızın "danışman" sıfatıyla katıldı. Kongrenin hemen ardından Kırım'a geçerek Kızıl Ordu'nun ele geçirdiği bölgede Sovyet iktidarının yerleşmesi için çalışmalara başladı. Tüm Türkiyeli komünist militanlar Kazan'dan Kırım'a geçtiler. *Yeni Dünya* burada yayımlanmaya başladı. Kırımlı ilerici kesimleri kapsamaya dönük hamleler yapıldı. Aynı yayın ve diğer basılı faaliyet, aynı zamanda Türkiye'ye yönelikti. Karadeniz yoluyla mümkün olduğunca çok gazete, broşür, bildiri Türkiye'nin Samsun, Trabzon limanlarına, oradan da Anadolu'ya hem bizzat gönderilen komünist militanlar aracılığıyla hem de Suphi'nin bağlantı içinde olduğu denizcilerle sevk edilir olmuştu. Bu faaliyet kritik bir dönemde ilerliyordu. Kırım'ın elde tutulması ve Anadolu'ya yönelik antiemperyalist ajitasyon önem kazanmıştı, çünkü ateşkesten sonra Boğazların kontrolünü ele geçiren İtilaf Devletleri hem Sovyet topraklarına saldırabilecek hem de Beyaz Ordulara desteği artırabilecek durumdaydılar.

Mustafa Suphi'nin Kırım'daki faaliyetleri verimli oldu. Bölgede yaşayan çok sayıda Tatarı Bolşevik saflara kazandırdı. Yarımada 17 yerleşim yerinden delegelerin katıldığı bir kongre düzenledi. Ancak Kırım'da Bolşevikler, emperyalistlerin konsolide

29 Emel Akal, "Mustafa Suphi", s. 148.

30 Paul Dumont, a.g.e, s. 42.

ettiği Denikin karşısında geçici olarak geri çekildiklerinde Suphi ve yoldaşları da bölgeden ayrılmak zorunda kaldı.

Mustafa Suphi'nin verdiği bilgiye göre iki Merkez Komitesi üyesi ve çok sayıda parti militanı, 1919 yazı başında Anadolu'ya geçmeyi başardı. Kendisi ise bir süre daha Rusya'da kalmayı seçecekti. Kırım'dan Odesa'ya geçti ve faaliyetlerini buradan sürdürdü. Odesa'da askeri durum ciddileştiğinde 12. Kızıl Ordu Komutanlığı'na katılarak bölgeden ayrıldı. 1919 Eylül'ünde Moskova'ya dönmüştü. Çok geçmeden yeni bir görev üstlendi: Türkistan'da Hazar Denizi ve Kafkaslar üzerinde Türkiye'deki ulusal direniş hareketiyle temas kurmak...

Türkistan'da Taşkent merkezli bir Sovyet iktidarı kurulmuştu, ancak milliyetçilerin tehdidi altındaydı. Bu nedenle kısa süre içinde Türkiye'ye geçmeyi planlayan Mustafa Suphi burada kalarak "gerici güçler ve komünist kılığına girmiş parazitlerle" mücadele etmek üzere görevlendirildi.³¹ Türkistan'da toplumsal koşullar Bolşeviklerin yerel kadro kaynakları yaratmasına elverişli değildi. İster istemez bölgenin modern siyasi yaşantısında öne çıkan Pan-İslamist ve milliyetçi unsurlardan kadro devşirmişlerdi. Bu unsurlar Taşkent'te kurulan Sovyet yönetiminde ağırlık kazanmışlardı ve şimdi yönetimi kendilerine doğru yontmak istiyorlardı. 1920'nin Ocak ayında toplanan Üçüncü Müslüman Komünistler Konferansı'nda, daha önceki benzeri toplantılarda Bolşeviklerin ağırlık koyması ile reddedilmiş olan etnik temelli ve birleşik bir özerk cumhuriyet ve Türkistan Komünist Partisi biçiminde bağımsız bir parti kurma niyetleri yeniden su yüzüne çıkmıştı. Bolşeviklerin bünyelerine kattıkları milliyetçi ve Pan-İslamist kökenli unsurlar, hedeflerinde ısrarcıydılar. Sovyet iktidarının yayılması konusunda bu unsurlara bel bağlanmış olsa da komünizm hedefi için birlikte çalışılamayacağı ortaya çıkıyordu. Milliyetçi bir zeminde ya da ümmet vurgusuyla Bolşevikliğe ilâştirilmiş bir Doğu birliği, Sovyet iktidarının parçalanmasından başka anlam taşımayacaktı. Ayrıca geri kalmış topraklarda ileri bir toplumsal formasyon olan sosyalizmin inşası, eski toplumsal formasyonların yerel ideolojik motiflerinin yüküyle hayata geçirilebilecek bir iş değildi. Sultan Galiyev'in Müslüman coğrafyada tüm halkın proleter olduğu yönündeki tezleri, tıpkı Kemalistlerin ülkede sınıfların var olmadığını iddia etmeleri gibi, mülk sahibi sınıfların korunmasından başka bir anlama gelmiyordu.³²

Sovyet hükümeti eski Türk milliyetçisi Mustafa Suphi'ye, bölgedeki milliyetçi unsurlara karşı Sovyet iktidarını güçlendirme görevini verecek kadar güveniyordu. Suphi "*Sovyet düzeninin Türk-Müslüman bölmesinin bir parçası olmuş, orada sivrilen aktörlerle yakın temas yürütmüş, dostluklar kurmuş biriydi. Bununla beraber, Doğu Devrimi'ne ilişkin hayalci beklentilere hiç girmemiş, Moskova-Ankara yakınlaşmasının mantığını kavramış, Komintern'in İkinci Kongresi'nde sömürgeler*

31 a.g.e, s. 43

32 Kemal Okuyan, a.g.e, s. 241.

*meselesinde Lenin'in çok tartışılan tezlerinin arkasında durmuştu.*³³ Bu sıralarda çok sayıda eski Osmanlı savaş esiri Sibiry'a'dan Taşkent'e akmakta, Mustafa Suphi ve yoldaşları gelen askerler arasında yoğun bir örgütlenme çalışması yürütmekte, örgütledikleri kişileri eğitimden geçirmektedirler. Bunların bir kısmı yalnızca ülkelerine geri dönebilme niyetiyle hareket ediyor olsa da, içlerinde inanmış ve bilinçli komünistler de yetişti. Türkistan'la Rusya ve Kafkasya'nın bağlantısı, Denikin güçlerinin etkinliği nedeniyle kesintiye uğramıştı. Mustafa Suphi ancak Türkistan'da durum kontrol altına alındıktan ve Hazar Denizi'ndeki kuşatma kalktıktan sonra 23 yoldaşıyla birlikte Mayıs 1920'de Bakü'ye geçebildi. Bakü'de bir aydır komünistler iktidardaydı.

3.6. Bakü'de hazırlıklar

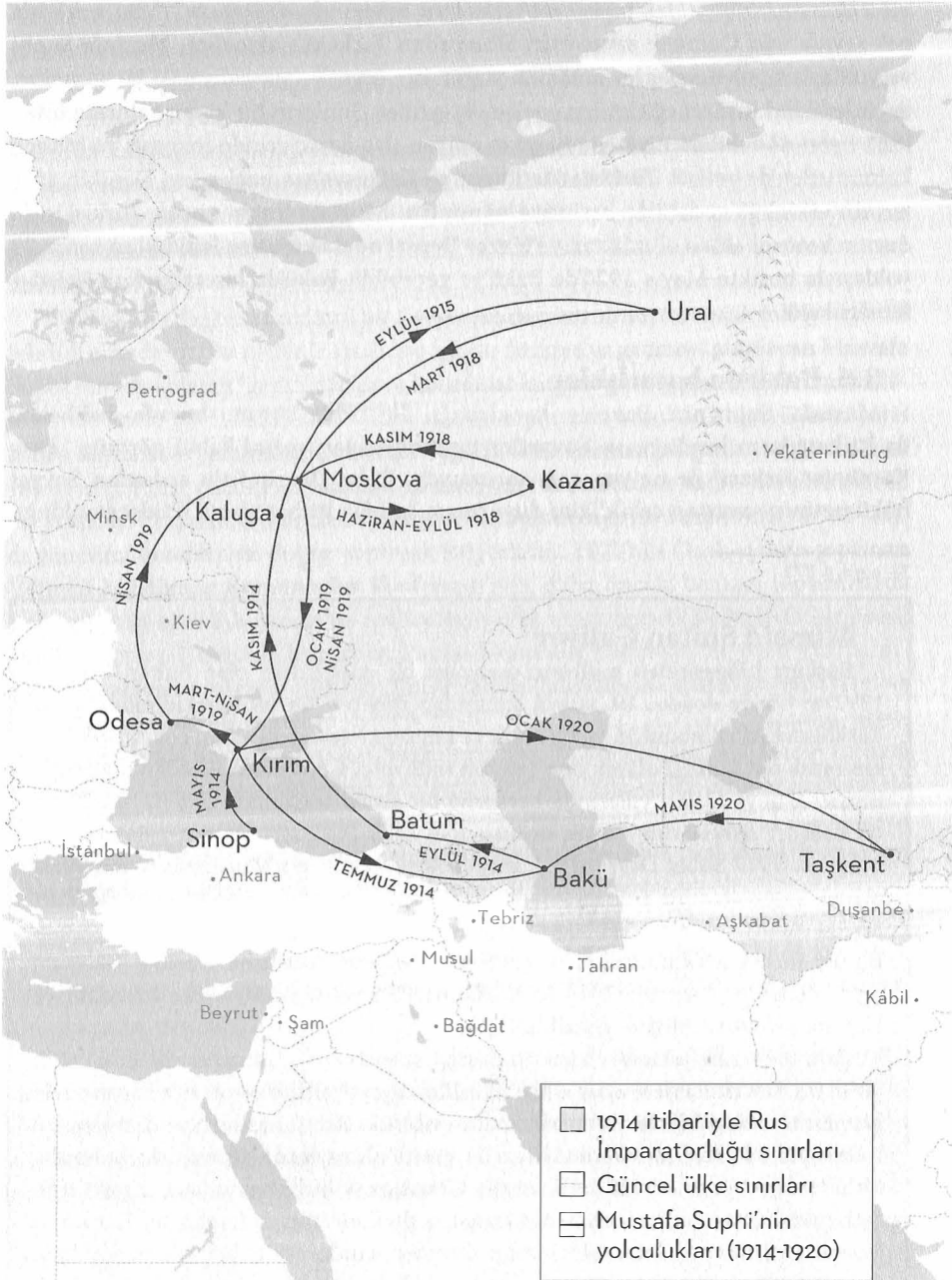
Mustafa Suphi'nin Bakü'de karşılaştığı ilk ciddi sorun, burada halihazırda İttihatçıların kurduğu ve Sovyetler tarafından yarı resmi kabul görmüş "Türk Komünist Fırkası" ile ne yapacağı sorunuydu. Ekim Devrimi'nin ardından Sovyet hükümetinin savaştan çekildiğini duyurması ile hâlâ İttihatçıların iktidarda olduğu

33 a.g.e, s. 272.

Mirsaid Sultan Galiyev

Başkurt bölgesinden milliyetçi-sosyalist bir entelektüel olan Sultan Galiyev 1892'de Ufa'da doğdu. 19. yüzyıl sonundan itibaren Çarlık tahakkümüne karşı Türklük ve Müslümanlığı, farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip çok sayıda halkın ortak üst kimliği olarak öne çıkaran milliyetçi Cedit hareketinden etkilendi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında herhangi bir siyasi angajmanı olmaksızın Tatar ve Başkurt askerlerini Çarlık ordusu için savaşmamaya çağıran çalışmalarda bulundu. 1917 Şubat Devrimi'ni Çarlığı yok ederek Rusya Müslümanlarına siyasi olanaklar yaratan bir gelişme olarak karşıladı. Devrim sürecinde Tatar-Başkurt Menşevikleri arasında yer alan Galiyev, Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılarak Yürütme Kurulu sekreterliğini üstlendi. Temmuz 1917'de Müslüman Sosyalist Komitesi'ne üye oldu ve Komitenin sekreterliğine getirildi.

Ekim Devrimi ile Bolşeviklere yaklaştı; Kazan'da sosyalist hareketin lideri olan ve Ekim Devrimi'nden aylar önce Müslüman Sosyalist Komitesi bünyesindeki grupların Bolşeviklerle yakınlaşmasına öncülük etmiş Molla Nur Vahidov'un önerisiyle MUSKOM'a katıldı. Burada çeşitli düzeylerde görevlerde bulundu. Vahidov'un Ağustos 1918'de Kazan'da Çekoslovak birliklerine karşı Kızıl Ordu saflarında savaşırken yakalanarak kurşuna dizilmesinin ardından bu kurumun başına getirildi ve Tatar-Müslüman dünyası içinde etkili bir lidere dönüştü. Sultan Galiyev iç savaş sırasında bir Kızıl Ordu komutanı olarak da öne çıktı. Kazan Müslümanlarının Kızıl Ordu'ya katılması ve Ağustos 1918'de Kolçak ordusundan Kazan'ın geri alınmasında büyük rol oynadı.

MUSTAFA SUPHİ'NİN RUSYA'DAKİ FAALİYETLERİ (1914-1920)

MAYIS 1914: M. Suphi Sinop'tan ayrılak Karadeniz üzerinden Kırım'ın Sivastopol şehrine gider.

TEMMUZ 1914: Kırım'dan Bakü'ye geçer, *İkbal* ve *Basiret* gazetelerinde makalelerini yayımlar.

EYLÜL 1914: Batum'a geçer.

KASIM 1914: Osmanlı-Rusya arasında savaş resmen başlar, Kafkas cephesi açılır.

KASIM 1914: Rusya'da Türk vatandaşlarına sürgün kararı alınır ve Mustafa Suphi Kaluga'ya sürülür.

EYLÜL 1915: M. Suphi Kaluga'daki diğer Türk savaş esirleriyle birlikte Ural'a sürgün edilir. Ural'da fabrikada zorunlu çalıştırma sırasında Bolşeviklerle ve Marksist eserlerle tanışır, RSDİP(B)'ye katılır.

MART 1918: Moskova'ya gelerek Müslüman Komiserliği'nde çalışmalara başlar.

NİSAN 1918: *Yeni Dünya* gazetesi Moskova'da yayın hayatına başlar.

HAZİRAN 1918: Mustafa Suphi Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı için Kazan'a gider. Kazan'da Türkiye Komünist Teşkilatı'nı (TKT) örgütlenme çalışmalarına başlar.

TEMMUZ 1918: Moskova'da Türk Sosyalistleri Konferansı toplanır.

EYLÜL 1918: Mustafa Suphi tekrar Kazan'a gelir, Türk Sosyalistleri Konfe-

ransı'nda kararlaştırılan teşkilatlanma komisyonunun başkanı sıfatıyla örgütlenme çalışmalarına devam eder.

KASIM 1918: Mustafa Suphi'yle birlikte TKT'den 5 delege Moskova'da Birinci Tüm-Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Kongresi'ne katılır.

OCAK 1919: Mustafa Suphi ve bir grup yoldaşı Tatar nüfusa Bolşevizm propagandası yapmak üzere gönderildikleri Kırım'da Türkiye'ye yönelik yayın faaliyeti ve örgütlenme çalışmaları da başlatırlar.

MART 1919: Kırım'ın yeniden Denikin güçlerinin eline geçmesiyle birlikte Mustafa Suphi ve yoldaşları Odesa'ya giderler. Odesa'da pek çok bildirinin yayımlanarak Türkiye'ye gönderilmesini sağlarlar.

NİSAN 1919: Mustafa Suphi, Moskova'daki Komintern I. Dünya Kongresi'ne istişari oy hakkına sahip bir delege olarak katılır ve örgütlenme çalışmalarına devam etmek üzere Kırım'a döner.

OCAK 1920: M. Suphi, Müslüman nüfus içinde Bolşevik propagandası yapmak üzere Taşkent'e gider. Hem yerli Müslüman nüfus hem de Türk savaş esirleri arasında üç ay boyunca çalışma yürütür.

MAYIS 1920: M. Suphi, Türkiye Komünist Teşkilatı'nın örgütlenme çalışmalarına devam etmek, Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmak ve Türkiye'ye dönüşünü planlamak üzere Bakü'ye gider.

Stalin ve Trotskiy'e 1923'te yazdığı "Ben Kimim?" başlıklı mektupta 16 yaşından beri ateist olduğunu belirten Galiyev, İslam dinini Doğu toplumlarında sömürgecilğe karşı bir silaha dönüşebileceğini düşünmüştü. Doğu toplumlarının bütünüyle "proleter" karakter taşıdığını ilan etmiş; temel çelişkiyi toplum içindeki sınıfsal ayrımlarda değil sömürgeci Batılı emperyalist ülkelerle bu toplumlar arasında aramıştı. Dahası Batı'da sosyalist devrimlerin gelişmesi için Doğu halklarının zincirlerini kırması, "sömürge devrimini" gerçekleştirmesi gerekmekteydi.

Galiyev Doğu'yu Batılı emperyalistlerin kölesi olmaktan kurtaracak güç olarak Bolşevizm'e yönelmişti ama Bolşevizm'in Müslüman coğrafyaya tercüme edilmesi gerektiğine inanıyordu. Ona göre Devrim, Rusya'nın Türk-Müslüman toplumlarının yaşadığı bölmelerine bu toplumların sosyal yapısına, dinsel ve kültürel özelliklerine uygun bir hızda ve tarzda yayılmalıydı. Bu nedenle, Rus Bolşevik partisinden ayrı olarak Rusya'nın doğu topraklarını devrime kazanmak için mücadele edecek bir Müslüman komünist partisi kurulması için çabalamıştı. Ayrıca tüm Rusya Müslümanlarının tek çatı altında özerk örgütlenmesinden yanaydı. MUSKOM bu projenin merkezi haline gelmiş, tüm ülkede Galiyev liderliğinde önemli bir güce ulaşmıştı. Sovyet iktidarının konsolide olmaya başladığı dönemde bu noktada Bolşeviklerden ayrı düştü. Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) 8. Kongresi'nde tüm ulusal komünist örgütlerin lağvedilmesi kararıyla birlikte Sultan Galiyev muhalif tutumunu dışa vurmaya, gizli örgütlenme çalışmalarına ve Doğucu-milliyetçi bir çizgide Marksizm üzerine eleştirel yazılar yayımlamaya başladı. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ilan edildiği Aralık 1922'deki 10. Sovyet Kurultayı'nda Galiyev, dört kurucu cumhuriyetle (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) tanımlanan kuruluş kararına açıkça bayrak açtı; Tatarların ve diğer Müslüman toplulukların birliği oluşturan cumhuriyetler arasında yer almamasını protesto etti. 1923 yılı itibarıyla Galiyev Sovyet hükümetinin milletler politikasına açık muhalefete girişti. Mayıs ayında tutuklandı. Haziran 1923'te toplanan RKP(B) 4. genişletilmiş Merkez Komitesi toplantısında "Müslüman toplulukların haklarını savunmak üzere" doğuda Bolşeviklere karşı ortak cephe örgütlenme girişimleri ve Sovyet hükümetine karşı isyan halinde olan Basmacılarla işbirliği yaptığı iddiaları nedeniyle karşıdevrimci planların içinde yer almakla ve ihanetle suçlandı. Galiyev kısa süren tutukluluğun ardından serbest kaldığında Sovyet iktidarına karşı örgütlenme çabalarını sürdürse de Galiyevci fikirlerin Sovyet topraklarında yayılabildiği dönem geride kalmıştı. Yine de 1928'de karşıdevrimci faaliyetlerde bulunma gerekçesiyle Sibirya'ya sürgüne gönderilene kadar kendi kurduğu Türkistan Sosyalist Partisi çatısı altında örgütlenme çalışmalarını sürdürdü. Galiyev'in 1928'i takip eden yıllardaki akıbetine ilişkin kesinleşmiş bir bilgi olmamakla birlikte, 1934'te serbest kaldığı, 1937'de yeniden tutuklanıp 1940 ya da 1941 yılında idam edildiği düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı zapt etme yönündeki planları uygulama alanı bulmuş, ancak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından ve İtilaf devletlerinin desteğiyle bölgede ortaya çıkan yeni rejimlerle birlikte bu planların önü kesilmişti. Yine de Güney Kafkasya'da (Transkafkasya) İngiltere'nin dolaylı destek verdiği bu zayıf rejimler altında ve Kuzey Kafkasya'da Kızıl Ordu'yla Beyaz Ordu mücadele halindeyken siyasi belirsizlik sürüyor; bu da bölgede İttihatçılara belli bir hareket alanı sağlıyordu.

Başlarda Mustafa Kemal, İttihatçıları Milli Mücadele ile Sovyet hükümeti arasındaki iletişimi sağlamak konusunda kullanabileceğini düşünmüştü. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ve Doktor Fuat Sabit, Mustafa Kemal'in oluruyla 1920 bahar aylarında önce Kafkasya'ya, ardından Moskova'ya geçerek orada bir dostluk ilişkisinin tesisi için çaba harcayacaklardı. Ayrıca Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki gayri resmi uzlaşma gereği Güney Kafkasya'nın Sovyetizasyonuna destek olunması için de İttihatçılardan yardım istendi. İstanbul'un işgali milli mücadele liderlerini kesin olarak Kafkasya'nın Sovyetizasyonunu desteklemeye yöneltmişti. Bu destek karşılığında Elviye-i Selâse için pazarlık yapılabilecek ve Anadolu'daki direniş için gerekli maddi yardım temin edilebilecekti.

Bunun için bölgede etkin ve siyasi nüfuz sahibi oldukları için destekleri istenen İttihatçıların ise kendi politik ajandaları vardı: Çarlık'ın çöküşünün yarattığı boşluk ve iç savaşın kargaşası içinde geniş Türk-Müslüman coğrafyada yeni siyasi fırsatlar yakalama peşindeydiler. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Dağıstan'da Yeşil Ordu adına Müslümanları Denikin'e karşı örgütlerken Bolşeviklerle ittifak halinde görünse de alttan alta bölgenin Türkiye'ye ilhakını sağlayarak "İslam Birliği"ni gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Benzer biçimde Halil Paşa bir yandan Bolşeviklere yardım eder görünüyor, diğer yandan Azerbaycan Müsavat hükümetinin danışmanı gibi hareket ediyordu. Sonunda Kızıl Ordu Nisan 1920'de Bakü'ye girdiğinde onları bekleyenler arasında Müsavatçıların devrilmesine destek oldukları izlenimi uyandırmış olan İttihatçı subaylar da vardı.

İttihatçılar için Bolşeviklerin öncelikli muhatabı haline gelmek, Türkiye ve bölgedeki siyasi hedefleri açısından büyük önem taşıyordu. Enver Paşa Doğu'da halen etkili olan güçlü imajı, enerjik ve mücadeleci tarzıyla Bolşeviklerin dikkatini çekmiş, 1919 yılında önce Almanyada, daha sonra Moskova'da kendisine üst düzey Bolşevik muhataplar bulmuştu. Doğu'ya yönelik planları için Bolşeviklere yanaşan, bunun için de kendi siyasi-ideolojik görüşü ile komünist fikirler arasında bir uyum yakalamaya çalışan milliyetçilerin belki de en ünlüsüydü. Onunla birlikte hareket eden İttihatçı kadrolar Bolşevizm'le uyum içinde çalışabileceklerini ispat edecek, siyasi hareket kabiliyetlerini artıracak örgütsel oluşumlar içindeydiler. Bakü'de Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait, Doktor Fuat Sabit, Süleyman Nuri ve Yüzbaşı Yakub'un kurduğu Türk Komünist Fırkası tam olarak böyle bir çerçevede ortaya çıkmış, Sovyet yetkililerinden zımni onay görmüş ve Kızıl Ordu'nun Kafkas yetkilileri ile işbirliği yapmıştı. 1920 yılı başından itibaren Ankara hükümeti Kâzım Karabekir aracılığı ile isteksizce de olsa bu ekibi Bolşeviklerle iletişim için kullanmaya başlamıştı. Dolayısıyla Mustafa Suphi

partileşmenin son adımlarını Bakü'de tamamlamadan önce komünist hareket üzerindeki bu İttihatçı gölgenin kalkmasını sağlamalıydı. Bunun bir çırpıda sağlanamadığı, İttihatçı Türk Komünist Fırkası'ndan Marksist-Leninist Türkiye Komünist Partisi'ne belli bir kadronun aktarıldığı ve bunların önemli pozisyonları koruduğu da açıktır.

Bakü'de Türkiye Komünist Teşkilatı'nın örgütlenme çalışmaları hız kazanmıştı. Mustafa Suphi'nin örgütünün çalışmalarına aktif olarak katılan çok sayıda militan Bakü'de toplanmıştı. Merkez Komitesi'ne bağlı, her birinin belirli görevleri olan bir dizi şube kuruldu. Bu şubelerin en önemlisi partinin örgütlenmesi ile görevli olanıydı. Türkiye içindeki örgütlenme çalışmalarına bu dönemde özel bir ağırlık verildi. Haziran 1920'de otuz kadar propagandacının Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarına yayıldığını biliyoruz. Temmuz ayının ortalarına doğru çeşitli Anadolu limanları (Trabzon, Rize, Zonguldak, Ereğli) ile Rusya'daki Tuapse ve Novorossisk limanları arasında sürekli ilişki içinde olan birçok hücre kurulmuştu.³⁴ Rusya'dan gönderilen militanların engellenmeden yolculuk yapabildikleri, görece rahat bir çalışma ortamı buldukları, diğer yandan Ankara hükümetinin sıkı gözetimi altında oldukları biliniyor.³⁵ Yaz ayları boyunca Anadolu'da bulunan komünistler Eylül'de yapılacak Doğu Halkları Kurultayı'nı duyurmak ve Bakü'ye gidecek delegeleri tespit etmek için de yoğun bir faaliyet yürüttüler.

Propaganda şubesi ise parti okulu ve çeviri komisyonu faaliyetini yürütmekle görevliydi. *Yeni Dünya* Bakü'de yeniden yayımlanmaya başlamıştı; tirajı 4000'i bulan gazetenin Rusya, Türkistan ve Anadolu'da dağıtımı sağlanıyordu. Telif ve tercüme bürosu (Küçük Talat'ın yönetiminde) çok sayıda eserin yayımlanmasını sağladı.³⁶

Bu faaliyetlere askeri ve istihbari faaliyetler eşlik ediyordu. Anadolu'dan Bakü'ye istihbarat taşıyan çok sayıda haber kanalı mevcuttu. Mustafa Suphi ve yoldaşları Bakü'de Türkiye'ye gönderilmek üzere gönüllülerden oluşan bir silahlı kuvvet oluşturulması için çalışmalarına hız verdiler. Kısa zaman içinde toplanan 700 kadar gönüllünün, Kafkasya'da görevli olan 11. Kızıl Ordu Komutanlığı'na bağlanması sağlandı. Türkiyeli gönüllü kuvvetler, karşıdevrimci güçlere karşı bölgedeki Kızıl Ordu operasyonlarında yer aldılar. Daha sonra Mustafa Suphilerin 11. Ordu'ya başvurusu üzerine Anadolu'ya gönderilmek üzere, Osmanlı vatandaşı savaş esirlerinden Türk Kızıl Birinci Nişancı Alayı (Türk Kızıl Rotası) adında bir birlik oluşturuldu. Bu alayın büyümesi için Kızıl Ordu saflarında savaşan Türkiye kökenlilerin Bakü'ye gön-

34 Paul Dumont, a.g.e, s. 45.

35 Yavuz Arslan, "Yeni bilgi ve belgeler ışığında...", a.g.e, s. 103.

36 Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatı Birinci Kongresi'nde verdiği bilgiye göre: "Kanun-i Esasi, Komünist Fırkası Programı, Lenin'in Terceme-i Hali (biyografisi), Lenin'in Burjuvazya Demokrasisi ve Proleterya Diktatörlüğü hakkındaki Tezleri, Komünist Programının Şerhi, Komünist Beyannâmesi (Manifest), Sâ-y ve Sermaye, Bolşevizm Nedir ve Nasıl Teşkil Edilir, Kırmızı Ordu Kıtaatı, Fırka Hücresleri Talimatnâmesi, Çocuk Dostu, Mektebe Kadar Terbiye Müesseseleri, Talimatnâme ve Programları namıyla on iki adet kitap tercüme edilmiştir... Bunlardan başka Komünizmin Elifbası, Hükümet ve İnkılâp, Altına İbadet, Büyük Başlangıç, Enternasyonal Tarihî, Mahkeme ve Sosyalizm, Kanûn-ı Esâsî kitapları da kısmen tercüme edilerek yakında ikmal edilecektir." Yavuz Arslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu* ..., a.g.e, s. 116.

derilmesi için çalışmalar yürütüldü. Bu çabaların sonucunda, mevcudu bini aşan bir alay ortaya çıktı.³⁷ Başlarda Anadolu'ya sevk edilecek gücün niceliğinin 20-30 bin civarında tasarlandığı söyleniyor. Ancak zaten pek gerçekçi görünmeyen bu düşünce, Ankara'nın Moskova'daki temsilcisi İbrahim Tali'den gelen, Türkiye'nin askere değil, silaha ihtiyacı olduğu yolundaki mesaj üzerine boşa düşecekti. Kızıl Ordu yöneticileri de Türk komünistleri de alayı büyütme planından vazgeçtiler.³⁸ Ankara, komünistlerin silahlı güce sahip olmasının taşıdığı anlam ve bunun Anadolu'da komünist harekete sağlayacağı meşruiyet nedeniyle böyle bir girişimi engellemeyi tercih etmişti. Mevcudu artmayan Türk Kızıl Alayı'na daha sonra, büyük ihtimalle oldukça mütevazı bir ölçeğe sahip olduğu için, Ankara'dan vize çıktı. Alay yola çıktıktan sonra Zengezur'da Taşnak güçleriyle çarpışarak büyük kayıp verdi ve Bakü'ye geri dönmek zorunda kaldı.³⁹ Kasım ayı sonunda Alay'dan geriye kalan 350 kişilik birlik Anadolu'ya girerek Türk ordusuna katılmış, Karabekir tarafından silahsızlandırılarak yurdun çeşitli yerlerine dağıtılmıştır.⁴⁰

3.7. Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi

Bakü'de geçen yaz ayları boyunca örgütü güçlendirmeye, Türkiye ile bağlantıları sağlamlaştırmaya, askeri gücü artırmaya uğraşan komünistlerin hedefi, Türkiye Komünist Teşkilatı adı altında Rusya ve Türkiye'de oluşturulan örgütlerin kongresini toplamaktı. Kongre, dağınık örgütsel yapıyı tek çatı altında toplayan, siyasi ve ideolojik birliği sağlayan, siyasi programı düzenleyen ve siyasi hedefleri belirginleştiren bir kuruluş kongresi niteliğinde olacaktı. Ekim Devrimi'nin bağrında doğmuş bu parti kendini Komintern'in doğal parçası sayıyordu. Komintern'e üyelik içinse Eylül'de düzenlenecek kongrede, Komintern'in II. Kongresi'nde karara bağlanan kuralların kabul edilmesi gerekecekti.

1 Eylül'de gerçekleştirilmesi planlanan kongre, Eylül başında toplanması kararı alınan Doğu Halkları Kurultayı nedeniyle ertelendi. Ekim Devrimi'nin etkisiyle güçlenen sömürge karşıtı, antiemperyalist dinamikleri yan yana getirmeyi hedefleyen Kurultay'ın organizasyonunda, Komintern'in talebi doğrultusunda Türkiye Komünist Teşkilatı görev aldı. BMM hükümetinin Erzurum ve Karadeniz illerinden hazır ettiği, çoğunlukla bölgenin mülki amirlerinden ve Müdafaa-i Hukuk üyelerinden oluşan 40-50 kişilik grubun dışında komünistler, hükümetin engelleme çabalarına rağmen Mustafa Suphi'nin verdiği sayıya göre 51 kişinin delege olarak Bakü'ye ulaşmasını sağladılar.⁴¹ Bunlar dışında Bakü'deki Türkiye Komünist Teşkilatı'ndan birçok kişi Türkiye delegasyonunun parçası olarak Kurultay'a katıldı.⁴²

37 Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimai Hareketler Arşivi'nden aktaran Yavuz Arslan, a.g.e, 119.

38 Deniz Özer, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Yeni Dünya Yayınları, 1978, İstanbul, s. 16.

39 Yavuz Arslan, *Türkiye Komünist Furkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi...*, s. 123.

40 Emel Akal, "Mustafa Suphi", a.g.e, s. 157.

41 Yavuz Arslan, a.g.e, s. 149.

42 a.g.e, s. 152.

Kurultay'ın kapanışından üç gün sonra, 10 Eylül'de, Kızıl Ordu Kulübü'nde Rusya'nın ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen tam oya sahip 32 delege ve istisari oy hakkına sahip 42 delege ile, planlandığı üzere "Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi" başladı.⁴³ Bu, "Türkiye Komünist Fırkası" kuruluş kongresiydi. Mustafa Suphi, Bakü'ye ayak bastığı zamandan beri yürüttüğü çalışmaların sonucunda İttihatçıları kuruluş kongresinden uzak tutmayı büyük ölçüde başarmıştı. Kongre delege bileşiminin bütünüyle Marksist-Leninist görüşleri benimsemiş kişilerden oluştuğunu söylemek güç olmakla beraber, yapılan konuşmalardan da anlaşıldığı üzere, içlerinde daha sonra parti Merkez Komitesi üyeliği görevini de üstlenecek Ethem Nejat, Hilmioglu (Arap) İsmail Hakkı gibi rafine kadrolar mevcuttu. Bu iki kişi Şefik Hüsnü'nün liderliğindeki İstanbul Komünist Grubu'nun (İKG) sorumlu isimleriydi. Aslında İKG adına Komintern Kongresi'ne katılmak için yola çıkmışlar, ancak yolda gecikme yaşanması nedeniyle Moskova'ya yetişemeyince Bakü'ye geçmeye karar vermişlerdi. Bu nedenle 10 Eylül Kongresi'nde İKG delegesi olarak bulunup bulunmadıkları tartışmalı olsa bile, kendilerinin bu yönde davrandıkları açıktır.

Kongre'nin ardından Parti Merkez Komitesi'nin kongre ile ilgili raporunda, Ekim Devrimi ve ardından Sovyet hükümetinin açılımlarının Türkiye'de yarattığı etkiyle birlikte hemen hemen tüm bölgelerde burjuva siyasi kökenli unsurların bile sosyalizme yöneldiğinden, kendiliğinden pek çok komünist örgütlenmenin ortaya çıktığından söz edilmekte, dolayısıyla Bakü'de TKP'nin kuruluşunun doğal bir gelişimin sonucu olduğu dile getirilmektedir.⁴⁴

Delege bileşiminin nitelikleriyle ilgili kesin bir yargıya varacak belgelere sahip olmamıza rağmen, kongrenin baştan sona Komintern'in ilke ve hedeflerine uygun bir içerik ve gelişkinlikte geçtiğini söylemek mümkündür. Komintern Doğu Şurası görevlileri Stasova ve Pavloviç'in, Azerbaycan İnkılâp Komitesi Reisi Neriman Nerimanov'un katılarak birer konuşma yaptıkları kongrede çeşitli başlıklar ele alınmış ve kongre toplam altı gün boyunca yedi oturum biçiminde gerçekleşmiştir. Parti programının ve nizamnamesinin tartışılıp kabul edilmesinin yanı sıra, Anadolu'daki durum, sömürge meselesi ve ulusal sorun, kadın sorunu, köylülük başlıklarında sunumlar yapılmış ve her biriyle ilgili karar önergeleri oylanarak kabul edilmiştir.

Anadolu'daki vaziyete ilişkin konuşan delegelerden biri Erzurum'dan Kâzım Karabekir'in Bakü'ye Doğu Halkları Kurultay'ına gönderdiği Cevat Bey'dir. Bölgede etkin olan yerel *Albayrak* gazetesinin editörlerinden de olan Cevat Bey, Ankara hükümetinin halkçı yönünü vurgulamakla birlikte Anadolu insanının şimdiki hükümeti son ideal hükümet kabul etmediği, zamanı gelince emeline muvafık hükümet şekline nail olacağı ve Rusya'daki devrimden yardım beklediklerini belirtmiştir. Bu örnek Türkiye Komünist Teşkilatı'nın o dönem yüzünü sosyalizme dönen çeşitli yerel aydınlarla bağ kurmasını göstermesi bakımından çarpıcıdır. Bu konuşmanın ardından alınan kararlardan şu maddeler, TKP'nin Milli Mücadele'ye bakışını özetlemesi bakımından önemlidir:

43 Deniz Özer, a.g.e, s. 20.

44 *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1*, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, 2004, İstanbul, s. 17.

"Anadoluda devam eden Milli İnkılâp Hareketi'nin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğine kaniyiz. Bu milli hareketin memleket dahilinde inkişaf bulması (gelişmesi) ve derinleşmesiyle sınıf şuurunun meydana gelmesine hizmet ettiği ve böylece yarınki içtimâî inkılâba müsait bir muhit (toplumsal devrime elverişli bir ortam) hazırladığı muhakkaktır."
"Türkiye Komünist Fırkası bir taraftan Türkiye'de Emperyalizme karşı olan bir hareketin derinleşmesine yardım etmekle beraber, diğer taraftan rençber, işçi halkın asıl maksadı ve son emeli olan çalışanlar hâkimiyetini elde etmek esaslarını hazırlamak için bezl-i mesâî edecektir (elinden gelen çabayı gösterecektir)."⁴⁵

"Sömürgeler ve milletler hakkında karar" metninde ise Parti'nin, devrim hareketinin yeni girdiği gelişmemiş ülkelerde emperyalizme karşı varlığını savunan ulusal güçlere destek olmakla birlikte sermaye yönetimine karşı emekçi sınıflar içinde sınıf mücadelesi duygusunun derinleşmesi için çaba göstermesi ve mutlaka örgütsel bağımsızlığını koruması kararı, oybirliği ile kabul edilmiştir.

Türkiye'de devam etmekte olan Kurtuluş Savaşı'na destek olmakla birlikte emekçi sınıflar içinde sosyalizm propagandasını sürdürmek ve burjuva karakter taşıyan ulusal kurtuluş hareketinden bağımsızlığını korumak yönündeki bu kararlar Komintern II. Kongresi'nde ulusal mücadelelerle ilgili tartışılan ve benimsenen yaklaşımla tamamen örtüşüyordu. Ayrıca bu formülasyon, Türkiye Komünist Partisi'nin içinde yeşerdiği siyasi problematiği de çok iyi özetlemektedir.

Kongre'de köylülük ve kooperatifler üzerine yapılan tartışmalar, Lenin'in geri kalmış ülkelerde köylülük içinde çalışmaya yönelik önerilerinden hareket etmiştir. Türkiye'de bir Sovyet iktidarı kurulmadan önce komünistlerin uygun kadrolarının köylere yerleşerek mümkün olan her yerde "köylü şuralarının" kurulmasına önyak olması, ileride sosyalizm iktidarında toprakta yaşanacak dönüşümü kolaylaştıracak biçimde köylülerin kendi aralarında kooperatifleşmeye teşvik edilmeleri gibi kararları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Parti programı temelde Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) programından esinlenerek hazırlanmış, Türkiye'de bir işçi-köylü sovyetleri cumhuriyetinin kuruluşunu gözetken bir programdır. Türkiye'nin kapitalist gelişmenin erken evrelerinde bulunduğu ve köylü nüfusun belirleyici olmasından hareketle, vergi reformu ve köylünün topraklandırması gibi burjuva-demokratik öğeleri barındıran bir içerikle hazırlanmıştır.

Parti tüzüğü de Bolşeviklerin parti tüzüğü dikkate alınarak Komintern'in üyelik için 21 şartına uygun biçimde düzenlenmiş, "demokratik merkezîyetçilik" ilkesi temel çalışma prensibi olarak benimsenmişti.

Kongre'nin bir kuruluş kongresi olarak planlandığından söz etmiştik. Kongre'de bu işlem, İstanbul delegeleri Ethem Nejat ve Hilmioglu Hakkı'nın bütün Türkiye

komünist teşkilatlarının birleştirilmesi yönündeki önerisinin oybirliği ile kabul edilmesi ile gerçekleşti. Kongre'nin son oturumunda yeni bir Merkez Komitesi seçildi. Yeni Merkez Komitesi'nde, Bakü'de Mustafa Suphi gelmeden kurulmuş olan Türk Komünist Fırkası'ndan bakiye İttihatçılar büyük ölçüde tasfiye edilerek yeni bir kadro oluşturulduğu görülmektedir. Kongre'ye İstanbul'dan katılan Ethem Nejat ile Hilmioglu Hakkı, Merkez Komitesi'ne girdiler.⁴⁶

Aynı oturumda diğer parti organları da oluşturuldu. Parti "Merkezi Komitesi Başkanı" seçilen Mustafa Suphi 15 Eylül tarihinde Kongre'nin kapanış konuşmasını yaptı:

*"Örgütlenme dönemlerini geçiren ve şimdiye kadar bir grup halinde yaşayan Türkiye komünistleri bu kongreden, oluşmuş ve birleşmiş bir parti olarak çıkmakla yeni bir döneme ayak basıyorlar. Partinin önünde duran birinci görev bundan sonra ülkemiz işçi ve yoksul köylüleri arasında fikirlerimizi kuvvetle ve hızla yayarak halkın kaderini kendi eline verecek zemini ve bu yeteneği hazırlamaktır."*⁴⁷

Böylece partiyi Marksist-Leninist bir çizgide örgütlemek için yola çıkan siyasi irade, komünistlerin örgütsel dağınıklığını ortadan kaldırmak için güçlü bir hamle yapıyordu. Bu olumlu başlangıcı, hemen ardından büyük bir tahribat takip etmese, Bakü'de kurulan parti, kongreye katılamayan ama Komintern'e bağlılık gösterdiği belli olan Ankara grubunu da kapsamayı başaracak, Ekim Devrimi'nin şişirdiği yelkeniyle keskin sınıf mücadelesinin bütün zorluklarına rağmen Milli Mücadele saflarında kendine yer açacaktı. Türkiye Komünist Partisi yönetici kadrolarının Türkiye'ye dönerek çalışmaya başlamasına izin verilmemesi, komünist hareket açısından önemli sonuçları olan bir dönüm noktası niteliği taşıdı.

3.8. Türkiye'ye Dönüş

10 Eylül 1920'deki kuruluş kongresinin hemen ardından kongrede alınan karar uyarınca "TKF Heyet-i Merkeziye azaları" ülkeye dönüş planlarına başlamışlardı. Aslında Mustafa Suphi'nin Kırım'dayken Türkiye'ye geçmeyi tasarladığı, ancak Türkistan görevi nedeniyle bunu gerçekleştiremediği düşünülürse, geç bile kalmış bir plandı bu. Türkiye'nin toplumsal kurtuluşuna önderlik etmeyi, ulusal mücadeleye destek olmayı programına almış bir partinin Merkez Komitesi'nin yurtdışından siyaset yapmaya

46 Yeni seçilen Merkez Komitesi yedi kişiden oluştu. Üç kişi de MK adaylığına seçildi. Mustafa Suphi MK başkanı, Ethem Nejat MK sekreteri oldu. Onların dışında Mehmet Emin, Nazmi, Hilmioglu Hakkı, Kayserili İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri MK'da yer aldılar. Süleyman Sami, Lütfü Nejdî ve İsmail (Çitoğlu) MK adayı oldular. MK üyeleri içinde yalnızca Süleyman Nuri, Bakü'deki İttihatçı örgütte olan ilişkileri ile ayrıt edilebilmektedir.

47 "Teşkilat devirlerini geçiren ve şimdiye kadar bir grup halinde yaşayan Türkiye Komünistleri bu kongreden müteşekkil ve müttehid bir fırka olarak çıkmakla yeni bir devre-i hayata ayak basıyorlar. Fırkanın önünde duran birinci vazife bundan sonra memleketimiz amele ve fukara rençberleri arasında fikirlerimizi ve kuvvet ve süratle neşrederek, halkın mukadderatını kendi eline verecek sebep ve kabiliyetleri hazırlamaktır." Yavuz Arslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu...*, s. 239.

devam etmesi düşünülemezdi. TKP yönetimi Türkiye’de sosyalizmin imkânları konusunda iyimserdi. Temelde bir köylü ülkesi olan Türkiye’de Ekim Devrimi’nin geniş kitleler nezdinde büyük bir etki uyandırdığı, İstanbul’da ve Anadolu’da büyük ve orta ölçekli kent merkezlerinde gelişmekte olan sanayinin yeni proleter bir sınıf yarattığı saptamaları yapıyordu. Milli mücadeleye destek veren burjuva unsurlar, çıkarları öyle gerektirdiği için emperyalizmle işbirliği yaparsa yeni proletarya, komünistlerin çalışmaları sonucunda kendi göbeğini kesebilecek bir sınıf bilincine kavuşacak potansiyele sahipti.⁴⁸

Öte yandan gönderilen temsilcilerin raporları ve genel yoklamalar, Milli Mücadele liderlerinin tutumu ve Anadolu’daki hava konusunda hiç de iyimser değildi. Gelen raporlara göre, 1920 yılının ilk yarısında bir yandan Anadolu’da sol serpiliş gelişirken diğer yandan yerel eşraf, tüccar, din adamı ve bürokratlardan oluşan Milli Mücadele’nin üst sınıf destekçileri arasında komünizm düşmanlığı da yerleşmeye başlamış, Bolşeviklerin özel mülkiyet düşmanlığı ile ilgili propaganda bir hayli yaygınlık kazanmıştı. “Anadolu’daki Fırkalar ve Yeşil Ordu hakkında Malumat”⁴⁹ başlıklı raporda eski İttihatçıların da faal olduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin işçi ve köylülerin varlık gösterebildiği örgütler olmadığı, Bolşeviklere ise yalnızca bu ilişkinin maddi getirisi açısından değer verildiği anlatılıyordu. Kısacası Bakü’deki TKP yöneticilerinin Türkiye’ye bakarken gerçekçi olmadıkları, dönüşte onları bekleyen koşulları tozpembe gördükleri, dayanaktan yoksun, yanlış bir varsayımdır. Sert bir sınıf mücadelesinin içine gireceklerini tahmin etmelerine karşılık, yine de devrimci mücadele adına ülkede beliren olanaklara gözlerini dikmişlerdi.

Mustafa Suphi’nin Ankara’nın onayıyla, BMM hükümetiyle işbirliği yapmak üzere dönüş planını yürürlüğe koyduğu tezinin gerçekte bir bağının olmadığını hem politik hem de ampirik düzlemde çürütmek mümkündür. Az sonra belirtileceği üzere Bakü’den yapılan durum yoklamaları, Ankara’daki hükümetin kollarını açmış, komünistleri beklemediğini gösteriyordu. Mustafa Kemal dönüş planını “Ankara’da bir temsilci bulundurma” teklifiyle formüle etmeyi tercih etmiştir. Bu formülasyonun bir engelleme girişimi olduğunu Mustafa Suphi’nin görmemiş olması da mümkün değildir. Son olarak, Ankara’nın komünistlere muamelede titizlik göstermesinin asıl nedeni Sovyet Rusya’yla ilişkileridir. Bu konudaki çeşitli yoklamalar Ankara’nın “solculuk yapmaksızın, tersine solunu budayarak da Sovyetlerden destek göreceğini” göstermiştir.⁵⁰

Mustafa Suphi ve ekibi Bakü’ye geldikten kısa bir süre sonra tüm komünist teşkilatlarını parti çatısı altında birleştirmek üzere 1 Eylül 1920’de bir kongre düzenleme ve hemen ardından parti merkez komitesinin Türkiye’ye nakledilmesi planı yapılmıştı. Suphi’nin Temmuz 1920’de Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi’ne yazdığı raporda TKP’nin ülkede yasal çalışma yapabilmesi için Ankara hükümetinden

48 *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1*, “Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin TKP’nin Günümüz Koşullarındaki Asgari Programıyla İlgili Kararı, 8 Kasım 1920”, s. 152-155.

49 *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1*, s. 102-104.

50 Aydemir Güler, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, Yazılama, 2010, İstanbul s. 85.

garanti alabilmek konusunda Sovyet hükümetinden yardım isteniyordu.⁵¹ Ankara'nın TKP'nin Türkiye'deki çalışmalarına engel çıkarmaması için Sovyet yardımlarının komünistler aracılığıyla iletilmesi "makul" bir çözüm olarak düşünülmüştü. Buna göre TKP, Moskova ve Ankara arasındaki halkayı oluşturursa Anadolu'daki varlığı da güvence altına alınmış olurdu. Haziran ayında Türkiye Komünist Teşkilatı'nın Türkiye'ye gönderdiği elçiler bu projeyi gerçek bir bilgiymişçesine BMM başkanlığına iletmışlerdi. Ancak Moskova'nın Ankara ile ilişkisini TKP aracılığıyla yürütmeye eğilim gösterdiğine ilişkin herhangi bir veri bulunmuyor. Tersine, Bolşeviklerin dış politikada benimsedikleri gerçekçi yaklaşım, devrimci dalgaya ilişkin konjonktür değerlendirmesi, Ankara iktidarıyla ilişkiyi ne yönde geliştireceklerine dair perspektifleri, TKP'nin mevcut birikimi gibi bir dizi faktörü yan yana koyduğumuzda söz konusu aracılık rolünün Bolşeviklerce benimsenmesinin mümkün olmadığı sonucuna varılacaktır. Moskova ile Ankara arasına komünistlerin aracı olarak girmesi fikrinin Ankara'da büyük rahatsızlık ve tepki yarattığı da açıktır.

Dönüş için ilk yoklamalar Süleyman Sami aracılığı ile Temmuz 1920'de Ankara'ya bir mesaj gönderilmesiyle başladı. Süleyman Sami, temaslarda bulunmak, örgütlenmek ve gözlemlerini raporlaştırmak üzere, başında Mustafa Suphi'nin bulunduğu örgüt adına Anadolu'ya yollanmıştı. Mustafa Suphi BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya şu soruları yöneltiyordu: Bolşeviklerin Anadolu'da yasal bir örgüt kurmalarına izin verilecek miydi? Anadolu'da uygulamaya konabilmesi için şimdilik Bolşevik programda ne gibi değişiklikler yapılması uygun görülüyordu? Büyük Millet Meclisi'nin Bolşevik programın uygulanması ile ilgili görüşleri nelerdi? Ayrıca Süleyman Sami, Sovyet hükümetinin bundan sonraki yardımlarının Bakü örgütü aracılığıyla yapılacağını, ellerinde 50 top, 70 mitralyöz ve 17000 tüfek bulunduğunu bildiriyordu.⁵² Yardımların komünistler aracılığı ile yapılacağı yönündeki beyan Moskova'nın onayından geçmemiş olamaz, öte yandan bunun Ankara'daki tedirginliği had safhaya çıkardığını tahmin etmek zor değil.

Süleyman Sami'nin gidişinden kısa bir süre sonra, yine örgütlenme ve durumu araştırma amacıyla Bakü'den Erzurum'a gönderilen Salih Zeki, Kâzım Karabekir'e yukarıdakilere çok benzer talepleri sıraladı. Parti'nin Anadolu'da faaliyete geçmesi için daha kesin bir dille olur istiyor, öte yandan Milli Mücadele'ye zarar verilmeyeceğinin de altını çiziyordu. Ankara bu talepleri savuşturmak adına zaman kazanmayı tercih etti ve Eylül 1920'ye kadar Mustafa Suphi'den gelen talep mektubuna yanıt vermedi. Bakü'den komünistler adına elçilerin geldiği sırada BMM heyeti Moskova'da Bolşeviklerle bir dostluk anlaşması bağlayabilmek için uğraşıyordu. Mustafa Suphi'nin doğru bir şekilde hesapladığı gibi, böyle bir zamanda Moskova'nın desteğini arkasına almış olan komünistlere olumsuz yanıt vermek olmazdı.

Burada adı geçen kadrolara ilişkin bir parantez açılmasında yarar var. Süleyman Sami ve dönüş heyetinde yer alan bir başka isim olan Mehmet Emin, 1920 yılı Mayıs

51 Yavuz Arslan, "Yeni belgeler ve bilgiler..", s. 105.

52 Paul Dumont, a.g.e, s. 45.

ayında Mustafa Suphi liderliğinde Türkmenistan'dan Bakü'ye gelen 18 kişilik "Seferi Komite"nin içindeydiler.⁵³ Her ikisi de dönüş yolculuğu sırasında Trabzon'a gelmeden heyetten çeşitli gerekçelerle ayrılacaklardır. Bu nedenle hain olarak damgalanabilmişler, "gizli İttihatçı" ve/veya Mustafa Kemal'in ajanları olduğu yazılmıştır. Üzerine "dönüş yolunda" düşen bu gölge nedeniyle Süleyman Sami'nin Temmuz ayındaki raporu geriye dönük olarak sorgulanmış, Mustafa Suphi'yi yanılttığı iddia edilmiştir. Diğer araştırma gezisini gerçekleştiren ve rapor hazırlayan ise Bakü'deki İttihatçıların komünist sıfatlı örgütünden gelen Salih Zeki idi.⁵⁴

Her iki raporda Anadolu ve İstanbul'da Bolşevizm'in popülaritesi ve komünistlerin örgütlenme çalışmaları ile ilgili abartılı ifadeler yer alsa da Mustafa Suphi'nin ülkedeki duruma ilişkin gerçekdışı bir iyimserlik içinde olduğunu düşünmek için ortada ciddi bir neden bulunmamaktadır. Üstelik Anadolu'da komünizme sempatinin artması kadar, egemen sınıfların olası bir komünizm tehdidine karşı gardlarını almakta oldukları ve Ankara hükümetinin komünistlere alan açma niyetinde hiç olmadığı da raporlara yansımıştır.⁵⁵ Sonuç olarak parti içinde Süleyman Sami, Mehmet Emin, Salih Zeki gibi, icraatlarıyla kuşku uyandıran kadroların varlığı vakia olsa da, dönüş planları ve dönüşün seyri üzerinde bu kadroların oynadığı rollerden değil, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının dönüş konusundaki kararlılığından ve yaşanan siyasi hesaplaşmanın şiddetinden söz etmek gerekir.

Sonbahar geldiğinde, Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Doğu Anadolu bölgesinden Ermenistan'a toprak talep etmesi nedeniyle Moskova'daki görüşmeler kesilmiş, Ankara heyetinden Yusuf Kemal'in dönüşü ve Moskova'da yaşanan durumu anlatması ile Meclis'teki hava Moskova'nın aleyhine dönmüştü. Toprak talebi meselesi belgelerden anlaşıldığı kadarıyla temelde Çiçerin'in kişisel tasarrufu olarak görülüyor. Temmuz-Ağustos 1920'de Moskova'da bir yandan Ankara hükümeti temsilcileriyle görüşmeler sürerken, diğer yandan Taşnak hükümetinin temsilcileri de anlaşmak için Sovyet başkentinde bulunuyordu. Taşnak hükümetinin İngiltere'nin teşvikiyle açık bir Sovyet karşıtı tutum takınmasını önlemek Sovyet dışişleri açısından önemli bir hedefti. Ayrıca savaş sırasında Anadolu'da Ermenilerin katledilmiş olması dolayısıyla Avrupa kamuoyunda kuvvetli bir Ermeni halkıyla dayanışma gündemi de bulunmaktaydı. Her iki başlığın yarattığı hassasiyetin, Çiçerin'i Ankara hükümeti ile anlaşmak için Ermenistan'a toprak tavizini bir önkoşul olarak öne sürmeye sevk ettiği tahmin edilebilir.

Ancak Stalin de, Kızıl Ordu ve RKP(B)'nin Kafkasya'daki yöneticileri de Anadolu'nun güncel durumunu, nüfus dengesini, Ermeni meselesine dönük yoğun emperyalist müdahale gibi olguları göz önünde bulundurarak Türkiye'ye yönelik böyle bir yaklaşıma ve girişime karşı çıktılar. Nihayetinde toprak talebi geri çekildi ve bunun da etkisiyle Türk-Sovyet anlaşmasının önü açıldı.

53 Emel Akal, İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri, TÜSTAV, 2002, İstanbul, s. 299, 408.

54 Her iki rapor Mustafa Suphi ve yoldaşlarının ülkeye dönüş hazırlık dönemini yansıtan *Dönüş Belgeleri* içinde yer almaktadır: *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1*, Çev: Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, 2004, İstanbul

55 Aydemir Güler, a.g.e, s. 75-77.

Kızıl Ordu Polonya ile girdiği savaşı Ağustos'ta kaybetmişti; doğuda Vrangeli komutasındaki karşıdevrim ordusu Sovyet hükümetini sıkıştırmaya devam etmekteydi. Bu zorlu koşullarda Moskova'nın Ankara'dan vazgeçmesi büyük bir politik kumar olurdu. Mustafa Kemal bu konjonktüre güvenerek komünistlerin Anadolu'ya gelişi ile ilgili vereceği ret cevabının Moskova'yla ilişkileri olumsuz etkilemeyeceği çıkarımında bulunmuş olmalıdır. Nezaketle Mustafa Suphi'ye BMM çatısı altında alınan kararlar dışında hiçbir bağımsız hareket gerçekleşmemesi gerektiğini belirtiyor, işbirliği için TKP MK'sından bir temsilcinin Ankara'ya gönderilmesini rica ediyordu.⁵⁶

TKP cephesindeyse dönüş konusunda birbiriyle bağlantılı olarak hem Parti Merkez Komitesi içinde muhalefet doğmuş, hem de Sovyet yönetimi ve Komintern dönüş planına şerh koymuştu. Merkez Komitesi üyeleri Kayserili İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri, dönüş tartışmaları sırasında Komintern'in itirazıyla paralel bir isteksizlik dışa vurmaktaydılar. Her ikisi de dönüş yolculuğuna dahil olmamış, Bakü'de kalarak Harici Büro'yu oluşturmuşlardır. Bu da Komintern Doğu Şûrası ile, parti kurumsallığından bağımsız bir ilişkileri olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Komintern Doğu Şûrası ile Parti'nin yaptığı görüşmeler ve ardından bu görüşmelere dair iç değerlendirmeler incelendiğinde, Sovyet yönetiminin dönüş planını gerçekçi bulmadığını, bu planı finansal olarak desteklemeyi de reddettiğini görüyoruz. Komintern yetkilileri ayrıca Türkiye'de TKP'nin uygulamayı düşündüğü çalışma yöntemlerinin nesnel koşullara uymadığını ve devrimci davaya zarar verebileceğini ifade ediyorlardı. Komünistler Anadolu'da geniş bütçeli, açık yasal bir parti çalışması öngörürken, Komintern ancak, gizli, küçük çaplı örgütsel faaliyetlerin mümkün olabileceğini düşünüyordu. TKP Merkez Komitesi'nin 14 Ekim 1920 tarihli toplantısında bu tutum partiye yönelik güvensizlik olarak değerlendirilmiş, Mustafa Suphi Türkistan'a giderken Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) tarafından "Türkiye devrimi için" kullanılmak üzere Mustafa Suphi'ye verilen parayı şimdi Komintern'in kullandırmak istememesine tepkiler Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Hilmiöğlu Hakkı tarafından dile getirilmiştir.⁵⁷

Mustafa Suphi'nin ısrarı, Kasım başında Stalin'in de katıldığı bir toplantıda benzer bir tutumla karşılanır. Stalin mücadelenin zorluklarından söz eder, Anadolu'nun ortasında profesyonel çalışanlarla ve tam teşekküllü küçük bir Sovyet devleti gibi çalışamayacaklarını hatırlatır.⁵⁸

56 Mektubun tam metni şu şekilde: "Bakü'de Türkiye İştiraküyyün Merkez Komitesi Başkanı Mustafa Suphi Bey ve azadan Mehmet Emin yoldaşlara: Amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen birlik olan Türkiye İştiraküyyün Teşkilatı'ndan maddi ve manevi hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilatınızın sadece Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile irtibat kurma ve muhafaza etmesi gerekir. Türkiye dahilinde uygulanacak her çeşit teşkilat ve devrimler ancak bu kanal aracılığı ile yapılabilir. Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştiraküyyün teşkilatı ile tamamen iş birliği edebilmek için Büyük Millet Meclisi'ne tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti'ne temsilci olarak gönderilmiş Memduh Şevket Bey ile işbirliği etmenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selamlarımı sunarım." Rasih Nuri İleri, "1920-21 Anadolu'su ve Mustafa Suphi", s. 99.

57 TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1, s. 121, 123, 139.

58 a.g.e, s. 308-310.

Komintern'in dönüş planlarına yönelik tepkisi Sovyetlerin Türkiye politikasındaki öncelikleriyle ilişkiliydi. Sovyetlerin 1920 yılında ve aslında daha sonraki herhangi bir zaman diliminde, Türkiye'ye yönelik olarak sosyalist devrim perspektifine sahip olduğu söylenemez. Sovyetler Türkiye'deki burjuva devriminin gelişimini kendisine bir güvenlik kalkanı olarak görmüş, bunun daha ötesini hayal etmemiş, gerçekçi bulmamıştı. Bütün Doğu coğrafyasında olduğu gibi sosyalist bir devrim için maddi koşulların, kapitalizmin gelişmişlik düzeyinin yetersiz olduğunu düşünmüştü. O nedenle de burjuva devriminin sınırlarını zorlamaya yönelik girişimleri tehlikeli bir macera olarak görüyor ve Sovyet iktidarının korunması için çok değerli bir müttefikle ilişkileri tersine çevirmesinden endişe ediyordu. Bu nedenle TKP'nin Türkiye'de bir atılım örgütlenme isteğini frenlemeye dönük refleks geliştiriyor, TKP'ye "şimdilik" fazla dikkatleri üzerine toplamadan, gizli ve kendi halinde bir çalışmayla örgütlenmesini, temelde de Milli Mücadele hareketini koşulsuz ve tüm imkânlarla desteklemesini salık veriyordu.

Ankara-Moskova ilişkileri açısından zor bir sonbahar mevsimi yaşanmaktaydı. Moskova'nın Ankara'yı dostluk ilişkisi içinde tutma kaygısının şiddetlendiği bir evrede Ankara hükümetinin Bolşevizm'e sempatiyle bakan tüm sol oluşumları etkisizleştirme yönünde attığı adımlar, ardından Ermenistan'la savaş, komünistler için Anadolu yolunu hayli çetrefilli hale getirmişti. Bunun da ötesinde Türk ordusu ile Kızıl Ordu'nun Türkiye-Ermenistan savaşı nedeniyle karşı karşıya gelme olasılığı ortaya çıkmıştı. Sonbahar itibarıyla Mondros Mütarekesi sonrası terkedilmek durumunda kalınan toprakları geri almak isteyen Ankara hükümeti için Sovyetlerin Taşnak hükümeti ile yürüttüğü mesai ve imzaladığı anlaşma kendi başına hareket etme konusunda karar vermesini kolaylaştırdı. Sarıkamış ve Merdenek'in alınması ile başlayan hareket, Ermenistan içlerine doğru devam etti. Kâzım Karabekir'in ordusu 30 Ekim'de Kars'ı, 7 Kasım'da Gümrü'yü ele geçirirken, Kızıl Ordu Kırım'da Vrangeli'nin artıklarıyla uğraşıyordu. Sonunda 2 Aralık 1920'de Türkiye ile Ermenistan arasında Ermenistan açısından ağır hükümler taşıyan Gümrü Anlaşması imzalandı. Türkiye'nin Ermenistan hareketi, eşzamanlı olarak Sovyet Rusya'yı, Ermenistan'ın Sovyetizasyonu için hızla adım atmaya sevk etmişti. Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a girmesi Türkiye ve Sovyet hükümetleri arasındaki gerginlik zeminini yok etti. Gümrü Anlaşması'nın Ermenistan tarafı hükümsüz hale gelmiş, ama daha iyisi, Ankara-Moskova arasında bir anlaşmanın önündeki en önemli engel ortadan kalkmıştı.

Bu koşullarda Mustafa Suphilerin Anadolu'ya geçişini zorlaştıracak pratik zorluk da aşılmış ve Bakü'den Anadolu'ya geçiş yolu açılmış oluyordu. Bu arada TKP'nin Moskova ile temasları, Stalin'le yapılan toplantının sonrasında gidiş için ihtiyaç duyulan asgari bütçenin sağlanmasıyla sonuçlandı. Dönüş hazırlıkları Aralık itibarıyla yeniden başladı. Kasım ayında Mustafa Suphi BMM başkanlığına yeni bir mektupla, Ankara'ya ulaşmak üzere bir heyetin yola koyulmakta olduğunu haber vermişti. TKP, Mustafa Kemal'in talep ettiği gibi bir temsilci göndermekle yetinmeyip, Anadolu'da faaliyete geçeceğini açıkça belirtiyordu. Bununla birlikte Mustafa

Suphi savaş sürdüğü sürece Parti'nin ulusal birliği bozacak herhangi bir eylemden kaçınacağı konusunda güvence vermeyi de ihmal etmiyordu. Mektubun asıl ilginç yanı, TKP'nin Moskova-Ankara ilişkisindeki aracılık konumunu örnekleriyle vurgulamasıdır. TKP'lilerin Sovyet hükümetinin Ankara tam yetkili temsilciliğine⁵⁹ atanan Budu Mdivani'nin başkanlığındaki bir diplomatik heyetle birlikte Ankara'ya geleceği bildirilir. Gerçekten de öyle olacak, Mustafa Suphi ve yoldaşları Türkiye'ye Sovyet heyetiyle birlikte gireceklerdir. Mektupta, devam eden Türk-Ermeni savaşı ile ilgili Parti'nin yayınlarında "Ankara'nın Ermeni işçi ve köylülerine dönük değil, emperyalistlerle işbirliği yapan Taşnak hükümetine karşı mücadele ettiğini" anlatıldığı ve bu şekilde Sovyet kamuoyunu rahatlattığı da bildiriliyordu. Mustafa Suphi ayrıca Ankara'yı İngilizlerle ilişkileri konusunda yoklamaktadır. Mektupta, o güne kadar Sovyet yetkililerine ısrarla "İngilizlerin Anadolu isyancılarını Sovyetlerin üzerine sürebilecek güçten yoksun olduğunu" ve "Ankara'nın Rusya ile daha yakın ilişkiler kurmak istediğini" anlattıklarından söz eder ve bu konuda yanlış bir şey yapıp yapmadıklarını sorar. Mektubun en çarpıcı yanı ise, BMM hükümetinin Azerbaycan temsilcisi olarak gönderilen Memduh Şevket Bey'in bölgedeki Bolşevik yöneticilerle ve Stalin'le görüşmesine TKP'nin aracılık ettiğinin dillendirilmesidir. Stalin'le Ankara temsilcisinin yaptığı görüşmede bulunan Mustafa Suphi, görüşmenin detaylarına yer vermektedir.⁶⁰ Eylül ayında "Umum Kuvâ-yi Milliye Komutanı" Ali Fuat'la yazışmalarında Türkiye'de komünist örgütlenmenin kayıtsız şartsız Rus egemenliği anlamına geleceğini⁶¹ belirten Mustafa Kemal açısından bu mektubun, fikrini pekiştiren bir etkisi olmuş olmalı.

İlk TKF Heyeti 19 Aralık 1920'de Bakü'den trenle yola çıktı. Beş kişilik grupta üç Merkez Komite üyesi, Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Mehmet Emin bulunuyordu. Trende Mdivani ve diğer Sovyet yetkilileri de vardı. 28 Aralık'ta Kars'ta Kâzım Karabekir tarafından nezaketle karşılandılar. Kendileriyle ilgili karar verilmişti: Ne pahasına olursa olsun, Ankara'ya ulaşmaları ve ülke içinde faaliyet yürütmeleri engellenecekti. Bunun için, geçtikleri her yerde yerel basında kendileriyle ilgili çıkacak karalama haberleriyle ve "halkın protestolarıyla" karşılanacaklardı. Protestolar, Suphileri karşılamak üzere apar topar kurulmuş olan Muhafaza-i Mukaddesat Derneği tarafından organize edildi. Bu yolla Mustafa Suphiler "istenmediklerine ikna edilmiş" olacaklardı. Bu plan neredeyse kusursuz işledi. Suphi'nin aldığı duyumlara istinaden güzergâh değiştirme ve deniz yoluyla batıya ilerleme girişimi bizzat Kâzım Karabekir tarafından püskürtüldü.⁶²

59 Sovyetler Birliği'nde Devrim öncesi dönemden kalan diplomatik unvanlar 1918'de kaldırılmıştı. Bir ülkede Sovyetleri temsil eden en üst düzey diplomat tam yetkili temsilci olarak adlandırılıyordu. 1941'de bu düzenleme değiştirildi; tam yetkili temsilci yerine büyükelçi unvanı kullanılmaya başlandı.

60 Mete Tunçay, *Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, İstanbul, s. 231-233.

61 Emel Akal, "Mustafa Suphi", s. 158.

62 Paul Dumont, a.g.e, s. 48.

Kâzım Karabekir ve Erzurum Valisi Hamit Bey arasındaki yazışmalar planın bu ikili tarafından ve Ankara'nın emriyle yapıldığını göstermektedir. Hamit Bey somut planlara ilişkin bizzat telgrafla bilgilendirdiği Mustafa Kemal'den teyit de alacaktır.⁶³

Bu arada yeni katılımlarla nihai halini alan TKF heyetinin Kars'tan Erzurum'a asker refakatinde yola çıkmasına 18 Ocak'ta izin verilir. 22 Ocak'ta Erzurum'da bulunduğu sırada trene bir grup saldırtılarak linç girişimi yaşanır. Bunun ardından Mustafa Suphilere Trabzon'a gitmeleri dayatılır. Ocak ayının zorlu hava koşullarında yola düşerler. 28 Ocak günü Trabzon'da yaşanacak büyük katliama kadar geçtikleri her yerde örgütlü biçimde hakaret ve fiziki saldırılara maruz kalırlar. Trabzon'a yaklaştıklarında kente girmeleri Değirmendere'de önlenecek ve doğrudan iskelele yönlendirileceklerdir. Operasyonu bütün yetkililerin bilgisi dahilinde kayıkçılar kâhyası yani lonca başkanı Yahya yürütür. Sürekli taciz altında bindirildikleri teknenin peşinden, içinde Yahya'nın silahlı adamlarının bulunduğu bir ikinci tekne hareket edecektir. Belki o ana kadar, batıya deniz yoluyla devam etmenin mümkün olup olmadığını tartmaya devam ediyorlardı...

Burada, Mustafa Suphileri ülkeden göndermek için yapılan ana plandan sapıldığını veya katliamın planının bir parçası olduğunu tam olarak saptamak imkânsızdır. Modern Türkiye'de henüz cumhuriyet yola çıkmadan yaşanan bu siyasi cinayetin emrinin kimin tarafından verildiği açıklığa kavuşmuş değildir. Katliamla bağlantılı olduğu düşünülen seri cinayetler yaşanacaktır. Önce Kayıkçılar kâhyası Yahya, Topal Osman'ın adının karıştığı bir cinayete kurban gider. Yahya'nın öldürülmesini araştıran heyetteki Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey yine Topal Osman tarafından öldürülür. Osman'ın üstüne askeri birlik yollar ve o da çatışmada ölür.

Yukarıdaki tanıdık öykü bir yana, Mustafa Suphilerin ölüm emrini kimin verdiğinden daha önemli olan, kuşkusuz cinayetin politik dengeler açısından anlamının ne olduğu ve hangi politik güçlerin elini güçlendirdiği sorularıdır. Yanıtlar, Mustafa Kemal ve Ankara hükümetine işaret etmektedir. Ankara hükümeti Aralık 1920 itibarıyla Anadolu'da süregiden mücadelede politik hegemonyasını tesis etmeye yönelik yeni bir hamle başlatmıştı. Bu kapsamda sol tasfiye edilecekti.

Milli Mücadele liderliği Sovyetlerle işbirliğini ilerletme yönünde önemli adımlar atarken, ülkede Sovyetlerle organik bağı olan bir komünist harekete izin vermek istemiyordu. Üstelik Ankara, komünizmin bir dışsal unsur olmanın ötesinde toplumsal alanda belli bir meşruiyete kavuştuğu durumda etkin bir komünist partiyi fazlasıyla tehditkâr bulmuş ve bu tehdidi engellemeye yönelik hareket etmiştir. Türkiye egemen güçlerinin dışarıda Sovyetler Birliği ve içeride komünistlerle ilişkisini karakterize eden diyalektik o günlerde şekillendi. Türkiye Kuzey komşusuyla herhangi bir yakınlaşma sürecine girdiğinde içeride komünist hareket üstündeki baskı artırılacaktı.

63 Ahmet Kardam, *Karanlıktan Aydınlığa Mustafa Suphi*, İletişim Yayıncılık, 2020, İstanbul, s. 372

Sonuçta Suphiler Milli Mücadele'yi destekliyorlardı; ancak bu, koşullar imkân verdiğinde toplumsal devrim için inisiyatif almayacakları anlamına da gelmiyordu. Anadolu'da kurulmakta olan burjuva iktidarı konjonktürel siyasi hesapların ötesinde bu nedenle de Mustafa Suphilerin dönüşünü kuvvetli bir sınıfsal refleksle karşılamıştı.

Mustafa Suphilerin Türkiye'deki komünist öbekleri Parti çatısı altında birleştirecek bir siyasi çıkış yakalama girişimi, katliamla püskürtüldü. Katliamdan sonra geçen birkaç yıl boyunca Türkiye'de komünist hareket dağınık ve parçaların birbiriyle bağlantısız olduğu bir görünüm sergiledi. Böyle olmasına rağmen Ankara merkezli Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve İstanbul merkezli İstanbul Komünist Grubu, Türkiye'de komünizm davasının sürekliliğini sağladılar. Komünist hareket güç biriktirmeye devam etti. Komünistler çetin sınavlardan geçseler de ülke topraklarına geri dönüşsüz olarak yerleşmişti.

TKF Harici Bürosu

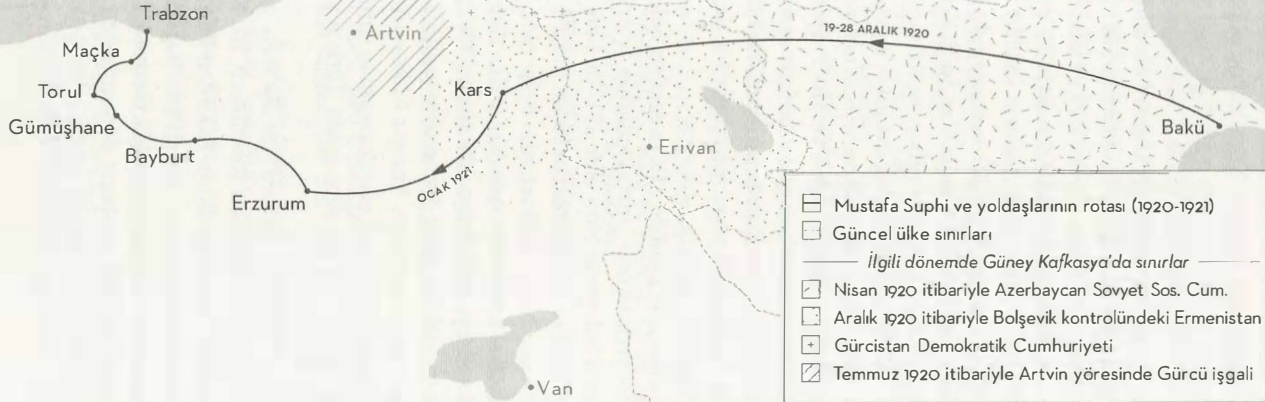
Mustafa Suphiler Bakü'den ayrılırken geride Harici Büro adıyla bir kurul bıraktılar. Bu kurul Kongrede seçilen yedi kişilik Merkez Komitesi'nden iki kişiyi barındırıyordu: (Kayserili) İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri.

Öğretmen olan Kayserili İsmail Hakkı, Mustafa Suphi'nin örgütünden geliyordu. Asker kökenli Süleyman Nuri ise daha önce İttihatçıların Bakü'de oluşturduğu komünist adını taşıyan örgütün önde gelenlerinden biriydi. Süleyman Nuri ve (Kayserili) İsmail Hakkı 10 Eylül kongresinde yeni Merkez Komitesi'ne girdiler. Süleyman Nuri'nin eski İttihatçı ekiple bağlarını koruduğu anlaşılmaktadır.

İsmail Hakkı, Harici Büro'nun başkanlığını üstlendi. Aynı zamanda Doğu Şûrası'nın da üyesiydi. Parti merkezinin Ankara'ya taşınması kararına muhalefet eden bu iki kişinin dışında Büro'ya Ahmet Cevat ve Abdurrahman Mesudi de dahil edildi. Büro'nun, TKP ile Komintern arasındaki halkayı temsil eden Doğu Şûrası'yla birlikte çalışmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kanal, KUTV'da bir dönem belirli bir karşılığı olmasının dışında siyasi mücadelede bir ağırlık kazanmadı. Mustafa Suphilerin katledilmelerinin ardından komünist hareketin Ankara ve İstanbul kolları da güç kaybedeceklerdi; ancak Partiyi yeniden toparlama girişimleri artık Bakü'den değil, yurt içinden beklenmek durumundaydı.

Ankara ile Moskova hükümetlerinin 1921 Mart'ında Moskova Anlaşması'nı imzalamalarının uzantısı olarak TKF Harici Bürosu da feshedildi. Yeni yapı Teşkilat Bürosu adını aldı. Büronun bileşimine Abid Alimov, İsmail Kadir ve Salih Zeki de eklendi.

Yine İttihatçı örgüt üstünden partiye dahil olan Salih Zeki, Osmanlı Devleti'nin Deyri Zor mutasarrıflığı görevinde bulunmuş bir bürokrattı. 1915'te Suriye'deki Ermeni katliamlarında rolü olduğu bilinmektedir. Yaşamının birinci döneminde burjuvaziye, ikinci döneminde proletaryaya hizmet ettiğini söyleye-

MUSTAFA SUPHI VE YOLDAŞLARININ BAKÜ - TRABZON YOLCULUĞU

10 EYLÜL 1920: Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) kuruluş kongresi Bakü'de gerçekleştirilir.

19 ARALIK 1920: Mustafa Suphi ve yoldaşları Türkiye'ye gitmek üzere Bakü'den ayrılır.

28 ARALIK 1920: Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer 3 kişi Mdivani başkanlığındaki Sovyet diplomatik misyonu ile birlikte Ermenistan üzerinden Kars'a varırlar. (Heyetin kalanı birkaç gün sonra gelecektir.)

22 OCAK 1921: Mustafa Suphi ve yoldaşları Erzurum'a ulaşır. Vardıkları tren garında, önceden Kâzım Karabekir'in talimatı ve Erzurum Valisi Hamit Bey'in

planlamasıyla galeyana getirilmiş bir grubun protestosuyla karşılanırlar. Bu arada bir başka grubun heyeti alkışlarla karşıladığı, bunların Erzurum'un ilerici yerel gazetesi *Albayrak* çevresi olabileceği söylenmektedir. Mustafa Suphi ve yoldaşları bir müfreze eşliğinde yeniden trene bindirilerek Ilıca'ya sevk edilirler.

22-28 OCAK 1921: Erzurum-Trabzon güzergâhında Bayburt, Gümüşhane, Torul ve Maçka'dan Trabzon'a ulaşırlar. Geçtikleri her yerde Erzurum'dakine benzer bir provokasyon ile karşı karşıya kalırlar.

Ulaştıkları her noktada küfür ve tacizle heyeti karşılayan bir grup organize edilmiştir. Maçka'da Süleyman Sami ve Mehmet Emin hastalık gerekçesiyle heyetten ayrılırlar.

28 OCAK 1921: Trabzon'da komplonun son aşamasına gelinir. Suphi ve yoldaşları 28 Ocak gecesi Trabzon'a ulaştıklarında iskeleye doğru zorla götürülürler. İskeleye de kendilerini saldıran bir grup karşılar. Önceden hazırlanmış bir tekneye zorla bindirilirler. Karadeniz sularında Yahya Kaptan ve çetesinin saldırısıyla katledilirler.

rek bir tür "özeleştir" verecek olan Salih Zeki, Mustafa Suphi'nin Bakü'deki komünist (ve komünist olduğunu iddia eden) çevreyi yeniden yapılandığı 1920 yazının başında geçici olarak oluşturulan Merkez Komitesi'ne alındı. Örgütün Anadolu'ya örgütlenme ve temas kurma amacıyla yolladığı kişilerden biri de oydu. Bu pozisyonu kısa sürdü ve 16 Haziran'da Merkez Komitesi'nin 3 numaralı toplantısında Türkiye Komünist Teşkilatı yöneticiliği konusu ele alınarak, "siyasi yaşamı hakkında alınan bazı bilgiler göz önünde tutularak şimdilik Bakü Bürosu üyeliğinden istifa etmesine karar verildi." Buna karşın Doğu Halkları Kurultayı ve 10 Eylül kongresinde delege olarak bulundu. TKP'den önce 1919'da Bolşevik Parti'ye üye olduğu bilinen Salih Zeki, Mustafa Suphilerin katlinden sonra yeniden sorumlu pozisyonlara geldi, Komintern'in 1921 kongresinde delege oldu. Türkiye'de gıyabında idama mahkûm edilenler arasında olan Salih Zeki, yaşamını Sovyetler Birliği'nde sürdürecekti. 1923'te bu kez Azerbaycan KP tarafından, yine siyasi geçmiş nedeniyle partiden ihraç edildi. Ancak üstünkörü gerekçelere dayandırılan bu karar üç yıl sonra Kafkasya Kontrol Komisyonu'na geri alınacaktı. Çeşitli kurumlarda yayın, çeviri gibi işlerde çalışan ve SBKP üyesi olan Salih Zeki hakkında Şefik Hüsnü "1934 başında bizim için Marksist eserleri tercüme ediyordu. Tercümeleler iyidir. Böylece Türkiye Komünist Partisi'ne hizmet ediyor. Gelecekte de parti onu bu iş için kullanmak ister" biçiminde bir değerlendirme yapar. 1940'ta öldüğünde SBKP üyesidir.

İttihatçı örgütten gelen, eski asker, 10 Eylül'de MK'ya seçilen Süleyman Nuri, Aralık 1920'de Ermenistan'ın Sovyetizasyonu operasyonunun içindedir. Sovyet Ermenistan'ının ilk Adliye Komiseri Süleyman Nuri olur. 1917'de Kafkas cephesinde Osmanlı ordusunda askerken Ruslara esir düştükten sonra Bakü'de Bolşevikler tarafından özgürleştirilen Süleyman Nuri, Kafkaslarda Bolşeviklerle çalışmıştı. TKP'nin ağırlık merkezinin ülke içine kaymasından sonra Süleyman Nuri Sovyetler Birliği'nde yerleşti, üniversiteye gitti, çalıştı. Bir dönem Türkiye'ye döndü ve casusluk suçlamasıyla hapis yattı. 1958'de yıllar öncesinden tanıştığı ve o dönem Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulunda görev yapan Anastas Mikoyan'ın yardımıyla yeniden Sovyetler Birliği'ne döndü ve SBKP üyesi olarak yaşamını sürdürdü.

Bir diğer isim, Ahmet Cevat (Emre) de bir süre sonra Türkiye'ye döndü ve CHP'ye katıldı. 1930'larda milletvekilliği yaptı.

Harici Büro'nun yerine kurulan Teşkilat Bürosu'nun faaliyeti uzun sürmemiştir. 1921 Haziran-Temmuz aylarında toplanan Komintern III. Kongresinde TKP bu kanal üstünden temsil edildi. Bu arada Büro, Bakü'den Batum'a taşındı. Türkiye'deki çalışmalarla arasında uyumsuzluklar çıktığı gibi bağı da zayıflayan bu organ, Aralık 1921'de Komintern kararıyla feshedildi. Geriye kalan kadrolar Gürcistan Komünist Partisi içinde bir Türk grubuna dönüştürüldü. Ertesi yılki Komintern IV. Kongresinde Türkiyeli komünistler İstanbul ve Ankara örgütlerinden delegeler tarafından temsil edilecek ve yeni bir Teşkilat Bürosu'nun oluşturulması yoluna gidilecekti.

Seçilmiş Kaynakça

- Akal, Emel, "Mustafa Suphi", *Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 8. Cilt, İletişim, 2008, İstanbul.
- Akal, Emel, İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri, TÜSTAV, 2002, İstanbul.
- Akal, Emel, *Müslüman Komünistler*, İletişim Yayınları, 2020, İstanbul.
- Arslan, Yavuz, "Yeni bilgi ve belgeler ışığında Mustafa Suphi'lerin Türkiye'ye dönüşü", *Mustafa Suphi İlk Yazılar, 1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü içinde*, TÜSTAV, 2005, İstanbul.
- Arslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu, 1997, Ankara.
- Atılgan, Gökhan vd., (ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, 2015, İstanbul.
- Carr, Edward Hallett, *The Bolsheviki Revolution 1917-1923. Vol. 3*, Macmillan Company, 1952, London.
- Dumont, Paul, "Bolşevizm ve Doğu", *Birikim*, Sayı: 61 (Mart 1980) 38-55.
- Eudin, Xenia J., North, Robert C., *Soviet Russia and the East: A Documentary Survey (1920 1927)*, Stanford University Press, 1964, California.
- Fowkes, Ben ve Gökay, Bülent, "Unholy Alliance: Muslims and Communists– An Introduction", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25:1, 1-31, 2009.
- Gafurov Bobodzhan G., Kim G. F. (ed.), *Lenin and National Liberation in the East*, Progress Publishers, 1978, Moscow.
- Güler, Aydemir, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, Yazılama, 2010, İstanbul.
- İleri, Rasih Nuri, "1920-21 Anadolu'su ve Mustafa Suphi", *Mustafa Suphi İlk Yazılar, 1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü içinde*, TÜSTAV, 2005, İstanbul.
- Kardam, Ahmet, *Mustafa Suphi, Karanlıktan Aydınlığa*, İletişim Yayınları, 2020, İstanbul.
- Kemper, Michael, "Red Orientalism: Mikhail Pavlovich and Marxist Oriental Studies in Early Soviet Russia," *Die Welt Des Islams* 50, no. 3/4 (January 1, 2010).
- O'Connor, T. E., *Diplomacy and Revolution: G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs, 1918-1930*, Iowa State University Press, 1988, Ames.
- Okuyan, Kemal, *Devrimin Gölgesinde: Berlin-Varşova-Ankara 1920*, Yazılama Yayınları, 2019, İstanbul.
- Özer, Deniz, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Yeni Dünya Yayınları, 1978, İstanbul.
- Reed, John, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Oda Yayınları, 2006, İstanbul.
- Tellal, Erel, "Mirsaid Sultan Galiev", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 56, Ocak-Mart 2001.

TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, 2004, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, İstanbul.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Berke, Metin, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İletişim, 2006, İstanbul.

Ullman, Richard H., *Anglo-Soviet Relations 1917-1921, Vol. II: Britain and the Russian Civil War*, Princeton University Press, 1968, Princeton.

Lenin, Vladimir I., *Seçme Eserler Cilt 4 – Gericilik ve Yeniden Yükseliş Yılları (1908-1914)*, çev. S. Kaya, İ. Yarkin, İnter Yayınları, 1995, İstanbul.

Lenin, Vladimir İ., *Seçme Eserler Cilt 5 - Emperyalizm ve Emperyalist Dünya Savaşı*, çev. S. Kaya, İnter Yayınları, 1995, İstanbul,

Weber, Herman (ed.), *III. Enternasyonal (1919-1943)*, çev. Ü. Kıvanç, Belge Yayınları, 1979, İstanbul.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOMÜNİST ENTERNASYONAL VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

4.1. Komünist Enternasyonal'in Doğuşu

4.1.1. Kuruluş

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) 1918'in Mart ayında Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) adını aldı. III. Enternasyonal, diğer adıyla Komünist Enternasyonal, kısaltmasıyla Komintern bundan bir yıl sonra, 1919'da yola çıktı. Bu sırada dünyada devrimci kriz sürüyordu ve bu krizden yeni işçi sınıfı iktidarlarının doğması için üzerine ölü toprağı serpilmiş II. Enternasyonal yerine dünya devrimine yön verecek yeni bir özne gerekiyordu.

Yeni bir Enternasyonal, Lenin'in öncülüğünde Bolşeviklerin savaşın başından beri savunduğu bir ihtiyaçtı. II. Enternasyonal'in sancılı ölümü sırasında onun savaş politikalarına muhalif sosyal demokratların bir araya geldiği Zimmerwald Konferansı'nda (1915) Lenin bu fikri ortaya koymuş, ancak destekleyenler azınlıkta kalmıştı.

İşçi sınıfı partilerini devrimci bir eksenle bir araya getirecek olan Enternasyonal için Ekim Devrimi'nin üzerinden iki yıl geçmesi, Sovyet iktidarının emperyalist dünyanın saldırısına rağmen kolay pes etmeyeceğinin anlaşılması ve elbette Bolşeviklerin uluslararası alana iradi bir müdahalede bulunabilmelerini sağlayacak özgüvene ve otoriteye kavuşmaları gerekti.

Sovyet iktidarı 1919 itibarıyla tutunmuştu, ancak ateş çemberi çevresini sarmaya devam ediyordu. Emperyalistlerin tahkim ettiği Beyaz Ordular hâlâ var güçleriyle saldırıyorlardı. İngiltere'nin öncülüğünde emperyalist İtilaf Devletleri Ocak 1919'da Paris'te buluşmuş, Sovyet Rusya'yı da tehdit edecek şekilde Yakındoğu tasarımlarını içeren paylaşım planlarına son halini vermişlerdi. Kısa bir süre sonra Bern'de, birer savaş suçlusu haline gelmiş geleneksel sosyal demokrat partilerin liderleri ile birlikte Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi, Fransız Sosyalist Partisi, Rusya'daki Menşevikler grubu, İngiliz Bağımsız İşçi Partisi gibi grupların oluşturduğu "Sosyalist Merkez" İkinci Enternasyonal'i canlandırmak üzere toplandı. Bern'de II. Enternasyonal'in ünlü iki Alman sosyal demokrati Karl Kautsky ve

Eduard Bernstein, Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirme biçiminden dolayı kınanmasını teklif ettiler. Emekçilerin savaşa sürülmesindeki katkılarını inkâr eden Avrupa sosyal demokrasisi, savaş sona erdikten sonra Paris'te emperyalistlerce kurulması kararlaştırılan Milletler Cemiyeti'nde oynayacağı rolü tartışıyordu!

Emperyalist dünyayı toparlamaya dönük tüm bu hamleler devrimin hızla Avrupa'da yayılma zorunluluğu konusunda alarm niteliğindedir. Ancak, devrim beklentisinin had safhada olduğu Avrupa'da sosyal demokrasiye sancılı bir kopuş süreci yaşayan komünist gruplar zayıf ve tecrübesizlerdi. Komünist hareketin Bolşevik örneğinden hareketle hızla güçlendirilmesi, aynı zamanda Sovyet devrimini destekleyecek bir örgütlülüğün yaratılması için ilk fırsatta kolları sıvamak gerekiyordu. Yeni bir Enternasyonal için düzenlenecek kongrenin çağrısında amaç *"hareketin sürekli eşgüdümü ve sistematik liderliği işini üstlenecek genel bir savaşıma organ, her bir ülkedeki hareketin çıkarlarını uluslararası ölçekteki devrimin çıkarlarına tabi kılacak bir komünist Enternasyonal merkezi yaratmak"* olarak açıklanıyordu.¹

1919'da Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in çağrısıyla ilk kez Moskova'da toplandığında en sıcak gündem maddesi Almanya'da yaşanan gelişmelerdi. Bolşevikler dahil herkes dünya devriminin yeni halkasının Almanya olmasını bekliyor, kısa süre içinde devrimin merkez üssünün Moskova'dan Berlin'e taşınacağı düşünülüyordu.

Kasım 1918'de Alman donanmasında denizcilerin ayaklanması ile başlayan, kuzeydeki liman kenti Kiel'de denizcilerle işçilerin birleşmesi ile büyüyen olaylar Berlin'e sıçramış, Alman sosyal demokrasiye düzen güçleri adına inisiyatifi alarak 9 Kasım'da cumhuriyet ilan etmişti. İşçi sınıfı ise hazırlıksızdı; Cumhuriyet ilan edildiğinde henüz Almanya'da komünist parti mevcut değildi. İleride Almanya Komünist Partisi (KPD) adını alacak olan partinin kadroları, 1917'de Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nden (SPD) ayrılanların kurduğu Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) içinde Spartakistler Birliği adıyla yer alıyor, sosyal demokrat hareketin sol kanadını oluşturuyordu. Cumhuriyetin kurulması Alman işçilerini evlerine döndürmeye yetmedi. Savaşın yarattığı yıkımın üstüne eklenen ekonomik kriz, sınıf kavgasını şiddetlendirmeye devam ediyordu. Kasım ayında kurulan İşçi ve Asker Konseyleri ülkede devrim öncesi Rusya'dakine benzer bir ikili iktidar durumu yaratmıştı. Bu koşullarda Spartakistler, Rosa Luxemburg'un kaleme aldığı *Spartakistler Birliği Ne İstiyor?* bildirisinde SPD'nin kurduğu koalisyona giren USPD'nin ortaklığı bozmasını ve İşçi ve Asker Konseylerinin iktidarının ilan edilmesini talep ettiler. Taleplerinin karşılanmaması üzerine 30 Aralık 1918'de KPD'nin kuruluş kongresi gerçekleşti. Parti kurulur kurulmaz acil görevlerle baş başa kalmıştı. Oysa kurulduğu sıralarda parti başkent siyasetinde ve işçi sınıfı içinde sınırlı bir etkiye sahipti. Üstelik parti liderleri arasında strateji konusunda görüş ayrılıkları vardı ve parti tabanı nezdinde sağlıklı bir otorite tesis ettikleri de söylenemezdi. Ocak ayında sosyal demokrat hükümet işçilerin direnişini kırmak için Berlin polis teşkilatının başındaki USPD üyesi Emil Eichhorn'u görevden almak gibi provoka-

1 Edward H. Carr, *Bolşevik Devrimi 3*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, 2004, İstanbul, s. 118.

tif bir eyleme imza atınca, Devrimci İşçi ve Asker Konseyleri ve USPD Berlin örgütüyle birlikte KPD liderleri Karl Liebknecht ve Wilhelm Pieck eylem kararı aldı. Protestoların ardından grev ve hükümeti devirme çağrısı yapıldı. Ancak bu çağrı söylemden ibaret kaldı, KPD sokaklara dökülmüş yüz binlerce silahlı işçinin enerjisini devrime kanallıze etmeyi başaramadı. Sosyal demokrat hükümet devrim cephesinin tereddütlerinden yararlanarak bir terör dalgası başlattı. Alman komünistleri iki önemli liderini, Luxemburg ve Liebknecht'i Ocak 1919'da karşıdevrim terörüne kurban verdi. Öte yandan karşıdevrimin inisiyatifi ele geçirmiş olması, devrimci krizin sona ermesi anlamına gelmiyordu. Mart ayında yeniden grevler başlayacaktı.

Almanya'daki gelişmeler III. Enternasyonal için hazırlıkların hızlanmasına neden olmuştu. Hatta Lenin "sosyal şovenistlerden", yani Alman militarizmine ortak olmuş, burjuvaziyle işbirliği yapmış Alman sosyal demokrasisinden bağlarını kopararak kurulan Almanya Komünist Partisi'nin varlığının Komünist Enternasyonal'in kuruluşunu gerçek haline getirdiğini ilan ediyordu.² Kuruluş toplantısına katılım daveti "II. Enternasyonal'e karşı çıkan tüm partilere" yapılmıştı ama KPD, III. Enternasyonal'in kuruluş toplantısına delege gönderen partiler arasında ayrıcalıklı bir konuma yerleşti. Öyle ki, bu toplantının çağrı metni "*Almanya'daki Spartakistler Birliği ve Rusya'daki Komünist Parti (Bolşevik) programlarına uygun olarak hazırlanmıştı.*"³ Oysa KPD açısından yeni bir Enternasyonal için gerçek bir motivasyon söz konusu değildi. Lenin'in bu konudaki iradesi tavrına Alman komünist liderler soğuk yaklaşıyor, bir erken doğumun olumsuz sonuçları olabileceği endişesini dile getiriyorlardı. O nedenle Moskova'daki buluşmaya itiraz etmemekle birlikte, bunun bir kuruluş toplantısı olması fikrine karşı çıktılar. KPD zayıf bir partiydi ve Almanya'da iktidarı almakta tereddüt göstermişti. Yeni bir uluslararası örgütün bütünüyle Rus partisinin inisiyatifinde biçimlenme olasılığı KPD'yi endişelendiriyordu. Ayrıca Avrupa'da henüz doğru düzgün hiçbir komünist örgütlenme olmadığını ve kongredeki temsiliyetin zayıf olacağını dile getiriyorlardı. Bu haklı kaygıya karşın, yine de toplantıya delege gönderdiler. Alman delege Eberlein, iş Komünist Enternasyonal'in derhal kurulup kurulmaması konusuna geldiğinde uyumu bozmamak adına oylamaya katılmadı. Ardından, kuruluşun gerçekleşmesini erteletmeye çabalamış olmasına rağmen bütün gücüyle yoldaşlarının Komünist Enternasyonal için harekete geçmelerini sağlamaya çalışacağını bildirdi. Kongre bu koşullarda oybirliği ile Komünist Enternasyonal'in kuruluşunu ilan etti.⁴

Kongre için on dokuz farklı ülkeden elli bir delege toplanmıştı. Delegasyonun önemli kısmı Rusya'ya yakın ülkelerden, Rusya'da bulunan eski savaş esirlerinden ya da Moskova'ya sığınmış siyasi mültecilerden oluşuyordu. Sovyetleri çevreleyen Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri ile bir dizi Balkan ve İskandinav ülkesinden de temsilciler katılmıştı. Bunlar dışında Mustafa Suphi'nin temsil ettiği Türkiye ile birlikte çok sayıda ülkenin bağımsız gözlemci statüsünde delegeleri yer almaktaydı.

2 a.g.e, s. 108.

3 William Z. Foster, *Üç Enternasyonal Tarihi*, Yazılama Yayınevi, 2011, İstanbul, s. 273.

4 Herman Weber (ed.), *III. Enternasyonal (1919-1943)*, çev. Ü. Kıvanç, Belge Yayınları, 1979, İstanbul, s. 3.

1919 Kongresi'nde iki önemli belge yayımlandı. Biri Komintern'in programı niteliğinde bir manifesto, diğeri ise Lenin'in proletarya diktatörlüğü üzerine tezleriydi. "*Komünist Enternasyonal'in Manifestosu*" başlığı ile yayımlanan metin orijinal *Komünist Parti Manifestosu*'nun kapitalizmin tekeli ve emperyalist aşamasına uyarlanmış halini andırmaktaydı. Tekellerin ve mali oligarşinin öncülüğünde kapitalist ülkeler arası ekonomik ve politik rekabetin dünyayı nasıl bir yıkıma sürüklediği resmedilmekte, savaş sonrası "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" gibi ilkeleri de içeren emperyalist barış söyleminin ikiyüzlülüğü ve burjuva demokrasisinin tehliki teşhir edilmekteydi. Ayrıca İkinci Enternasyonal'i diriltmeye çalışan Sosyalist Merkez'e karşı mücadelenin, emperyalizmle mücadelenin ayrılmaz parçası olduğunun altı çiziliyordu. Mevcut uluslararası bunalımın şimdiden örgütlü işçi sınıfının omuzlarında yükselen mücadelelerle aşılmaya başladığını müjdeleyen *Manifesto*, işçileri proletarya diktatörlüğü için mücadelede, III. Enternasyonal bayrağı altında birleşmeye davet ediyordu.⁵

Kongre, örgütün temel işleyiş mekanizması olarak iki kongre arasında çalışmalarını yönlendirmek üzere Rusya, Almanya, Avusturya, Macaristan ve İsviçre partilerinin temsilcilerinden oluşan Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'nu (KEYK) oluşturdu. Bolşeviklerin ağırlık taşıdığı ve içinde Lenin'in de yer aldığı KEYK'in bileşimi, katılan yeni partilerle genişlemeye devam edecekti.

Komintern'in kuruluş kongresinde Bolşevikler dışında, işçi sınıfı içinde ağırlığı olan bir parti bulunmuyordu. Bolşevikler inisiyatif almış ve sonsuza kadar sürmeyeceğini bildikleri devrimci krizi değerlendirmek üzere Avrupa'daki komünist odakların olgunlaşmasını hızlandırmaya karar vermişlerdi. Sosyalizmin yegâne merkezinde, Bolşeviklerin iradi müdahalesinin sonucu ortaya çıkan örgütte Moskova'nın ağırlığının olması kaçınılmazdı. Yine de Enternasyonal'in yapısal kurgusu bir uluslararası komünist parti biçimindeydi. Yürütmesi, yönetime tüm partilerin katılımı anlayışına dayanıyordu. Ancak olanaklar açısından partiler arasında bulunan büyük eşitsizlik bu kurulun kolektif bir esasa yürütülmesinin önüne geçmiş, örgütsel yük büyük oranda Rusyalı komünistlere kalmıştı.⁶

Komünist Enternasyonal'in oldukça mütevazı bir toplantı olan birinci kongresinin esas önemi Komintern'in yola çıkmış olmasıydı. Bolşeviklerin pek çok cephede aynı anda savaştığı 15 aylık bir dönemin ardından Temmuz 1920'de Komintern'in ikinci kongresi Petrograd'da toplandığında, stratejik konularda yanıtlanması gereken sorular vardı. Rusya'da karşıdevrimcilerin gücü zayıflamış ve Kızıl Ordu bunlar karşısında büyük zaferler kazanmış olsa da iç savaş nihayete erdirilememişti. Avrupa'dan beklenen devrimlere ilişkin belirsizlikler sürüyordu. Macaristan'daki kısa Sovyet iktidarı deneyimi kanla boğulmuştu. Almanya'nın mücadelecisi ancak sosyal demokrasiden kesin kopuşu gerçekleşmeyen işçi sınıfı devrim umutlarını

5 Metnin tamamı için: a.g.e, s. 4-15.

6 Kemal Okuyan, *Devrimin Gölgesinde, Berlin – Varşova – Ankara*, Yazılama Yayınevi, 2019, İstanbul, s. 64-65.

canlı tutmaya devam ediyordu, ama KPD'nin kuruluşundan beri peşini bırakmayan önderlik hataları ve zayıflıkları nedeniyle Alman Devrimi çıkışsızlık içindeydi. Neyse ki geçen zamanda Mart 1919'a göre komünist hareket Avrupa'da güç kazanmış, Avrupa solunun bütünündeki komünist unsurların birleşerek parti çatısı altında bir araya gelmesi için KEYK'in girişimleri kısmen sonuç vermiş, Doğu'da antiemperyalist hareketlerin taşıdığı potansiyele ilişkin veriler birikmişti. Dolayısıyla Komintern nezdinde dünya devrimine yapılacak yatırımların bir karşılığı vardı. Yine de Bolşevik önderler arasında, Rusya'daki Sovyet iktidarının beklenenden uzun süre yola tek başına devam etmek zorunda kalabileceği düşüncesi yerleşmeye başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen iç savaşla harap olmuş ülkede bir an önce sosyalizmi inşa etme görevi ile karşı karşıyaydılar; ve bu görevi yerine getirebilmek için zamana ihtiyaçları vardı. Bu nedenle de Sovyet iktidarının diplomatik olarak Batı'da tanınması ve emperyalist ülkelerle ticari ilişkiler geliştirmesi hem onu yeni bir emperyalist saldırı dalgasından koruyacak, hem de ekonomik açıdan rahatlatıyordu.

4.1.2. İkinci Kongre

Komintern'in İkinci Kongresi tam da bu hassas dengeleri yansıtacak bir içerikte gerçekleşti. Kongre'ye Lenin'in hazırladığı *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* başlığını taşıyan kitapçık damga vurdu. Kitapçık, komünist partileri hesaba iyi yapılmamış, aceleci, böyle olduğu için de kazanımların buharlaşmasına sebep olabilecek hamlelere karşı uyarıyor; ilkesel duruş adına seçimlere katılımı, farklı siyasi/toplumsal güçlerle ittifak yapmayı veya mevcut sendikalarda çalışmayı kategorik olarak reddeden "dar görüşlülüğü" mahkûm ediyordu. Karmaşık ve keskin sınıf mücadelelerinin ortasında, devrimci bir eylemlilik sergilemekle birlikte hâlâ büyük bölümü sosyal demokrasinin peşinden giden Avrupa işçi sınıfını içe kapanarak, marjinal bir pozisyonu terk etmeden kapsama ihtimali yoktu. Sosyal demokrasinin sağcı liderleri teşhir edilirken sosyal demokrat partilerin içindeki komünistler kopuşa teşvik edilmeli, komünistler geniş işçi kitleleri içerisinde hareket edebilir hale gelmeliydi.

Bu nedenle Lenin partilerin siyaset yaparken bağımsızlıklarına, sosyalist devrimci çizgilerine ve merkezîyetçi yapılarına sahip çıkarken mümkün olan en kapsayıcı politikaları geliştirmeleri gerektiğini düşünüyordu. Siyasette esnekliğin bir savrulmaya neden olmamasının güvencesi olarak Komintern'e üye partilerin bir bütünün parçası olarak ve belirli standartlara uygun biçimde yapılanmaları gerekiyordu. İkinci Kongre, kuruluş kongresinde eksik bırakılan Komintern'e üyelik koşullarını Lenin'in önerisi ile belirledi. Öneride öne çıkan koşullar şunlardı: Reformistlerden kesin olarak ayrışma, işçi örgütlerinde çalışma, demokratik merkezîyetçilik ilkesi etrafında örgütlenme, Sovyet cumhuriyetlerini her koşulda destekleme, programlarını Komintern ilkeleri doğrultusunda gözden geçirip Komintern organlarına onaylanmasını sağlama, Komintern kararlarının bağlayıcı olması ve komünist adını alma. *21 Koşul* olarak tarihe geçen metin, kongreye katılan en büyük kitle partisi olan Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin (USPD) iki delegesinin sert

itirazları dışında sınırlı bir muhalefete karşın kabul edildi. USPD'nin iki delegesinden gelen itiraz şaşırtıcı değildi. Bu parti, Avrupa'da "merkez" pozisyonunda kabul edilen İtalyan Sosyalist Partisi, Fransız Sosyalist Partisi ve İngiliz Bağımsız İşçi Partisi gibi Komintern'e katılım konusunda kendi içinde bölünmüştü. Komintern'in İkinci Kongresi'nde parti içindeki farklı görüşlerin temsilcileri hazır bulunmaktaydı. Komintern liderleri Komintern'in kuruluşundan itibaren bu partilerde komünistlerin çoğunluğu ele geçirerek sağcı unsurları saf dışı etmeleri için çeşitli girişimlerde bulundular. 21 koşulun kabulü, bu süreci hızlandıracaktı. Nitekim kısa zaman sonra, USPD'nin sol kanadı ile KPD birleşerek Almanya'da kitlesel bir komünist parti oluşturdular. Fransız Sosyalist Partisi de içindeki sağ unsurları tasfiye ederek Fransız Komünist Partisi'ne dönüştü.

İkinci kongre, delegelerin soluk soluğa takip ettikleri Kızıl Ordu'nun Polonya seferi eşliğinde devam etmekteydi. Polonya; milliyetçilik, tarihsel Rusya düşmanlığı, militarizm, genişleme arzusu ve antikomünist histeriyi birleştirerek, Fransa ve İngiltere'nin teşvikiyle Sovyet topraklarına doğru yayılmak üzere Nisan 1920'de harekete geçmiş, Ukrayna topraklarında hızla ilerlemişti. Kırım'da Beyaz Ordu'nun son artıklarıyla uğraşmakta olan Kızıl Ordu, Haziran ayında Polonya'nın ilerleyişini durdurmuş, Temmuz'a kadar bu ülkenin sınırına dayanmıştı. Bir yandan dünya devriminin belirsiz geleceği karşısında Sovyet iktidarının ayakta tutulması ve sosyalizmin inşasına odaklanan Lenin, diğer yandan da Kızıl Ordu'nun yardımıyla Varşova'da Polonya işçi sınıfının yönetime el koyması ihtimalini düşlüyordu. Bu ihtimal dünya devriminin önündeki bariyeri kaldırabilir, Almanya'daki devrimci hareketin nihai başarısını getirebilirdi.

Fonda bu ihtimal ve bu ihtimalin yarattığı heyecan olsa da, kongrede Komintern stratejisi olası Polonya zaferine göre çizilmedi. Lenin'in *Sol Komünizm*'i ve 21 koşulun yanı sıra Doğu'daki antiemperyalist yükseliş üzerine yapılan geniş tartışma daha uzun vadeli bir devrimci stratejinin öne çıkmakta olduğunu gösteriyordu. Bu stratejinin iki önemli veçhesinden biri maceracılıktan uzak, sınıf içerisinde etkili, devrimci olanakları değerlendirme yeteneği olan önderliklere sahip komünist partiler yaratmaktı. Diğer Sovyetlerin yalnız kaldığı süre boyunca ihtiyaç duyduğu güvenlik ve kalkınma ihtiyaçlarına uygun bir uluslararası dayanışmayı şekillendirmekti.

Doğu'daki gelişmeler Sovyet yöneticilerini en çok bu ikinci bağlamı ile ilgilendiriyordu. Doğu'da sömürge ve yarı sömürgelerdeki antiemperyalist uyanış, kimi Komintern delegelerinin devrimin merkezinin Doğu'ya kaydığı yönünde çıkarımlar yapmasına neden olmuştu. Bolşevikler için söz konusu olan ise Lenin'in savaşın başından beri savunduğu, Batı proletaryası ile Doğu'nun mazlum halkları arasında devrimci bir ittifak yaklaşımını ete kemiğe büründürecek olanakların ortaya çıkmasıydı. Ancak bu, dünya devriminin Doğu'dan yükseleceği anlamına gelmiyordu. Bolşevikler nezdinde, sınıf bilincinin yüksek olduğu, komünistlerin etkili olabildiği gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçekleşmeyen devrimin işçi sınıfının henüz emekleme evresinde olduğu, komünistlerin pek çok yerde ideolojik bir karmaşa içinde ve büyük baskılar altında var olmaya çalıştığı Doğu'da gerçekleşeceğine dönük bir

beklentiden söz etmek mümkün değildi. Ancak Doğu coğrafyasının önemli bölümünü tahakkümü altına almış olan emperyalist İngiltere'nin buralardaki milliyetçi ayaklanmalarla sarsılması hem Avrupa proletaryasının hem de Sovyetlerin elini güçlendirecek bir faktör olarak devreye girebilecekti. Bu çerçevede İkinci Kongre'de Doğu'daki mücadelelere ilişkin ağırlık kazanan eğilim, Lenin'in önerileriyle şekillendi. Buna göre, geri kalmış ülkelerde burjuva-demokrat liderlerin öncülüğünde ilerleyen kurtuluş hareketleri Komintern tarafından desteklenecekti.

İkinci Kongre pek çok açıdan Komintern'in bir dünya partisi olarak gerçek kuruluşunun yaşanmasına sahne oldu. Hem örgütsel yapıya ilişkin belirsizlikler giderilmiş, hem de komünist partilere politik çalışma prensiplerine ilişkin sunulan kılavuzla gelecek zamanlara hazırlık yapılmıştı. 1920 yılı, Sovyet Rusya'nın geleceği ve dünya devrimi için bir dönüm noktasıydı. Polonya seferinin başarılı olması durumunda olayların yönü bütünüyle değişebilirdi. Kızıl Ordu'nun Varşova önlerindeki Ağustos yenilgisinin ardından Sovyetlerin iç ve dış politikada sosyalist iktidarı güçlendirecek önlemlere başvurmak durumunda olduğu tartışmaya yer bırakmayacak şekilde açıklığa kavuşmuştu. Bundan sonraki dönemde "tek ülkede sosyalizmi" belirsiz bir süre ayakta tutma stratejisinin parçası olarak, iç politikada Yeni Ekonomi Politikası (NEP), dış politikada emperyalist dünyanın kendi çelişkilerini ustaca kullanarak kapitalist dünyayla diplomatik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine dayanan "barış içinde bir arada yaşama" politikası devredeydi.

NEP 1921'de iç savaş nedeniyle daha da derinleşen ekonomik bunalımı aşmak için Lenin'in ortaya koyduğu ekonomi politikasıydı. Buna göre sosyalizm koşullarında piyasa lehine bir dizi geri adım atılacaktı. Tahıl hasadını artırmak için köylülerin özel mülkiyete dayalı üretimini teşvik eden bir tarım politikası, ticaret ve mübadeleyi geliştirmek üzere özel girişime izin verilmesi ve ekonomide üretkenliği artırmak ve zorunlu sınai yatırımların yapılabilmesi amacıyla kontrollü bir yabancı sermayeyi teşvik politikası NEP'in en önemli kalemleriydi. Parti NEP'i ileri atılım için zorunlu bir gerileme olarak kavıyordu.

Barış içinde bir arada yaşama politikası da Sovyet Rusya'nın komünist partilere verdiği desteği çekmesi ve sınıf mücadelesinin keskinleştiği anlarda beliren devrimci olanakların değerlendirilmemesi anlamına gelmiyordu. Nitekim Sovyet hükümetinin başarılı diplomatik ilişkiler geliştirdiği Almanya'da bir devrim olasılığı gözetilmeye devam etmiş, dış politikada risk alınarak Alman komünistleri desteklenmiştir. Yine de gelecek yıllar Komintern partilerinin beklenti ve ihtiyaçları ile Sovyet iktidarının güvenlik ve kalkınma arayışları arasında oluşan açının bazen başarıyla bazen de büyük gerilimlerle yönetilebildiği durumlara tanıklık edecekti.

4.1.3. Komintern'de yeni dönem

1920 sonrasında, Avrupa devriminde geri çekilme ve giderek işçi sınıfının saldırıdan savunmaya geçmesi eğilimi güçlendi. Polonya yenilgisinin ardından Almanya'da KPD'nin çağrısıyla Mart 1921'de yaşanan grev, işçilerin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bu yenilgi parti içinde tartışmalara neden olmuş, partinin eski liderlerinden

Paul Levi kamuoyu önünde partisini darbecilikle suçlayınca KPD ve Komintern'in ortak kararı ile ihraç edilmişti. İtalya, sermayenin işçilerin üstüne saldırdığı faşist Mussolini'nin yükselişine tanık oluyordu. ABD'de uzun süredir devam eden büyük bir grev dalgası sendikacıların hataları nedeniyle darbe almıştı. İngiltere'de de sendika liderlerinin ihaneti ile "Kara Cuma" yaşanmış, ulaşım, demiryolu ve maden sendika federasyonlarının üçlü ittifakı zarar görmüştü. Hemen hemen bu olaylarla eşzamanlı olarak Sovyet hükümeti NEP'i ilan etti; İngiltere ile ticaret ve Türkiye ile dostluk anlaşmaları imzaladı. "Tek ülkede sosyalizm" yol alıyordu. Artık Sovyetler dünya devriminin temposunun yavaşlamakta olduğu saptamasını açıkça yapıyordu. Arka arkaya gelen yenilgilerle, işçi sınıfının 1918'den beri kazanımlarla taçlanan atılımını püskürtmek için sermayenin yeniden inisiyatif aldığı açıklık kazanmıştı. Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesiyle başlayan devrimci kabarmanın ilk dönemi geride kalmıştı.

Bu tespitlerle ilişkili olarak, Haziran-Temmuz 1921'de Moskova'da yapılan Komintern'in üçüncü kongresinde ibre daha temkinli bir hareket tarzına işaret ediyordu. Kongre sloganı olarak seçilen "Kitlelere!" sloganı, Lenin'in "Birleşik İşçi Cephesi" açılımıyla ete kemiğe bürünecekti. Aralık 1921'den itibaren bu cephenin mümkün olan her yerde oluşturulması için KEYK somut adımlar atmaya başladı. Sağ sosyal demokratlar, merkeziler ve komünistler arasında bölünmüş işçi sınıfının mücadele birliğinin sağlanması sermaye sınıfı karşısında zorunlu görünüyordu. Komünistlerin işçi sınıfı içindeki azınlık konumunu aşması için de bu açılım bir çözüm yolu olarak düşünülüyordu. Hem işçilerin birlikte hareket etmesini sağlayacak siyasi ittifakları kurmayı, hem de söz konusu birliği Komintern'in öncülüğünde kurulacak yeni uluslararası platformlarda sağlamayı içeriyordu. Kısacası bir yanda sosyal demokrasi ile taktik işbirliğini, diğer yanda Temmuz 1921'de kurulan Kızıl Sendikalar Enternasyonu (Profintern) örneğinde olduğu gibi Komintern'e has girişimleri kapsayan bir politikaydı bu.

Komintern'in önde gelen partileri birleşik cephe politikası uyarınca harekete geçti. Almanya'da komünistler sosyal demokrat partileri işçi ücretleri için ortak mücadeleye ve birleşik bir işçi sınıfı hükümeti oluşturmaya çağırdı. İtalya, Fransa, Çekoslovakya, İngiltere ve ABD'de de benzer girişimler oldu. Ancak karmaşık siyasi tablo komünistlerin kafa karışıklığı ile birleşince bu girişimlerin hiçbiri murat edilen sonucu vermedi.⁸ Komintern partilerinin bir yanda siyasi, ideolojik ve örgütsel bağımsızlıklarını koruma görevi ile diğer yanda sosyal demokrasiyle sınıfın mücade-

7 İngiltere'de ulaştırma, demiryolları ve maden işçilerinin sendikal federasyonları 1914'te Üçlü İttifak olarak anılan bir sistem etrafında bir araya gelmişler, savaş yıllarında ve savaşın ardından yaşanan ekonomik kriz sırasında işçilerin hak gasplarını önlemek için ortak direnç geliştirmişlerdi. Mart 1921'de "madencilik krizi" olarak anılan olay maden işçilerinin ücretlerinin düşürülmesi ve itiraz edenlerin işten çıkarılması ile başladı. Genel kamuoyu beklentisi demiryolu ve ulaşım federasyonlarının madencilikle ortak grev kararı alması yönündeydi. Ancak 15 Nisan 1921'de bu iki federasyon grev kararı almaya-caklarını duyurdu. İşçiler ve sol kesim içinde büyük hayal kırıklığı yaratan olay "Kara Cuma" olarak adlandırıldı.

8 William Z. Foster, a.g.e, s. 310.

le gündemlerinde işbirliğine gitme gereği arasındaki denklem doğru kurulamamıştı. Bu son sorun Komintern'in V. Dünya Kongresi'nde (1924) tartışmalara yol açtı.⁹

Dördüncü kongrede (1922) kapitalizmin kısmi bir toparlanma içinde olduğu, sermaye güçlerinin Batı Avrupa'da sosyal demokrasi ile yaptığı ittifak sayesinde düzen karşıtı güçleri savunma pozisyonuna ittiği yönündeki saptama yeni gelişmeler ışığında daha güçlü biçimde vurgulanmış, birleşik cephe politikasının tahkim edilmesi yönünde karar alınmıştı. Ancak bu politikanın uygulanmasında zaafılar kendini göstermekte gecikmedi. 1923'te Fransa, Almanya'nın Ruhr bölgesini işgal etti. Bu gelişmenin Almanya'da tetiklediği işçi ayaklanmaları, bir kez daha sosyal demokrasinin ihanetine uğrayacaktı. Sağ sosyal demokratlar koalisyon hükümeti oluşturarak burjuvazinin imdadına koşarken, merkezci sosyal demokratlar komünistleri yarı yolda bıraktılar. Sonuç ağır bir yenilgi oldu. Komintern beşinci kongresinde bu hezimet komünistlerin birleşik cephe açılımını yanlış yorumladıkları, sosyal demokrasiyle doğru ilişki kurmadıkları, Komintern'in müktesebatının vazgeçilmez parçası haline gelmiş olan "partinin bağımsızlığı" ilkesini çiğnedikleri suçlamalarına neden oldu. 1923'te sosyal demokrasiye fazla bel bağlamışlar, iktidarın alınabileceği anı işçileri silahlandırarak değerlendirmemişler ve fırsatı kaçırmışlardı. Birleşik cephe politikasının özü sosyal demokrat liderlerle ittifak değil, sosyal demokratları kullanarak tabanda komünistlerin öncülüğünde işçilerin birliğini sağlamaktı. Bu suçlamalar KPD'de mevcut yönetimin ihraç edilmesiyle sonuçlandı. 1921'de ortaya konan 21 koşul ve komünist partilerin bolşevizasyonu bir kez daha önem kazanmış, partilerin sağ ve sol sapma gösteren unsurlarının tasfiyesi süreci başlamıştı.

4.2. Komintern ve TKP ilişkisi

4.2.1. Genel karakter

TKP'nin ilk yıllarında III. Enternasyonal'le ilişkilerini incelediğimizde bir karmaşa ile karşı karşıya kalırız. Bu bir yandan partinin kuruluş sürecinin doğrusal bir çizgi izlememesi, fiziksel baskılara örgütsel kopuklukların ve siyasi sorunların eşlik etmesi ile ilgilidir. Diğer yandan bu karmaşa, yukarıda özetlemeye çalıştığımız tabloda nihai olarak kendini gösteren gerilimle ilintilidir.

Dünya devriminin soluğu kesilmiştir. Sovyet Rusya tek ülkede sosyalizmi tahkim etmek zorundadır ve bu yola girmiştir. Bu yolun tek tek komünist partilerin mücadele stratejileriyle uyumlulaştırılması bir dizi zorluk barındırmaktadır. Gerilim derken kastettiğimiz budur.

Aynı sorun Türkiye ve TKP için de geçerliydi. Bolşevikler yoğun, bol inişli çıkışlı, siyasi gelişmelerin günlük ritimle yaşandığı bir dönemde çubuğu kısa zaman aralıklarıyla şu ya da bu yana bükme zorunda kalmışlardır. Bu da Komintern'in taktik, öneri ve müdahalelerine yansır. Ayrıca böyle bir zamanda Komintern'in başına geti-

⁹ Bir önceki kongrede alınan yılda iki kez ek delegelerle genişletilmiş KEYK toplantıları düzenleme kararı, her yıl dünya kongresi toplama ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Böylece ilk defa 1922'den sonra 1923 yılı atlanmış ve 5. kongre 1924'te gerçekleşmiştir.

rilen yöneticilerin zaafı, genel olarak kadro yetersizlikleri, ülkeler arası iletişim sorunları karmaşaya tuz biber eker. Türkiye söz konusu olduğunda sahadaki Komintern görevlilerinin kendi inisiyatifleriyle hareket ettiği, hatta kimi durumlarda tutarsız ve keyfi davrandıkları görülebilmektedir. Dolayısıyla *"Komünist Enternasyonal, andığı-muz dönemde Bolşeviklerin kolektif iradesini tam olarak yansıtmayan bir örgüttür."*¹⁰

Tüm karmaşasına rağmen yine de Komintern-TKP ilişkilerinde belirli bir çizgi takip edilebilmektedir. 1920'den itibaren Bolşevikler ve özelde Komintern yönetimi TKP'nin bir komünist parti hüviyeti kazanmasını, Türkiye'de emekçiler arasında örgütlenen, belirli bir nüfuza sahip bir parti olmasını arzulamışlardır. Bu nüfuzla birlikte Sovyet Rusya'nın aleyhine dönen bir siyasi atmosfere de müdahale etme şansları olacaktır ki, bu, Moskova açısından hayati önem taşımaktadır.

Öte yandan Komintern Moskova-Ankara ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecek, hem kendi varlıklarını hem de Sovyetlerin bölgedeki kritik çıkarlarını tehlikeye atacak eylemleri maceracılık olarak nitelendirmekten geri durmamıştır. Örneğin, 1920 sonbaharında Bakü'de Mustafa Suphi ve yoldaşları Türkiye'ye dönüş kararlarını Komintern Doğu Şurası yetkilileri ile müzakere ederken böyle bir tutumla karşılaşmışlar; yine de, gelen eleştiriler doğrultusunda belli değişikliklere giderek dahi olsa, dönüş planları konusunda ısrarcı olmuşlardır.¹¹

Komintern-TKP ilişkileri açısından bir başka önemli yan Sovyet Doğu politikası ile ilgilidir. Sovyetlerin antiemperyalist mücadeleler ve İngiltere ile hesaplaşma bağlamında elindeki en önemli örnek Türkiye idi. Dolayısıyla Türkiye'deki ulusal kurtuluş savaşı ve onun burjuva milliyetçi önderliğiyle ilişki son derece önemliydi.

Bu bakımdan, Asya'nın sömürge ve yarı sömürge ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerinin, liderliğinin sınıfsal karakteri ne olursa olsun desteklenmesi yönündeki Komintern kararının en önemli muhataplarından biri Türkiyeli komünistlerdi. Bu kitabın incelediği dönem boyunca Komintern yöneticilerinin az çok tutarlı biçimde Türkiyeli komünistlere yönelik telkinleri bu yönde olmuştur. TKP bu politik çerçeveye sadık kalmış, ancak uygulamada çeşitli sorunlarla karşılaşmış ve Komintern yetkilileri tarafından eleştirilmiştir.

4.2.2. 1920-1922: "Türkiye Seksiyonu" karmaşası

TKP'nin 10 Eylül 1920'de Bakü'de kurulmasından dört buçuk ay gibi kısa bir süre sonra ağır darbe aldığını ve bu örgütten geriye etkisi sınırlı Harici Büro'nun kaldığını görmüştük. Karadeniz katliamını takiben Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (THİF) ve İstanbul'da İstanbul Komünist Grubu'nun (İKG) çalışmaları

10 Kemal Okuyan, a.g.e, s. 95.

11 Kitabımızın bir önceki bölümünde ele alındığı gibi, 22 Kasım 1920 tarihli TKP Merkez Komitesi tutanağına göre Doğu Şurası'nın itirazları dikkate alınarak dönüş planının gözden geçirildiği, Anadolu'ya geçecek ekibin gruplar halinde ve Mustafa Suphi'nin ve başka MK üyelerinin sınırdan geçişini takiben gizlice geçmeleri, Anadolu'da gizli teşkilat için çalışmaların başlatılması, Anadolu'daki örgütsel çalışmalar için kullanılması planlanan paranın da bir kısmının alınarak büyük kısmının Bakü'de bırakılmasına karar verilmiştir. *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1*, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, 2004, İstanbul, s. 220-224.

aralarında bir koordinasyon olmaksızın ve inişli çıkışlı biçimde sürecekti. TKP'nin yeniden birleşme süreci 1925'te tamamlandı.

Hem Ekim Devrimi'nin kalıcılışmasına hem de ülkesinde komünist hareketin temellerinin atılmasına kendini adanmış bulunan Mustafa Suphi'nin 1919'da III. Enternasyonal'in kuruluş kongresine "danışman" sıfatıyla katılmasından itibaren TKP Komintern'in organik bir parçası olmuştur. Ancak uzun süre yekpare bir parti hüviyeti kazanamadığı için resmi üyelik, dünya kongrelerine katılım ve genel olarak Komintern görevlileriyle geliştirilen hukuk bakımından sorunlar ve belirsizlikler eksik olmamıştır. 1919'da Mustafa Suphi danışman statüsünde Birinci Kongre'ye katıldığında Türkiye'de komünizm henüz Ekim Devrimi'nden etkilenmiş aydınlardan ve ufak tefek komünist gruplaşmalardan ibaretti. Rusya'da ise eski Türk savaş esirlerini "Türkiye Komünist Teşkilatı" adı altında örgütlemeye ve partileşmeye dönük hazırlık çalışmaları başlamıştı. Mustafa Suphi'nin parti kuruluş çalışmaları Sovyet hükümetinin eski Çarlık topraklarındaki Müslümanları Ekim Devrimi'ne bağlama mücadelesinin parçası olan ve bakanlık düzeyinde takip edilen, bizzat Suphi'nin de hizmet verdiği kurumsal yapıların çatısı altında sürüyordu. Nitekim komünist liderin Komintern Birinci Kongresi'ne "Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu Türkiye bölümü temsilcisi" olarak katıldığını görüyoruz. Bu kongrede yaptığı konuşmada Mustafa Suphi, Doğu'nun, Sovyet iktidarının ve dünya devriminin geleceği açısından önemi üzerinde durur.¹² Tam da bu konuda can alıcı tartışmaların yapıldığı İkinci Kongre'ye ise kendisi yerine Kayserili İsmail Hakkı'yı delege olarak göndermiştir. Kongre'nin Petrograd ve Moskova'da gerçekleştiği Temmuz günlerinde Bakü'de TKP'nin kuruluş kongresi için hazırlıklar sürmekte, Anadolu'ya ve İstanbul'a örgütlenme ve kuruluş kongresine katılım amacıyla militanlar yollanmaktaydı. Suphi büyük ihtimalle bu çalışmaları koordine etmek için Bakü'de kalmıştır. Ayrıca Doğu Halkları Kurultayı hazırlıkları çerçevesinde de Türkiye Komünist Teşkilatı ve Mustafa Suphi'nin çeşitli görevleri vardı.

Mustafa Suphi Doğu Halkları Kurultayı'nda divanda yer aldı. Kurultay'ın hemen ardından başlayan Parti kongresine ise Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi adına Komintern Doğu Şurası Sekreteri Stasova'nın yanı sıra, kongrenin Bakü'de düzenlenmesinde rolü olan Azerbaycan İnkılap Komitesi Reisi Neriman Nerimanov katıldılar. Kısacası TKP'nin kuruluş süreci Mustafa Suphi'nin faaliyete geçtiği andan itibaren bütünüyle Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in ve 1919'dan sonra Komintern yönetiminin himayesi ve desteği altında gerçekleşmiştir. Bu nedenle Ağustos 1922'de Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın düzenlediği kongrenin Komintern kayıtlarında TKP'nin birinci kongresi olarak geçmesi şaşırtıcı bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Çünkü bu olgu, Bakü'de Eylül 1920'de gerçekleşen kongrenin bir kuruluş kongresi olarak sayılmadığı, dahası o zaman kurulan par-

12 Mustafa Suphi Avrupa proletaryasının kurtuluşunun zengin Asya sömürgelerindeki devrimci isyanlara bağlı olduğu tezini ileri sürece kadar ileri gitmese de "Fransız-İngiliz kapitalizminin başı Avrupa'da olsa da, gövdesi verimli Asya topraklarındadır" diyerek Asya'dan Avrupa sermayesine akan muslukların kesilmesinin Avrupa'da büyük bir bunalımı tetikleyeceğini iddia eder. Herman Weber, a.g.e, s. 17.

tinin Komintern tarafından tescillenmediği anlamına geliyor olmalıdır. Bu sorunun hem TKP'nin kendi içindeki örgütsel süreksizlikten, hem de bölgede Komintern çalışmalarının sistem ve koordinasyon açısından eksikli biçimde sürmesinden kaynaklandığı öne sürülebilir.

Hatırlanacağı gibi Mustafa Suphilerin Türkiye'ye dönüş yolunda katledilmesinden sonra TKP adına Bakü'de kalan Harici Büro devreye girmiş, bu büro BMM hükümeti ve Rus Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti arasında Moskova Antlaşması'nın Mart 1921'de imzalanmasının ardından lağvedilmiş, Teşkilat Bürosu adı altında yeni bir büro kurulmuştu. Büro, çalışmalarını "Gürcistan Komünist Partisi içinde bir seksiyon haline gelmeye" karar verdiği 1921 sonbaharına kadar Batum'da sürdürdü. Bu karar Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki Moskova Antlaşması gereği Sovyet hükümetinin Sovyet cumhuriyetlerinde Türk komünistlerinin faaliyetlerini durdurma yönünde verdiği taahhülle yakından ilişkiliydi. Harici Büro'nun (sonra Teşkilat Bürosu) hem Şefik Hüsnü liderliğindeki İKG hem de Ankara'da THİF ile kurduğu ilişkilerle ilgili veriler, büronun otoritesini Komintern dolayımıyla kabul ettirdiğini göstermektedir. Büro Komintern'in gayri resmî Türkiye seksiyonu gibidir. Hatta büro üyelerinin, Türkiye'deki çalışmaları kontrol ve takip için Komintern bölge sorumluları gibi hareket ettikleri söylenebilir. Komintern'e detaylı raporlar yazmakta, İstanbul'a gönderilen kadrolarla İstanbul'daki çalışmalara müdahale etmektedirler. Aktif oldukları süre boyunca İstanbullu işçiler arasında belli bir örgütlülüğü ve işçileri harekete geçirme yeteneği olan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın içeriden fethedilmesi için çalışmışlar, İKG'yi de buna zorlamışlardır. Şefik Hüsnü Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'na (KEYK) gönderdiği Ekim 1921 tarihli raporda, Enternasyonal'in hangi teşkilatının İstanbul ve genel olarak Türkiye'deki komünist oluşumları yönetme yetkisine sahip olacağını sormaktadır. Batum'daki TKP Teşkilat Bürosu'nun "Türkiye'deki propagandayı yönetme işlerini almış görüldüğünü", ancak İstanbul ile Bakü ve Batum arasında iletişim sağlamanın olanaksız olduğunu belirtir. Bu nedenle merkezin İstanbul'a taşınmasını ve doğrudan Komintern'e bağlanmasını önerir. Yani Bakü kaynaklı Teşkilat Bürosu'nun, Komintern ile İstanbul örgütünün arasından çekilmesini talep eder.¹³ Nihayet TKP Teşkilat Bürosu adı altında Batum'da faaliyet yürüten grup Nisan 1922'de kendisini lağvetmeye karar verdiğinde, Komintern'le doğrudan ilişkiler bakımından İstanbul ve Ankara iki kez haline gelmiş gibidir.

1921 yılında Ankara hükümetinden darbe yiyen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) yeniden yasal bir zemine kavuşarak kongre sürecine girdiğinde, Komintern'in Ankara'ya gönderdiği görevliler sürece doğrudan müdahil olur. Hükümetle Sovyet

13 Erden Akbulut, Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) *Türkiye Komünist Partisine*, Cilt I, TÜSTAV, 2012, İstanbul, s. 113. Konunun İKG açısından can sıkıcı olduğu, Teşkilat Bürosu lağvedildikten sonra Ali Cevdet'in Kasım 1921'de KEYK'e gönderdiği raporda geçen ifadelerden anlaşılıyor: "Dünya ile Türkiye proletaryası arasında bir duvar gibi duran, Türkiye proletaryası ile doğrudan bağlantı kurulmasına ve ortak çalışma yapılmasına imkân vermeyen hayalci Bakü teşkilatını bertaraf eden Komünist Enternasyonal'e Türkiye proletaryası içten şükran borçludur." a.g.e, s. 129.

elçiliğini karşı karşıya getiren ve sonunda illegal olarak Ağustos 1922'de toplanabilen THİF'in birinci kongresi, TKP'nin kuruluş kongresi olarak kayıtlara geçirilir. Ocak 1922'nin son günlerinden itibaren Ankara'da tam yetkili temsilci olarak bulunan ve Ankara hükümeti ile yakın ilişkiler geliştirmiş olan Semyon Aralov, Dışişleri Komiserliği'ne ve Komintern'e gönderdiği raporlarda, resmîyetle elçilik çalışanı olan, ancak Komintern görevlisi olarak Ankara'da bulunan Golman'dan¹⁴ yakınmaktadır. Aralov, Golman'ı, birer komünist olarak vasıflarına hayli şüpheyile yaklaştığı THİF kadrolarını devamını getiremeyecekleri bir yola sokmak, KEYK nezdinde karşılığı olmayan bir beklenti yaratmakla itham etmekte, bu maceracılığın Ankara-Moskova ilişkilerinde ağır hasar yarattığını eklemektedir.¹⁵ Kongrenin hemen ardından THİF bir kez daha kapatılır ve kadroları kovuşturmaya uğrar. Sonuçta TKP'nin Komintern'le ilişkilerinin örgütsel ayağını düzenli bir çizgi halinde takip edemiyor oluşumuzun nedeni, Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundaki dağınıklık ve süreksizlik kadar yerel faaliyetlerde Sovyet diplomasisi ile yaşanan çatışmaların gölgesinde Komintern'in kadroları ve işleyişiyle ilgili sıkıntılardır.

1922 sonu itibarıyla Komintern'in mevcut dağınıklığı gidermek için hamle yaptığını görüyoruz. İstanbul Komünist Grubu, Marksist formasyon ve sınıf içinde örgütlenme denemeleri bakımından Türkiye'deki komünist harekete liderlik edebilecek tek kuvvet olarak rüştünü ispat etmiş gözükmektedir. Artık işleri Kafkasya'dan idare etmeye çalışan bir kadro toplamı da yoktur. Bu yıl içinde KEYK tarafından İKG'den "geçen zaman içinde büyük bir gelişim gösteren THİF'le" ilişkiye geçmesi istenecektir. 1922 sonbaharında Türkiye'de birer komünist merkez olarak İstanbul Komünist Grubu dışında Ankara ve çevresinde THİF'in örgütlülüğü, Beynelmîlî İşçiler İttihadı (Bİİ), sabık TKP Teşkilat Bürosu'nun İstanbul'a gönderdiği kadrolar¹⁶

14 Mihail Borisoviç Golman 1896'da Ukrayna'nın Kobelyakiy kentinde doğdu. Şubat Devrimi'nde daha önceleri SR'lerden kopan radikal bir grup olan Sosyalist-Devrimci-Maksimalistler Birliği'ne katıldı. 1918'de RKP(B) üyesi oldu. Askeri sorumluluklardan devrim mahkemesi başkanlığına, proleter üniversitesi rektörlüğüne kadar çok çeşitli pozisyonlarda bulundu. 1921-1922 yıllarında Komintern'in Türkiye temsilciliğini yürüttü. Sınır dışı edilmesinin ardından iktisatçı olarak Planlama Komisyonunda, daha sonra üniversitede görev aldı. 1931'de tutuklandı, hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldı.

15 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası*, TÜSTAV, 2007, İstanbul, s. 449-456.

16 Bunların yanı sıra İstanbul'da sınırlı da olsa örgütlülüğü bulunan Hınçak partisinin de birleşmeye dahil edilmesi Komintern'de konuşulmuştur. Ancak bu konuda Şefik Hüsnü şu bilgiyi vermektedir: "Bir bölüm mensupları Grubumuzun çalışmalarına da katılan ve bizimle birleşecek olan 'HINÇAK'ın sol kanadı, tümüyle ortadan kayboldu. Bu Ermeni yoldaşlar, 'YERGUIR [ÜLKE]' gazetesini yayınlıyorlardı; bildiğimiz kadarıyla, bu gazetenin matbaası satıldı ve gazete artık çıkmıyor. Şimdiye kadar bu arkadaşların izine rastlayamadık... Türkiye'de tanınan tüm gruplar arasında, emekçi yığınlar üzerinde hissedilir bir etki yaratan ve hükümete karşı en uygun politikayı izleyen sadece İKG'dir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hınçak mensupları ortalarında yok, Bİİ üyeleri parmakla sayılır halde. Bu koşullarda, oluşturulduğu haliyle Teşkilât Bürosu, mevcut güçleri kesinlikle yansıtmıyor. İKG'yi diğer teşkilâtların her birinden bir temsilcisiyle birleşerek Komintern delegesinin gözetimi altında parti kongresini hazırlamakla görevlendirmek çok daha akla uygun olurdu." Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu*'ndan... Cilt I, s. 285.

vardır. Daha önce Balkan Komünist Federasyonu'nda¹⁷ alınan tüm kolları birleşmiş bir Türkiye Komünist Partisi kurmak üzere yeniden bir Teşkilat Bürosu oluşturulması kararı, Kasım 1922'de Komintern IV. Dünya Kongresi'nde onaylanmış, büronun temel görevi söz konusu grupları birleştirip kongreye götürmek olarak tayin edilmişti.

Böylece 1925'te düzenlenecek olan Akaretler Kongresi'ne giden süreç başladı. Büronun sekreterliği Dr. Şefik Hüsnü'ye verilmişti. Bu karar Komintern'in İKG'yi Türkiye seksiyonu olarak tanıdığını gösteriyor, TKP'nin önderliği konusundaki belirsizliği nihayet ortadan kaldırıyordu. Büroda Şefik Hüsnü'den başka THİF kökenli, partinin kapatılmasından itibaren Moskova'da ikamet etmeye başlayan Hacıoğlu Salih ve Bİİ'den Vanlı Kâzım (Kip) ile Komintern temsilcisi Şarki¹⁸ yer alacaktı.

4.2.3. Komintern kararları ve Türkiye siyaseti

İstanbul Komünist Grubu, kadrolarının formasyonu ve grubun gelişim süreci itibarıyla Bakü ve Ankara örgütlerinden farklılıklar taşısa da bir bütün olarak komünist hareketin bir ayağının Ekim Devrimi'ne, diğerinin Milli Mücadele'ye bastığını söylemek yanlış olmaz. Bu açıdan Sovyet Doğu politikası, genel hatlarıyla Türkiyeli komünistlerin içselleştirdikleri bir politika oldu. Mustafa Suphi, Ekim Devrimi'nin en kritik günlerinde Sovyet iktidarının kendi doğusuna genişleme mücadelesi içinde yoğrulmuş bir kadroydu. Rusya'da komünist partiyi örgütlenme çalışmalarının ayrılmaz parçası, Türkiye'ye dönüş planıydı. Ankara grubu Milli Mücadele'nin göbeğinde hükümetin emperyalizme karşı mücadelesini desteklediğini her fırsatta yineledi. Şefik Hüsnü Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda stratejik olarak İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeyi doğru bulmasa da ve bu nedenle 1921'de Ankara'ya geçecek olan bir dizi yoldaşıyla ters düşse de, ulusal kurtuluş savaşını destekledi.

17 Federasyon 1920'de Lenin'in talimatıyla Balkanlardaki tüm komünist partilerin dahil olduğu bir yapı olarak kuruldu. Federasyon'da yalnızca Romanyalı komünistler yer almadılar. Vassilis K. Vouskas, Bülent Gökay, "Lenin's 'Eastern Policy' and Communism in Turkey and Greece, 1918-1923", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22 (2), 2020, s. 218. Mayıs 1922'de İKG Merkez İcra Komitesi, KEYK görüşü doğrultusunda Balkan Komünist Federasyonu'na üyelik için başvuru kararı aldı. Kasım 1922'de başlayan Komintern Dördüncü Dünya Kongresi'nden önce İKG'nin Federasyon'a üyeliği gerçekleşmiş ve bundan sonra TKP'yi oluşturan kolların birleşerek Türkiye birleşik Komünist Partisi'ni oluşturması öncelikle Federasyon'da karar altına alınmıştır. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan...* Cilt I, s. 175.

18 Şarki olarak da bilinen Sibgat Sadıkoğlu Gafurov, 1888'de Saratov'da fakir bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. 16 yaşından itibaren, 11 yılı petrol sektöründe olmak üzere 13 yıl boyunca sanayi işçisi olarak çalıştı. 1907'de Bolşeviklere katıldı. Şubat Devrimi sırasında Simbirsk İşçi Asker Sovyeti ve kiliydi. Ekim Devrimi'nden sonra Bölge Komitesi'nin talimatıyla Ulusal Azınlıklar Dairesi ve Tatar Komünistleri Bürosu'nu oluşturdu ve başkanlığını üstlendi. Karşıdevrimci Çekoslovak güçlerinin saldırısı sırasında askeri-siyasi komiserdi. Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarım Halk Komiseri ve Sosyal Güvenlik Halk Komiseri olarak görev yaptı. Daha sonra Komintern Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonu'nda çalıştı, Ekim 1922'den Aralık 1923'e kadar Komintern'in Türkiye temsilciliğini yürüttü. Komintern'in 1922 Kasım-Aralık aylarında toplanan IV. Kongresi'nde farklı komünist grupları birleştirmek üzere kurulan Teşkilat Bürosu'na üç gruptan birer temsilciye ek olarak Gafurov da dördüncü kişi olarak alındı. 1937'de tutuklandı ve 1938'de Kazan'da kurşuna dizildi. İtbarı 1956'da iade edildi.

Diğer yandan savaş yılları boyunca komünist grupların hiçbirinde, Anadolu'daki mücadelenin önderliğinin sınıfsal karakteri ve nasıl bir ittifak sistemi ile hareket ettiği konusunda bir kafa karışıklığı göze çarpmamaktadır. Aksine, İttihat ve Terakki'nin yönetici paşaları ile Ankara'daki iktidar arasındaki sınıfsal ve politik sürekliliğe işaret edilmekte, Paşaların emperyalistlerle anlaşma ihtimaline metinlerde ve konuşmalarda yer verilmekte, bir yön değişikliği ile emperyalistlerle uzlaşmaya gidilmesi durumunda Türkiyeli emekçilerin, mücadele bayrağını onların elinden alacağı inancı dile getirilmektedir.

1921 yazında Haziran ve Temmuz aylarında toplanan Komintern'in III. Dünya Kongresi'ne Bakü-TKP'den Salih Zeki, Süleyman Nuri ve Hüseyin Hüsnü katılmıştı.¹⁹ Süleyman Nuri kongrede Doğu sorunu başlığı tartışılırken Anadolu'daki işçi hareketi ve milli hareket hakkında bir konuşma yapar. Anadolu işçi ve köylülerinin paşaları Antant'a karşı mücadeleyi sürdürdükleri sürece destekleyeceklerini, çünkü emperyalizmin ezilmesinin dünya devriminin başlangıcı olacağını, paşalar anlaşma yaparsa onları devirip yollarına devam edeceklerini anlatır. Milli hareket Türkiye'ye özgürlük yolunu açmakla birlikte, bir yandan da komünistleri eziyordu. Süleyman Nuri bu konuşmada, Mustafa Kemal'in provokasyon amaçlı bir resmi TKP kurmuş olmasını da hatırlatıyordu.

Kongre'ye Şefik Hüsnü'nün İstanbul Komünist Grubu katılamadı. Şefik Hüsnü Mayıs sonunda kongrede paylaşılacak üzere bir rapor göndermişti. Bu raporda Anadolu'daki milli harekete ilişkin Süleyman Nuri'nin ifadelerinden daha keskin ifadelerle rastlanmaktadır. Şefik Hüsnü raporunda kongreye delege gönderememelerinin nedenini Milli Mücadele'nin doğrudan içinde bulunmak gerektiğini düşünen bazı yoldaşların Anadolu'ya geçmiş olması ve örgütün zayıflamasıyla açıklıyordu. Baydur imzasıyla gönderilen raporda Ankara'daki Kemalist liderliğin burjuva karakterinden, Sovyet Rusya'yı İngiltere'ye karşı kullanmasından, komünizme tiksintiyle bakmasından ve köylülük üzerindeki sınıfsal tahakkümü ortadan kaldırmak konusunda hiçbir niyet taşımadığından söz ediliyordu. Şefik Hüsnü, Mustafa Suphilerin katliamını özetleyerek KEYK'ten olayla ilgili soruşturma yürütmesini ve suçluların açığa çıkarılıp protesto edilmesini de talep etmekteydi.²⁰

Harici Büro'nun devamı olan Teşkilat Bürosu'nun da ortadan kalkmasıyla 1922 yılının önemli bölümünde Orta ve Yakındoğu Şubesi'nin Ankara merkezli çalışmasının Komintern'in Türkiye ile ilgili odak noktası haline geldiğini görüyoruz. Sahadaki Komintern yetkililerinin KEYK'e, canlanan THİF'le ilgili son derece olumlu raporlar göndermiş olmasında bunun büyük payı vardır. Anadolu'da yaygın bir örgütlenmenin dışında, Ortadoğu'daki eski Osmanlı topraklarında Türkiye merkezli

19 Kongrenin ardından daha sonra Ankara'da hem elçilik çalışanı olarak hem de THİF içinde yer alacak Hüseyin Hüsnü'nün delegeliğinin iptali için Süleyman Nuri tarafından Komintern'e başvuruda bulunulduğunu görüyoruz. Bu kişinin Komintern yetkilisi Pavloviç'le birlikte partinin çalışmalarına zarar verdiği bildirilmektedir. Ancak daha sonra sorunlar halledilmiş olacak ki, Hüseyin Hüsnü, Ahmet Cevat Emre ile birlikte Teşkilat Bürosu'na dahil edilir. a.g.e, s. 98.

20 a.g.e, s. 104-107.

bir antiemperyalist mücadele örgütlenebileceği varsayımıyla hareket edildiği, bu-
radaki Komintern çalışmalarının da bir süre Ankara'dan idare edildiği anlaşıyor.
Hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan “Yakındoğu Kurultayı” düzenleme çalışmaları
da Ankara'dan yürütülüyordu.

Sahadan giden raporlar, Komintern yönetiminde, Anadolu'daki aydınların ve
emekçilerin “dar bir kadro partisi”nde değil, onları halkçı bir program etrafında
birleştirecek bir işçi, köylü partisinde örgütlenebilecekleri fikrini doğurmuştu. Bu
parti, örgütlediği kesimleri Ankara hükümeti Sovyet dostluğundan vazgeçerse onu
baskı altına almak için kullanacak, burjuva devrimini radikalleştirecek reformlar
için mücadele edecek, uygun koşullar doğduğunda iktidara yürüyecekti... Ancak
Ankara hükümetinin THİF'in çıkışına verdiği sert yanıt, partinin sınıfla ve aydınlarla
bağlarını kopararak varsayıldığı gibi kitlesel bir parti için zeminin olmadığını ortaya
çıkardı.

Bu sürecin sonunda İKG Komintern'in Türkiye'deki muhatabı ve komünist grupla-
rın birleştirilmesi sürecine liderlik edecek unsur olarak öne çıkacaktır. Dünya ölçeğinde
devrimci krizin hızının kesildiğinin saptandığı, Türkiye özelinde Sovyetlerin ülkenin
yeni yöneticilerini emperyalist güçlerle işbirliğinden uzak tutma önceliğiyle hareket et-
tiği bir dönemde Şefik Hüsnü ve yoldaşlarının Anadolu'ya bakışı ve Milli Mücadele'nin
burjuva liderleriyle ilişkisi Komintern'in temel meselelerinden biri olacaktır.

İKG'nin bu konuya yaklaşımını Komintern'le ilişkilerde rol üstlenen Ali Cevdet'in
Fahri imzasıyla yazdığı rapordan izleyebiliyoruz. Bu raporda, Doğu'da bir devrim
gerçekleşmesi için uluslararası kapitalizmin yıkılması gerektiği iddia edilmekte;
“Doğu'daki antiemperyalist hareketler Batı'daki devrime ve dünya devrimine hizmet
ettiği oranda kendi kurtuluşunu da hızlandıracaktır” denmektedir. Bu antiemperyalist
hareketlerin uzun süre yalnızca ulusal karakter taşıyabileceği de belirtilerek, İKG'nin
bu hareketleri desteklemeyi kendine görev saydığı ifade edilir. İKG'nin zaferin ardın-
dan 1922 sonbahar aylarında kurtuluşu sevinçle karşılayan, Ankara hükümeti lehine
ve saltanat aleyhine ifadelere yer veren bildiriler dağıttığı görülür. Zafer kutlanırken
hükümetin hızla bazı toplumcu reformları hayata geçirmesi de istenmektedir.²¹ Bu
reformlar arasında sendikal özgürlüklerin tanınması ve yabancı sermaye işgaline karşı
sanayi ve dış ticarete devletçi bir yapının inşası vardır.

İKG'nin bu yaklaşımı ile Komintern yönetiminin konuyla ilgili görüş ve önerileri
arasında temel bir ayrılık görülmemekle beraber Komintern'in bu dönemde TKP'den
beklentisinin daha proaktif bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. KEYK imzalı Ocak
1922 tarihli “Komintern Yönetiminin Türkiye'de Çalışma Tezleri” başlıklı raporda
Fransa ile Ankara hükümetinin girdiği anlaşma türünden zikzakların toptan bir
teslimiyete dönüşmemesi, hükümetin Sovyet Rusya ile ilişkilerini pekiştirmesi için
TKP'nin güçlenmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Bu raporun yazıldığı sıralarda KEYK, Üçüncü Dünya Kongresi'nde Lenin'in
formüle ettiği “Birleşik İşçi Cephesi”nin Komintern'in tüm ülke seksiyonlarında

21 a.g.e, s. 132, 133.

hayata geçirilmesi için hazırlık yapmaktaydı. Ocak 1922'ye ait Komintern raporu-
nun temelde bu açılımın izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Kasım'da toplanacak olan
Komintern Dördüncü Dünya Kongresi'nden itibaren resmi politika haline gelen
"birleşik cephe", daha önce değindiğimiz gibi işçilerin tabandaki birliğini sağlamak
için kimi taktik işbirlikleri öngörüyordu.

Ancak Türkiye söz konusu olduğunda tabanda birleşmeyi bekleyen bir işçi sını-
fının varlığından söz etmek oldukça güçlü. Raporda varsayıldığı gibi komünistler
dışında Sovyetlere yakın duran dişe dokunur bir siyasi grubun varlığından söz et-
mek de mümkün değildi. Kemalistler ülkede bağımsızlıkçı burjuvazi adına en ileri
akımı teşkil ediyordu. O nedenle "birleşik cephe" taktiği, Türkiye'ye uyarlanmaya
çalışılması halinde, ancak Kemalistlerle işbirliği anlamına gelebilirdi. Lakin bu da
Komintern'in getirdiği standartlarla temin etmeye çalıştığı "komünist partilerin ba-
ğımsızlığı" ilkesini ortadan kaldırırdı.

İzleyen bölümlerde yeniden ve daha yakından bakacağımız gibi, Komintern poli-
tikalarının Türkiye'ye nasıl tercüme edileceğine ilişkin soru 1922'de Milli Mücadele
döneminin kapanması ve Ankara'da yeni iktidarın iç ve dış politikada sınıfsal ka-
rakterine bütünüyle uygun bir yönelime girmesi ile birlikte TKP nezdinde ciddi
bir krize dönüşmüştür. Üstelik bu kriz ülkedeki en ileri burjuva akımı temsil eden
Kemalistlerin komünistlere yönelik yoğun baskısı altında, siyasi etki ve kadro kaybı
eşliğinde yaşanıyordu. Bir yandan kapitalist sömürüyü derinleştiren süreçlerin önü-
nü açarken eşzamanlı olarak eski düzenin kalıntılarını yok eden reformları hayata
geçiren burjuva iktidar karşısında TKP nasıl konumlanacaktı ve örgütlemeye çalış-
tığı emekçilere ve aydınlara yönelik sözü ne olacaktı?

Türkiye delegasyonu olarak İKG'den Sadrettin Celal ve Sakallı Celal'in, THİF'den
de Genel Sekreter Salih Hacıoğlu'nun katıldıkları Komintern Dördüncü Dünya
Kongresi'nde (Kasım 1922) Sadrettin Celal'in çıkışı ve Radek'in Türk delegasyonuna
yönelik sözleri sıkışmanın ilk işaretlerini vermektedir. Sadrettin Celal TKP'nin
kurulduğu andan itibaren emperyalizmle mücadelede hükümeti sonuna kadar
desteklediğini, bir yandan da işçi ve köylüler için demokratik reformlar talep
etmekten geri durmadığını anlatır. Doğu ülkelerinde komünistlerin milli kurtuluş
hareketlerini her yoldan desteklemek ve bütün güçleri emperyalizme karşı birleşik
cephede buluşturmak göreviyle karşı karşıya olduklarını ifade eder. Sadrettin Celal'e
göre Türkiye'de hükümet, komünistler tarafından hiçbir zaman doğrudan tehdit
edilmediği halde ve komünistlerin ulusal kurtuluşa ihanet etmeyeceğinin verdiği
rahatlıkla, onları ezmek için elinden geleni yapmıştı. Sovyetlere şirin görünmek için
savaş boyunca kendi savunduğu reformları talep etmek, hükümet için bir suç haline
gelmişti. Radek ise uğradıkları tüm baskıya rağmen, uluslararası devrim açısından
son derece önemli olan Türkiye'nin bağımsızlığının henüz gerçekleşmediği bir
konjonktürde, hâlâ "Türkiye'nin öteki devrimcileriyle" birlikte yürünecek bir yol
olduğunu hatırlatacaktı.²²

İKG'nin bu "anti-Kemalist çıkışı", Komintern'de bir sol sapma endişesi yaratmış olmalıdır. Diğer raporlar da bunu pekiştirmiş olabilir. Nitekim 4 Ekim 1922 tarihli O. Masdar (Şefik Hüsnü) imzalı raporda şu ifadeler yer alır:

*"Bizi milliyetçilerden ayıran uçurumun üzerinde daha dün durmak zorundayken, onların muzaffer oldukları bugün bu uçurum daha da büyümüştür. Ve İtilaf devletleriyle bir barış anlaşması imzalar imzalamaz, İKG'ye bunların politikasına karşı var gücüyle mücadele etmek görevi düşecektir."*²³

Şefik Hüsnü 6 Kasım 1922 tarihli bir diğer raporunda, saltanatın ilgasının hemen öncesinde saltanat yanlılarının inşa aşamasında olan yeni rejime nasıl cephe aldığını anlatır. İKG'nin bu gruplara karşı sonuna kadar milliyetçileri destekleyeceğini belirtir. Ancak bir kez yeni rejim ortaya çıktıktan sonra İKG kendisini bütünüyle komünizm davasına verecek, tüm gücüyle "milli ve uluslararası kapitalizme karşı" mücadele edecektir.²⁴

İKG, Komintern'e yeni cumhuriyeti gericiliğe karşı savunacağını, ancak sınıf mücadelesinden vazgeçmeyeceğini beyan etmektedir. Bu tutum Komintern kararlarına bire bir uygun olmamakla birlikte aralarında bir karşıtlıktan da söz edilemez. Nitekim KEYK'ten bu raporlara gelen yanıtta temel bir itiraz olmadığı anlaşılmaktadır. KEYK Prezidyumu'ndan gelen mektuba verilen 22 Ocak 1923 tarihli yanıtta, TKP'nin değişik sorunlar hakkında benimsediği taktiğin Yürütme'nin bakış açısıyla çakışmasından duyulan memnuniyet ifade ediliyor; *"Biz de kendi açımızdan mektupta milliyetçi hükümet hakkında aldığımız tutumun ve yaptığımız girişimlerin ufak tefek nüanslarla Yürütme'nin bizden istediğiyle uyumlu olmasından benzer bir memnuniyet duyduk"* deniliyordu.²⁵

1923 yılı başında durum böyledir ve Komintern Türkiye'de komünistlerin örgütlenmesi başlığında İstanbul merkezli bir yaklaşımı benimsemiştir. 1924 yazındaki Komintern Beşinci Dünya Kongresi'nde TKP eleştirilere muhatap olacaktır.

Komintern Doğu Seksiyonu'ndan 1923 yılında Şubat ve Mayıs ayları arasında bir tarihte gelmiş olduğunu düşündüren bir talimatnamede, TKP'den ne beklendiği daha açık biçimde bildirilmektedir. Talimatnameye göre, iktidardaki "Birinci Grup" milli kurtuluş hareketi içindeki en radikal gruptur ve ulusal sanayi yaratmaya çalışan ticaret burjuvazisinin iradesini temsil etmektedir. TKP bu koşullarda Mustafa Kemal partisini alaşağı etme görevini üstlenemez. TKP'nin görevi, yerli burjuvaziyi Batı emperyalizmi ve feodal kalıntılara karşı mücadelesinde desteklemek ve onu daha da ileri çekmektir. Bunu iktidar partisi üzerinde örgütlü bir baskı yaratarak başaracaktır ve hükümete karşı muhalefeti bununla sınırlı olmalıdır. İkinci görevi sınıf

23 a.g.e, s. 215.

24 a.g.e, s. 228.

25 a.g.e, s. 282.

içindeki örgütlü gücünü artırmak, proletarya üzerindeki düzen vesayetini ortadan kaldırmak ve sınıfa komünizm propagandası yapmaktır.

TKP'nin Kemalistleri alaşağı etmeye yönelik çalışması ya da ivedi bir devrim beklentisiyle hareket etmesi zaten söz konusu değildi. Ancak TKP burjuvazinin kendi devrimini ilerletmek konusundaki tutukluğundan mümkün olan en fazla şekilde yararlanarak kendine alan açmaya çalışıyordu. Komintern ise komünistlere, iktidara yönelik muhalefetin dozajını düşürüp "kendi işinize bakın" demektedir. Buradan elbette "iktidarla organik bir işbirliği yapın" mesajı çıkmıyordu. TKP, cumhuriyeti sahiplenerek güç biriktirmenin yolunu bulmalıydı.

1923'ün ikinci yarısı, 1 Mayıs sonrası yaşanan devlet baskısı nedeniyle TKP için sancılı geçer. İstanbul'daki Komintern temsilcisi Şarki, Mayıs ayında Kemalist hükümetin baskıları nedeniyle kentten ayrılmış, bundan sonra Komintern'le 4-5 ay boyunca düzenli iletişim söz konusu olamamıştır. Bunun belirtildiği Kasım 1923 tarihli raporda, arada geçen zamanda partiye yönelik baskının yanı sıra, Kemalistlerin iç ve dış politikasındaki sorunlar nedeniyle de zor bir dönem yaşandığı belirtilmektedir. Kemalist iktidar Lozan sürecinde İngiltere ile sorunlarını çözmek için hamle yapmış, bu arada Sovyetlerle arasına mesafe koymuş, Türkiye'deki Sovyet misyonunu izole etmiştir. Bununla eşzamanlı olarak komünistler üzerindeki baskı bir kez daha artmıştır. TKP, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından yapılan anayasal düzenleme ile erkler ayrılığı ilkesinin getirilmesi, meclisin yürütme gücünün elinden alınması ve güçlü bir devlet başkanı yaratılmasına karşı çıkar. Öte yandan cumhuriyetin ilanına dönük saldırılarda Kemalistlerin köşeye sıkışması durumunda onların yanında durur. Tüm zorluklara rağmen Komintern'in önerdiği iktidardaki Kemalistleri ülkedeki gerici güçlere karşı destekleme, Sovyet dostluğunun propagandasını yapma ve Batı'yla yakınlaşmanın ülke için bir felaket anlamına geleceği yönünde uyarıda bulunma, TKP'nin bu dönemki politikasının ana unsurlarıdır.

Ülkede reformların derinleşmesiyle birlikte siyasi kutuplaşmanın ve iktidara karşı gerici muhalefetin hız kazanması, TKP'nin konum almasını zorlaştırmaktadır. Kemalistlerin kararlı biçimde sürdürdüğü cumhuriyet reformlarının Türkiye işçi sınıfının eşitlik ve özgürlük mücadelesi bakımından değeri ortadadır ve savunulması gerekmektedir. Hükümet bir yandan gerici muhalefetle mücadelesini sürdürmekte, diğer yandan komünistlere göz açtırmamaktadır. Gücü hayli sınırlı olan komünist hareketin eleştiri çizgisini nereden çekeceği, devrimci burjuvaziyi radikalleşme yönünde nasıl zorlayabileceği bir muammadır. Cumhuriyeti tüm olanaklarla savunma ihtiyacı, verili güç dengeleri içinde komünistler için bir çıkışsızlık yaratmıştır. Bu noktada burjuvazinin kendi içindeki mücadeleye dönük tahliller kendini gösterir. Ekonomik liberalizme ve saltanatı restore etme çabalarına karşı mevcut rejimin "devlet kapitalizmiyle güçlenmesi" yönünde öneriler ortaya atılır.²⁶

26 Şefik Hüsnü'nün 3 Mart 1924'te Komintern Doğu Seksiyonu'na gönderdiği raporda bu görüşler açıkça belirtilmiştir. Erden Akbulut, Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan... Cilt II, s. 28-33.

İKG'nin (ve Teşkilat Bürosu'nun oluşturulmasıyla TKP'nin) yayın organı *Aydınlık*'a yönelik legal Marksizm suçlamaları da buradan temellenecektir. Bu yönde ilk yazılı eleştiri Şubat 1924 tarihli bir Komintern içi yazışmada geçmektedir. Doğu Seksiyonu'ndan Brike,²⁷ İstanbul'daki Komintern görevlisi Mirniy'e²⁸ hitaben Türkiyeli komünistlerin burjuvazinin radikal kanadı olma yoluna girme tehlikesi içinde olduğunu öne sürmekte ve ince bir çizgi tarif etmektedir: Şefik Hüsnü ve yoldaşları kazanımları korumak adına burjuvazinin iktidardaki kanadına düzen içi öneriler getirmeye başlamışlardır. Oysa iktidarın toprak sorunu gibi halkın acil ihtiyaçlarına yönelik adım atmak konusundaki tereddütlerini deşifre etmek ve ancak bu tereddütlerden kurtulması durumunda muhalefete karşı ayakta kalabileceğini anlatmak gerekmektedir. Politik olarak burjuva radikalizmine çıkacağı iddia edilen yolun örgütsel çalışma içindeki karşılığı ise aydın pasifizmidir. Mektupta, kitleler içinde çalışmak yerine eğitimli küçük burjuvazi içinde aydın hücreleri kurmaya dönük bir sapmanın da parti saflarında kendisini gösterdiği Brike tarafından iddia edilmektedir.²⁹

İşin tuhaf yanı bu mektuptan bir buçuk ay kadar sonra Komintern'den gelen bir talimatnamede gemi azıya almış gericiliğe karşı TKP'nin küçük burjuvaların partisi olan Halk Partisi ile "birleşik cephe siyaseti" gereği işbirliği yapması istenmektedir. Anlaşılan taktik konusunda gelgitler yaşayan yalnızca TKP değildir.³⁰

Bundan sonraki yazışmalarda partideki sağ sapmanın giderilmesi için Şevket Süreyya örneğinde olduğu gibi Moskova'da öğrenim gören parti işçilerinin İstanbul'a getirilerek yönetici kadroya dahil olmasının önemine işaret edilecektir. Şefik Hüsnü getirilen eleştirilerin yayınlardan yapılan kötü niyetli çevirilerden kaynaklandığını, partinin Komintern'den gelen talimatlar doğrultusunda hareket etme konusunda sarsılmaz bir irade ile hareket ettiğini cevabi mektubunda ortaya koyar.

Bu tartışmanın 1924'ün Haziran-Temmuz aylarında düzenlenen Komintern Beşinci Dünya Kongresi'ne taşındığını görüyoruz. TKP'ye yönelik eleştiride kongredeki genel siyasi havanın etkisi vardı. 1921-22 döneminde uygulanan birleşik cephe politikalarının Avrupa'da komünist partilerin bağımsızlığını tehlikeye atan sonuçlar doğurduğu saptanıyordu. Beşinci Kongre, 21 koşulun ve komünist partilerin bolşevizasyonunun bir kez daha önem kazandığı bir kongre olmuş, partilerde görülen sapmaların tasfiye edildiği bir sürecin önü açılmıştı.

27 1898'de Moldova'nın başkenti Kişinev'de doğan Semyon Karloviç Brike, 1918'de RKP(B) üyesi oldu. 1921'de Ukrayna Komünist Partisi (Bolşevik) Odesa Bölge Komitesi'nde ajitasyon-propaganda büro başkanıydı. Komintern'de Doğu propaganda bürosu başkanlığı ve Doğu Seksiyonu başkan vekilliği yaptı. Daha sonra parti görevlerine geri döndü. Parti "denetim komisyonu" üyesiyken 1937'de tutuklandı ve idam edildi. Brike de 1956'da itibarı iade edilenler arasında yer aldı.

28 1896'da doğan ve 1918'den itibaren RKP(B) üyesi olan Semyon Maksimoviç Mirniy, 1921-23 yıllarında Kızıl Ordu Askeri Akademisi'nde eğitim gördü. 1923-26 arasında diplomat olarak Türkiye'de bulundu. Aynı zamanda askeri istihbarat servisinde çalışan Mirniy; Norveç, Macaristan (elçilik birinci sekreteri) ve İsveç'te (elçilik danışmanı) diplomatik görevler yürüttükten sonra 1955'te Lenin Devlet Kütüphanesi'nin baş kütüphanecisi oldu. 1973'te Moskova'da öldü.

29 a.g.e, s. 25-26.

30 a.g.e, s. 35.

Şefik Hüsnü, örgütün ihtiyaçları ve polis takibi nedeniyle İstanbul'da kalma zorunluluğunu gerekçe göstererek kongreye gitmedi. Kongreye Faruk Asri (Vanlı Kâzım) ve Halim (Hasan Âli Ediz) tam oy hakkıyla, Ahmet Cevat istişari oy hakkıyla katılmıştır. Şefik Hüsnü bizzat katılamasa da kongreye daha sonra Akaretler Kongresi'nin temelini oluşturacak olan kapsamlı belgeler sundu.

"Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Durumu" başlıklı raporda Türkiye'de kapitalizmin gelişimi, sermaye birikimi ve işçi sınıfının durumu ve hakları üzerine yapılan değerlendirmelerden sonra Türkiye burjuvazisinin tüm toplumsal görevlerini yerine getirdiği, artık proletaryaya karşı mücadele ve yabancı sermayeyle uzlaşma evresine geldiği belirtiliyordu. İlerici ve devrimci rolünü tamamlamış olan burjuvazinin, komünistler tarafından işçi sınıfının önünde maskesinin düşürülmesi gerekmektedir. Artık toplumsal ilerlemeyi sağlayacak ve Sovyetlerle kapsamlı bir işbirliğine gidecek olan, proletaryadan başkası olamazdı.

Kongre sırasında partiyi hedef alan "sağ sapma" eleştirisi, kongreye Ukrayna delegesi olarak katılan KEYK üyesi Manuilski tarafından tüm açıklığı ile ortaya konmuştur. Manuilski "Milli ve Sömürge Sorunu" oturumunda yaptığı konuşmada II. Kongre kararlarına rağmen ulusal soruna yaklaşımda hatalar yapıldığını belirtip *Aydınlık*'ı örnek gösterir. *Aydınlık*'ta burjuvazi ve proletarya arasında bir sınıf işbirliğinin savunulduğunu, bu işbirliği ile yabancı sermaye tahakkümüne karşı milli kapitalizmin çözüm olarak ortaya konduğunu, üretici güçlerin gelişmesi ile sermayenin gelişmesinin birbirine karıştırıldığını; bu yaklaşımın temelinin II. Enternasyonal'in sosyal-şovenizmi olduğunu iddia etmektedir.³¹ Faruk, Manuilski'nin eleştirilerine cevap verdiği konuşmada partide belli kesimlerde kafa karışıklığı olduğunu kabul eder. Bunun nedeni komünistlerin karmaşık bir sınıflar mücadelesi tablosu ile karşı karşıya kalmış olmalarıdır:

*"Partide hiç kimse milli burjuvaziye emekçileri ezme konusunda başına buyruk bırakma niyetinde değildir. Sadece ictimai kuvvetlerin karşılıklı bağımlılığı yabancı emperyalist kapitalizmle her türlü uzlaşmaya gitmeye hazır, çok hızlı ve oldukça güçlü biçimde oluşmuş oportünist ve gerici bir muhalefet nedeniyle sınıf mücadelesi pratiğini son derece karmaşık hale getiriyor... Savaş vergileri ve yasaklayıcı kanunlarla ezilen emekçi kitleler muhalefetin manevralarıyla kolayca etkilenebiliyor."*³²

Vanlı Kâzım'a göre bu koşullarda Kemalistlerin mecburen yöneldiği devletçilik bazı partililerde kafa karışıklığına yol açsa da, bu politikanın anlamı, Anadolu orta burjuvazisinin başka türlü kendisini yutacak olan yabancı sermayeden görece bağımsız biçimde güçlenebilme kaygısıdır. TKP, Kemalistlerin sınırlarını görmekte, yine de onları o sınırları aşmaya zorlamaktadır. Bu, ulusal değil sınıfsal amaçlarla, proleter bir görev olarak geliştirilen bir politikadır.

31 a.g.e, s. 66.

32 a.g.e, s. 70.

Şefik Hüsnü de kongrenin ardından *Aydınlık*'ta 28 Ağustos 1924'te eleştirilere yanıt niteliğinde bir makale kaleme alır. Tütün rejisinin ilgası üzerinden alevlenen tek el meselesini tartışmakta ve Türkiye'de o günkü objektif koşullar içinde bağımsız bir iktisadi gelişme için devlet tekelinin savunulmasının komünistler için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu ileri sürmektedir.

Ekim Devrimi sonrasında başta Lenin olmak üzere Bolşevikler Doğu'da kalkınma sorunlarını ele alırken Sovyet Rusya'nın desteği sayesinde, geri kalmış Doğu ülkelerinin bağımsızlık yanlısı burjuvaziyle iktisadi alandaki işbirliğinin ve devlet kapitalizmi uygulamalarının bu ülkeleri uluslararası kapitalizme entegre olmadan sosyalizme yöneltebileceği tezleri öne sürmüştü. Dolayısıyla Şefik Hüsnü'nün ulusal bağımsızlığın korunması adına devlet kapitalizminin savunulması yönündeki saptamaları Bolşevik mühtesebatına bütünüyle yabancı değildir. Burada gösterilen refleksin nedeni bu stratejik açılımın kendisinden ziyade, onun teorizasyonunun partiyi likide etmeye varabileceğinden duyulan endişedir. Nitekim Türk komünistleri, mevcut durumun parti içinde kafa karışıklığı yarattığını kabul etmektedirler. Bu müdahaleyi bu nedenle *Aydınlık*'ın yaklaşımına karşı doktriner bir karşıtlıktan ziyade, bir ön alma olarak okumak daha makul görünmektedir.

Bundan sonra Şefik Hüsnü'nün Komintern'le yanlış anlamalara ve başka bir sürü karışıklığa neden olan düzensiz ilişkilere son verme yönünde adım atmak istediğini görüyoruz. Kongre sonrası KEYK üyesi Kolarov'a gönderdiği mektupta KEYK ile doğrudan ilişkiye sahip olmamaktan yakını ve bağılı bulundukları Yakınoğlu Bürosu'nun partiyle Komintern'in ilişkilerine verdiği zarardan söz eder. Bu büronun yetersiz memurları (burada Brike'nin adını anar) Komintern politikalarını doğru şekilde aktaramamakta ve bu nedenle verimli bir işbirliği ve fikir alışverişinin önüne geçmektedir. Parti makul ve yararlı direktifler alamamakta, el yordamıyla ilerlemeye çalışmaktadır. KEYK'in atadığı saha memurları Türkiye'deki durumu bir bütün olarak kavramaktan ve politika geliştirmekten aciz "onuncu sınıf yoldaşlarıdır".³³

TKP bir de, elçilik misyonu ile sorun yaşamaktadır. Şefik Hüsnü, Sovyet elçilik ve konsolosluk memurlarının Türkiye hakkında kötü bilgilendirildiklerinden, TKP hakkında hiçbir fikre sahip olmadıklarından yakınmakta, bunu da Yakınoğlu Bürosu ile elçilik arasında düzgün bir ilişki olmaması ile açıklamaktadır.

Şefik Hüsnü'ye Doğu Seksiyonu'ndan yanıt gelir. Yanıtın dili en az Şefik Hüsnü'nün mektubundaki dil kadar serttir. Komintern bu kadar ciddi iddiaların niçin V. Kongre'ye taşınmadığını sorar. Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeler konusunda Yakınoğlu Bürosu'nun Komintern yönetimi için faydalı olduğunu, İKG'ye yönelik eleştirilerin de haklı bulunduğu açıkça ifade edilir. Gelen yanıtı göre *Aydınlık*'ta çıkan bazı oportünist yazılar TKP'nin, bugüne kadar karşılaştığı en ciddi tehlike içinde olduğunu göstermektedir.³⁴ Bu tartışma burada kalmış görünüyor. Şefik Hüsnü bu yöndeki zorlamasının karşılık bulmayacağı fikrine kapılmış olmalı...

33 a.g.e, s. 83-85.

34 a.g.e, s 87-90.

Sovyet cephesi açısından emperyalist-kapitalist sistemin uzak olmayan bir gelecekte patlak verecek yeni bir krize kadar konsolide olduğu açıklık kazanmıştı. Sovyetler karşıdevrim cephesinin huruç harekâtına hazırlanmalıydı. İçeride muhalefetin tasfiyesi ve ülkeyi güçlendirecek bir iktisadi hamleyle birlikte, dışarıda dost ve müttefik güçlerle ilişkilerin sağlamlaştırılması kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmişti. Türkiye özelinde bu, Kemalist burjuva devriminin yönelimlerinden bağımsız olarak komşu ülkeyle dostluğu koruma stratejisine denk düşüyordu. 1925'te iki ülke arasında yeni bir dostluk anlaşması imzalanacaktı. TKP'nin kabuğuna çekilmeye zorlandığı, Sovyet yönetiminin Türkiye ile ilişkileri güçlendirmeye çalıştığı bir evrede TKP-Komintern ilişkilerinin de harareti alınmış oldu.

4.3. Komintern ve Komintern'in Türkiye politikaları ile ilgili kimi sonuçlar

Komintern'in TKP'nin oluşumundaki ve mücadelesi üzerindeki derin etkisi her zaman farklı yorumlamalara açık oldu. Bu tartışmalar genel olarak komünist hareketin uluslararası karakteriyle, uluslararası örgütlenmesinin ilkesel ve uygulamaya ilişkin boyutlarıyla ilintilidir. Bu bölümün önemli bir parçasını, bu tartışmalı zemine açıklık kazandırmaya ayıracacağız.

4.3.1. Uluslararası bir örgüt olarak komünist parti

Dünya kuşkusuz bir bütün oluşturur ve her bir ögesi bir diğeriyle ve söz konusu bütünle etkileşim içinde devinir. Ancak hemen belirtelim ki, komünizmin uluslararası karaktere sahip olmasının nedenleri bu genel doğrunun ötesine geçer. Komünist partinin kendisi uluslararası bir örgütlenmedir. Kapitalizm nasıl bir dünya sistemiye, onun karşıtı komünizm de bir dünya sistemi olacaktır. Burjuvazinin bir ülkeye sığmaz oluşu "dış politikaya önem vermek" ile açıklanamayacak bir temele, sermayenin "genişleyerek kendini yeniden üretme" dinamiğine dayanır. İşçi sınıfı da siyasal alanda bunun gerisine düşemez.

Kuşkusuz ilk Marksistler sınıf mücadelelerinin ulusal ölçekte verilmekte olduğunu ve siyasal iktidarın tek tek burjuva devletlerde ele geçirileceğinin bilincindeydiler. Ancak ülkelerin özgünlükleri ve toplu devinimleri arasındaki açı dönemsel olarak daralmıştı. 1840'lar, üstünden yalnızca 50 yıl geçen Fransız Devrimi'nin, İngiltere'deki doğumundan sonra 80 yaşına ancak basan Sanayi Devrimi'nin ve bunlardan yepyeni bir ivme alan, düşünsel doruklarına Almanya'da tırmanan Aydınlanma Devrimi'nin kabarmaya devam ettiği yıllardı. Devrim özgünlükleri eşitler, farklılıkları önemsizleştirme eğilimi yaratır. Komünist Parti de bir gün Paris'te, ertesi sefer Londra'da, sonra Brüksel veya Köln'de kendini gösterecektir.

Ülkeler arası farklılaşma veya eşitsiz gelişme devrim tarafından baskılanır. Özgünlükleri birer ayrıntıya indirgeyen, hepsini ezen çok daha radikal bir değişim yükselmektedir. Bütün sınıflar ve siyasal aktörler, birbirlerinden farklılıklarına göre değil, bu toplu değişime göre hizalanırlar.

Komünist parti, yani 1847'de 27 yaşındaki genç devrimci Engels'in ağırlık koyduğu bir toplantıyla adı Doğrular Birliği'nden Komünist Birlik'e (Komünist Liga) dönüştürülerek kurulduğunu kabul edebileceğimiz örgüt, uluslararası bir yapıdır. Uluslararası bir parti olarak Komünist Birlik, ulusal partilerin gelişmesinin ürünü olarak doğmamıştı. İşçi sınıfı devrim dalgasının üssü olan Batı Avrupa'da uluslararası bir sınıf olma halini bizzat deneyimliyordu. Alman işçiler Fransa'da devrimci bir koloni oluşturmakta, İtalyan işçiler Belçika'da iş tutmaktadır. Herkesin gözü İngiltere'de, aklı Almanya'dadır. Polonya veya İrlanda veya sömürgeler sorunu, veya Avrupa'nın göbeğindeki uluslaşma süreçleri, imparatorluklar düzeninin çözülmesinin ne anlama geldiği, Alman ve İtalyan birliklerinin ne getireceği, demokratik cumhuriyet yönündeki dinamizm gibi başlıklar işçi sınıfı merceğinden yaklaşılarak analiz edilmek, siyasal programlara katılmak durumundadır. Bu olmaksızın komünist parti olunamaz. Bu yaklaşım olmadan işçi sınıfı siyaset yapıyor sayılmaz. Yani tarihsel ve nesnel bir kategori olan sınıflar mücadelesi alanında işçi sınıfının bir özne, bir taraf olarak konumlanması, aklının uluslararası niteliğiyle doğrudan bağlantılıdır. 19. yüzyılın ortalarına doğru Batı Avrupa'da bu gereksinim ve zorunluluk yakıcı ve son derece somut biçimde hissedilir. O dönem dünyanın merkezi de tam olarak, yukarıda adı geçen birkaç kentin sınırlarını çizdiği küçük coğrafyadır. Komünist Parti rastlantı sayılamayacak biçimde orada kurulur.

Uluslararası bir hareket ve örgüt olarak komünizmin coğrafi bir aidiyeti olması da kaçınılmazdır. Komünizm diğer yörelere Batı Avrupa işçi sınıfının penceresinden bakar. Bu konumlanış hem kaçınılmazdır, gerçek olan budur; hem de meşrudur. Yükselen devrimin liderliği kendi krizini yaratmakta olan burjuvaziden işçi sınıfına geçecek ve devrimin detayları örten, eşitsizlikleri düzleyen basıncını işte o işçi sınıfı yönetecektir. Batı Avrupa'da işçilerin yararı gözetilerek örneğin Hindistan'la ilişkili üretilen düşünceler, bir politik programa dönüşme gücünü barındırmaktadır. Tersi mümkün değildir.

1848 devrimlerinin geri çekilmesiyle Komünist Birlik de dağıldı. Devrim dalgasını işçi sınıfının hanesine yazma misyonuyla kurulmuş olan Parti, bu pratik sonlandığında anlamını yitirmiştir.

I. Enternasyonal, asıl adıyla Uluslararası İşçiler Birliği (veya Derneği) siyasetin yeniden ısınmasıyla sahneye çıkacaktı. 1864-1876 yılları arasında varlığını sürdüren Enternasyonal, Paris Komünü'ne yeterince ve bir örgüt olarak müdahale edemez ve bu kez de 1871'i izleyen gerici restorasyon karşısında geri çekilmek durumunda kalır. I. Enternasyonal heterojen bir yapıdır, ilerici hareketin ve işçi hareketinin, belli başlı aydınlanmacı ideolojilerin içinde devindiği bir örgüttür. İşçi hareketi yayılmış ve polemikler, iç mücadeleler yoluyla kristalize olmuştur.

II. Enternasyonal işçi sınıfının genel bir devrimci dalganın önünü tutmaya yönelik denemesine değil, farklı ülkelerde kazandığı yaygınlık ve derinliğine yaslanmıştır. Engels'in kuruluşunda ağırlıklı bir inisiyatif gösterdiği II. Enternasyonal, bir dünya partisi yerine ulusal düzeydeki partilerin birliği biçiminde bir görüntü veriyordu. Bu, Komünist Birlik ve I. Enternasyonal'den farklı bir özellikti ve işçi sınıfının tek tek ülkelerde kök salmasıyla bağlantılıdır.

19. yüzyılın sonlarına doğru dünya kapitalizminin krizi ve emperyalist evreye geçiş sancıları kendini hissettirmekte, ulusal gündemler ise derinlik kazanmaktadır. Eşitsizlikleri baskılayan bir devrimci yükseliş söz konusu değildir. 1889'da kurulan uluslararası parti, yüzyıl dönemecinde travmalar geçirmeye başlar ve Birinci Dünya Savaşı'nın altında kalır. Ulusal partiler uluslararası bir ortak politika belirleyemez olmuşlar, işçi sınıfının sınırları kesen ve emekçileri birleştiren zemini burjuva ulusal çıkarlar tarafından dağıtılmıştır. 1914'te ulusal savaş bütçeleri parlamentolara geldiğinde II. Enternasyonal de tükenir. İki yıllık debelenmeden sonra resmi olarak da bitecektir. İşçi tabanına oturan sosyal demokrat partiler devrimci karakterlerini yitirmiş, düzen içi nitelik kazanmışlardı ve burjuvalaşma sürecinde ilerliyorlardı.

II. Enternasyonal'le birlikte öne çıkan Alman sosyal demokrasisi, ülkesinin nesnelliğinden beslenen eğilimleri beraberinde uluslararası harekete taşıdı; ancak bu, işçi sınıfının iktidar mücadelesi açısından geriletici sonuçlar üretmeye başlayacaktı. Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve kontrolünde tuttuğu sendikaların misyonu, önceki örgütlerden farklılaşıyordu. Sosyal demokrasi "erken Alman refah devletinin" toplumsal örgüsünde işlev kazanıyordu. İşçi sınıfının kapitalizm içindeki kazanımları birikiyor, ancak bu birikim kapitalist düzenin bir düzenlemesinin parçası haline geliyor, bu süreci yöneten partinin devrimci karakteri aşınıyordu. Partinin oy oranı ve seçmen tabanı genişliyordu. Daha 1890'ların başlarında parlamenter çoğunluğun kazanılma olasılığı bile ufukta belirmişti.

Kapitalist düzenin içinde örgütlenmiş ve kendisiyle ilgili uygulamalarda sözü ve eylemi etkin bir işçi sınıfının partisi parlamentoda da çoğunluğu ele geçirecekse ve ortada bir devrim dalgası yoksa, bu emekçi yığınlarla tekeli sermaye arasında nasıl bir ilişki kurulacaktı?

Bu, gerçek bir soruydu ve Almanya kökenli sosyal demokrat revizyonizm, devrimin modasının geçtiğini vaaz eden bir sapma oluşturdu. Bu sapma sosyal demokrasinin bütününe egemen olmamış, ama devrimci duyuları toptan esir almıştır. Komünist Birlik ve Uluslararası İşçiler Birliği Avrupa devriminin örgütleriydi. II. Enternasyonal Avrupa'da işçi sınıfının burjuva devriminin ürünlerinin devşirilmesine katıldığı, geliştiği, yayıldığı, örgütlendiği ama devrimin nefesinin hissedilmediği bir dönemin örgütüdür.

Tarih akmış, dönem değişmiş, kesin bir ilerleme yaşanmıştır. 1848'in barikat savaşları, o tarihte Sanayi Devrimi işçilerinin makine kırıcılığı ne denli uzak geçmişte kalmışsa o kadar uzak bir tını veriyordu. Peki ama kapitalist üretim ilişkilerinin değiştirilmesi, bu amaçla üretim araçlarına el konması, bunun ön koşulu olarak da siyasal devrim... Nasıl bir stratejiyle buralara varılabilirdi? Sosyal demokrasi bu sorunun yanıtını oluşturamamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce tıkanmıştır.

4.3.2. Bolşeviklerin II. Enternasyonal'den Kopuşu

Bolşevizm II. Enternasyonal'in ve ona kaynaklık eden düşünsel sistematüğün en sert eleştirmeni olmuştur. Lenin'in *Ne Yapmalı* kitabını Rusya içi sol taktiklerin ve örgüt somutluğunun tartışıldığı bir eser olarak görmek yanlış olur. Lenin işçi sınıfı bilinci, hareketi ve örgütünün II. Enternasyonal'in ağırlıklı partilerinde kazandığı

niteliğin devrimci olmadığını ilan etmekte ve özetle partiyi devrim yapacak bir organizasyon olarak tanımlamaktaydı.

Bu eleştirinin kaynaklandığı Rusya kuşkusuz önemli bir ülkeydi, ancak önemi Avrupa Devrimi'ni baskılayan ve söndüren gericiliğe kaynaklık etmesinden ileri geliyordu. Batı'dan bakıldığında, keşke Rusya'da bu gericiliği frenleyecek bir demokratikleşme yaşansa ve Rusya'daki sosyal demokratlar da bunun en kararlı savunucuları olsalardı... Yoksa Rusya'da sosyal demokrat olmak sosyalizmi deneyimleme olasılığı açısından çok talihsiz bir konum sayılıyordu.

Batı Avrupa Marksizmi'nin Rusya'ya yüklediği misyon daha önceki perspektifle tutarlıdır. Mademki ilerlemenin motoru Almanya-İngiltere-Fransa üçgenini merkez alıyordu, diğer coğrafyalarla bu merkez arasında hiyerarşik bir ilişki ister istemez şekillenecekti. Almanya'da parti oy oranlarını her seçimde katlarken Rusya'da demokratik bir parlamento, anayasal bir cumhuriyet, işçi sınıfının legal mücadele platformu bile yoktur. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'nun 1882 Rusça baskımına yazdıkları önsözdeki değini, Batı'dan Rusya'ya dönük geliştirilebilen en devrimci tezdır. Buna göre henüz kapitalistleşmenin erken basamaklarında bulunan Rusya, Avrupa devriminin çekimine kapılarak ve ayaklarını Rus kırsalının pre-kapitalist eşitlikçi, komünal yapılarına, geleneklerine basarak, kapitalizmi yaşamaksızın komünizme ilerleyebilirdi. Buradaki mantık yine ileri olanın geri olanı çekmesine dayanıyordu. Ancak bu öyle bir gerilik durumuydu ki, Rusya'yı ileri çekmek için tutulacak halka işçi sınıfı değil, köy komünleriydi.³⁵

Ancak 1905 Devrimi'yle birlikte Rus devrimcilerinin uluslararası platformda önleri açıldı, Bolşevik eleştirinin etkisi 1914'te II. Enternasyonal'in milliyetçi çöküşüyle başkalaştı. Başa dönersek, komünizm uluslararası bir hareket ve örgüt olmaya yazgılıydı. 1915 Zimmerwald, 1916 Kienthal, 1917 Stockholm konferansları sosyal demokrasinin içinde devrimci enternasyonalist komünizmin yeni yol arayışının işaretleridir ve bu süreçte Rusya solu ve Bolşevikler ağırlıklarını artırmaktadırlar.

4.3.3. Ekim Devrimi'nin uluslararası uzantısı olarak Komintern

Ekim Devrimi uluslararası alana örgütsel olarak çıkmak zorundaydı. Bu, öğretille ilgili ve maddi bir zorunluluktur. II. Enternasyonal deneyiminde, yaygınlık ve derinlik kazanmış bulunan işçi sınıfının uluslararası alanda ortak bir programla hareket etmekten uzaklaşması ağır bir çöküntü yaratmıştı. Şimdi savaş biterken devrim dalgası yeniden kabarıyor ve uluslararası ortak paydayı güçlendiriyordu. Ulusal eşitsizlikler yeniden düzlenebilirdi.

Bu yaklaşımın önündeki en büyük güçlük Ekim Devrimi'nin Rusya'nın ötesini ne kadar ileri çekebileceğinde düğümleniyordu. Avrupa'nın üstündeki "gerici basıncı hafifletse yeter" diye bakılan Rus devriminin, genel sürecin merkez üssü olabileceği henüz inandırıcı değildi.

35 Karl Marx, Friedrich Engels, "1882 Rusça 2. Baskıya Önsöz", *Komünist Manifesto*, yayıma hazırlayan G. Doğan Görsev, 6. Baskı, Yazılama Yayınevi, 2019, İstanbul, s. 52.

Lenin'in devrimci teorisi bu başlığı uzun zamandır açmış olmakla birlikte 1917 Ekim Devrimi'nin dünya devrimi için yalnızca bir kıvılcım olarak görülmesi, devrimin yayılmasıyla birlikte Rusya'da öne çıkan hareketin mütevazı sınırlarına dönmesi Rus devrimcileri dahil olmak üzere, çok daha yaygın bir bakış açısıydı. Asıl Almanya'da devrim olacaktı...

Sovyet iktidarının korunması açısından bakıldığında da dünya devriminin yayılması, Bolşevikler için de en garantili patikayı temsil ederdi. Zaten bunun yokluğunda Rusya kanlı ve çok yorucu bir iç savaşa sürüklenmekten kurtulamadı. Ekim Devrimi, Dünya Devrimi'ni tutuşturamadı. Sovyet Rusya uluslararası işçi sınıfı hareketinin en ileri kazanımı, elindeki biricik sosyalist iktidar haline geldi. Başta Rusyalı devrimciler olmak üzere bütün ülkelerin komünistleri bu kazanımın üstüne titremeliydiler. Komintern devrim arayışı ile mevcut sosyalist iktidarı koruma temkinliliği arasında bir denge arayışını temsil etmeye başladı.

4.3.4. Örgütlü ve haklı güvensizlik

Nesnel durumun analizi ve öznel güçlerin tartılmasının ötesinde Bolşevizm'in Komintern üyesi partilere haklı bir güvensizlikle yaklaştığını söylemek durumundayız. Gerçekten de yeni partiler deneyimsizdi. Sosyal demokrasinin liderliği reformizme demirlemiş, komünizm yolunu genellikle partilerin azınlıkları seçmişti. Komünist partiler Sovyet Rusya dışında her yerde sağcıların basıncı altındaydı. I. Enternasyonal'den anarşistlerin tasfiyesinden beri, yani 40 yılı aşkın süredir Marksizm uluslararası işçi hareketinde hegemonik güç olmuşken, şimdi durum değişiyordu. Sonuç olarak sosyal demokrat partiler yaygın bir işçi kitle tabanına oturmaya devam ediyorlardı.

Hareket taptazeydi ve onlarca yıl boyunca devrim misyonuyla tanımlanmayan bir geleneğinin içinden çıkmıştı. Her ülkede sosyal demokrat kitle partisi yoktu kuşkusuz, ama model buydu ve *Ne Yapmalı*'nın "profesyonel devrimciler örgütü olarak işçi sınıfı partisi" kavrayışından, en sol fraksiyonlar söz konusu olduğunda bile pek eser yoktu. Komintern'in genç partilerinde sol dendiğinde aceleci bir ihtilalcilik anlaşıyordu. Bolşevikler bu yapıya mutlak bir güven duyamazlardı.

Öte yandan Komintern, Ekim Devrimi benzeri bir operasyon örgütü olarak, dünya devriminin aracı olarak kurulmuştu. Ülkeler arası farklılıklar en azından azalacak ve önemleri gerileyecekti ki, bütün dünyanın devrimci komünist partileri tek bir merkezi örgüt çatısı altında uyum içinde çalışabilsinler.

Komintern'in yetkili organları yılda bir toplanan kongre, önce belli başlı partilerin sonra bütün üye partilerin temsilci bulundurduğu Yürütme Kurulu ve onun içindeki daha dar bir sekreteryadan oluşmuştur. Bu gerçekten kolektif bir yapıdır, ancak ağırlık merkezi Rusya'dadır. Bu durum meşruiyetini Ekim Devrimi'nden alıyordu. Bolşevikler yirmi yıla yakın süre uluslararası hareketin eski yaklaşım ve formuna itiraz yükseltmişler ve haklı çıkmışlardı. Öyle ki Komintern, Ekim Devrimi'nin sosyal demokrasiyi bölmeye yönelik operasyonunun da parçasıydı.

Son olarak; Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in üye sayısı, genel olarak Komintern'in toplam üye sayısının yarısına denk düşüyordu. Ve elbette Komintern'e

her parti kendi tercihiyle başvuruda bulunuyordu. Dolayısıyla ortada merkeziyetçiliği, merkezin Rusya'yı üs edinmesini, ulusal partilerin birer alt örgüt olmalarını ilgilendiren yapısal bir meşruiyet sorunu yoktu. Komintern merkezi, bir ulusal partinin/seksiyonun kongresini, tıpkı bir merkeziyetçi ulusal parti kendine bağlı yerel bir örgütle nasıl ilişki kuruyorsa öyle ele alabilirdi. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu partilerin kongrelerini izlemek, yardımcı olmak, kolaylaştırmak, onaylamak veya iptal etmek, seçilenleri görevden almak gibi yetkilere tanım gereği sahipti.

4.3.5. Ekim Devrimi'nin Doğu Sorunu

Sovyet Rusya'nın bir de doğusu vardı... Bolşevik iktidarın eski Çarlık toprakları üstünde egemenlik tesis etmesi veya buraları kendine dost kılması veya tarafsızlaştırması, her açıdan önemli ve zorunluydu. Doğu, ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyinin düşük, komünist hareketin ise ihmal edilebilir güçte olması anlamına geliyordu. Nasıl daha önceleri Avrupa Marksizmi -Rusya dahil- doğunun kaderini Avrupa devrimine bağlı olarak kurgulamışsa, Bolşevikler de şimdi kendi doğularına baktıklarında Sovyet Rusya'yla ittifakı başlı başına kritik etken olarak tanımladılar.

Bu yaklaşımın da yanlış bir tarafı yoktur. Lenin-Stalin ikilisi işçi sınıfının çıkarları çapasına bağlanmış ancak alabildiğine samimi "kendi kaderini tayin hakkı" ilkeleriyle bütünleşen bir ittifak anlayışı geliştirmişlerdi ve bu anlayış gerçekçiydi.

Sözünü ettiğimiz coğrafya kendi içinde farklılıklara sahip olmak kaydıyla Karadeniz-Boğazlar, Kafkasya, İran-Afganistan ve Hindistan-Çin yayıdır. Rusya KP(B) bu bölgede sınırlı maddi olanaklarla, büyük kadro açığıyla denklemin içinden çıkmaya çalışmıştır. Yaklaşımın son derece kuvvetli bir teorik-politik içeriği olduğunu unutmamalıyız. Lenin ve Stalin, ulusal sorun ve Doğu sorunu üzerine Bolşevik yaklaşımı inşa eden iki kritik isimdi. Söz konusu sağlam teorik-politik bina gerek II. Enternasyonal içinde yürütülen polemiklerden, gerekse Çarlık Rusya'sına dönük gözlem, tartışma ve pratiklerden süzülerek kurulmuştu.

II. Enternasyonalci ulusal sorun tezlerinin iki ana versiyonu vardı. Sağ kanat, sorunun kapitalizm içi demokratik çözümünü aramakla meşguldü. Sol ise ulusal mücadeleleri devrimci bir müdahalenin konusu yapmayı reddediyor, işçi sınıfını esas almayı at gözlüğüne dönüştürüyordu. Leninizm ise ulusal ezilmişlikte ve bağımlılıkta işçi sınıfının sosyalist devriminin ittifaklarını arar, kendinde sosyalist karakter taşımayan güç kaynaklarını sosyalizmin hizmetine sokmayı öngörür.

Boğazlardan Çin'e uzanan ve Çarlık Rusya'sının hem içini hem komşularını kapsayan kuşak, işçi sınıfının Batı'da devrimi yayamadığı koşullarda Sovyet Rusya'nın kaderinin düğümlendiği bölge olmuştur.

Komintern'in Doğu politikası 1920 itibariyle kritik önem kazanır. Türkiye ile ilgili acil ve somut başlık, Kafkasya'nın kendi iç dinamikleriyle sosyalizme yönelemiyor olmasıyla ilgilidir. Bölge emperyalizmin müdahalesine açıktır. Türkiye'nin İngiliz emperyalizmi ve anti-Bolşevik yerel güçlerle mi, Bolşevikler ve Kızıl Ordu ile mi yan yana geleceği sorusu gelişmeleri belirleyecek önemdeydi. Bolşevikler ve Komintern

genel hatlarıyla emperyalizmle çelişki ve mücadele halindeki burjuva milliyetçi akımları desteklemekten, bu halkların kendi kaderlerini tayin etmesinden yanadırlar. Diğer yandan söz konusu ülkelerin nihai kurtuluşu, yollarını Sovyet Rusya ile bütünleştirmelerinden geçecektir. Dolayısıyla burjuva milliyetçilerinin Bolşevik iktidarla ve kendi ülkelerindeki sol güçlerle ilişkisi kritiktir.

Bu çok genel bir tutumdur ve her somut durumda yeniden üretilmesi gerektiği de açıktır. Doğal ve kaçınılmaz biçimde Komintern ve RKP(B) içinde, liderlik düzeyinde konu tartışılmış, farklı ve çelişik yönelimler kendini gösterebilmiştir. Burjuva milliyetçi akımlarla ittifak ve yerel devrimci güçlerin Komintern'e bağlı örgütlenmeleri birbirlerini dışlayan iki uç olarak ortaya çıkmadı. Tablo bundan daha karmaşıktı. Sovyet Rusya'nın ve söz konusu coğrafyanın istikrarsızlığı gündelik, sezgisel müdahaleleri zorunlu hale getirmekte, komünist hareket eylem içinde öğrenmekte ve kendini kurmaktaydı.

Yukarıda Komintern'e üye komünist partiler için değindiğimiz güvensizlik, Ekim Devrimi'nin arkasına sığınıp komünist görünerek kendi burjuva milliyetçi ve dinci projelerini ısıtmayı kollayanlar söz konusu olduğunda çok daha derin ve haklı olacaktır. Ve elbette Bolşevikler bu tasnifi ve gerekiyorsa tasfiyeleri yapmak için genel istikrarsızlığın geride kalmasını beklemek zorundaydılar. Sovyet Rusya'nın kaderini etkileyecek bir işlemde çok titiz davranılmalı, acele edilmemeliydi. Sonuç olarak Doğu politikasının içine gerilim hatları döşenmişti.

4.3.6. Türkiye çelişkileri

Komintern'in Türkiye politikasında bütün bu gerginlikler, çelişkiler, anlaşmazlıklar, açılımlar kendini gösterdi. Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) merkezindeki, yani Lenin'deki zihin açıklığının bütün politik adımlarda karşılığı oluşmadı. 1920'de parti ve Komintern yöneticileri çeşitli yönlerde denemeler yapmakta, atılan adımlar sürekli düzeltilmekte, tartışmalar sürmektedir.

Kitabımızın TKP'nin Bakü'deki oluşum sürecini ele aldığımız bölümünde bu konuyu daha yakından gözden geçirdik. Tekrarlamak gerekirse, Anadolu'daki ulusal mücadelede Kemalist bir merkez oluşmuşsa da bir süre İttihatçılar da adaylıklarını sürdürmüşlerdi. Moskova bu iki kesimle de ilişkisini sürdürmek durumundaydı. Moskova sol hareketlerle de yeni yeni ilişki kuruyordu. İstanbul ve Ankara'daki komünist ve sol birikimin sağlıklı bir resmi çekilemiyordu. Belli bir mesafeden bakıldığında gerçekçi olmak gerekirse, Türkiye burjuva bir ulusal demokratik devrim sürecinden geçiyordu. Elbette herhangi bir devrimci ortamda, hele işgal koşullarında toplumsal çelişkiler yoğunlaşmışken emekçi tabanında devrimci ve komünist bir kabarmanın yaşanması da olağandı. Ancak RKP (B)'nin buradan hareketle Türkiye için bir sosyalist devrim beklentisine girmesi söz konusu olamazdı. Güç dengeleri göz önüne alındığında böyle bir beklentinin gerçekçi de olmadığı açıktır.

Pratikte çeşitli kadroların eşzamanlı olarak farklı yönde sezgilerle hareket etmelerine tanık olunmuş ve genç TKP bu çelişik etkiler altında kalmıştır. Örneğin Sovyet Rusya'nın diplomatik temsilcilerinin Ankara'da komünistlerin örgütlenme-

sine öneyak olmalarına, hatta bu uğurda diplomatik görevlerini ağır biçimde ihmal etmelerine rastlanabilmiştir. Buna karşılık, TKP'nin en başından itibaren belirgin yönelimi olan "ülkeye dönüş" Bakü kongresinden sonra projelendirilmesine karşın, ertelenmek veya engellenmek istenmiştir.

Lenin uluslararası işçi sınıfının en ileri mevzisi olan Sovyet Rusya'nın korunmasına mutlak öncelik veriyor, herhangi bir devrimci hareketin ve onun stratejisinin Bolşevik merkezle uyumunu esas alıyordu. Yukarıda işaret edildiği gibi Lenin'in vurguları politik tercihlerin biricik belirleyeni değildi. Öte yandan Mustafa Suphi'nin de kişisel olarak Lenin çizgisini kavramadığına yönelik işaret yoktur. Ancak bunun ötesinde bir akıl ortaklığı olduğu koşullarda bile Rusya ve Türkiye nesnellikleri arasındaki mesafe ve gerilim, iki ülkede devrimi koruyan/arayan komünistlerin politikaları arasında açı oluşmasını kaçınılmaz kılıyordu.

Mustafa Suphi'nin örgütlenmesi açısından bakıldığında TKP Ekim Devrimi'nin Marksist-Leninist çocuğu olarak doğmuş, Komintern'le yürümeyi öğrenmiştir. Ancak ayaklarını bu kökene basan Mustafa Suphi hareketinin yüzü Türkiye'ye dönmüktü. Başka türlüşünün devrimci bir başlangıca vesile olması imkânsızdır. Kökenle gelecek kurgusunun arasında çelişki olmaması da, yine bir o kadar imkânsızdı.

Komintern-TKP ilişkisi, "Türkiye sekişyonunun" milli burjuvazinin hegemonyasını kabul edip etmemesi sorusuna bağlanmaktadır. Komünist hareketin kimi unsurlarının Kemalist burjuvaziye yönelik toptancı negatif yaklaşımlarını bir kenara koyarsak, ulusal direnişin emperyalizme karşı desteklenmesi ve komünist hareketin bağımsızlığının korunması iki temel eksendir ve bunlar tartışma konusu değildir. Ankara burjuva hükümeti bu noktada TKP üstünde fiziksel baskı kurarak partiyi pasifize etmeye, siyasal iddialarını geri çekmeye zorlamıştır. Rusya tarafı ise TKP'nin burjuvaziyi tahrik ederek Ankara ile Moskova arasındaki antiemperyalist "ittifakı" zedelemesinden tedirgin olmuştur. TKP bu basınç altında kendisine devrimci ve sorumlu bir yol haritası çizmeye uğraşmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya kapitalist sistemine eklemlenmesinden, uzun erimde Moskova-Ankara bağı ittifak ilişkisi olmaktan uzaklaştıktan sonra, sorun kabuk değiştirerek varlığını sürdürdü. Sovyet komünizmi Türkiye ile ilişkisinin riske edilmemesi için özenli davranmanın altını çizdi. "Özen" bir ayar konusu olamazdı. Sovyet yaklaşımı Türkiye'yi sosyalist devrim için olgunlaşmamış kategorisine soktu ve bu yönde bir literatür şekillendi.

TKP Sovyetler Birliği'nin komşusu olan, yani sosyalizmin en ileri mevzisi için güvenlikle ilgili anlam taşıyan, üstelik sosyalizm için olgun da olmayan bir toprakta "gereksiz, gerçekçilikten uzak zorlamalara" girerek kapitalist Türkiye'yi daha fazla emperyalizme ittirmemeliydi. Yeri gelmişken belirtelim, Türkiye burjuvazisi de stratejik konumunu emperyalizm ve sosyalizm başta olmak üzere dengelere oynayarak kazanca tahvil etmeyi her zaman gündemde tutmuştur.

Bu tabloda TKP'ye düşen, Türkiye'nin antikomünist, anti-Sovyet bir koçbaşı rolünden uzak tutulması adına ülkenin demokratikleştirilmesi için mücadele etmek olmuştur. Bu anlamda Türkiye komünist ve işçi hareketinin kurucu unsurlarından

biri olan “Sovyet etkisi” genel olarak geri çekici olmuş veya en azından hiç atılım yönünde teşvik edici, devrimci anlamda cesaretlendirici olmamıştır.

Bu yaklaşımın Sovyet yakasında, tartışmasız biçimde, devrimci bir rasyonalite söz konusudur. Elbette dünya devrim sürecinin kritik dinamiği, en ileri sosyalist mevzi olarak Sovyetler Birliği’dir ve uluslararası komünist hareket bu mevzinin korunmasından da sorumludur.

Formülün Türkiye yakası ise Türkiyeli komünistlerin sorumluluğudur. Her ülke için olduğu gibi...

Sık sık bu diyalektik ihmal edilmekte ve Komintern ve Sovyet etkisi bir emir-komuta ilişkisi olarak algılanıp öyle sunulabilmektedir. Komintern’in dünya partisi modelini de, sosyalist ülkeler ile emperyalizm arasındaki çelişkinin dünya devrim sürecinin ana halkasını oluşturduğu yolundaki teoriyi de, komünist partiler kendi özgür iradeleriyle ve devrimci sorumluluklarıyla benimsemişlerdir. Komintern sonrası dönemde dünya devrim sürecinin birincil sacayağı olarak sosyalist sistem ile kapitalist sistem arasındaki çelişki saptanacaktı. Bu teorik belirlemenin doğal sonucu olarak Sovyetler Birliği devrimin bir mevzisi olarak sahiplenilecek, korunacak, strateji belirlerken önemsenecekti.

Bütün bunlarda siyaset dışı bir zorlama aramaya gerek yok. Siyasetin doğasına ağırlıklar, güç ilişkileri içkindir. Bu, kaba bir dayatma olarak biçim kazanmak zorunda değil. Komintern veya sonraları SBKP’nin mesajlarının, analizlerinin ağırlık taşınması normaldir. Önemli olan ilgili partilerin, bizim örneğimizde TKP’nin bu mesajları gözeterek, “geleneğin” içinde kalarak kendi devrimci strateji ve taktiklerini araması ve üretebilmesidir. Bunun örnekleri de vardır. TKP’nin bu kitabımızın kapsamına giren 1920-21 ülkeye dönüşünün, dışarıdan verilmiş bir direktifle açıklanmasının mümkün olmadığını gördük.

TKP Komintern’in bir seksiyonu, alt örgütü, bağlı üyesiydi ve aynı zamanda Türkiye’nin komünist partisiydi. Bu yapı bağdaşmaz bir ikilem, uzlaşmaz bir iç çelişki, bir tür saatli bomba anlamına gelmiyor. Ortada yönetilmesi gereken gerçek bir gerilim vardır. Bir siyasi hareketi etkileyen iç ve dış dinamiklerin birbirleriyle bir kereye mahsus etkileşime girmelerini ve sonuçta ortaya bir sentezin çıkmasını bekleyemeyiz. İç ve dış dinamikler zaman zaman çakışabileceği gibi, çatışabilirler de. Sonuç olarak, yönetilmeleri gerekir.

Bu yönetme işlemine de ilgili bütün taraflar ortak olmaya, hatta ağırlık koymaya çalışır. Üstelik bu tarafların kendileri de homojen olmayabilirler. Gerek Komintern veya Sovyet Partisi’nden gerekse TKP’den farklı yaklaşımlar çıkabilir. Öyle ki, ülkeye dönüş kararından yeni Cumhuriyet’le nasıl ilişki kurulacağına kadar ve daha sonraki dönemlerin sorunları karşısında partinin içinde farklılaşan pozisyonlar ortaya çıkabilmiştir. Komintern’e her şeyi belirleyen bir mutlak güç atfetmek bu çeşitliliği anlaşılmaz ve hatta görünmez hale getirecektir.

Komintern'in Yakındoğu Örgütlenmesi

Komintern'in Orta Asya ve Yakındoğu'da ajitasyon ve bu coğrafyalardaki siyasi gelişmelere müdahale etmek üzere geliştirdiği ilk araç 1919 yılında kurulan Yakındoğu Bürosu oldu. Komintern yönetimi büronun çalışmaları sayesinde Doğu topraklarına yönelik bilgisini ve yaklaşımlarını sınadı; ülkelerin spesifik koşullarına göre politikalar geliştirdi, ajitasyon ve propaganda çalışmaları yürüttü. Benzer bir görevi 1920 Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nda kurulan Doğu Propaganda ve Eylem Sovyeti de (Türkçe kaynaklardaki yaygın kullanımla Doğu Şûrası) üstlenmişti; ancak kısa süre içinde bu yapının yönetiminin Komintern merkeziyle uyum sorunları kendini gösterdi ve "devrimci romantizmle" hareket ettiği tespiti ile birlikte yapı, Yakındoğu Bürosu içinde eritildi.

1921'de Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Yakındoğu örgütlenmesi için birkaç proje üzerinde duruyordu. Bunlardan biri Sovyet şarkiyatçısı K. M. Troyanovski'ye aitti. Troyanovski temel sorunun Moskova ile Doğu'daki yönetici organlar arasında organik bağlantı eksikliğinde olduğunu düşünüyordu. Doğu politikalarına Moskova'da karar verilmeli, merkezle saha arasında program ve taktik birliği sağlanmalıydı. Troyanovski'nin önerileri doğrultusunda Ağustos 1921'de KEYK'e bağlı Sömürge ve Yarı Sömürge Ülkeleri Bürosu kuruldu. Büro, Orta ve Güney Amerika, Afrika ve Avustralya'yı da kapsamaktaydı. Bu büroya bağlı üç şube oluşturuldu: Hint-Arap şubesi, Britanya dominyonları şubesi, Orta ve Güney Amerika şubesi. 1921 sonunda Hint-Arap şubesi Orta ve Yakındoğu şubesine dönüştü. Bunun alt birimleri ise Hint, Arap, Türk ve İran birimleri olarak şekillendirildi. Orta ve Yakındoğu Şubesi'nin, görev sahasına giren ülkelerdeki ulusal hareketlerin gelişimi, dış politika, sendikalar, dinsel akımlar gibi başlıklarda KEYK'i enforme etmesi, bu ülkelerdeki devrimci hareketlerle diyalog geliştirmesi, komünist gruplara propaganda konusunda destek olması, doğu dillerinde propaganda materyallerini ve süreli yayınları hazırlaması, klasik metinleri bu dillere çevirmesi bekleniyordu. Çalışmalarını Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği, Dış Ticaret Halk Komiserliği, Kızıl Ordu ve Sovyet İstihbarat Örgütü (OGPU) ile yakın işbirliği içinde yürütmek üzere yola koyuldu.

Orta ve Yakındoğu Şubesi'nin yanı sıra bir de Uzakdoğu Şubesi oluşturulmuştu. 1922 sonbaharında Komintern IV. Dünya Kongresi'nde gerekli görüldüğü üzere bu iki şubeyi (Orta ve Yakındoğu ile Uzakdoğu) birleştiren KEYK'e bağlı Doğu Seksiyonu oluşturuldu.

1922 yılı Aralık ayında Troyanovski ve Golman gibi Doğu Seksiyonu çalışanlarının önerileri doğrultusunda şu kararlar alındı:

- 1) Komünist Partilerin çalışmalarının ortalamacı olmayan, olgulara dayalı (yalnızca ideolojik değil) yönetimi; faaliyetleri üzerinde sıkı kontrol,
- 2) Operasyonel ve süreklileşmiş bir iletişimin geliştirilmesi,
- 3) Her bir ülkedeki ekonomik ve politik durumla ilgili nitel analizler,

- 4) Merkezi bir yayın organının oluşturulması,
- 5) Komintern'in Doğu politikasının taktik boyutlarıyla ilgili çözümler üretilmesi,
- 6) Komünist kadroların en iyi şekilde yetiştirilmesi.

4 Ocak 1923'te KEYK'in oluşturduğu reorganizasyon komitesi bu önerileri dikkate alarak Doğu Seksiyonu'nu merkezi bir yapılanma olarak iki temel alt bölüm halinde yeniden yapılandırdı: Bu bölümler, komünist partilerin faaliyetini yöneten bir "örgütlenme ve eğitmenlik" şubesi ile "enformasyon ve ekonomi" şubesiydi. Değişikliklerle birlikte seksiyonun politika yapım sürecindeki yetkisi ve önemi arttı. Seksiyon ulusal komünist partileri doğrudan yönetme ve taktiklerini belirleme yetkisine ve Komintern'in Doğu politikasını yönlendirme yeteneğine kavuşsa da temel kararlarda son sözü KEYK Prezidyumu söylüyordu. Seksiyonun çalışma planı ve harcamaları merkez tarafından sıkı biçimde denetlenmekteydi.

Doğu Seksiyonu'nun yapısının daha da güçlenmesinde Gilan Devrimi'nin örgütleyicileri arasında yer alan F. Raskolnikov'un çabaları etkili oldu. Afganistan'da Sovyet elçiliği yapmış olan Raskolnikov KEYK'te F. Petrov müsteşar ismiyle çalışmış ve Doğu Seksiyonu oluştuktan sonra Mart 1924'te bu yapının başına atanmıştı. Petrov'un idaresi altında Doğu dünyası ile ilgili birikimin derinleştirilmesi, Doğu Seksiyonu yöneticilerinin daha fazla inisiyatif alması, sahadaki uzmanların bilgisine daha fazla güvenilmesi, Doğu'nun komünist partilerinin koşullarının ve ihtiyaçlarının daha fazla dikkate alınması yönünde adımlar atıldı.

Doğu Seksiyonu yeni yapıda Moskova'da sürekli ikamet eden "dokuz sorumlu emekçi ve üç teknik emekçiden" oluşmaktaydı. Bunlar komünist parti içinde en az dört yıl staj yapmış Rus ya da başka Avrupa komünist partileri arasından belirleniyordu. Doğu coğrafyasında zayıf örgütlenmelerle yola koyulmuş komünist partilerin kadrolarının formasyonlarındaki yetersizlikler, onları seksiyon yönetiminin dışında bırakıyordu. Ancak "örgütlenme ve eğitmenlik" şubesinde, sahadaki komünist partilerin düzenli aralıklarla değişen temsilcileri yer almaktaydı.

Doğu Seksiyonu ile Sovyet Dışişleri Komiserliği arasında çok yakın ama sıklıkla da gerilimli ilişkiler mevcuttu. Bu iki yapı arasında sürekli bir istihbarat akışı ve kadro alışverişi söz konusuydu. Komintern'in bölge memurlarının eylemleri bazen Sovyet Dışişlerini zorluyor; bu eylemlerden dolayı bölge ülkelerindeki hükümetler, başkentlerindeki Sovyet elçiliğini sorumlu tutuyordu. Bu da Sovyet hükümetinin diplomatik ilişkilerini zora sokuyordu. Ayrıca yerel komünistler ile ilgili sahadaki Komintern memurları ile Sovyet diplomatik temsilcileri arasında, aynı elçilik çatısı altında rekabet ve gerilimler yaşanabilmekteydi.

30 Mart 1926'da Doğu Seksiyonu lağvedildi ve yerine Yakın ve Uzakdoğu Sekreterliği kuruldu. Kuruluşun hemen ardından sekreterlik ikiye ayrıldı: Yakındoğu ve Uzakdoğu Sekreterlikleri. Sekreterliklerin altında Türkiye, Filistin gibi komisyonlar oluşturuldu.

1928 yılında Suriye’de Dürzi ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanması, İranlı komünistlerin yeraltı çalışmalarının etkisiz olması gibi bir dizi gelişmeye istinaden Yakındoğu Sekreterliği reorganizasyon sürecine girdi. Petrov ve ekibi görevden alındı. Sekreterlik, yetkilerini korusa da KEYK Prezidyumu’nun sıkı gözetimi altında çalışmaya başladı. Yakındoğu ve Uzakdoğu Sekreterlikleri, Doğu Sekreterliği adı altında birleştirildi. Bu kararda Komintern yönetiminin eldeki kaynakların önemli bölümünü Çin’deki gelişmelere müdahale için kullanmak istemesinin etkisi vardı.

1928-1932 döneminde Doğu Sekreterliği’nin, ilgilendiği bölgelere ilişkin bilgi üretiminde ağırlıklı olarak İngiliz ve Arap kaynaklara yaslandığı görülmektedir. Bu durum uzman kadro eksikliğine ve görev alanlarındaki bilgi kaynaklarında zayıflamaya işaret etmektedir; ve Doğu politikalarının Komintern’in önceliği olmaktan çıkmış olmasına yorulabilir. Komünist partilerin operasyonel konularda kendi çözümlerini üretmeleri gerektiği düşüncesiyle, zaten kadro kaynakları ve üretimi zayıflamış bulunan Doğu Sekreterliği, 1935 yılında lağvedildi.

Seçilmiş Kaynakça

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete, İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) *Türkiye Komünist Partisine, Cilt I*, TÜSTAV, 2012, İstanbul.

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, TÜSTAV, 2007, İstanbul.

Balaşov, Yuriy A., “Struktura i Deyatelnost’ Apparata Blijnevostoçnoy Politiki Komintern’a”, *Vestnik Nijegorodskogo Universiteta*, 2004(1), s. 346-360.

Carr, Edward H., *Bolşevik Devrimi 3*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, 2004, İstanbul.

Foster, William Z., *Üç Enternasyonal Tarihi*, Yazılama Yayınevi, 2011, İstanbul.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, “1882 Rusça 2. Baskıya Önsöz”, yayıma hazırlayan G. Doğan Görsev, Yazılama Yayınevi, 2015, İstanbul.

Minassian, Taline T., *Komintern’in Seyyar Militanları: Sovyetler Birliği ve Ortadoğu’daki Azınlıklar*, çev. E. Akbulut, Yordam Kitap, 2019, İstanbul.

Okuyan, Kemal, *Devrimin Gölgesinde: Berlin-Varşova-Ankara 1920*, Yazılama Yayınları, 2019, İstanbul.

TKPMK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, 2004, İstanbul.

Vouskas, V. K. ve Gökay, B., “Lenin’s ‘Eastern Policy’ and Communism in Turkey and Greece, 1918-1923”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22 (2), 210-221.

Weber, Herman (ed.), *III. Enternasyonal (1919-1943)*, çev. Ü. Kıvanç, Belge Yayınları, 1979, İstanbul.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE VE İŞGAL İSTANBUL'UNDA SOL VE KOMÜNİZM

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci hız kazanır. 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul, adı konulmamış bir işgal sürecine girer; 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından fiilen işgal edilir. Savaşın sorumlusu olarak görülen ve 1913'ten beri iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri ülkeyi terk eder. Padişah VI. Mehmet Vahdettin İtilaf Devletleri ile her türlü uzlaşmaya açıktır. İktidarını paylaşmak zorunda kaldığı İttihat ve Terakki liderlerinden kurtulduğuna da sevinmektedir. Vahdettin'e göre, işgal kuvvetleri haline gelecek olan İtilaf devletlerine kolaylık gösterilmesi yoluyla, önemli toprak kayıpları ile de olsa taht kurtarılabilirdi. Bu mantıkla, 1920 yılında İmparatorluk'a ağır koşullar dayatan Sevr Anlaşması dahi kabul edilir. Saltanat ve hükümetleri, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'ye ve onun kadrolarına düşman kesilecektir.

1919 itibariyle Anadolu'da yerel örgütlenmeler, yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulması ile yeni bir süreç başladı. Bu mücadelenin öncüleri bir yandan çoğu ordu ve bürokraside yer alan İttihat ve Terakki kadroları, bir yandan da topraklarını ve mülklerini kaybetmekten korkan yerel eşraf, yani dönemin Anadolu burjuvazisiydi. 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi sonrasında bu yerel hareketler merkezileştirilecek ve ordunun toparlanmasıyla Kurtuluş Savaşı başlayacaktı.

1919'da yine Milli Mücadele kadrolarının zorlamasıyla Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri yenilenir ve Meclis İstanbul'da toplanmaya başlar. Misak-ı Milli kararını da alacak olan bu son İstanbul meclisinin faaliyeti uzun sürmez, 1920 Mart'ında işgal kuvvetleri o sırada toplantı halinde olan Meclis'i basarak milletvekillerinin önemli bir kısmını tutuklar ve Malta'ya sürgüne gönderir. Kaçabilen milletvekilleri Ankara'ya gider. Bu tarihten itibaren 1923 Ekim'ine kadar İstanbul işgal kuvvetleri'nin yönetiminde kalacak ve Milli Mücadele'nin merkezi Ankara olacaktır.

Mütareke ve işgal İstanbul'unda sol hareketler, Ankara'dan büyük ölçüde bağımsız bir biçim aldılar.

5.1. TKP öncesi

Daha önce bahsettiğimiz gibi, 20. yüzyılın başında Türkiye'de nicelik açısından sınırlı, ama mücadele deneyimine sahip bir işçi sınıfı vardı. 1908 yılındaki grev dalgası bunun göstergelerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu açısından Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi'nin ardından işçi sınıfı eylemleri yeniden canlandı. 1919 ve 1922 yılları arasında neredeyse hepsi İstanbul'da 19 grev gerçekleşti.¹ İşgale karşı mücadelede de işçilerin önemli bir payı vardı. Örneğin, 1919 yılında İzmir'in işgaline karşı düzenlenen Sultanahmet Mitingi'ne binlerce işçi katıldı.² Bu yıllarda işçi hareketindeki canlılık 1921 ve 1922'de İstanbul'da düzenlenen 1 Mayıslarda da kendisini gösterir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde sanayi üretimi ancak birkaç büyük şehirde mevcuttu ve İstanbul bunların başında geliyordu. İstanbul denizcilik ve liman işçileri bakımından zengindi; ulaşım gibi şehir hizmetlerinde ve matbaacılık gibi sektörlerde de önemli sayıda işçi mevcuttu.

İşçiler genelde kötü koşullarda çalışıyor, kötü koşullarda yaşıyorlardı. İşçilerin çalışma koşullarını düzenleyen yasalar ile sağlık ve emeklilik gibi haklarını güvenceye alan sosyal güvenlik kurumları (bazı işletmelerdeki emekli sandıkları gibi özel uygulamalar dışında) mevcut değildi. 1908'de çıkartılmış olan Tatil-i Eşgal Kanunu, işçilerin grev ve sendika hakkına çeşitli kısıtlamalar getiriyordu. İşçiler yine de Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra sendika adı altında olmasa da cemiyet ve dernekler üzerinden yeniden örgütlenmeye başladılar. Mütareke'den sonra kurulan başlıca işçi örgütlenmeleri şunlardı: Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti, Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Beynelmillel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmillel Marangoz İşçileri İttihadı, Beynelmillel Bira İşçileri İttihadı, İstanbul ve İzmir İşçileri Cemiyeti, Matbaa İşçileri Cemiyeti, Aydın Demiryolları İşçileri Cemiyeti, Elektrik İşçileri Cemiyeti, Terkos Şirketi İşçileri Cemiyeti, Şark Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti, Zonguldak Amele Birliği, Balya Karaaydın Amele Birliği. Bu işçi örgütlenmelerinin bir kısmı aşağıda ayrıntısıyla göreceğimiz, Profintern üyesi Beynelmillel İşçiler İttihadı'nda bir araya gelmişti. Bunların dışında bir de İstanbul'da, matbaa sektöründe çalışan işçilerin oluşturduğu Mürettibin-i Osmani Cemiyeti ile 1500 civarında üyeli ve çoğunluğu kadın işçi olan Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti vardı.

Bunların yanı sıra, İstanbul'da işçilerin haklarını savunmak üzere siyasi partiler de kuruldu. Bunlardan sadece bir tanesi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası gerçek anlamda bir sosyalist partinin özelliklerine sahipti. Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası³, Müstakil Sosyalist Fırkası,⁴ Amele Fırkası ve Müstakil

1 Mehmet Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, 1996, s. 110.

2 a.g.e., s. 120.

3 Eski bir İttihatçı olan Dr. Hasan Rıza tarafından 1918 sonlarında kurulur. O sırada İstanbul'da olan Ziyetullah Nevşirvanov da bu partide yer alır. Bu parti de diğer sosyalist partiler gibi işçi hakları, işçi yaşamına dair düzenlemelerle ilgilenmekte yani daha çok sendikal faaliyetler yürütmektedir. 1922'de sönmülmür. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, BDS yayınları, 2000, s. 42.

4 TSF'den ayrılan bir grup tarafından kurulmuştur.

Amele Fırkası gibi diğerleri ise neredeyse tamamıyla sendikal faaliyetler yürütüyordu; siyasal faaliyetleri yok denecek kadar azdı. Bir de Osmanlı Mesai Fırkası⁵ gibi İttihatçılar tarafından, işçi sınıfı ve sol siyaset alanını boş bırakmamak ve gerektiğinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerde kullanılmak üzere kurulan bir parti vardı. Aşağıda bunlardan TKP ile bağlantılı olanlara yer vereceğiz.

5.1.1. Beynelmille İşçiler İttihadı

Adındaki “uluslararası” ibaresinin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki farklı “milletlerden” işçileri içermesi anlamında tercih edildiğini düşünebileceğimiz Beynelmille İşçiler İttihadı (Bİİ), 1920 baharında kurulmuş, çoğunluğunu Rum işçilerin oluşturduğu bir sendikal birliktir. Kitabımızın *Osmanlı Sosyalizmi* bölümünde ele aldığımız, Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiye (Toplumsal Araştırmalar) Cemiyeti’nin devamı niteliğindedir. Daha az sayıda olmak üzere Ermeni ve Türk üyeleri de vardır. Kurucusu ve ilk Genel Sekreteri Serafimos Maksimos’tur⁶. Maksimos 1923’te Yunanistan’a gidecek, Yunanistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nde yer alacak ve 1926’da milletvekili seçilecekti. Daha sonra Karamveris ve Roland Ginzberg isimli işçilerin liderliği üstlendiği Bİİ kuruluşundan bir yıl kadar sonra Kızıl Sendikalar Enternasyonalı’ne (Profintern)⁷ üye olur. Yayın organı Rumca olarak çıkan haftalık gazete *Neos Anthropolos*’tur (Yeni İnsan).

Birliğin öncülüğünü üç büyük sendikadan işçiler yapıyordu: 2 binden fazla üyesi olan Beynelmille Bina İşçileri İttihadı, 1500 civarı üyesi olan Beynelmille Deniz İşçileri İttihadı ve 200 üyeli Beynelmille Sanayi-i Haşebiye İşçileri (Marangozlar) İttihadı.⁸ Bİİ’nin bu üç sendika dahil 15 kadar sendikada üyeleri vardı ve kimi kaynaklara göre toplam 8 bin işçiyi kapsıyordu.⁹

5 1919 Osmanlı Mebusan Meclisi’ndeki tek işçi milletvekili olarak bilinen Numan Usta bu partiden İstanbul adayı olmuştur ve 135 oyla seçilmiştir. a.g.e., s. 42.

6 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmille İşçiler İttihadı*, İletişim Yayınları, 2016, s. 15.

7 Kızıl Sendikalar Enternasyonalı, Rusça kısaltılmış adıyla Profintern, sendikal hareketteki reformist belirlenime karşı bir ağırlık oluşturma arayışının ürünü olmuştur. Aslında Bolşeviklerin devrim sonrasındaki ilk yaklaşımları, artık sarı sendika niteliğindeki sosyal demokrat Uluslararası Sendikalar Federasyonu’ndan tam bir kopuşu öngörmüyordu. Ancak gelişmeler 1920’de Komintern yönetimini Uluslararası Sendikal Konsey adıyla bir organ oluşturmaya yöneltti. Konseyin, daha sonra Profintern’in genel sekreterliğini üstlenecek olan Başkanı Lozovski 1921 Mayıs’ında 14 milyon işçiyi temsil eden sendikaların, şimdiden Kızıl Sendikalar Enternasyonalı’ne yöndiklerini söylüyordu. Komintern Yürütme Kurulu Başkanı Zinoviyev de sosyal demokrat Amsterdam Enternasyonalı’ni burjuvazinin son barikatı olarak mahkûm ediyordu. Sosyal demokratlar yanıtlarını, bir sendikanın aynı anda iki ayrı uluslararası üst örgüte üye olamayacağını ilan ederek verdiler. Kızıl Sendikalar Enternasyonalı’ne giden yol Avrupa’da devrim beklentisiyle uyumluydu, ancak kuruluşun gerçekleştirildiği Temmuz 1921 bu açıdan aslında geç bir tarihti. Kuruluş kongresinin delegelerinin tüm dünyada toplam 40 milyon sendikal işçiden 17 milyonunu temsil ettiği öne sürüldü. Ancak bu yapının bütünüyle komünist karakter taşıdığını söylemek mümkün değildi. Profintern Komintern’in “birleşik işçi cephesi” taktikini hayata geçirmeye çalıştı. 1937’de faşizmin yükselişi koşullarında Halk Cephesi taktiği ön plana çıktığında Profintern kendini feshetme yoluna gitti.

8 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 14.

9 Radmir Platonovich Korniyenko, *The Labor Movement in Turkey, 1918-1963*, Joint Publications Research Service, 1967, Washington.

Bİİ'nin Genel Sekreteri Roland Ginzberg 1921 yılında Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'na yazdığı bir raporda örgütün amacını şöyle tanımlar:

*"Sendikaların bünyesinde, bunları bizim programımıza dayalı olarak dönüşüme uğratmaya çalışan komünist bir azınlığı hazırlamak. Kapitalizmle ölümüne mücadele etmek için bütün güçleri bir tek cephe halinde birleştirmenin zorunlu olduğunu kavratmak için her şeyi yapmak."*¹⁰

Esasında sendikal bir örgütlenme olan Bİİ içerisinde komünistlerin özel bir ağırlığı vardı. 1921 itibarıyla Bİİ içerisinde "devrimci harekete önderlik etmek" ve ajitasyon ve propaganda yapmak amacıyla gizli bir örgütlenmeye gidilmiştir. Bİİ, 1921'de Şefik Hüsnü liderliğindeki İstanbul Komünist Grubu (İKG) veya *Aydınlık* çevresi ile ilişkiye geçer. 1922'de İKG, Bİİ'den eski genel sekreter Serafimos Maksimos ve birkaç kişi ile birlikte yarısı Türkçe, yarısı Rumca bir dergi yayımlamayı planlar. Bİİ, 1922'de komünist öbeklerin birleşerek TKP'yi oluşturacakları birleşme sürecinde yer alır. Bu amaçla kurulan Teşkilat Bürosu'nda Bİİ'yi Vanlı Kâzım (Kip) temsil etmiştir.

Beynelmîl İşçiler İttihadı, İstanbul'un Ankara Hükümeti yönetimi altına girmesinden sonra 1923 sonlarında kapatılır. Rum üyelerinin önemli bir kısmı Yunanistan'a gidecek ve Yunanistan Komünist Partisi içerisinde mücadeleye devam edeceklerdir.

5.1.2. Türkiye Sosyalist Fırkası

Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı olarak kuruldu. İttihatçı iktidarın Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında sürgüne gönderdiği muhalifler arasında yer alan "İştirakçi" Hilmi (Hüseyin Hilmi), savaşın sonunda İttihatçıların iktidardan düşmesi üzerine İstanbul'a döndü. 1919 Şubat'ında sosyalistlere bir toplanma çağrısı yaparak Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurdu. Fırka'nın kuruluşunda, daha sonra İKG ve TKP içerisinde yer alacak olan Sadrettin Celal ve Vanlı Kâzım gibi isimler de vardı.¹¹ Başkanlığını Hüseyin Hilmi'nin yaptığı TSF'nin Genel Sekreteri Mustafa Fazıl (Çun) idi. Partinin İstanbul dışında kayda değer bir gücü olmamakla birlikte, Edirne ve Eskişehir'de de şubeleri vardı.

TSF *İdrak* adlı tek yaprakтан ibaret günlük bir gazete çıkartıyordu. Gazetede siyasi gündem, işçiler ve grevlerle ilgili haberler ve sosyalizmin temel kavramları ile ilgili makaleler de yayımlanıyordu. *İdrak*, 1919 Nisan'ından Temmuz ayına kadar 33 sayı çıkabilmiştir. Gazetede de yayımlanan kuruluş beyannamesi ve programında "insanlar arasında gerçek eşitliğin" sağlanması ve "üretim araçlarının toplum-sallaştırılması" öngörülmüyordu. Beynamede "Amele ve Mesalih Nezareti" (İşçi

10 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmîl İşçiler İttihadı*, s. 63.

11 Bu isimler dışında partinin kuruluşunda adı geçenler: Namık Hasan, Mehmet Ali (Bilgişin), Hasan Sadi (Birkök), Dr. Refik Nevzat, Suphi Nuri (İleri), Salih Reis (Hamallar Kahyası), Çopur Rıza (Kiper), Rasim Şakir (Aksaray Tramvay Deposu Müdürü), Dr. İhsan (Özgen), Mehmet Nurettin. Hamit Erdem, *Emek Tarihi Yazıları*, Sel Yayıncılık, 2020, s.74.

VANLI KÂZIM

Vanlı Kâzım olarak anılan Sipahizade Mustafa Kâzım ya da sonradan aldığı soyadıyla Kâzım Kip, 1884 Manastır doğumludur. 1914 yılında eğitim için Fransa'ya gider. Burada Dr. Refik Nevzat'ın başkanlığını yaptığı Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi olarak kurulmuş olan Sosyalist Fırkası'na katılır. Fransa'da kaldığı süre içerisinde Renault Fabrikası'nda işçi olarak çalışır ve sendikal mücadele içerisinde yer alır.

Vanlı Kâzım savaşın ardından işgal altındaki İstanbul'a dönerek Paris'teki sosyalistler ile TSF arasında ilişki kurar, TSF'nin gazetesinde yazmaya başlar. Ayrıca İstanbul'daki işçi örgütleri ve özel olarak da Rumların çoğunlukta oldukları Beynelmilel İşçiler İttihadı ile ilişki kurar. İşgal sırasında İngiliz Ordusu'ndaki Hintli Müslümanlara dağıttığı bildiriler nedeniyle aranmaya başlanınca İstanbul'dan deniz yoluyla kaçarak önce Sivastopol'a, oradan da Moskova'ya gider. Mustafa Suphi ile beraber çalışır. Burada bir süre eğitim aldıktan sonra Odesa yoluyla İstanbul'a döner. Bİİ içerisindeki sendikal faaliyete devam eder. Bir süre sonra Şefik Hüsnü ve arkadaşları ile bağlantıya geçer. 1922 Komintern Kongresi'ne Bİİ temsilcisi olarak katılır. Bu Kongre sırasında Türkiye'deki komünist grupları birleştirmek için oluşturulan Teşkilat Bürosu'na Bİİ temsilcisi olarak girer. 1923 tevkifatından sonra sağlık sorunları nedeniyle Moskova'ya gider. 1925 Akaretler Kongresi'ne katılmak için yeniden İstanbul'a döner.¹ Bu kongrede partinin Merkez Komitesi'ne seçilir. 1927 tevkifatında tutuklanır ve hapis yatar. Bundan sonraki faaliyetlerine dair fazla bilgi sahibi değildir. 1960'ların ilk yarısında hayata gözlerini yumar.

Faruk Asri takma adını kullanan Vanlı Kâzım, 1922 yılında Filibe'de basılmış olan *Komünizm: Meslek-i İştirakiyunu Tetkik* adlı kitabçığın yazarıdır.²

1 Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV, 2006, s. 79-94.

2 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926*, Cilt 1 1919-1923, Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 259.

ve Çalışma Bakanlığı) adıyla bir bakanlığın kurulmasına ve hükümete “işsizlere iş bulma” vazifesinin kabul ettirilmesine, devlet yönetiminde adaletin sağlanmasına çalışılacağı belirtiliyordu. Ayrıca İslam'ın ve Türk geleneğinin de sosyalist fikirlerle uyum içerisinde olduğu, hatta bunları içerdiği iddia ediliyordu.¹²

Programın siyasi esaslar bölümünde, doğrudan ve nispi seçim sisteminin getirilmesi, basın ve toplanma özgürlüğünün sağlanması, zorunlu askerliğin kaldırılarak milis usulünün kurulması, din ve mezhebin kişinin özel alanı sayılması, eğitimin ücretsiz olması ve idam cezasının kaldırılması ile ilgili maddeler vardı. İktisadi esaslar bölümü, şimendifer, banka, maden ocaklarının devletleştirilmesini ve zenginlerden alınan

12 Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, 2012, s. 133.

vergilerin artırılmasını öngörüyordu. Programın son bölümü olan “sermayesiz sınıfın idaresi” başlıklı bölümde “sermayedar sınıfın zulmü altında ezilen küçük tüccar, çiftçi, amele gibi fakir ve işçi sınıfının himayesi” için gerekenler sıralanıyordu. Bunlar arasında sekiz saatlik işgünü, hafta tatili, çocukların çalıştırılmaması, işyerlerinin işçi sağlığı açısından denetlenmesi, asgari ücretin belirlenmesi ve grev hakkı gibi maddeler vardı. Programın en ayrıntılı bölümü işçi haklarını ele alan bu son bölümdü. Zira TSF bir siyasi partiden çok bir işçi sendikası gibi çalışacak ve neredeyse tüm faaliyetleri işçi grevlerinin örgütlenmesinden ibaret olacaktı. Şefik Hüsnü, Komintern'e yazdığı bir raporda TSF için “Bu bir parti değil, bir çeşit sendikadır” diyecekti.¹³

TSF 1919-1921 yılları arasında Şirket-i Hayriye, Bahriye Nezareti'ne (Denizcilik Bakanlığı) bağlı Tersane ve Fabrikalar,¹⁴Debbaghane, Tramvay ve Tünel işçileri ve memurlarının yaptıkları grevlerde etkin bir rol oynadı. Grevlerde TSF'nin başlıca etkisi, grevdeki işçileri maddi olarak desteklemesi idi. Bu destekle işçiler daha uzun süre dayanabiliyor ve taleplerini kabul ettirebiliyorlardı. Böylelikle, başarılı olan grevleri gören işçiler greve gitmek istedikleri zaman TSF'ye başvurur oldu. Grevlerde başarı kazandıkça partinin işçi üye sayısı da hızla arttı; 17 bine ulaştığı tahmin ediliyor. Böylece parti, İstanbul'daki işçiler arasında önemli bir rol oynamaya başladı. Öyle ki şirket yöneticileri, özellikle de İngiliz ve Fransız sermayesinin Türkiye'deki temsilcileri, partiye bağış yoluyla, partiyi ve dolayısıyla grevleri manipüle etmeye çalışmıştır.¹⁵ Bu durum özellikle de Hüseyin Hilmi'nin İngilizlerle kurduğu ilişki,¹⁶ partinin ve Hüseyin Hilmi'nin grevlerdeki rolü konusunda soru işaretleri yaratır. Hüseyin Hilmi'nin grevleri İngilizlerden aldığı para ile desteklediği görüşü hakimdir.¹⁷

Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi, TSF de büyük ölçüde Hüseyin Hilmi'nin kişiliğinin gölgesinde kalmıştır. Parti, işçi üyelerin yanı sıra kimi aydınları da kapsamakla birlikte Hüseyin Hilmi “parti başkanı” sıfatıyla tek isim olarak öne çıkar. Parti kurulduktan bir yıl sonra yapılan ikinci kongrede bir tüzük değişikliği ile kendisini “azledilmez ve daimi” genel başkan ilan eder.¹⁸

1921 yılında, desteklediği grevlerin başarısız olması ile parti de işçiler arasındaki etkisini kaybeder. Partinin etkisizleşmesinde, Hüseyin Hilmi'nin benmerkezci tutu-

13 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s.135.

14 Bu greve 1300 işçi katılmıştır. Mete Tunçay, a.g.e., s. 40.

15 Hamit Erdem, *Emek Tarihi Yazıları*, Sel Yayıncılık, 2020, s. 75.

16 Hüseyin Hilmi 1920 yılındaki tramvay işçileri grevi sırasında, şirketin Fransız sahiplerine karşı İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'na başvurmuştur. Hilmi'nin İngilizlerle yakın ilişkisinde Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne olan yakınlığının payı vardır. Bu grevin ayrıntıları için bkz. Şeyhmus Güzel, a.g.e., s. 115 ve Erol Ülker, “Mayıs 1920 Tramvay Grevi, Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kebikeç*, No: 36, 2013, s. 243-257.

17 Bkz. Abid Alimov'un 2 Teşrinievvel (Ekim) 1921 raporu ve İstanbul'da proletaryanın ve işçi teşkilatlarının durumu hakkında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın raporu, Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 96, 114. Ayrıca Hüseyin Hilmi'nin şirket yöneticilerinden aldığı paralarla bir konak ve gösterişli bir araba edindiği de iddia edilir. Mete Tunçay, a.g.e., s. 40. Hüseyin Hilmi'nin grevleri nasıl desteklediğinin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. a.g.e., s. 61-62 dn. 118.

18 Yeni tüzüğün birinci maddesi şöyledir: “Fırkanın unvanı Türkiye Sosyalist Fırkası olup müessisi evveli Hüseyin Hilmi arkadaş layenazil ve daimi reisidir.” a.g.e., s.76-77.

mu nedeniyle aydınların partiyi terk etmesinin ve partiden ayrılanların başka partiler kurmasının da payı vardır. Ayrıca Tramvay Şirketi'nin sarı sendika niteliğindeki İşçi Sinayet Cemiyeti'ni kurması gibi, sermayedarlar kendileri işçi örgütleri kurarak TSF'nin etkisini kırmaya çalışmış, bunda da hayli başarılı olmuşlardır.

1922 Mart ayında yapılan 3. Kongre'de Hüseyin Hilmi parti içi muhalefet tarafından parti yönetiminden uzaklaştırılır. Bundan bir süre sonra da siyasi niteliği olmadığı düşünülen bir cinayete uğrar. Hüseyin Hilmi'nin ölümünün ardından parti de 1923 yılında sönmelenir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi TSF de İkinci Enternasyonal'e dahil olmuş, Bern ve Amsterdam Kongrelerine temsilci göndermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla TSF, 1920 yılında Komünist Enternasyonal ile de ilişki kurmak istemiş, hatta Komintern üyesi olmak için başvurmuştur. Ancak başvurusu kabul edilmemiştir.

Türkiye Sosyalist Fırkası, çok sayıda işçiyi örgütlediği "altın yılları"nda (1920-1921) sosyalist aydınların ve komünistlerin ilgisini çeker. Hüseyin Hilmi'nin kendisinden kuşku duymakla beraber, partiyi bir sendika gibi değerlendiren aydınlar ve komünistler işçileri bilinçlendirmek ve örgütlemek üzere çalışma yürütür. Partinin genel sekreterliğini yürüten Mustafa Fazıl, Mustafa Suphi ile bağlantılı İstanbul'daki komünist grupla temas yoluyla TKP'ye katılmış, 1920 Eylül'ünde Bakü'deki toplantılarda bulunmuştur.

5.2. İstanbul'da komünist örgütlenme

İstanbul'da ilk komünist örgütlenmeler 1919 yılıyla başlar. 1919'un Mart ayı gibi erken bir tarihte, İstanbul'da bilinmeyen bir grup tarafından "Yaşasın mukaddes büyük Bolşevizm" diye biten bir bildiri dağıtılmıştır. Bu ilk dönemde, Devrim Rusya'sının çeşitli yerlerinden Türk kökenli komünistlerin bir örgütlenme başlatmak için İstanbul'a gönderildiğini görüyoruz. Bunların başlıcası az önce TSF Genel Sekreteriyle teması dolayısıyla bahsi geçen, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatı'nın görevlendirdiği yaklaşık 12 kişilik bir gruptur.¹⁹ Kırım'dan motorla 1919 yazında İstanbul'a geldikleri düşünülen bu grubun üyeleri İstanbul'da Türkiye Komünist Bolşevik Partisi adıyla çalışma yaparak, Mustafa Suphi'ye faaliyetleri ile ilgili raporlar gönderirler. TKT'nin İstanbul grubunun TSF ile bağlantıya geçtiği ve partide etkili olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.²⁰ TKT İstanbul grubunun faaliyetleri İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği Mart 1920'den sonra büyük ölçüde sona erdi, üyelerinin önemli bir kısmı işgal kuvvetleri tarafından tutuklandı veya Bakü'ye gitti.²¹

Diğer yandan Mustafa Kemal'in talimatıyla kurulan resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın da İstanbul'da çalışma yürüttüğü anlaşılmaktadır.²²

19 Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, 2014, s. 102.

20 Erol Ülker, *Mütareke'nin İlk Yıllarında İstanbul'da Direniş ve Sol*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, s. 32.

21 Bu gruptan Anadolu'ya geçerek TKP'yi Bayburt gibi Anadolu şehirlerinde örgütleyenler olduğu da söyleniyor. Emel Akal, a.g.e., s.102.

22 Erol Ülker, "Kemalist Komünistler, İşgal İstanbul'unda Ankara'ya Bağlı Bir Sol Eğilim", *Toplumsal Tarih*, 319, Temmuz 2020.

5.2.1. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve Kurtuluş Dergisi

1920 baharında İstanbul'da bir başka komünist grup daha oluşur. Bu grubun kurucuları 1919'da Berlin'den yurda dönen Türkiyeli öğrenci ve işçilerdir. Bu kişiler aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz gibi, Berlin'de sosyalizm ile tanışmış, burada *Kurtuluş* adıyla bir Marksist dergi yayımlamış, *Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi* adını benimsemiş ve Türkiyeli işçileri örgütlemek üzere bir sendika kurmuştur. Bu grubun bazı üyeleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht önderliğindeki Spartakistler safında Berlin sokaklarındaki devrim mücadelesine katılmış, hatta söylenene göre bazıları burada hayatını kaybetmiştir.

Bu bilgiye kaynaklık edenlerden ikisine burada değinmek isteriz. Berlin'den gelenlerden biri olan Ali Cevdet, Komintern'e yazdığı 6 Kasım 1921 tarihli raporda "*Alman Devrimi patlak verdiği, partinin üyeleri, başında dünya devriminin kahramanları K. Liebknecht ve R. Luxemburg'un bulunduğu Spartakistlerin saflarında iç savaşlara katıldı. Kimi genç yoldaşlarımız Berlin sokaklarında, barikatlarda, dünya devrimi uğruna can verdi*" demektedir.²³ Hilmioğlu (Arap) İsmail Hakkı da 10 Eylül Bakü Kongresi'nde yaptığı konuşmada aynı bilgiyi teyit eder:

*"1918-1919 inkılâbına iştirak eden hakiki Spartakistlerle beraber büyük cidalde (kavgada) can veren birçok komünistlerimiz vardır. (...) büyük ideale bağlı, saf ve civanmert genç inkılâpçılarımız Liebknecht ve Rosa Luxemburg etrafında Spartaküs harekâtına bilfiil iştirak ettiler."*²⁴

Almanya'dan gelenlere İstanbul'da Dr. Şefik Hüsnü ve Sadrettin Celal de katılır. Berlin'de tek bir sayı çıkan *Kurtuluş*, İstanbul'da yeniden yayımlanmaya başlanır; Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) adıyla bir parti kurulur. İşçileri örgütlemek amacıyla sendikal bir yapı olan Türkiye İşçi Derneği de aynı grubun bir diğer girişimidir. Dernek daha çok devlet fabrikalarında örgütlü dört sendikayı kapsıyordu ve yaklaşık 500 üyesi vardı.

Parti başvurusu önce hükümet tarafından reddedilir. Hükümet değişikliğinin ardından Eylül'de yapılan ikinci başvuru da sürüncemede bırakılır. Ancak 1919'un Aralık ayında yapılan meclis seçimlerinden çok kısa bir süre önce partinin kuruluşu kabul edilir. İlk Genel Başkan daha sonraları CHP milletvekili olan Mehmet Vehbi'dir (Sarıdal); Mehmet Vehbi Ankara'ya gittikten sonra başkanlık görevini ressam Namık İsmail üstlenir. Partinin Genel Sekreteri, kuşkusuz aynı zamanda en etkili politik figürü olan Dr. Şefik Hüsnü'dür. Partinin bir başka önemli ismi Ethem Nejat'tır.

TİÇSF'nin resmi kuruluş için hükümete verdiği Teşkilat Nizamnamesi'nin (yani tüzüğünün) ilk maddesinde "*İlmî Sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin siyasî, İktisadî hukuk ve menfaatlerini siyanet (koruma) ve müdafaa için 'Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi' unvanile bir siyasî parti teşkil edilmiştir*" yazar.

²³ Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 123.

²⁴ a.g.e., s. 50

Mehmet Şefik Hüsni Deymer (1887 – 1959)

Türkiye Komünist Partisi'nin bir dönemine imzasını atan Şefik Hüsni, Selanik'te dünyaya gelir. Babası Hüsni Paşa, Şefik'in tanımıyla orta toprak burjuvazisi sınıfındandır. Doğum tarihi Komintern'e ileride kendi vereceği bilgi notunda 1890 olarak geçiyorsa da resmi belgelerdeki 1887 tarihi gerçeğe daha uygun görünmektedir. Zira 1905'te Paris Üniversitesi'nden kabul aldığı kesindir.

Paris Tıp Fakültesi'nden sinir ve kalp hastalıkları uzmanı olarak 1912'de pekiyi derecesiyle mezun olur. İki yıl sonra yaşamını birleştireceği Leokadya ile Paris yıllarında tanışmıştır. Varşovalı bir Yahudi olan Leokadya Sternitskaya da Sorbonne'da edebiyat okuyordu.

Şefik Hüsni, ailesinin kendisine sunduğu entelektüel ortam içinde çocukluğunu geçirmişti. 1905 Rus Devrimi'nden etkilendiğini, devrimci literatüre "karşı konulmaz bir ilgi" duyduğunu yazmıştır. Paris'te geçirdiği dönemde Fransız sosyalistlerini okur, mitingleri izler. 1908 Meşrutiyet Devrimi sırasında, yine kendi ifadesiyle, *Humanité* yazı işlerine, Türkiye'deki olayların kavranıp yorumlanması konusunda çok yardımcı olur. Marx ve Engels'i üniversite eğitimini bitirdikten sonra incelemeye koyulur.

1912'de ülkeye döndüğünde ülke Balkan Savaşı'nın içindedir. Önce Balkan Savaşı nedeniyle askere alınır, Selanik'te gönüllü hekim olarak görev yapar. Balkan Savaşı kaybedilince İstanbul'a yerleşmek niyetindedir. Leokadya ile 1914'te evlenirler. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Şefik Hüsni yeniden askere alınır. Uzun süreli askerlik hizmetini Çanakkale'de askeri hastanede ve kısmen siperlerde tabip yüzbaşı olarak tamamlar. Sivil yaşama döndüğünde, tarih 1918 sonları, 1919 başlarıdır. Bu arada 1915'te kızı Meryem doğmuştur. İstanbul'da özel muayenehane açar.

İstanbul'da kısa sürede sosyalist bir çevrenin merkezinde durur hale gelir. Almanya'da devrime katılan ve *Kurtuluş* dergisini çıkaran bir grup, 1919'da Türkiye'ye dönmüştür. Şefik Hüsni'nün genel sekreter sıfatıyla lideri olduğu, genel başkanlığın daha ziyade toplumsal temsil açısından tasarlandığı Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kurulur. Doktor'un kırk yıl sürecek olan, kimi adlandırmalara göre "rehberlik", başka yorumlara göre "tarihsel önderlik" dönemi başlamıştır.

Bu sürenin on yıldan fazlasını cezaevinde geçirecek, on üç buçuk yıl sürgünde yaşayacaktır. Kızı Meryem 1944 Varşova Ayaklanması sırasında yaşamını kaybeder. Şefik Hüsni son olarak 1957 Şubat'ında hapisten çıkar. Kısa süre sonra Manisa'ya sürgün olarak gönderilir. 1959'da da bu kentte hayatını kaybeder.

Tüzüğün geri kalanı parti örgütleri ve işleyişi hakkında teknik konuları içerdiğinden ve parti programı elimizde bulunmadığından TİÇSF'nin programı konusunda fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak TİÇSF *Yoldaş Defteri* başlıklı, parti üyelerinin aйдat kaydını tutmak için tasarlandığı anlaşılan bir defterin dış kapağında partinin talepleri sekiz madde halinde sıralanmıştır. Bunların arasında; parasız, mecburi eğitim, işçi ve çiftçi için iş mektepleri, halk için halk mektepleri, kazanç ve servet üzerinden

artan oranlı vergi, günde sekiz saat çalışma ve hafta tatili, 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması ve devletin sağlık hizmeti vermesi gibi talepler yer alır. Bu açıdan TİÇSF, sosyalist bir parti ile sendika arası bir oluşum olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde İstanbul'daki tüm yasal sosyalist partiler, başta TSF olmak üzere daha çok sendika işlevi görmektedir. Dolayısıyla, TİÇSF komünist örgütün içinde örgütlendiği bir kitle partisi/örgütlenmesi olarak da tasarlanmıştır demek mümkündür. Nitekim ertesi yıl İstanbul'un işgal edilmesi üzerine legal partinin çalışma yürütmesi çok zorlaşınca partinin içinde bir komünist örgüt oluşturulacaktır.

Grubun içerisinde 1920'lerde komünist olan ancak daha sonra Kemalist Cumhuriyet'in önemli aydınları ve bürokratları haline gelen, İsmail Hakkı, Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Nizamettin Ali (Sav), Nurullah Esat (Sümer), İlhami Nafiz (Pamir), Hamit Sadi (Selen), Mümtaz Fazlı (Taylan), (Mehmet) Sadık Ahi (Eti), Namık İsmail, Ali Cevdet, Selahattin Nejat (Yalkı), Nafi Atuf (Kansu), Servet (Berkin), İhsan Raif, Mustafa Mermi, Lem-i Nihat gibi isimler yer alıyordu.²⁵ *Kurtuluş* dergisinde Reşat Nuri (Drago), Selahattin Rifat, Falih Rıfkı (Atay), Bedii Refet, M.R. Dündar, Mehmet Selahattin, Ziyetullah Nevşirvanov'un da yazıları yayımlandı.²⁶

Kurtuluş, Türkiye'de bilimsel sosyalizmi ve Marksizm'i gerçek anlamda savunan ilk yayın olmuştur. Berlin'de çıkan ilk sayısının sunuş yazısı, *Komünist Manifesto*'yu andırarak şöyle başlar: “

Son iki yüz yıldan beri, bu eski dünyanın üstünde büyüğü bir yel esiyor, tarihi aykırı bir semte doğru sürükleyen bir yel!” Yazı aristokrasiyi ve krallıkları yıkan kapitalist gelişmenin son iki yüzyıllık tarihini özetledikten sonra şöyle sona erer: “Her yanda duyulan gürültüler, yıkılmakta olan şeyden geliyor: Kapitalizm... Türkiye proletaryası, dünyadaki bütün kardeşlerle beraber muhakkak bir yarını dört gözle bekliyor.”

Bu sayıda, ayrıca Vedat Nedim'in proletarya ve üretim ilişkileri hakkında Marksist literatüre referansla yazdığı bir yazı, ressam Namık İsmail'in Marx portresi çizimi ile birlikte Mümtaz Fazlı'nın yazdığı Marx biyografisi, sosyalizmi anlamak için okunması tavsiye edilen kitapların bir listesi ve “*Bütün Memleketlerin Proletaryası Birleşin!*” başlıklı Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi imzalı bir bildiri de yer almaktadır. Almanca da basılan bildiride, emperyalistlerin Türk topraklarını parçalamak ve yutmak istediği ve bunun da yeni bir savaşın başlamasına neden olacağına dikkat çekilir. Dergi yayına hazırlanırken bir yandan da İstanbul'a dönüş yolculuğuna hazırlanılmaktadır.

Kurtuluş 1919 Eylül'ünde “Sosyalizmden Bahseder İlim ve Sanat Mecmuası” başlığıyla İstanbul'da yeniden yayımlanır ve 1920 Şubat'ına kadar beş sayı çıkar. Dergide daha çok teorik yazılara, tarihsel, ekonomik ve Marksist değerlendirmelere ve Avrupalı ve ABD'li sosyalistlerden çevirilere yer verilir. Beşinci sayıda *Komünist Manifesto*'nun

25 Mete Tunçay, a.g.e., s. 167, 203, 467.

26 Rasih Nuri İleri (der.), *Kurtuluş*, Anadolu Yayınları, 1975, s. 21-22.

Türkçeye çevrilmekte olduğu ve yakında yayımlanacağı bilgisi yer alır. Güncel siyasete, bazı ufak haberler dışında neredeyse hiç değinilmez. En dikkat çekici noktalardan biri, iki yıl önce gerçekleşmiş olan ve Milli Mücadele Anadolu'sunu şimdiden etkisi altına almış olan Ekim Devrimi ve Sovyetler Rusya'sına dergide hiç değinilmiyor oluşudur. Bunun bir gerekçesi, İstanbul'da yoğun şekilde uygulanan sansürden kaçınmak olabilir. Nitekim dergideki bazı yazılar kısmen sansürlenmiştir de. Ancak, Ekim Devrimi'ne yönelik bu ilgisizlik sadece sansür ile açıklanamaz. Sansürün payının yanına *Kurtuluş* yazarları ve TİÇSF üyelerinin 1919 yılında Avrupa sosyalizminin etkisi altında olmaları ve muhtemelen Ekim Devrimi'ni, Avrupa'da gerçekleşecek devrimlerin yalnızca bir öncüsü olarak görmelerini eklemek durumundayız.

Derginin temel savı, sosyalizmin Türkiye'ye öncelikle entelektüel bir giriş yapması gerektiği, ülkeyi Marksist açıdan tahlil etmenin ve Türkiye'ye sosyalizmi tanıttırmanın elzem ve öncelikli olduğu yönündedir. *Kurtuluş*'un Türkiye'de yayımlanan ilk sayısının giriş yazısından, bu grubun Türkiye'de sosyalist bir iktidar olasılığını Avrupa'da gerçekleşecek devrimlere bağlı gördüğü anlaşılıyor: Buna göre, dünya sosyalizme doğru bir dönüm devrindedir ve Türkiye de bunun dışında kalamaz. Batı sosyalizme yürümektedir. Türkiye'de ise sosyalizm, Avrupa'da yerleştikten sonra kaçınılmaz hale gelecektir. Buna karşılık sosyalizm "şimdiye kadar olduğu gibi dış etkilerin baskısı ile memlekete zorla" girmemelidir. Ülke içerisinde öncelikle kültürel, bilimsel ve halk ayağı olan bir sosyalist hareket yaratılmalıdır.²⁷

Kurtuluş'un ve ardından *Aydınlık* dergisinin Türkiye'de sosyalist düşüncenin gelişmesine yaptığı katkı yadsınamaz. *Kurtuluş* yazarlarının bu açıdan en önemli tezlerinden biri Türkiye'nin azgelişmişliğinin sosyalizm gündeminden uzak kalmaya mazeret oluşturamayacağıdır:

*"...ne Türkiye proletaryasının örgütsüzlüğü, ne de Türkiye'nin endüstri ve fabrikalar memleketi olmaktan ziyade çiftçi bir memleket olduğu iddiası bugün tamamen yeni ve ilmi temellere dayanarak karşınıza çıkan sosyalizm sisteminin Türkiye'de uygulanamayacak bir şey olduğu sonucunu verir."*²⁸

Bilindiği gibi, dönemin ağır basan düşüncesi Türkiye'de burjuvazi ve proletarya gibi modern sınıflar oluşmamış olduğundan sınıf mücadelesi ve sosyalizmin de mümkün olmayacağı şeklindeydi. Bu görüş sosyalizmin Bolşevikleşme adıyla çok daha yakıcı bir ihtimal olarak hissedildiği Ankara'da, başta Mustafa Kemal olmak üzere aydın kadrolar tarafından sıkça dile getirilmekteydi. *Kurtuluş*'ta yer alan yazıların önemli bir kısmında ise bu yaklaşıma karşı çıkılmakta ve kapitalizmin var olduğu her yerde, "Birbirine taban tabana zıt iki sosyal sınıf vardır. Ve bu iki hasım sınıfı, soyan, ezen, aldatan hâkim burjuvazi sınıfı ile soyulan, ezilen mahkûm (pro-

²⁷ "Kurtuluş Yolu: H.S." başlıklı yazı. a.g.e., s.69-74.

²⁸ a.g.e., s.92, Mehmet Vehbi'nin Moriss Hillquit'den yaptığı çeviriye yazdığı önsözden.

letarya) sınıfı birbirleriyle birleştirecek maddî ve manevî hiçbir kuvvet yoktur;"²⁹ hatta "sosyalizmin uygulanabilip uygulanamaması gibi tartışmaların modası çoktan geçmiştir" denmektedir.

Ancak yine de işçi sınıfının nicel ve nitel kısıtları herkesin malumudur ve bu soruna ek bir çözüm gerekmektedir. Şefik Hüsnü ve Ethem Nejat bir geniş proletarya tanımıyla Türkiye'de toplumun büyük çoğunluğunun proleter olduğunu savunurlar. Şefik Hüsnü, esasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir komünist partinin varlık nedenini kanıtlamaya çalışmaktadır. Türkiye'de proletaryanın durumu hakkında yazdığı yazılarda, İmparatorluk'ta çok az sayıda sanayi işletmesi ve sanayi işçisi olmasından yola çıkarak sosyalizmin mümkün olmayacağı iddiasına karşı iki temel argüman geliştirir. Bunlardan biri sanayi işçilerinin yalnızca bir bölümünü oluşturduğu "geniş proletarya" tanımıdır. Proletarya "*miras yoluyla edinilmiş ya da kazanılmış bir sermayesi ya da geliri olmayan, hayatını düşünsel ya da maddi bir emek sarf ederek temin eden ve bir sebep dolayısıyla çalışmadığı zaman geçim kaynaklarından mahrum kalan*"³⁰ sınıftır ve memurlar, doktorlar, mühendisler, yazarlar da bu sınıfın parçasıdır. İkinci olarak ise, Osmanlı'da kapitalizm geliştikçe geleneksel anlamda işçi sınıfını da geliştirecektir. Şefik Hüsnü'ye göre Osmanlı'da Avrupa'daki gibi bir kapitalist gelişme kaçınılmazdır. Öte yandan, Osmanlı'daki sınıf bilincinin az gelişmişliği, Osmanlı aydınlarına çok daha fazla bir rol yüklemektedir. Aydınların rolü "*Bizim genç proletaryamızı cihazlandırmak; ve büyük kardeşlerinin çektikleri azap ve işkencelere uğramadan, kendisini kurtuluş gününe ulaştırmaktır*."³¹

Ethem Nejat da Şefik Hüsnü'ye benzer şekilde işçi sınıfını geniş anlamıyla tanımlama çabasındandır: "*Proletarya yalnız fabrika işçileri değildir; daha şümüllü (kapsamlı) tarifle ondokuzuncu yüzyılın çalışan sınıflarıdır; ölünce torunlarını, zürriyetini (soyunu) kendi haline bırakan, geçimlerini sağlamak için bir gelir bırakmayanlardır*." Ayrıca Ethem Nejat, toplum proletarya ve burjuvazi olarak iki temel sınıfa ayrılır ve "*herkes mutlaka bunlardan bir tanesi olacaktır*" diye yazar.³² Buna göre, Türkiye'nin nüfusunun yüzde 95'i proletaryadır.

Ethem Nejat bir eğitimci olarak hükümetin o dönemde ilkokullar konusunda attığı adımları, sınıfsal temele dayandırarak eleştirir; ilkokullar yegâne proletarya okulları oldukları için çok önemlidir.³³ Ethem Nejat'ın düşüncesinde, Türkiye'de işçi sınıfına dayanan bir sosyalizm mücadelesi anlayışı ertelemecilik anlamına gelmez. Dünya bir devrim sürecindedir ve Türkiye'nin de bu devrimin parçası olmasının önünde bir engel yoktur:

29 Sadrettin Celal'in "Sürekli Barış ve Cemiyet-i Akvam" yazısı, a.g.e., s.225-228.

30 Günümüz Türkçesi ile aktardığımız bu pasajın aslı şöyledir: "mevrus veya müstesib bir sermaye ve iradi olmayan fikri veya maddi herhangi bir say sarf ederek temin-i hayat eden ve bir sebep dolayısıyla çalışmadığı zaman medar-ı maiseiden mahrum kalan"

31 a.g.e., s. 116.

32 a.g.e., s. 79, 82.

33 a.g.e., s.136.

"Kısacası, dünya dönümündeyiz. Bu dönüm bizim çıkarlarımıza uygun, bulunmaz bir fırsat hazırlıyor. Biz neden bu fırsattan faydalanmaya varlığımızı hasretmiyelim, neden kendimizi ona hazırlamıyalım! Kapitalizm bizi ezmiş, ve boğacak; niçin bizim düşmanımız kapitalizmi yenecek ve darmadağın edecek olan sosyalizmle işbirliği yapmıyalım? Ferdiyetçilik, teşekkül-i in'firadıcılık (bireysel eğitimcilik), Milli Ahrar³⁴ yolu kapitalizme dosttur. Tuhaf ki, düşmanımıza dost bir yol açmak için yorulanlar var... Vatandaş, Arkadaş... Ortak düşmanı birlik olarak ve elele boğmak için proletarya sınıfına geç ve sosyalist ol!"³⁵

Şefik Hüsnü grubunun bu ilk dönemde Ekim Devrimi'ne pek ilgi göstermemesi ve entelektüel yayıncılığa ağırlık vermesini, Rus Devrim tarihine bir göndermeyle "legal Marksizm" olarak yorumlayanlar olmuştur. Bu yorumu yalnızca grubun kısa süre sonra İstanbul Komünist Grubu adını alacak ve Komintern'le bağlantı kuracak olması değil, Şefik Hüsnü ve Ethem Nejat'ın sosyalist iktidar mücadelesine alan açmak için yaptıkları bu teorik uğraş da haksız çıkartmaktadır.

TİÇSF son Osmanlı Meclis seçimleri olan 1919 seçimlerine katılır. Seçimler iki dereceli yapılmaktadır, yani seçmenler (ki bunlar tahmin edileceği gibi sadece erkeklerden oluşur) önce ikinci seçmenleri seçmekte, milletvekilleri bu ikinci seçmenler tarafından seçilmektedir. Bu durum işçiler ve köylüler gibi o dönem eğitimsiz ve örgütsüz geniş halk kitlelerinin kendi çıkarlarını temsil edecek bir aday seçmelerini zorlaştırmaktadır. TİÇSF ilk iş olarak işçilerin Meclis'te temsili sorununu ele alır ve Türkiye İşçi Derneği ile birlikte işçilerin haklarını nasıl savunacakları ve seçimlerde nasıl bir yol izleyecekleri konusunu konuşmak üzere Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda 24 Ekim'de bir işçi toplantısı düzenler. Basında "*İstanbul'da Amele ve İşçinin Haklarını Müdafaa Yolunda İlk İltimâ*" olarak geçen bu toplantıda öncelikle seçim sisteminin haksızlığı ele alınır ve işçilerin temsili engelleyen iki dereceli ve mutlak çoğunluğa dayanan seçim sistemi yerine doğrudan ve nispi temsil sistemine geçilmesi talebinin yanı sıra, fabrika ve tersanelerde seçim şubesi ve sandık kurulması da talep edilir. Toplantı katılımcıları İstanbul'da işçileri temsil edecek üç milletvekili çıkarmayı görev olarak önlerine koyarlar. TİÇSF üyeleri işçinin asıl düşmanının sermaye sahipleri olduğuna vurgu yaparlar ve milliyetçi partileri istemediklerini dile getirirler.

Dönemin basınında çıkan bir habere göre, seçimlerle ilgili olarak Cağaloğlu'ndaki Yeni Bursa Kiraathanesi'nde 25 fabrika ve tersaneden işçi temsilcilerinin katıldığı bir başka toplantı daha yapılır.³⁶ TİÇSF'nin Ferah Tiyatrosu'ndaki seçim toplantısından bir hafta sonra TSF de işçilerin seçimlerde ortak hareket etmesini amaçlayan bir toplantı düzenler. Şehzadebaşı'nda Şark Tiyatrosu'nda düzenlenen bu toplantıya 200 kadar işçi katılmıştır.³⁷

34 Milli Ahrar Fırkası 1919 Mayıs'ında kurulmuş bir siyasi partidir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II: Mütareke Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 460-463.

35 Ethem Nejat, "Sosyalizm ve Ferdiyetçiler", *Kurtuluş*, a.g.e., s. 181-182:

36 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 59.

37 Mete Tunçay, a.g.e., s. 61, dn. 117.

Bu toplantıların sonucunda Türkiye Sosyalist Partiler Birliği adında bir birlik oluşturulur ve bir heyet İttihatçıların etkin olduğu bir çatı örgütlenmesi olan Milli Kongre³⁸ ile görüşerek işçiler adına üç sosyalist milletvekili seçilmesi talebini iletir.³⁹ Ancak bu çabaların sonuç vermediğini ve sosyalist partilerin seçimlere ortak adaylarla katılmadığını görüyoruz.

Hükümetin TİÇSF'nin kuruluşuna zorluk çıkartmasının 24 Ekim toplantısıyla bir ilintisi olabilir. TİÇSF de etkili bir seçim çalışması yürütememiştir. Bu süreçte gazeteye röportaj veren bir TİÇSF üyesi seçimlerin kendileri için nihai bir amaç olmadığını, seçimleri “sosyalizm etrafında propaganda yapmaya yarar bir fırsat” olarak gördüklerini söyler.

Parti seçimlere İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde’de birer aday ile katılır; Çorum’da da bir kişi TİÇSF programına dayanarak aday olur. İstanbul adayı, aynı zamanda partinin genel başkanı da olan Mehmet Vehbi, ikinci seçmenlerden 14 oy alır. Bu, o dönemin koşullarında azımsanmayacak bir orandır.⁴⁰ İki milletvekili çıkaran Eskişehir’de Ethem Nejat üçüncü sırada kalır.

1919 seçimlerinde Meclis’e yalnızca bir işçi milletvekili seçilir. İttihatçıların desteği ile seçilen bu işçi milletvekili, Zeytinburnu Silah Fabrikası’nda çalışan Numan Usta’dır. Numan Usta İttihatçıların kurmuş olduğu Osmanlı Mesai Fırkası üyesidir ve kendisini o dönem İttihatçıların savunduğu Türk milliyetçiliği ideolojisine uygun olarak “Türk” bir sosyalist olarak tanımlar.⁴¹ Numan Usta 16 Mart’ta işgal güçlerince tutuklanarak Malta’ya gönderilen mebuslardandır. Serbest bırakıldıktan sonra Ankara’ya giderek Büyük Millet Meclisi’ne katılan Numan Usta’yı Ankara’da düzenlenen 1 Mayıs törenlerinde göreceğiz.

1921 başında TİÇSF’nin bazı üyeleri [Vehbi (Sarıdal), Nafi Atuf (Kansu), Servet (Berkın) ve Sadık (Ahi) gibi] Ankara’ya giderek Milli Mücadele’ye katılma kararı alırlar. Şefik Hüsnü ve İstanbul’da kalanlar ulusal kurtuluş mücadelesine ilişkin olumsuz bir düşünceye sahip değildir. Hatta Ankara’ya giden üyelerle bir süre daha ilişki sürdürülür. Ancak Şefik Hüsnü komünist mücadelenin işçi sınıfının yoğun olduğu İstanbul’da sürdürülmesinden yanadır.

5.2.2. *İstanbul Komünist Grubu*

Kurtuluş grubunun bazı üyeleri 1920 yılında İstanbul’un işgalinin ardından, gizli bir komünist örgüt kurarlar. İstanbul Komünist Grubu’nun (İKG) 1922 yılına geldiğinde yaklaşık 40 üyesi vardır ve bunlardan dokuzu kadındır. Grubun liderleri Dr. Şefik Hüsnü (O. Masdar adını kullanıyordu), Baytar Ali Cevdet (Fahri adını kullanıyordu) ve Sadrettin Celal’dır (Orhan adını kullanıyordu).⁴²

38 Milli Kongre, Kasım 1918’de kurulmuş bir siyasi partiler ve dernekler birliğidir. 1919 seçimleri öncesinde siyasi partileri ortak adaylar etrafında toplamaya çalışmıştır. Kurucusu Esat Paşa, İttihatçı olarak bilinmektedir. Müdafaa-i Hukukçular ile bağlantılıdır. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 150-154.

39 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 60.

40 En çok oy alan Sulh Selamet Partisi’nin adayı 21 oy almıştır. Bu seçimlerde Sosyal Demokrat Fırkası’ndan aday olan Vanlı Kâzım ile Türkiye Sosyalist Fırkası’ndan aday olan Sadrettin Celal hiç oy alamamışlardır. TSF’nin diğer adayı Refik Nevzat 7 oy almıştır. *Kurtuluş*, a.g.e., s. 243-244.

41 Erol Ülker, *Mütareke’nin İlk Yıllarında İstanbul’da Direniş ve Sol*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, s. 50.

42 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 243.

İKG kuruluşundan kısa süre sonra Komintern ile bağlantı kurdu ve 17 Temmuz-7 Ağustos 1920 tarihleri arasında toplanan Komintern II. Kongresi'ne katılma daveti aldı. Ethem Nejat ve Hilmioğlu İsmail Hakkı kongreye katılmak üzere yola çıktılar, ancak toplantıya yetişemediler. Bunun üzerine Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'na ve Mustafa Suphi grubunun örgütlediği 10 Eylül Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi'ne katıldılar. Her ne kadar İKG delegeleri yola bu amaçla çıkmamış olsalar da TKP Kuruluş Kongresi'nde İstanbul grubu da temsil edilmiş oldu. Kongre'de Ethem Nejat Merkez Komitesi üyesi ve Parti Genel Sekreteri, İsmail Hakkı da Merkez Komitesi üyesi seçildiler. Her ikisi de 1921 başında Türkiye'ye dönüş yolunda katledileceklerdi.

1920 Aralık ayında Dr. Şefik Hüsnü, Fransız sosyalistlerinin tarihi Tours Kongresi'ne katıldı. Bu kongrenin özelliği Komünist Enternasyonal'e üyelik kararı alınması ve yaşanan ayrışma sonucunda Fransız Komünist Partisi'nin kurulmasıdır. Şefik Hüsnü'nün Fransa ziyareti sırasında komünistlerin dergisinde ve günlük gazeteleri *Humanité*'de birer makalesi yayımlandı.

Mütareke sonrasında canlanan İstanbul'daki sosyalist harekete ilk darbe 16 Mart 1920'de İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, başkenti resmen işgal etmesi ile vurulmuştu. Bu süreçte TİÇSF'nin faaliyetleri durdu, *Kurtuluş* dergisi yasaklandı. Komünistler illegal olarak faaliyetlerini devam ettirdiler. 1921'in ikinci yarısına kadar İstanbul'da komünistlerin zayıfladığını ve durağan bir dönemden geçildiğini görüyoruz. Türkiye genelinde de komünistler zor günler yaşıyor, ölüm kalım savaşı veriyordu. Mustafa Suphilerin katledilmesiyle eşzamanlı olarak Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) kapatılmıştı, üyeleri ya tutukluydu ya da sürgündeydi. 1921'in yaz aylarında ilk canlanma, *Aydınlık* dergisinin yayın hayatına başlamasından izlenebileceği gibi İKG'de yaşandı. Bunun yanı sıra, Ağustos 1921'de, tüm fabrikalardan ve işçi teşkilâtlarından delegelerin katıldığı, İKG'nin de içerisinde yer aldığı bir kongre çağrısı yapıldı.

İKG, 12 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihlerinde Moskova'da toplanan Komintern'in III. Kongresi'ne, örgütün zayıf ve sayıca az olması gerekçesiyle delege göndermedi; sadece rapor sunmakla yetindi. Bu kongrede Türkiye, Bakü'de arta kalan Harici Büro aracılığıyla temsil edildi. İKG'nin Komintern'le ilişkileri esas olarak 1922 Kasım'ında toplanan IV. Kongre sonrasında daha düzenli hale gelmiştir.

İKG, yasal faaliyetlerini 1924'e kadar Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adı altında yürüttü. 1921-1925 yılları arasında sosyalizmin savunuculuğunu yapan ve Marksist bakış açısıyla Türkiye ile ilgili değerlendirmelere ve sosyalist/komünist aydınların eserlerinin çevirilerine yer veren *Aydınlık* dergisini çıkarttı. Örgüt çeşitli sendika kurma girişimlerinde bulundu. Marksizm ve sosyalizm konusunda konferanslar düzenledi ve kitapçıklar yayımladı. İstanbul komünistlerinin bu dönemde hep bir günlük gazete yayımlama projeleri vardı, ancak bu, maddi olanaksızlıklar nedeniyle hayata geçirilemedi. İKG üyeleri 1923'te *Vazife* adında bir haftalık haber gazetesi çıkartarak daha geniş kitlelere ulaşmaya çalıştılar. Eskişehir'de de İstanbul'daki komünistlerle bağlantılı olarak günlük *İşçi* gazetesi, daha sonra da sosyalist *Emek* gazetesi çıkmıştır. 1924'te işçilere yönelik *Aydınlık Fevkalade Amele*

Nüşhaları ve 1925 başında da *Orak Çekiç* adıyla kısa ömürlü bir gazete çıkartıldı. Türkiye Komünist Gençler Birliği adıyla bir de gençlik örgütü kuruldu.

5.2.3. Milli Mücadele

Türkiye komünist hareketinin Milli Mücadele'nin içine doğmuş olması, hem en büyük talihi hem de en büyük talihsizliğiydi. TKP'nin her bir kolu Ankara Meclisi'ne farklı bir mesafede konumlansa da, tamamı işgale ve emperyalizme karşı mücadeleyi desteklemiştir. Buna karşılık, TKP en büyük darbeleri de yine Ankara hükümetinden yiyecektir. Dolayısıyla komünistlerin Milli Mücadele liderliği ve Ankara hükümeti ile sorunlu ve yer yer çelişkili bir ilişkileri olmuştur. Buna bir de Rusya'daki sosyalist iktidarın Ankara hükümetiyle dostluk arayışı eklenince tablo iyice karmaşıklaşmakta, milliyetçi burjuvaziye karşı teorik değerlendirme ile pratikte alınacak tutum her zaman birbirini tutmamaktadır.

Ankara'daki komünistler, Mustafa Kemal Paşa ve hükümeti ile dirsek temasında oldukları için 1920-1922 arasındaki siyasi gelişmelerden çok daha yakından etkilendiler. İstanbul'daki komünistler ise fiziksel mesafe nedeniyle antikomünist operasyonların dışında kaldılar. Ancak Milli Mücadele'nin sona ermesinin ve İstanbul'un da Ankara Hükümeti'nin yönetimi altına girmesinin ardından durum değişti. İKG siyasi iktidar konusunda daha somut politikalar geliştirmeliydi. Bir yandan da artık İstanbul da darbe alıyordu.

1922 yılına kadar Şefik Hüsnü, Anadolu'daki ulusal hareketin liderliği konusunda ihtiyatlı davranma yanlısıdır. Ulusal hareketin burjuva karakterini ısrarla vurgular ve bu burjuva liderliğin Sovyet iktidarı ile ilişkisindeki ikiyüzlü tutumuna dikkat çeker. Mustafa Suphilerin başına gelenin de gösterdiği gibi bu liderlikle işbirliği yapmayı düşünmek olası değildir. Şefik Hüsnü, katliamın izini sürmeyen Komintern'e serzenişte bulunmaktan geri durmaz:

*"O zamandan beri, büyük bir olasılıkla burjuvazinin cellâtları tarafından haince katledilmiş bu kurbanlardan hiç kimse haber alamamıştır. Grubumuz, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'nun bu trajik olayla ilgili gerçeğe ulaşmak için bir soruşturma yapmasını ve olgular öğrenildikten sonra da, bu cinayetin bireysel veya toplu suçlularına karşı ciddi bir protesto yükseltmesini talep etmektedir."*⁴³

Ancak bundan daha önemlisi burjuva ulusal hareketlerine karşı takınılacak tutumla ilgilidir. Şefik Hüsnü'nün 1921'in Mayıs ayında Komintern'in III. Kongresi'ne yazdığı rapora göz atalım:

"İKG, Küçük Asya milliyetçi hareketinin amaçları ve liderlerinin zihniyetinin, şimdiden hesaplanamayacak sonuçları ve işçi ve köylülerin yaşamları üzerindeki yan-

43 İKG'nin III. Dünya Kongresi'ne raporu, 31 Mayıs 1921 tarihli. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 104-107.

sımlarından dolayı, doğu komünizminin bunları çok yakından takip etmesinin yaşamsal önemde olduğuna inanıyor. L'Humanité'de ve basında çıkan yazılarımıza rağmen, bu soru henüz yeterince ele alınmamıştır. Grup, bu nedenle burada bu konuya bir kez daha geri dönmeyi ve bu hareketin fazlasıyla burjuva niteliği üzerinde ısrar etmeyi görev addediyor. 18 aylık acı bir deneyimin ardından, Türkiye'de olduğu gibi Rusya'da da, hatta kıtanın diğer ülkelerinde de, hiçbir komünist, milliyetçi liderlerin proletarya diktatörlüğü ve Sovyet Cumhuriyeti karşısındaki tiksinti ve antipatileri konusunda en ufak bir şüpheye sahip olmamalıdır. Her an şöyle şeyler söyleyen bir milliyetçi devrimciyle karşılaşabilirsiniz: 'Sovyetler Rusyası! ... Ama biz onu, İngiliz emperyalizmine karşı bir korkuluk gibi kullanıyoruz. Bu ikincisinin asgari varoluş hakkımızı tanımasını sağladığımız gün, sizin kutsal Federal Sovyetler Cumhuriyetiniz'in uygun bir yerine tekmeyi vurmaktan geri durmayacağız!...'”⁴⁴

Gerçekten de Fransız Humanité'de Şefik Hüsnü aynı konuyu ele almış ve Sovyet liderliğinin Türkiye'deki ulusal mücadeleye ilişkin herhangi bir yanılsmaya düşme-diğinin altını çizmişti:

“Anadolu'daki Kemalist hükümet Rusya'daki Sovyet cumhuriyetiyle dostluk ilişkileri kurmaya başladığından bu yana, Batı Avrupa basınında bu milliyetçi hareket ile proletarya hareketini kabul edilemez bir biçimde birbirine karıştırma eğilimi görülüyor. Çoğu zaman Sovyetler Rusya'sının Türkiye'yle dostça ilişkilerinin saiklerinin (nedenlerinin), her iki taraf bakımından sadece ve sadece siyasal olduğu unutuluyor. Bu, risklerin ve çıkarların geçici ortaklığı nedeniyle elini bir işçi-köylü hükümetine uzatmış net biçimde bir burjuva hükümetidir. Ve Türkiye'de olan-biteni gayet iyi bilen Rus yoldaşlarımız, bu konuda en küçük bir yanılsmaya taşı-mıyor. 1920 başlarında Çiçerin ve Doğu İşleri Komiseri Nerimanov imzalarıyla Moskova'da yayınlanmış olan Dış İşleri Bakanlığı açıklaması bu nokta üzerinde özellikle duruyordu.”⁴⁵

1922'de Şefik Hüsnü aynı görüşü tekrarlamaktadır:

“Mustafa Kemal Paşa bugün görüşünde Rusya hükümetine karşı dostça ilişkilerde bulunmakla beraber Rusya hükümetinin komünist olmasından endişe etmektedirler. Yani memleketi Bolşevik işgalinden koruma fikir ve arzusundadır. Büyük Millet Meclisi'nde azalan oranda Rusya ile tam müttefik olarak yaşamının Türkiye için faydalı olacağını takdir edenler varsa da, Mustafa Kemal Paşa grubunun şimdiye kadar galip vaziyette bulunması, onlara pek de söz söyletmiyordu. Her ne kadar uzaktan görmekle beraber Mustafa Kemal Paşa'nın memlekete, Anadolu'ya komü-

44 Şefik Hüsnü, “Rapport du groupe communiste de Cons-ple(sic.) au 3-e Congrès de l'Internationale Communiste” (31 Mayıs 1921), TÜSTAV Komintern Arşivi, CD 24, Klasör 31_36, Belge No: 526-537.

45 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 78.

nist ruhunun, fıkriinin, idaresinin girmesine tamamıyla muhalif olduğu meydana gelen olaylardan ve Ankara'dan alınan bilgilerden anlaşılmaktadır. [...] Türkiye'yi Bolşevik yaparak mahvetmekten ise, bazı şartlarla İtilaf devletleriyle anlaşmak daha uygun olur kanaatinde olsa gerektir.”⁴⁶

Elbette bu yaklaşım Şefik Hüsnü'yü ulusal kurtuluş mücadelesinin yadsınmasına götürmez. İKG ve TİÇSE, emperyalizme karşı mücadelede ulusal hareketi destekler. Örneğin, *Aydınlık*'ın Ocak 1922 tarihli 10. sayısında yer alan “Anadolu'dan gelen fikirler etrafındaki münakaşalar” başlıklı bir yazıda komünistlerin tavrı şu şekilde açıklanır:

“Anadolu inkılabı, köklü bir toplumsal devrimden başka, bu milleti kurtaracak çare olmadığına inananları tatmin etmekten çok uzaktır. Çözülmesi gereken bir çok sorunun, bundan sonra da halledilmesine imkan bulamayacağı düşüncesinde olmakla beraber, samimi olmasını pek temenni ettiğimiz bu devrim teşebbüslerinin hali hazır idareye nazaran, büyük bir ilerleme adımı olduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Ve onu muhafazakar ve gelenekselci karşıtlarına karşı, müdafaa etmeği bir vicdani vazife kabul ediyoruz.”⁴⁷

Bununla birlikte Şefik Hüsnü, bu hareket ile işbirliğine gitmemek gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla İKG 1922 sonuna kadar İstanbul dışında -Eskişehir bağlantıları hariç- bir örgütlenme hamlesine girişmez ve Ankara ile doğrudan bir bağlantı kurmaya çalışmaz. Bu dönemde, Milli Mücadele'ye doğrudan destek vermek üzere Ankara'ya ulaşmaya çalışan Mustafa Suphilerin katledilmesi olayının hâlâ çok taze olduğu da unutulmamalıdır.

1922 sonu itibarıyla Ankara'nın işgale karşı zafer kazanması ve hemen ardından Mustafa Kemal Paşa'nın saltanata karşı bir siyasi devrime girişi ile birlikte Kemalist hareketin burjuva niteliğine yapılan vurgu da yerini, aşağıda göreceğimiz üzere daha olumlu bir söyleme bırakacaktır.

5.2.4. *Aydınlık Dergisi*

İstanbul'un işgalinin ardından *Kurtuluş* dergisi yasaklanmıştı. Yeni bir derginin çıkartılması bir yıldan fazla zaman gerektirdi. 1921 ortalarına kadar, işgal kuvvetlerinin sansür ve baskısı dolayısıyla ve Anadolu'ya gidenler nedeniyle İstanbul'da komünistlerin sayısının ve faaliyetlerinin azaldığını görüyoruz. Yazdan itibaren yeni bir canlanma yaşanır. 1925'te hükümet tarafından kapatılana kadar yayın hayatına

46 Günümüz Türkçesine aktarıldı. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e, s. 84.

47 Günümüz Türkçesiyle verdiğimiz metnin aslı şöyledir: “Anadolu inkılabı, cezri bir içtimai inkılaptan başka, bu milleti kurtaracak çare olmadığına iman edenleri tatmin etmekten çok uzaktır. Muhtac-i tesviye olan bir çok mesailin, bundan sonra da haline imkan bulamayacağına kani olmakla beraber, samimi olmasını pek temenni ettiğimiz bu inkılab teşebbüslerinin hali hazır idareye nazaran, büyük bir terfi adımı olduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Ve onu muhafazakar ve anenepereşt muarızlarına karşı, müdafaa etmeği bir vicdani vazife telakki ediyoruz.” “Anadolu'dan gelen fikirler etrafındaki münakaşalar”, *Aydınlık*, Ocak 1922, sayı 10.

devam edecek olan *Aydınlık* dergisinin ilk sayısı Haziran'da çıkar. *Aydınlık*'ın başyazarı Şefik Hüsnü, derginin amacını "zihinlerde bir devrim yaratma" olarak tanımlar.⁴⁸ Gerçekten de *Aydınlık*, dönemi içinde son derece kapsamlı ve derinlikli bir Marksist dergidir.

Aydınlık ilk altı ayında, *Kurtuluş*'un bıraktığı yerden Marksist ve sınıfsal analizlere devam eder. Siyasal içerik, öncesinde olduğu gibi geri plandadır. Bu dönemde Ekim Devrimi'nin, Bolşevizm'in ve Lenin'in etkisi dergi sayfalarına yansımaz. *Aydınlık*'ın 1921 Haziran'ında çıkan ilk sayısının Sadrettin Celal tarafından kaleme alınan ilk yazısı, Ziya Gökalp'in "harsçılık" ideolojisinin eleştirisidir. İkinci yazı ise Şefik Hüsnü'nün, aşağıda değineceğimiz "*Türkiye'de İktisadi Sınıflar*" başlıklı yazısıdır. Bunun dışında Marksizm ve tarihsel materyalizm konusunu ele alan teorik yazılar ve Fransızcadan teorik ve edebi konularda çeviriler vardır. İlk altı aylık yayın hayatı boyunca dergi benzer bir içerikle çıkar. Bu dönemde *Aydınlık*'ta düzenli olarak yazarlar Sadrettin Celal, Şefik Hüsnü, Ali Nizami, A. Cevdet'dir. Fransız Komünist Partisi üyesi ve Fransa'daki *Clarté* dergisi yazarlarından olan Magdelaine Marx'ın⁴⁹ da *Aydınlık*'ta bir yazısı yayımlanmıştır. Fransa'da barış mücadelesinde ön plana çıkan, sonra komünist partiye giren Henri Barbusse'nün başını çektiği *Clarté* dergisinin adı "aydınlık" anlamına geliyordu. Şefik Hüsnü'nün *Aydınlık*'ın adını koyarken Fransızlardan esinlenmiş olması olasıdır.

Şefik Hüsnü *Aydınlık*'ın ilk sayısındaki yazısında, *Kurtuluş*'ta ortaya attığı proletaryanın geniş tanımını geliştirir.⁵⁰ 1921'in Aralık ayına kadarki yazılarında Anadolu'daki Milli Mücadele'ye çok az atıf vardır. Ağırlıklı olarak teorik, kültürel konulardan bahseder. Bunlar içerisinde ilgi çeken yazılar, kadınlar⁵¹ ve Türkiye'de devrim konusunda yazdıklarıdır.

Şefik Hüsnü Marksist bir tahlille Türkiye'de sosyalist bir devrim için maddi koşulların oluşmadığını tespit eder; ancak buradan yola çıkarak memlekette kapitalizmin gelişmesini beklemeyi önermez. Aslında bu, daha önce değindiğimiz "legal Marksizm" eleştirisinde Şefik Hüsnü'yü Rus legal Marksistleriyle taban tabana zıt konuma oturtan noktadır. Dünya bir devrim döneminde bulunduğu için "*Türkiye bu koşulların oluşumunu beklemeden, salt halkın toplumsal koşullarına güvenerek, pek yakın bir gelecekte devrimini yapmak zorundadır; değilse bir sömürge halkı aşağılığına katlanacaktır.*" Türkiye ayrıca, emperyalizme karşı başkaldırarak Batılı kapitalistlerin sömürü kaynaklarını da kesecek, "*Avrupa burjuvazisinin son kozunu da elinden alacak,*" dolayısıyla da dünya devrimine katkıda bulunacaktır. Şefik Hüsnü ve İKG ülkede

48 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 111.

49 Marksist gazeteci Magdelaine Marx 1922'de Ankara'da düzenlenen THİF Kongresine katılan yabancı delegasyonda da yer alır. Türkiye'de geçirdiği dönem 1921 İstanbul – 1922 Ankara, *Makaleler, Anılar* adıyla Türkçede yayımlanmıştır. Sosyal Tarih yayınları, İstanbul, 2007.

50 "Türkiye'de sosyal sınıflar", Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, Ülke Yayınları, 1975, s. 9-22.

51 *Aydınlık*'ın ikinci yazısında Şefik Hüsnü Türkiye'de kadın konusunu sosyalist bir bağlamda ele alan, burjuva feminizmini mahkûm eden ve Doğu'daki kadın mücadelesini örnek gösteren bir yazı yazmıştır. Şefik Hüsnü'nün Doğu'dan kastı Türkistan, Azerbaycan, Kazan, Kırım gibi Sovyet bölgelerindeki kadın hareketleridir. a.g.e., s. 23-36.

maddi koşulları bulunmasa dahi dünya devriminin bir parçası olarak sosyalist devrimi savunmaktadır.⁵²

1922'de dergide teorik ve felsefi yazıların sayısının azaldığını, işçi sınıfına dair değerlendirme ve haberlerin sayısının arttığını görürüz. Milli Mücadele, Ankara hükümeti ve zaferden sonra atılan siyasi adımlar artık başlıca gündem maddeleri arasındadır. Bu yazılarda emperyalizme ve "karşıdevrim" olarak da anılan saltanata karşı atılan adımlarda hükümet desteklenmektedir. Dergideki bir diğer değişim Sovyetler Birliği, Lenin ve diğer Bolşevik liderlere giderek daha fazla yer verilmesidir. Örneğin, 14. sayıda Bolşevik liderlerin (Lenin, Çiçerin, Zinoviyev gibi) fotoğrafları yer alır. 19. sayıda "büyük inkılabın büyük rehberi Lenin" yazısıyla kapakta Lenin yer alır. 20. sayının kapak dahil büyük bölümü yakın zamanda hayatını yitirmiş olan Lenin'e ayrılmıştır (Ocak- Şubat 1924 sayıları). Daha sonraki sayılarda da Lenin ve "Bolşevik inkılapçıları" hakkındaki yazılara sık sık yer verilir, Komintern ile ilgili yazılar yayımlanır. Yazarlara Nâzım Hikmet, Kerim Sadi, Yaşar Nezihe, Şevket Süreyya, Ziyetullah Nevşirvanov eklenmiştir. Neriman ve Şaziye gibi kadın yazarlara da rastlanır. 1923 Mayıs sayısının kapağında şair Yaşar Nezihe'nin 1 Mayıs şiiri, kapak içinde ise Enternasyonal Marşı yer alır. Nâzım'ın, şiirleri dışında "Türkiye'de Amele Sınıfı ve Amele Meselesi" gibi siyasi yazıları da yayımlanır.

5.2.5. Milli Mücadele Kazanılırken Politik Strateji

Yayıncılığın içeriğinde güncel siyaset dozajının artmasıyla gözlemlenen bu değişikliğin arka planında, yukarıda da değindiğimiz üzere İKG'nin Komintern ile daha doğrudan ve sürekli bir ilişki kurması ve bunun sayesinde, Marksizm'le Avrupa sosyalizmi üzerinden tanışmış olan İstanbullu komünistlerin, başta Lenin olmak üzere Rus devrimcilerinin yazıları ve Bolşevik örgütlenme hakkında daha yakından bilgi sahibi olmaları vardır. Komintern'in IV. Kongresi'nde (1922) Türkiye hakkında birleşik bir komünist parti oluşturulması onaylanacaktı. Bu sırada İstanbul'da belirli bir tempoda ve etkinlikte çalışmalar sürerken Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) yeniden baskı altına alınmış durumdaydı. Komintern'in gözetiminde yapılan THİF Kongresi'nin ardından başlayan operasyonlarla Ankara örgütlenmesi felç oldu.

1922 yılında Komintern'in Türkiyeli komünistlere önerdiği strateji, kitleler önünde ulusal hareketi destekleyerek burjuva devrimini radikalleşmeye zorlamak şeklindedir. Ocak 1922 tarihli ve "Komintern'in Türkiye'de Çalışma Tezleri" başlıklı bir belge, Ankara Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne boyun eğmek üzere olduğu ve bunu engellemek gerektiği tespitinden yola çıkarak TKP'ye aşağıdaki taktik ilkeleri tavsiye eder:

1. Ankara hareketini desteklemek; Suriye, Irak ve başka ülkelerdeki devrimci kitleleri çekip harekete katmak; İtilâf devletlerine karşı genel mücadele adına,

52 Şefik Hüsnü ayrıca şöyle yazıyor: "Devrimden söz ettiğimizde, yalnız başımıza, dünyadaki akımlara karşı, insanlığın kurtuluş meşalesini yorgun ve cızır kollarımızda taşıyarak insanlara yol göstermeye kalkışmayı kastetmiyoruz. Yapacağımız bu tür bir davranış, bizi 'Servantes'in kahramanı kadar gülünç kılar. Amacımız Türkiye'nin adımlarını dünyanın gidişine uydurması gereğini anlatmaktır." a.g.e., s. 54-56.

- devrimci kitleleri emperyalizme karşı savaşa etkin olarak çekecek ve teşkilât-lamaya gerçekten elverişli olan her sloganı, halifeliğin yeniden ihyası sloganını, Ankara'ya yardım sloganını ve benzerlerini kullanmak;*
2. *Köylülere, zanaatçı ve esnaflara, aydınlara Türkiye ile İngiltere'nin çıkarlarının uzlaşmazlığını açıklayıp vurgulamak. Böylece Kemal hükümetini İtilâf devlet-leriyle kararlı savaşa etkin olarak yönelmek.*
 3. *Komünist platformda olmayanlar da içinde, ardıcıl olarak Sovyet yönelimli olan partileri ve siyasal grupları her yoldan desteklemek;*
 4. *Emekçilere ve yönetici aydınlara Türk hükümetinin kendisinden katbekat güçlü düşman karşısında yalpalamasının, teslimiyete ve millî kurtuluş amacından vaz-geçmesine dönüşmemesi gerektiğini iyice anlatmak; öyle ki, böylesi bir teslimiyetin ilk adımı, Türk hükümetini Sovyet Rusya ile ilişkilerini kesmeye götürecektir herhan-gi bir yükümlülük altına soktuğunu gösterdiğini olabildiğince açıklamak;*
 5. *Nihayet, Ankara hareketinin kendi kurtuluş amaçlarına ihaneti halinde, ülkenin Sovyet yönelimli elemanlarını, yeni hükümetin yönetimi altında birleştirmek için bütün gücünü kullanarak, Türk halkının Londra ve Paris'ten bağımsızlığını sonuna dek korumaya yetenekli olduğunu göstermek;*
 6. *Aynı zamanda TKP'yi, önümüzdeki sınıf savaşına hazırlamak amacıyla ve ona güçlü bir nüve yaratmak için, geniş proleter kitle arasında, emekçi aydınlar çev-resinde sürekli ajitasyon ve propaganda çalışmaları yürütmek.⁵³*

Komintern'in IV. Kongresi'nde de aynı tavsiyeler tekrar edilecektir. TKP temsilcile-ri taktik ilkeleri paylaşmaktadır, ancak 1922 sonrası Kemalist iktidarın yönelimi konu-sunda endişelerini dile getirirler. Hükümet, İKG ile bağlantılı Türkiye İşçi Derneği'ni kapatmıştır; her türlü muhalefeti sindirmeye çalışmakta ve işçilerin örgütlenmesini her yolla engellediği gibi işçi kitleler yararına herhangi bir reform da yapmamaktadır. Sadrettin Celal (Orhan adını kullanır) konferans sırasında yazdığı bir yazıda da milli-yetçi burjuvazinin Londra Konferansı'ndan bu yana devrimciliğini kaybettiğini yazar. Ancak Komintern'in ve kardeş komünist partilerin Türkiyeli komünistler ile dayanış-masını talep etmekten öte bir öneride bulunmaz. Buna karşılık Kongre'de Radek, Türkiye ile ilgili konuşmasında Komintern'in daha önce çizmiş olduğu stratejiyi de-vam ettirmek gerektiğini savunmuş ve şöyle demiştir:

"Türk Komünistlerine Türkiye'deki millî kurtuluş hareketini desteklemelerini sa-lık verdiğimizden ötürü bir an pişman olmadık. [...] Bu baskı anında bile Türk Komünistlerine diyoruz ki, 'İçinde bulunduğunuz zaman, sizi yakın geleceğe karşı kör etmesin! Uluslararası devrimcilik açısından son derece önemli olan Türkiye'nin bağımsızlığının savunulması henüz gerçekleşmemiştir. Kendinizi size baskı yapan-lara karşı koruyun, size vurulunca siz de vurun; fakat özgürlük kavgasının henüz bitmediğini ve önünde, daha bir süre, Türkiye'nin öteki devrimci öğeleriyle birlikte yürümeniz gereken bir yol olduğunu unutmayın.'⁵⁴

53 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 153-154.

54 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 239.

Radek sıradan bir Komintern memuru değildi. Türkiye ile teorik olmanın ötesinde somut ve pratik olarak da ilgilenmişti. 1919 Alman Devrimi sırasında hapse girdiğinde İttihatçı liderler kendisiyle temas kurmuş, Alman hükümetiyle aracılık ederek Sovyet Rusya'ya dönmesine yardımcı olmuşlardı. Radek Türkiye'yi de Komintern'in Türk politikasını da tanıyordu.

TKP bu çizgiye uyum sağlamaya yönelir. Mesele sadece Komintern'in direktiflerini yerine getirmekten ibaret değildir. Şefik Hüsnü ülke içerisinde nesnel koşullar oluşmamış olsa da devrimin güncelliğinin farkındadır, ancak bunun nasıl gerçekleşeceği bütünüyle belirsizdir. Sovyetler Birliği ve Komintern'in stratejik önerileri bu noktada devreye girer.

Öte yandan, 1922 sonunda ülkede bir belirsizlik hâkimdir. Zafer kazanılmış, saltanat sona erdirilmiştir, ancak yerine ne konacağı bilinmemektedir. Bu koşullarda burjuva devrimini sola ve radikalleşmeye zorlama stratejisi kısa yoldan reddedilecek bir politika değildir.

Şefik Hüsnü'ye göre yaşanmakta olan, su götürmez biçimde bir burjuva devrimidir. İki olasılık nedeniyle ülke kapitalistleşme yoluna girmeyebilir: Birincisi, Türk burjuvazisinin zayıflığı ve bugünden yarına büyük gayrimüslim sermayenin yerini alamayacak oluşudur. İkincisi de emperyalist Avrupa'nın Türkiye'yi kendi haline bırakmayacak oluşu... Bu açıdan, Milli Mücadele sona ermiş sayılmaz. Barış görüşmelerinde Ankara hükümeti ile İngiltere anlaşamayabilir, emperyalistler geri adım atmayıp masadan kalabilir...

Burada bir parantez açarak, Şefik Hüsnü'nün bu konuda pek iyimser gözükmediğini de not etmek gerekiyor. Ona göre Kemalizm'in asıl eğilimi yola kapitalizmle devam etmek ve özel teşebbüse dokunmamak yönündedir. Hatta Komintern'e gönderdiği raporlarda çok daha olumsuz bir tablo çizer, ama yine de *Aydınlık*'taki yazılarında tersine inanmak istediklerini ifade eder.

Sonuç olarak, izlenen strateji şöyle özetlenebilir: Emperyalizme ve gericiliğe karşı hükümetin attığı adımlar ilericidir ve bunlar desteklenmelidir. Her fırsatta, devrimin daha da radikalleşmesi ve kurtuluşun Kafkas Cumhuriyetlerine benzer oluşumlar meydana getirerek "bütün devrimci Doğu ile bir blok, bir bütün teşkil etmek," yani Sovyetler'in yolundan gitmek olduğu vurgulanmalıdır. Bunun yolu, yaşanmakta olan devrim hakkında işçi sınıfının sözünü söylemesi, "devlet işleyişinin eksiklerini tamamlamak ve gelişmesini sağlamak amacıyla eleştirilerde bulunmasıdır."

Şefik Hüsnü bu stratejiyi, ülkede kurtuluş sonrası üç siyasi akım olduğu tespitine dayandırır. Bunlardan birincisi halihazırda devrimi yapanlar, ikincisi Osmanlı Hanedanı'nın ve eski sistemin geri gelmesini savunan gericiler ve üçüncüsü de Şefik Hüsnü'nün tanımlamasıyla bir "toplumsal devrimi" amaçlayan soldur. Bunlardan birinci ve üçüncülerin hem ikincilere karşı mücadele etmek hem de ilerici yasalar yapmak için uzun süre işbirliği yapması olasıdır.⁵⁵ Bu kapsamda Saltanatın kaldırılması kararını kutlamak için Şefik Hüsnü TİÇSF adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf çeker:

55 "Seçim - Yoksul ve Orta Halli Sınıflar, Mayıs 1923", Şefik Hüsnü, a.g.e., s. 155-160.

"Türkiye Büyük Millet Meclisine

*İstanbul bilinçli işçileri, Türk işçi ve köylü ordularının, bütün dünya proletaryasının yardımıyla, dünya emperyalizmine karşı kazandıkları zaferi kalplerinden alkışlamışlardır. Zaferin ardından asalaklar ve zalimler saltanatı yerine millet saltanatını geçirmek suretiyle yapılan siyasi devrim onları daha derinden sevindirdi. Bu münasebetle İstanbul aydınları arasında görülen gerici vaziyeti nefretle mahkûm; ilerleme yolunda yapılacak mücadelede bütün emekçi sınıfının devrimcilerle sonuna kadar beraber olacağını temin; ve yakın bir gelecekte işçi ve çiftçilerimizi hakiki kurtuluşa kavuşturacak yegane çare olan ortak üretim ve millkiyete dayanan toplumsal devrimin gerçekleşeceğini kesin olarak ümit ettiğimizi arz ile millet vekillerini tebrik ederiz. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi namına
Doktor Şefik Hüsnü"⁵⁶*

1922-1923 yıllarında İKG, *Aydınlık* yazıları aracılığıyla Hükümet'e kuruluş sürecinde atılması gereken adımlar konusunda tavsiyelerde bulunur. Bunların başında kanunların iyileştirilmesi ya da yeni kanunlar yapılması yoluyla örgütlenme özgürlüğünün, özel olarak da sendikal özgürlüklerin önünün açılması ve yabancı sermaye karşısında sanayinin ve dış ticaretin devlet tekeline alınması talepleri gelmektedir. 30 Ağustos'taki zaferin hemen ardından çıkan dergide Şefik Hüsnü zaferi alkışlarken, bundan sonrasında işçi ve köylülerin haklarına kavuşması beklentisini dile getirir.⁵⁷

İKG'nin bu dönemdeki en önemli faaliyetlerinden biri, İzmir İktisat Kongresi'ne işçi grubu içerisinde katılması ve işçi grubunun kongreye sunduğu taleplere öncülük yapmasıdır. 1923 yılının Şubat-Mart aylarında toplanan kongreye işçi, çiftçi, sanayici ve tüccar gruplarından delegeler katıldı ve her bir grup kendi içinde tartışarak karar verdikleri ortak taleplerini kongredeki diğer grupların onayına sundu. Kesin bir sonucu olmayan bu kongrede kabul edilen kararların, sonrasında ne kadar dikkate alındığı belli değildir, ancak Lozan görüşmelerinin ekonomi başlığında kesintiye uğradığı koşullarda toplanan İzmir İktisat Kongresi, Batı kapitalizmiyle uzlaşma mesajları barındırıyordu. Yeni Türkiye yabancı sermayeye karşı değildi, ama yabancı sermaye de bundan sonra ülkenin milli egemenliğine saygı göstererek faaliyetlerini sürdürmeliydi... Bu genel doğrultunun dışında, Kongrede önem atfedilebilecek diğer konu, işçi grubunun o dönem için ileri sendikal ve siyasal taleplerle ortaya çıkmış olmasıdır. Bu talepler büyük ölçüde İKG tarafından şekillendirilmiştir. Kongreye, kısa bir süre önce oluşturulan İstanbul İşçi Dernekleri birliğini temsilen Şefik Hüsnü katıldı ve İstanbul Amele Teşkilatları Birlik Komisyonu imzasıyla bastırılmış bir taslağı işçi grubuna sundu. Sonuç olarak işçiler kongrede sendika,

56 Günüümüz Türkçesiyle aktardığımız metnin aslı: "İstanbul şuurlu işçileri, Türk işçi ve köylü ordularının, bütün cihan proletaryasının müzaheretleriyle, cihan emperyalizmine karşı kazandıkları zaferi kalplerinden alkışlamışlardır. Zaferi müteakip tufeyliler ve zalimler saltanatı yerine millet saltanatını ikame suretiyle yapılan siyasi inkılab onları daha derinden sevindirdi. Bu münasebetle İstanbul münevverleri arasında müşahade edilen irticai vaziyeti nefretle takbih; terakki yolunda yapılacak mücadelede tekmil emekçi sınıfının inkılapçılarla sonuna kadar beraber olacağını temin; ve yakın bir atide işçi ve çiftçilerimizi hakiki kurtuluşa mazhar edecek yegane çare olan müşterek istihsal ve millkiyete müstenid içtimai inkılabın husul bulacağını kuvveyen ümit ettiğimizi arz ile millet vekillerini tebrik ederiz". *Aydınlık*, 11 (10 Aralık 1922) s. 295.

57 "Anadolu Zaferi", Şefik Hüsnü, a.g.e., s. 93-95..

grev, sekiz saatlik işgünü, gece çalışmanın çift mesai sayılması, gündeliklerin asgari geçim sınırının altında olmaması gibi hakları talep etmiş oldular. İşçilerin talepleri arasında kademeli gelir vergisi, büyük sanayi ve dış ticaretin devlet tekeline alınması gibi *Aydınlık*'ta dile getirilen görüşler de yer aldı.⁵⁸

Şefik Hüsnü bu süreçte "geniş proletarya" kavramını biraz daha ilerletecek, hatta aşırı bir yoruma taşıyacaktır. Türkiye'de hükümeti ileri adımlar atması için destekleme politikasının neden reformist sayılmayacağını, Şefik Hüsnü, sınıf savaşının ülkenin içerisinde değil, tamamına yakını işçi ve köylü emekçi halktan oluşan ülke ile emperyalistler arasında olmasıyla açıklar. Yerli kapitalistler ya çok güçsüz ya da emperyalistlerin işbirlikçisi konumundadır. Şefik Hüsnü 1923 Haziran'ında yazdığı "Sosyalist Cereyanlar ve Türkiye" başlıklı yazıda, sosyalistlerle komünistler arasındaki farkı II. Enternasyonal'e bağlı sosyalist partilerin Birinci Dünya Savaşı'nda kendi hükümetlerini destekleyerek işçi sınıfı mücadelesine ihanet etmelerinden başlayarak ayrıntılı bir şekilde anlattıktan ve komünistler karşısında sosyalistlerin reformist eğilimlerinden bahsettikten sonra, bu ayrımın Türkiye'nin özgün koşulları gereği geçerli olamayacağını ve toplumsal devrimi Türkiye şartlarına uyarlamak gerektiğini ileri sürer. Özetle ulusal hükümetin henüz kapitalizm yolunda kararlı adımlar atmadığı bir uğrakta, komünistlerin hükümete sosyalizm yönünde öneriler getirmesi ve gerekirse işbirliği yapması yaklaşımı reformist sayılmaz.

"Türkiyede sınıflar ve bir sınıf mücadelesi yok değildir. Yalnız kapitalist burjuva sınıfı pek küçük ve zayıf bir azınlık, işçi ve köylü sınıfı ise büyük bir çoğunluk teşkil ettiği için sınıf mücadelesi, yabancı kapitalist ve bunların uyduları durumunda kalan yerli eşraf ve servet sahibi arasında olur ve çoğu halde bir ulusal mücadele şeklini alır. Şimdiye değin ferdi hanedan hükümetleri bu mücadelede daima kapitalistlerin -yani ulus düşmanlarının- tarafına geçmişti. Bu sayede saray ve konak harcamaları için gereken kaynağı temin ediyordu. Bundan sonra iktidar gücünü ulusal egemenlikten alan halk hükümeti emeğin -yani ulusun- tarafına geçmeli ve bir iş ve işçi hükümeti olmalıdır.

Devlet adamları arasında, İktisat ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanları gibi Marksist bir düşünceyle hareket etmeye eğilimli görünen kişilerin bulunması, hükümetimizin bu yola girmekte gecikmeyeceğini düşündürmektedir.

Biz istiyoruz ki, bu politika daha çok bir açıklık kazansın, işçi ve köylü sınıflarıyla çalışan kitlelerin çıkarlarını hareketlerine esas sayanlarla hükümet kuruluşları ve makamları arasında daha samimi ve karşılıklı bir güven duygusu doğsun."⁵⁹

Bu değerlendirmeyi esasında, Komintern'in yaklaşımını TKP tarafından anlamlandırma, özümseme ve uygulama çabası olarak okumak gerekir. Bu süreçte aslında

58 İşçi grubunun tüm talepleri için bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*, Sermaye Piyasası Yayınları, 1997.

59 "Sosyalist Akımlar ve Türkiye", Şefik Hüsnü, a.g.e., s. 191-192.

“devrimci bir strateji, yani komünist partiye siyasal iktidar perspektifi kazandıran bir yaklaşım giderek belirsiz hale gelmiştir.”⁶⁰ TKP 1923 sonrasında da aynı strateji ile yola devam edecektir.

Kuşkusuz bugünden bakıldığında hayli sıkıntılı olan bu politik çerçevenin zayıflıklarını tek başına komünistlerin taktik hatalarına bağlayamayız. Hükümetin, emperyalizme ve karşıdevrime karşı işbirliği çağrılarına yanıtı bir kez daha, komünistleri imha politikası olmuştur ve 1923'te başlayan tutuklama ve kısmi yasaklamalar, 1925'te tamamen yasaklama, tutuklama ve hiçbir faaliyete izin vermemeye dönüşür ve bu tarihten sonra komünistler uzun yıllar illegalite içerisinde çok zor koşullarda faaliyet yürütmek durumunda kalırlar.

1923'te 1 Mayıs bildirisi nedeniyle Şefik Hüsnü dahil pek çok İKG/TİÇSF üyesi Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na karşı gelmekten tutuklanır, ancak kısa süre sonra serbest bırakılırlar. Ağustos ayında aynı olaya dayanarak yargılamalar yeniden başlar. İKG bu ilk darbe karşısında iyimser bir tutum alır ve saldırıyı hükümetin kendisinden çok, bazı işgüzar polis memuru ve hâkimlerin işi olarak değerlendirmeyi tercih eder. Ancak 1923 Ekim'inde Cumhuriyet'in kurulmasından, yani artık Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını sağlamlaştırmasından ve yeni bir kuruluş için adımların atılmaya başlanmasından sonra, bu iyimser tavrı uzun süre korumak mümkün olmayacaktır.

Seçilmiş Kaynakça:

Akbulut, Erden (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV, 2006, İstanbul.

Akbulut, Erden (der.), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, Birinci Basım 2010, İstanbul

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, İletişim Yayınları, 2016, İstanbul.

Akbulut E. ve Tunçay M., İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, Cilt 1 1919-1923, Sosyal Tarih Yayınları, 2012, İstanbul.

Cerrahoğlu A., *Türkiyede Sosyalizmin Tarihine Katkı*, May Yayınları, 1975, İstanbul.

Erdem, Hamit, *Emek Tarihi Yazıları*, Sel Yayıncılık, 2020, İstanbul.

Erdem, H., *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, 2012, İstanbul.

Güler, Aydemir, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, Yazılama Yayınevi, 2010, İstanbul.

Harris, George S., *Türkiyede Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, 1975, İstanbul.

Hüsnü, Şefik, *Türkiyede Sınıflar*, Ülke Yayınları, 1975, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri (der.), *Kurtuluş*, Anadolu Yayınları, 1975, İstanbul.

Marx, Magdelaine, *1921 İstanbul – 1922 Ankara, Makaleler, Anılar*, Sosyal Tarih yayınları, , 2007, İstanbul.

60 Aydemir Güler, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, 3. Baskı, Yazılama Yayınevi, 2015, s. 144.

Toprak, Zafer, "İstanbul'da Amele Bayramları I; Cumhuriyet Öncesi", *Tarih ve Toplum*, No: 41, Mayıs 1987, İstanbul.

Toprak, Z., "İstanbul'da Amele Bayramları II; Cumhuriyet'in İlk Yılları", *Tarih ve Toplum*, No: 43, Temmuz 1987, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, BDS yayınları, 2000, İstanbul.

Unsur, Özge, Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Ülker, Erol, *Mütareke'nin İlk Yıllarında İstanbul'da Direniş ve Sol*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul.

ALTINCI BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE ANKARA'SINDA KOMÜNİST HAREKET

1920 yılı Ankara'da da komünizmin doğuşuna sahne oldu. İzleyen iki yıllık süreçte komünistlerin örgütlenme adımlarıyla, bu girişimlerin milliyetçi burjuva devrimcileri tarafından bastırılması birbirini izledi.

Ankara'daki komünist hareket tam anlamıyla ulusal kurtuluş mücadelesinin içinden çıktı. İlk kadrolar kaynaklarını işgale karşı verilen mücadeleyi Anadolu'nun ezilen halkı ve köylüleri için bir kurtuluş mücadelesine dönüştürme kaygısından almışlardır. Kuşkusuz bu unsurlar Ekim Devrimi'nden ve Bolşeviklerin düşüncelerinden samimi bir şekilde etkilenmişlerdi. Ankara'da ilk önce "Hafı" olarak anılan gizli bir komünist parti kuruldu, sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) adıyla açık bir parti şekillendi. Ankara'da yola çıkan komünistler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Eskişehir, Yozgat, Adana, Zonguldak gibi şehirlerde de örgütlendi. THİF'in ilk dönemi 1921 başında Kemalist önderliğin Milli Mücadele'de hegemonyasını tesis etme yönünde yaptığı sert hamleyle son buldu ve faaliyetleri durduruldu. Ertesi yıl çalışmalarını yeniden başlatan THİF'in 1922 Ağustos kongresi, Komintern nezdinde Türkiye Komünist Partisi'nin birinci kongresi olarak kayda geçmiş, ancak sonraları TKP ikinci kongresi olarak kabul edilmiştir.

Ankara'daki komünist grubun bir özelliği de, ulusal kurtuluş mücadelesine yön veren Büyük Millet Meclisi içerisinde yer alan halkçı bir damar ile buluşmuş, işbirliği yapmış olmasıdır. Halk Zümresi olarak bilinen bu heterojen grup, bileşenlerinin alıştığımız anlamda solcu olup olmadığından bağımsız olarak Birinci Meclis'in sol kanadı olarak bilinir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin genel sekreteri, sonradan bir dönem THİF'in lideri konumunda bulunacak olan Tokat Mebusu Nâzım Bey (Resmor) 1920 Eylül'ünün başında boşalan Dahiliye Vekilliğine aday olmuş ve doğrudan doğruya Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in adayını yenilgiye uğratabilmiştir.

Komünist hareket halkçılarla işbirliğinin sonucu olarak daha ilk adımda mevcut gücünün ötesinde bir potansiyele erişmişti. 1920 Ankara'sında ulusal kurtuluş mücadelesi kadrolarının bir kısmı toplumcu ve eşitlikçi bir halkçılığa yönelmişti. Halkçılık Sovyetler Birliği'nin çekim gücü ile etkileşime giriyor, komünizm radikal

bir sol anlayış olarak algılanıyor, ortaya çıkan bileşke somut bir alternatif olarak gündeme gelebiliyordu. Sovyetlerle pragmatik bir yakınlaşmanın ötesinde Ankara'da azımsanmayacak sayıda Milli Mücadele kadrosu komünizme samimi bir ilgi duymaya başlamıştı ve Bolşevizm'i tanımak, öğrenmek istiyorlardı. Bu doğrultuda konferanslar düzenlendi, gazeteler, dergiler çıkarıldı. Ankara'daki (Hafı) Komünist Parti'nin ve THİF'in kurucularından (Baytar) Hacıoğlu Salih de bu konferanslar sayesinde komünistleşmiş ve devamında TKP'nin önemli kadrolarından biri olmuştur.

Şimdiden söylemek gerekirse, bu yoğun dönemin bitiminde Ankara'daki komünist faaliyet kalıcı bir ürün bırakmayacaktır. Anadolu'da sosyalizm ve komünizm yeni siyasal düşünce ve hareketlerdi ve buna bağlı olarak kadroların büyük çoğunluğu hem bilgisiz, hem deneyimsizdi. Ayrıca bu yeni hareketin toplumsal temeli, yani Anadolu'daki işçi sınıfı son derece cılızdı. Ankara kolunun pek az birikim devretmesinde pratikteki en önemli faktör ise hükümetin baskı ve hatta imha politikasıdır.

Salih Hacıoğlu (1880-1954)

1880'de Trabzon'un Tonya nahiyesine bağlı Orta Mahalle köyünde doğdu. 1904'te Askeri Veteriner Enstitüsü'nden mezun olarak orduya katıldı. 1905'te Baytar Yüzbaşı rütbesindedir. 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılır, ertesi yıl 31 Mart karşıdevrimini bastırmak için İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nda yer alır. Devrimci programını korumadığını düşündüğü İttihat ve Terakki'den kısa sürede uzaklaşır. Savaşın sonunda Binbaşı rütbesindedir.

Milli Mücadele ile birlikte Ankara'ya geçer. 1920'de bir konferansını izlediği Şerif Manatov, Salih'in komünizmi benimsemesinde rol oynayacaktır. Birlikte parti kurmaya karar vererek çeşitli temaslara girerler. Yeşil Ordu Genel Sekreteri Tokat mebusu Nâzım Bey'le bu ara tanışırlar. Salih Hacıoğlu'nun içinde olduğu grup, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Ankara komitesini kurmakla görevlendirilir. Ancak Manatov ile Salih yeni bir tüzük ve program hazırlarlar. Merkez bu belgeleri kabul etmeyince, grup yeniden ayrı kurma noktasına dönecektir. Hafı TKF veya Türkiye Bolşevik Komünist Partisi böyle kurulur. Partinin genel sekreterliğini Salih Hacıoğlu üstlenir.

Yeşil Ordu, Meclis'teki Halk Zümresi grubu, Kuvayı Seyyare hareketi ve gizli komünist partisi 1920 yılı itibarıyla Milli Mücadele'nin heterojen, hatta kaotik sol kanadını oluşturuyorlardı. Tokat mebusu Nâzım'ın Eylül başında Meclis'te Dahiliye Vekilliği için yapılan oylamada Mustafa Kemal'in adayını yenilgiye uğratması, Milli Mücadele liderliğinin bu sol foku damamaya müdahale etmesinde önemli bir gerekçe oluşturmuş olmalıdır. Bilindiği gibi Nâzım Bey baskılar karşısında istifa etmek zorunda kalır. Resmi TKF'nin 18 Ekim'de kurulmasıyla komünizm adına bu örgütün dışında bir faaliyete izin verilmeyeceği ilan edilir.

Açık bir parti olarak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluş çalışmaları na bunun üzerine başlanır. Bu arada Ankara'daki gizli örgütün Bakü'de Mustafa Suphi'nin liderliğinde yürüyen Türkiye Komünist Teşkilatı ile de temaslari ol-

muştur. Salih'in başında bulunduğu Ankara örgütü 10 Eylül kongresine delege yollayamasa da, birleşik bir TKP iradesinin parçası olmak görüşündedir.

Legal THİF'in kuruluşu Hafi TKF ile resmi partiye katılmayı reddeden Yeşil Ordu üyelerinin ittifakıyla gerçekleşir. 22 Kasım'da oluşan ve 7 Aralık'ta resmilen THİF'in Genel Sekreterliğini Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu üstlenir. Ekim başında göreve gelen Sovyet Rusya'nın Ankara'daki maslahatgüzarı Upmal-Angarski de THİF'in oluşumunda rol almıştır.

Ancak Milli Mücadele liderliğinin solu tasfiye operasyonu devam etmektedir. 1920'nin son günlerinde Çerkez Ethem'in Yunan işgal güçlerine sığınmasıyla sonuçlanacak olan ayaklanma patlak verir. THİF Çerkez Ethem'le bağı olduğu iddiasıyla operasyona maruz kalır. Bakü'den gelen TKF heyetinin Ankara'ya ilerlemesine engel olunur, "on beşler" 28 Ocak 1921'de katledilirler. Hükümet resmi TKF'ye de son verir. THİF Şubat başında geri adım atarak kendini kapatmak zorunda kalır. Yöneticiler İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak mahkûm olurlar, Salih ordudan ihraç edilir.

Eylül 1921 sonunda çıkartılan af kanunu ile özgürlüklerine kavuşan THİF yöneticileri ancak 1922'nin Mart ayı sonlarında partiyi yeniden etkin hale getireceklerdir. Salih bu dönem Mezopotamya örgütlenmesinde görevlendirilir, THİF'de Nâzım Bey öne çıkar. Salih Hacıoğlu THİF Kongresi hazırlıkları kapsamında Ankara'ya geri dönecektir. Hafi TKF'nin ve THİF'in örgütlenmesinde rol oynayan, Hafi TKF'nin Merkez Komitesi üyesi de olan eşi Fatma'yı tam bu dönemde kaybeder.

16/17 ve 25/26 Ağustos tarihlerinde iki oturum halinde toplanan THİF Kongresinde Salih Genel Sekreter seçilir. Komintern'in TKP'nin birinci kongresi olarak kaydettiği, daha sonra TKP tarafından ikinci kongre olarak kabul edilen Ankara kongresi, toplanmasına günler kala hükümet tarafından yasaklanmıştır. Anadolu'nun birçok yerinden delegelerin çeşitli engellemelere rağmen Ankara'ya gelerek katıldıkları Kongre, Komintern heyetinin gözetiminde gerçekleşmiştir.

Salih Hacıoğlu kongresi yasaklanan partinin temsilcisi olarak BMM'de 30 Ağustos Zaferinin kutlama törenine katılır. Ancak hükümet 13 Eylül'de THİF'nin faaliyetlerini durdurmasını talep eder. Bu isteği reddeden Parti hükümet tarafından kapatılır, yöneticiler tutuklanır.

Salih Hacıoğlu operasyondan kısa süre önce Komintern'in IV. Kongresi'ne katılmak üzere ülke dışına çıkmıştır. Bu kongrede farklı komünist grupların tek bir çatı altında birleşmeleri amacıyla bir Teşkilat Bürosu oluşur. Şefik Hüsnü'nün sekreteri olduğu, Salih'in Ankara merkezli hareketi temsilen bulunduğu bu yapı 1925 Akaretler Kongresi'ne varacak olan süreci başlatmıştır. Ancak Salih Moskova'dan gizlice İstanbul'a döndükten kısa süre sonra, 1923 Mart'ında tutuklanır. Ağustos'ta hapisten çıktıktan sonra Teşkilat Bürosu'nun dışında kalırsa da Akaretler kongresine delege olarak katılacak ve Merkez Komitesi'nde görev alacaktır. Bu görevi aktif biçimde yerine getiremediği anlaşılmaktadır. 1927

Tevkifatı'nda yeniden tutuklanır ve yine birkaç ay hapis cezası alır. Hapisten çıktıktan sonra Mayıs 1928'de siyasi mülteci olarak Moskova'ya gider.

1927 Tevkifatı'nda polisle işbirliğine gidecek olan Vedat Nedim'in sekreteri olduğu MK, Şefik Hüsnü'nün oluşturduğu geçici (muvakkat) MK tarafından görevden alınmıştı. Tevkifat sonlandığında Eski MK, geçici MK'nın görevinin tamamlandığı ve sorumluluğun yeniden kendilerine verilmesi gerektiği görüşündedir. Salih Hacıoğlu bu görüşleri içeren ve MK sekreteri Hemşinli Mahmut (Bektaş) imzalı bir mektubu Komintern yetkililerine iletir. Bunun üzerine "muvakkat MK'ya karşı muhalefete" katılmış olduğu yargısıyla TKP'den ihraç edilir. Salih bu tür bir hizip içinde olduğunu hiçbir zaman kabul etmemiş ve Parti'ye karşı yıkıcı bir faaliyet içinde asla yer almadığını dile getirmiştir. Gıyabında verilen ihraç kararına defalarca Komintern yetkili kurulları nezdinde itiraz eder. Üyeliği 1939'da iade edilecektir. Bu süre içinde Sovyet Azerbaycan'ında veteriner olarak çalışır.

Üyeliği verildiğinde 1940'ta Parti çalışması için Türkiye'ye geri dönme talebinde bulunur. Bu sırada 60 yaşındadır. Moskova'da yabancı dillerde yayın yapan yayınevinde Türkçe redaksiyonunda çalışması uygun görülür. 1941-46 arasında bu görevde bulunduktan sonra, 1949'a kadar üniversitede ve askeri enstitüde Türkçe öğretmenliği yapar.

Son talihsizlik Salih Hacıoğlu'nu o yıl bulacaktır. İkinci eşi Sabiha Sümbül, kızının ölüm haberini alınca Türkiye'ye dönmek için Türk Büyükelçiliğine başvurur. Elçilikte muhtemelen istihbarat görevlileri tarafından sorgulanır. Sorgusu sırasında parti hakkında çeşitli bilgiler verdiğinin anlaşılması üzerine Sabiha Sümbül ve Salih Hacıoğlu tutuklanırlar, Altay ilinde bir çalışma kampına gönderilirler. Salih, Nisan 1954'te burada kalp yetmezliğinden yaşamını yitirir. 1956'da SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Heyeti tarafından hakkında aklama kararı alınır.

Sovyetler Birliği'nde yaşadığı süre içinde Salih Süleymanoğlu, Hacıyev ve Jan Tamarov isimlerini kullanan "Baytar Salih" Türkiye komünist hareketinin kurucu önder kuşağının, komünizme ve partiye inancını hep korumuş bir üyesidir.

6.1. Ulusal kurtuluş mücadelesinin siyasi karakteri, kadro yapısı

1920-1922 yıllarında Anadolu'da halkın kaderini ellerine aldığı bir dönem solunuyor, Ankara'da devrimci bir atmosfer yaşanıyordu. Esasında, Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarihten itibaren neredeyse herkes savaşın yalnız işgale karşı verilmediğinin ve ülkenin yeni bir iktidarın, yeni bir rejimin arifesinde olduğunun farkındaydı. Ülke bir kırılma momentinden geçiyordu. Mecliste tartışılan konular savaşın nasıl yürütüleceği, işgalcilere karşı nasıl bir mücadele verileceği ile sınırlı değildi, ülke yönetiminin ilkelerinin neler olacağı da tartışılıyordu. Komünizm yerine kullanılan Bolşeviklik de bu kapsamda ilgi alanına çoktan girmişti.¹

1 Cangül Örnek ve Neslişah L. Başaran Lotz, "Milli Mücadele Yıllarında Sosyalizm Etkisinde Halkçılık", *Toplumsal Tarih*, No: 306, s. 58-65.

Öte yandan yönetim açısından da demokratik bir model uygulanıyordu. Hükümet Başbakan tarafından değil, bizzat milletvekilleri tarafından belirleniyordu; Meclis tarafından oylama yoluyla görevlendirilen bakanlar tek tek Meclis'e karşı sorumluydu. Alınacak tüm kararlar tek tek meclis tarafından tartışılıyor ve onaylanıyordu. Bunların devrimci dönemleri karakterize eden özellikler olduğunu not etmeliyiz.

Mücadeleye asker ve bürokrat kökenli küçük burjuva kadrolar önderlik ediyordu. Bu anlamda küçük burjuvazinin siyasal açıdan en radikal dönemini yaşadığını söyleyebiliriz. Bu radikallik, demokratik tartışma ortamı ve devrimci karar mekanizmaları, ulusal kurtuluş hareketinin sınıfsal karakter itibarıyla mülk sahibi sınıfların önderlik ve hegemonyasında yürütüldüğünü göz ardı ettirmemelidir. Yaşanan, emperyalizme karşı bağımsızlık gündeminin öne çıktığı bir burjuva devrimiydi.

Devrim sürecinin siyasal önderliğinde ise bir kopuş ve yenilenme yaşanması zorunluydu. Ülke bir dizi faktörün etkisi altında çıkışsız bir savaşa sürüklenmiş, savaşın bedelini yoksul halk kitleleri büyük acılarla ödemişlerdi. Bütün bunların sorumlusu olarak algılanan da İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. İttihatçılar burjuva devriminin liderlik koltuğunu 1908'deki İkinci Meşrutiyet'ten bu yana bir biçimde doldurmuşlardı ve sürecin bu evresi kapanmıştı. İttihatçı paşalar yenilgi ve işgalden sonra ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Ancak İttihat ve Terakki'nin ülke sathındaki örgütlenmesi Milli Mücadele'nin örgütsel tabanını oluşturduğu gibi, Osmanlı Ordusu'nun kalıntılarından derlenen düzenli ordu yanı sıra olsun, gerilla tipi bir örgütlenme sayabileceğimiz Kuvayı Seyyare'yle olsun, direnişin silahlı güçleri de İttihatçı köklerden gelen kadrolar tarafından şekillendirilmiştir.

BMM hükümeti Osmanlı'dan kalan ülkede yeni bir iktidar olarak kendisini kanıtlamalıydı. Bunun koşulu içeride politik hegemonyanın konsolide edilmesi idi. Büyük Millet Meclisi'nin parçalı veya demokratik havası da geçici olmak zorundaydı. Bir noktadan sonra başlangıçtaki özellikler merkezin zaafı olarak görünebilir ve aslında gerçekten de zaafıya yol açabilirdi. Ülke dar bir patikadan geçiyordu ve önderliğin tekleşmesi, tartışılmaz bir otoritenin tesisi kritik öneme sahipti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Mustafa Kemal hareketinin en yakın rakibi durumundaydı. İstanbul'da saltanat işbirlikçi bir konumda olsa bile yüzlerce yıllık geleneklere, hilafet kurumuna ve dinci ideolojiye yaslanıyor ve bunlar ulusal kurtuluş platformunun içine sızmaya, kadroları etkilemeye devam ediyordu.

Bir de sol vardı... Yoksul emekçilerin bu çapta bir alt üst oluş sırasında kendilerini göstermemeleri, bu sınıfsal dinamiğin de siyaset alanına yansımaması düşünülemezdi. Üstelik solculuk Ekim Devrimi'nin prestijini arkasına alıyor, Kurtuluş Savaşı'nın Sovyet Rusya ile aynı uluslararası safa yerleşmesi bu prestiji somutluyor, kitlelere taşıyordu.

1920 yılı tüm bu akımların birbirini etkilediği, kuşattığı, iç içe girdikleri ve ayrıştıkları bir oluşum momentidir. Kemalizm, İttihatçılık, milliyetçilik, Bolşevizm, halkçılık, İslam, hatta saltanatla bulaşık bir hilafetçilik... Hepsisi bir aradaydı, birbirine karışıyor ve ayrışıyorlardı. Ne bu karmaşa uzun süre devam edebilir, ne de Milli Mücadele böyle bir ideolojik politik keşmekeşten başarıyla çıkabilirdi. Yeni bir evreye geçiş şiddetli iç hesaplaşmalara sahne olacaktı.

Merkezinde Mustafa Kemal'in durduğu yeni hareket açısından bağımsızlık mücadelesinde müttefikin Sovyet Rusya olması gerektiği açıktı. Ancak bu ilişkinin olgunlaşması bir dizi faktöre bağlaydı ve zaman alacaktı. 1920 sonları ve 1921 başı itibarıyla Ankara-Moskova ilişkisinde bir ritim tutturulmaya başlandı. Daha önce ele aldığımız gibi Güney Kafkasya sorununun aşılması bu açıdan kritik rol oynamıştır.

Eşzamanlı olarak Batılı emperyalistler Anadolu'da işgale ve bölünmeye dayalı bir statükonun tesisinin güç olduğunu görmeye başladılar. Batı, yeni Türkiye'yi Moskova'ya ittirmemeliydi.

Moskova ise Türkiye'deki hareketin sınıf karakteri, önderliğinin niteliği ve işçi sınıfı ve solun imkânları konusunda herhangi bir yanılsamadan uzaktı. Bolşevikler gerçekçiydi ve hedef Anadolu'daki antiemperyalist hareketin karşıdevrim cephesine katılmasına engel olmaktı. Bu yönde bir gelişme genç sosyalist iktidar açısından, yalnızca İngiltere'nin Kafkaslar'dan uzaklaştırılması düşünüldüğünde bile bir varoluş sorunuuydu. Moskova ve Ankara birbirlerine muhtaçtı.

Aslında İttihatçılar da bu ilişkiyi anlamışlardı ve daha erken harekete geçmişlerdi. Kendilerini Anadolu ile Devrim Rusyası arasındaki hatta yerleştirdiler. Milli Mücadele'nin kadro kaynakları büyük ölçüde İttihat ve Terakki'nin yakın geçmişteki toplumsal birikimine dayanıyordu. Ancak İttihatçı siyaset anlayışı Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine odaklanmak yerine bunu Pantürkist açılımlarla bütünleştirmeyi gözetiyordu. Önce Güney Kafkasya'ya, sonra Asya'nın Türk ve Müslüman halklarına böyle bir fırsatçılıkla yaklaştılar. Bir yanda, Moskova Enver Paşa'nın bir diğer iktidar odağı olduğunu görüyor ve bu kartı gözetiyordu. Diğer yanda İttihatçılar yükselen Bolşevizm sempatisini hem kullanıyorlar, hem de bu sempati kendi kadrolarının içine sızıyordu. Enver'in yakın çevresinden kişilerin Bakü'de 1920 yaz başında kurdukları komünist adını taşıyan fırkanın bütünüyle fırsatçılardan oluştuğunu düşünmemeliyiz. Bu gruplaşmanın kimi kadroları Kafkasların Sovyetizasyonunda İttihatçı fırsatçılığıyla değil, samimiyetle davranmış olabilirler. Yine de söz konusu solculuşma samimi olsa bile Marksizm bilgisine ve sınıf kavrayışına değil, politik güç dengeleri nedeniyle Bolşevizm'e sempati duyulmasına dayanıyordu. İttihatçıların bu hali Ankara'ya da yansımıştır.

Benzer bir akıl yürütmeyi Mustafa Kemal'in çevresindeki kadrolarda ortaya çıkan solculuşma için de tekrarlamalıyız. Pek çok kadro açısından Bolşevikliği benimsemekten çok kendi düşüncelerinin (halkçı bir yönetim modeli ya da İslam düşüncesi) Bolşeviklik ile uyum içerisinde olduğunu hatta bunların komünizmin ilkelerini doğal olarak içerdiğini kanıtlama çabası söz konusuydu.

Bu unsurların Bolşevizme sempatileri kendilerini vakfettikleri ulusal kurtuluşa bağlılıkları kadar samimidir. Ancak bunun Marksizmle ilgisi pek yoktu, üstelik kadroların yukarıda işaret ettiğimiz sınıfsal karakteriyle de çelişiyordu. Yine de bağımsızlıkçılık, halkçılık gibi ancak komünist bir bağlamda tutarlı olabilecek erdemlere sarılıyorlar, bu da onları ister istemez muğlak bir solculuğa yerleştiriyordu. Yeşil Ordu Cemiyeti, Meclis'teki Halk Zümresi ve Çerkez Ethem hareketi bu ortak paydayı paylaşırlar.

Komünist hareketimizin Ankara'da boy atan kanadı işte bu karmaşanın bütün yönleriyle hem etkileşim hem de mücadele içinde doğmuştur.

Ankara hükümetine dönersek, gerek Sovyetlerle yakınlaşma, gerekse Batı'yla yeniden köprüler kurulması Mustafa Kemal hareketinin solla ilişkisinde aynı sonucu veriyordu. Sovyet dostluğunun karşılığında içeride komünizm, yani sol ve emekçi dinamikler kontrol altına alınmalıydı. Tersi durumda Milli Mücadele'nin zaferinin önkoşulu olan politik hegemonya ve tekleşme tesis edilemezdi. Üstelik milliyetçi bir ideolojiye sahip olan bu hareketin Sovyet Rusya ve Türkiye'nin komünistlerinin enternasyonalizmini algılamaları bile olanaksızdı. Ankara hükümet çevreleri Türk komünistlerin Sovyet Rusya'yla bağını bir ajan faaliyeti olarak duyumsamış olmaları. Özetle, dışarıda Moskova ile ittifak, içeride komünistlerin etkisizleştirilmesiyle bir bütün oluşturuyordu.

Ankara bağımsız bir Türkiye'nin varlığını emperyalistlere yeniden kabul ettirecek, bu anlamda emperyalizmle bir frekans tutturacaksa, bunun yolu Milli Mücadele'nin sınıf karakteri itibarıyla kapitalist dünyayla karşıtlık içinde olmaya çağının gösterilmesinden geçiyordu. BMM'nin ilkesel olarak değil reel politika gereği Batılı emperyalistlerle karşı karşıya geldiği yolunda en kolay mesaj, yine solun baskılanması üstünden verilebilirdi. Özetle, içinde karışık, çelişik solculuk öğeleri barındıran Milli Mücadele, gelişmeler ne yönde olursa olsun, erken bir evresinde antikomünizmi içselleştirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bunlar arasında en gerçekçi kişi olduğunu not edelim. Komünizmin Türkiye'nin yapısına, din ve geleneklerine uygun olmadığını söylüyor ve komünistlik yapılacaksa bunun mutlaka hükümet eliyle yapılması gerektiğini ısrarla vurguluyordu. Bunun bir sonucu da Paşa'nın talimatıyla kurulan resmi Türkiye Komünist Fırkası oldu. Mustafa Kemal Paşa "Bolşeviklik"i, 1920'de çok kısa bir dönem, işgalden kurtuluş ve bağımsızlığın sağlanması yolunda İngilizlere karşı başka çare kalmazsa en son başvurulacak zorunlu bir çare olarak görmüş olabilir, ancak bu gündeme gelirse bile bunun kesinlikle kendi liderliği altında ve herhangi bir toplumsal boyuta sıçramadan gerçekleşmesi gerekiyordu. Tabii, burada kastedilen Bolşevikliğin Marksizm'le ve devrimci işçi sınıfı hareketi ile bir ilgisi yoktu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya 14 Eylül 1920'de yazmış olduğu mektup bu konudaki düşüncelerini özetliyor. Buna göre bu tarih itibarıyla Ankara liderliği ülkede yapılacak işler açısından altüst oluşlardan kaçınmak gereğine özel bir önem veriyor, Rusya'ya bağımlı hale gelmemenin altını çiziyordu. Moskova'ya yollanan temsilcilerin ister olumlu ister olumsuz, ama en kısa zamanda bir sonuca varmaları gerekiyordu. Ankara Moskova'yla para pazarlığı yapacak değildi, ancak Ermenistan-Azerbaycan başlığında da Rusya'dan onay beklemeyecekti. Son noktanın iki başkent arasında ciddi tedirginlik kaynağı olduğunu ve aşılması için Azerbaycan'dan sonra Ermenistan'ın sovyetizasyonunun gerekeceğini biliyoruz. Kuşkusuz Mustafa Kemal'in Doğu'da bir restleşmeye bile açık olduğunu söylemesi, Bolşeviklerin yaşadığı sıkışmayı iyi okuduğunu ve çıtayı yükseğe koyduğunu gösteriyor: Türkiye'nin sovyetizasyonunu düşünen varsa, Ankara Azerbaycan'la birleşme kartına başvurabilir!

"Biz bu ahval (durum) üzerine evvelemirde (her şeyden önce) memleketi elimizde muhafaza ve de ıslahat lazım ise hükümet vasıtasıyla yaparak anarşi ve inkılap suretiyle Rus taabiyetine mani olmak ve Moskova'daki heyet-i murahhasamızın (temsilci heyetimizin) müzakeresi müsbet veya menfi (olumla veya olumsuz) bir neticeye ikeran için istical (bir sonuca varmak için acele) etmek, Ruslar ne muavenet (yardım) edeceklerse miktarına bakmayarak kabul etmek, Ermenilere müsait bir muhabere (haber) vermek ve Azerbaycanla ittisali (birleşmeyi) emri vaki yapmak için Rusların muvaffakiyetine rabtı (bağlı) hareket etmemek kararlarını ve talimatını verdik.

Mustafa Kemal Türkiye'de komünist hareketin örgütlenmesini Ankara-Moskova denklemi bağlamında değerlendirdiğini söylemektedir:

*"... Bila kaydü şart (kayıtsız şartsız) Rus taabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünist teşkilatını her surette tevkif ve tebit etmek (durdurmak ve kovmak) mecburiyetindeyiz. ...Vaziyetin arz ettiğim gibi Şark ve Garp ile muayyen (belirli) bir neticeye varmadan inkılabattan içtinap etmek (köklü değişimlerden sakınmak) ve Mustafa Suphi Yoldaşa da yazdığım veçhile ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi komünizm ve Bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık (uygun) görmem."*²

Paşa'nın komünizm karşıtlığına bulduğu bağımsızlıkçılık mazereti kuşkusuz inandırıcı değildir ve Milli Mücadele önderliğinin sınıf refleksini örtmeye yaramaktadır. Dışarıdaki komünistlerle dostluk ararken içeridekilere "açıkça karşı çıkmayı uygun görmesi" mümkün olmadığı için, konu bağımlılık ve karmaşa tehlikelerine bağlanır.

Mustafa Kemal Sovyet temsilcileri ile olan ilişkilerinde komünist ya da Bolşevik olduğunu hiç ileri sürmemiş, Türkiye'de Batı'daki gibi bir işçi sınıfı ve yerli burjuvazi olmadığı için Bolşevik bir örgütlenmenin ve komünizmin de mümkün olmadığını savunmuştur.³ Sovyetler Birliği ile ortak amacın emperyalizme karşı mücadele olduğunu vurgulamıştır.

Gerçekten de Ankara ile Moskova arasında Güney Kafkasya'daki sorunlar aşıldığı sırada içeride solun tasfiyesine dönük hamle gündeme girdi. Çerkez Ethem liderliğindeki Kuvayı Seyyare, mücadelenin o momentine kadar büyük yararlılık göstermiş bir gerilla örgütlenmesiydi. Bu silahlı hareketin içinde halkçı/solcu unsurlara, düzenli orduya oranla daha sık rastlanması da anlaşılır bir durumdur. Kuvayı Seyyare doğası gereği merkezkaç bir etki yaratabilirdi. Daha önemlisi Ankara'nın hegemonyasını dosta düşmana kanıtlaması için de, Yunan ordusunu geri püskürtmek için de düzenli ordu aşamasına geçmesi gerekiyordu. TKP Ankara'da açık fa-

2 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2000, s. 515-518.

3 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 85.

aliyete geçme kararını ilan etmişti, hatta bunu hükümete dayatmaktaydı. Meclis'teki solcu-halkçı birikim dağıtılmalı, hegemonya BMM içinde de kurulmalıydı. 1921'in ilk ayları tüm bu cephelerde köklü bir temizliğe sahne oldu.

1920-22 döneminde Hükümetin sol ile olan mesafesini, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerin gidişatına göre ayarlaması THİF'in Eylül 1922 tarihli MK raporuna şöyle yansımıştır: “

[Ankara yönetimi] Doğu ile mutlaka bir işi olacaksa, bize karşı en azından tarafsız davranıyor. Batı ile oyun başladığında ise, bize saldırıyor ve bununla emperyalizme sadakatini gösteriyor.”⁴

THİF kurucularından ve BMM Tokat milletvekili Nâzım Bey ise bu durumu çok daha dramatik bir şekilde dile getiriyordu:

“İtilaf devletlerinin Kemal'den yana her adımı, politikayı değiştirebilir ve komünist partisine ağır darbeler indirebilir. Suphi'nin alçakça ve hunharca öldürülmesine karşı neredeyse bir şey yapılmadı. Kemal, bunu korkmaya gerek kalmadığını ve nasıl olsa destekleneceğini hissettiği için yaptı. Siz sanıyorsunuz ki, eğer şimdi batılı emperyalistler böyle bir şart koymak bir yana, imada bile bulunsaydı, şimdi biz hapiste değil, darağacında olurduk.”⁵

Esasında Birinci Meclis'in önemli bir kısmına muhafazakârlar hâkimdi. 1920 yılının belirsizlikleri ve Bolşeviklerden umulan yardım, Meclis'teki gericilerin etkisini bir dönem azaltmış oldu. 1921 yılındaki gelişmelerle birlikte çoğunluğun gerici karakteri ön plana çıktı. 1920 yılının özgün koşullarında bir dizi kritik kadronun antiemperyalizme ve halkçılığa yönelmeleri bu çerçevede algılanmalıdır.

1920'de emperyalistler İstanbul Meclisi'ni dağıtıyorlardı. Kurtuluş Doğu'dan gelecekti. Bolşevikler kurtuluşun biricik aracı olarak görülüyor, o nedenle Bolşevikliği ya da komünizmin ne olduğu merak ediliyordu. Ama Ankara Meclisi'nin ve Milli Mücadele'nin taşıyıcısı olan toplumsal güçlerin ve kadroların bu merakın ötesine geçmeleri ve Soyyetler'in olanaklarından yarar sağlamakdan bağımsız olarak, sami mi biçimde solculaşması mümkün değildir.

Tekrarlarsak, Mustafa Kemal Paşa ve etrafındakilerin tavrı netti. Buna göre, Bolşeviklere duyulan sempati kurtuluş mücadelesine yapacakları katkı ile doğrudan bağlantılı idi ve bunun ötesine geçmiyordu. Bolşevikliği veya komünizmin Türkiye içinde siyasi bir alternatif haline gelmesi kesinlikle istenmiyordu. Bolşevikler yalnızca bir müttefikti. “İşgale karşı mücadelede Bolşeviklerin desteğini almak için Bolşevik olmak gerekiyorsa oluruz”; bu, sonuç olarak bir taktikti. Savaşın ve Avrupalı emperyalistlerle olan ilişkinin gidişatına göre ve de komünistlerin Türkiye'de gerçek

4 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Frkası*, Sosyal Tarih Yayınları, 2007, s. 315.

5 Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, 2010, s. 207.

bir özneye dönüşmeleri ihtimaline göre Kemalistlerin komünist örgütlenmelere olan tavrı da değişiyordu.

1920 yılının Ankara'sına baktığımızda kökeni milliyetçilik ve İttihatçılık olan meclisteki bazı aydınlar kurtuluş için Anadolu'ya baktıkça, halkın ezilmişliğini ve yönetimde söz sahibi olamamasını samimi bir kaygı edinmiş görünüyor. Ancak Türkiye'nin burjuva devrimi bu kaygının törpülenmesiyle gerçekleşmiştir. Bolşevik etkisiyle birlikte bu dönemde giderek karşılık bulmaya başlayan eşitlikçi bir halkçılık düşüncesine ve toplumcu arayışlara tahammül gösterilmedi, gösterilemezdi. 1920 yılı bunların Ankara'da ve Millet Meclisi'nde karşılık bulduğu, meclis kürsüsünden bu arayışların dile getirildiği bir yıl oldu, ancak 1921 yılı itibariyle bu arayışlarla birlikte komünistler de fiziksel olarak ezildi.

6.2. Hafi TKF'nin kuruluşu

Her halükârda Bolşevizmin bu denli gündeme girmesi, burjuva önderlik tarafından sempatiyle karşılanması, bu düşüncenin geniş kesimlerde tartışılmasının, çok sayıda yayında yer bulmasının ve kendini Bolşevik sayan örgütlenmelerin önünü açtı. Sovyet coğrafyasında Bolşeviklere katılmış ve sonrasında çeşitli nedenlerle Türkiye'ye gelmiş olan komünist Azeri, Başkurt veya Türkmenler de Anadolu'da ve İstanbul'da komünist örgütlerin kurulmasına ve yayınlar çıkmasına yardımcı oldular. Ankara'da 1920 yılında açılan Sovyet elçilik binasını her gün pek çok kişi ziyaret ediyor, saygı ve sempatilerini ifade ediyor, hediyeler getiriyordu.⁶

THİF'in bir raporunda tam adı "Türkiye Bolşevik Komünist Partisi" olarak verilen⁷ ama Hafi Türkiye Komünist Fırkası olarak bilinen partinin kuruluş tarihi konusunda farklı kaynaklar arasında bir anlaşmazlık var. Salih Hacıoğlu'nun ikinci eşi Sabiha Sümbül'ün hatıra defterinde "14 Temmuz 1920'de, Ankara'da Karaoğlan Çarşısı'nda küçük, ahşap bir evde parti kuruluyor" diye yazarken,⁸ Salih bir raporda partinin kuruluş tarihi olarak Haziran ayını gösterir.⁹

Rusya'dan gelmiş olan Şerif Manatov ve Ziyetullah Nevşirvanov Parti'nin kuruluşunda ve program gibi önemli belgelerinin hazırlanmasında etkili oldular. Partinin genel sekreteri askeri veteriner Salih Hacıoğlu idi. Merkez Komitesi'nde Manatov ve Nevşirvanov'un yanı sıra, Ahmet (Ziraat müdürü), Mustafa Hilmi, Hüseyin Hüsnü, Cemile Nevşirvanova, Fatma (Salih Hacıoğlu'nun eşi) ve Rahime gibi isimler yer alıyordu.¹⁰ Bu noktada dokuz kişilik merkez komitesinde üç kadının yer aldığına dikkati çekmek gerekiyor. 1920'li yıllarda Anadolu'da kadınların kamusal alanda yer almalarının, hele erkeklerle birlikte faaliyette bulunmalarının mümkün görülmediğini düşünürsek, bu kadınlar, çok zor ve çok değerli bir mücadele vermiş oluyorlardı. Nitekim Hafi

6 Semyon İvanoviç Aralov, a.g.e., s. 115.

7 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 160.

8 a.g.e., s. 137.

9 a.g.e., s.164

10 a.g.e., s.168.

Şerif (Ahmedoviç) Manatov (d. 1887 (1892?) - ö.1936)

Başkurt bir molların oğlu olan Manatov, Kazakistan sınırında Manatov köyünde doğdu. Sen Petersburg'da üniversite okudu, gazetecilik yaptı. Türkiye'ye ilk kez İstanbul'a Balkan Savaşı sırasında Kazan Türkleri tarafından gönderilen sağlık ekibiyle birlikte geldi. 1913 yılında yayınlanmaya başlayan *Türk Ocağı* dergisinde yazıları yer aldı.

1915'te çalışmaya İsviçre'ye gitti. Lenin'le bu sırada tanıştı. Ocak 1917'de Menşeviklerin sol kanadına mensuptu, Haziran'da Bolşevik oldu. Ekim Devrimi'nden önce Başkurt Milli Merkezi Şûrası seçimlerine Bolşeviklerin listesinden katılıp yönetim kuruluna seçildi. Orenburg'da toplanan ve çalışmalarına burada devam eden Şûra'nın, bu kentin anti-Sovyet pozisyonunda olan Kazak General (Ataman) Aleksandr Dutov'un kontrolünde olması nedeniyle hızla aynı çizgiye sürüklendiği anlaşıyor. Nitekim, Manatov'un başkanlığa getirildiği Şûra, 1917'nin Kasım ayında Sovyet Hükümeti'ni tanımayarak Başkurdistan'ın özerkliğini ilan etti.

Başkurt Milli Merkezi Şûra üyeleri daha sonra tutuklanarak tasfiye edileceklerdi. Manatov ise Ocak 1918'de Rusya Kurucu Meclisi delegesi olmuş ve Orenburg'dan ayrılmıştı. Kısa süre sonra Ocak ayı içerisinde Müslüman Komiserliği (MUSKOM) kurulurken Manatov üç kurucu üyeden birisi oldu. Mart ayında Mustafa Suphi'yi MUSKOM'a gelişinde o karşıladı.

Manatov, MUSKOM'daki görevi devam ederken, Mayıs sonunda Ufa'da tutuklandı. Sultan Galiyev'in aktardığına göre, Sarapul Hapishanesi'nden Stalin'e mektup yazarak iki ay boyunca hapiste suçu açıklanmadan ve soruşturma yapılmadan tutulmakta olduğunu ilettiler. Kısa süre sonra serbest bırakıldı. Sovyet Rusya safına geçen Başkurdistan Cumhuriyeti tarafından temsilci olarak Azerbaycan'a gönderildi.

Bu noktadan sonra Manatov'un ikinci Türkiye macerası başlar. Bir iddia-ya göre kendi inisiyatifiyle, THİF belgelerine göre Başkurdistan Cumhuriyeti adına Türkiye'ye gelir. George Harris, o sırada Başkurdistan hükümetinde olan Zeki Velidi Togan tarafından, Mustafa Suphi'nin bilgisi dahilinde Anadolu'ya gönderildiğini iddia etmektedir.

1918 sonu veya 1919 yazında İstanbul'da Bolşevik propagandası yaptığı için tutuklanır. Sosyal Demokrat Partisi yönetimindeki Gizli Komite ve örgütsüz sosyalistler tarafından cezaevinden çıkarıldığı, ardından Eskişehir'e geçtiği söylenmektedir. Burada konferanslar organize eder, *Yeni Dünya* ve *İşçi* gazetelerinin çıkarılmasına önayak olur.

Manatov'un Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından muhatap alındığı, hatta Mustafa Kemal'le de bir görüşme yaptığı biliniyor. Aynı dönemde Manatov'un İçişleri Bakanlığı örtülü ödeneğinden ayda 100 lira maaşa bağlandığı iddia ediliyor. Birinci Meclis'in ilk iki İçişleri Bakanı da (İttihat ve Terakki'nin sol kanadından olan Cami Baykurt ve Ekim ayında resmi TKF genel sekreteri olacak olan Hakkı Behiç) sol eğilimliydi.

Ankara'da verdiği bir konferans sırasında askeri veteriner Salih Hacıoğlu ile tanışır; birlikte bir komünist parti kurmayı kararlaştırırlar. Yolları Bolşevizm'i

benimsediği söylenen Yeşil Ordu Cemiyeti Genel Sekreteri Tokat Mebusu Nâzım Bey'e (Resmor) çıkar. Salih ve Manatov, bu örgütün Ankara teşkilatını kurmakla görevlendirilir; ancak tüzüğü yanlış bulduklarından, kendi yazdıkları Türkiye (Bolşevik) Komünist Partisi program ve tüzüğüne göre örgütleneceklerini merkeze iletirler.

Manatov; Salih Hacıoğlu, Muallim Mustafa, Ziyetullah Nevşirvanov, Ahmet Hilmi ve Şeyh Kudbettin'in de aralarında yer aldığı bir grupla gizli (Hafî) TKF'yi kurar. Manatov, MK üyesidir.

Kendisini Bolşevik bir parti olarak tanımlayan Hafî TKF'nin Temmuz ayında yayımlanan bir beyannamesinde, hem İstanbul hükümeti sert biçimde karşıya alıyor hem de Kuvayı Milliye hükümetinin yalnızca şeklen komünizmden yana göründüğü ve sahte bir milliyetperverliği olduğu belirtiliyordu. Bu çizgi, Ankara'yı rahatsız ederken, Manatov birkaç ay sonra 20 Eylül'de Eskişehir'de tutuklandı. 6 Ekim'de hükümet tarafından İnebolu'ya sevk edildi, oradan sınır dışı edildi.

Sınır dışı edildikten sonra Bakü'ye geçen Manatov, burada 1920'nin sonbahar aylarında Mustafa Suphi ile yeniden karşılaştı. Manatov, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Bakü'den Anadolu'ya geçmek için çıktığı yolculukta onlara eşlik etti. Ancak Kars'ta sınırdan geçmesine izin verilmedi.

Manatov, Moskova'da Milli İşler Halk Komiserliği Başkurdistan temsilciliği yaptı. Sonra Devlet Akademisi Konseyi Türkistan Halk Eğitim Komiserliği'ni, Başkurdistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliği'ni yürüttü. Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinde eğitimci olarak çalıştı. SSCB Bilimler Akademisi de dahil çeşitli kurumlarda çeşitli görevlerde bulundu. 1935 yılında "burjuva milliyetçi karşı devrimci ideolojiden vazgeçmediği" gerekçeyle partiden ihraç edildi. Ancak, bu karar Manatov'un talebi doğrultusunda ertelendi. 1936 yılında Başkurdistan'ın Kuçukovo köyünde hayatını kaybetti.

TKF'nin Halkçıları da kapsayarak THİF'i oluşturduğu aşamada, komünist olmayan unsurların dayatmasıyla kadınlar geri plana çekilecekti.

Hacıoğlu'nun verdiği bilgilere göre parti üyeleri; genç aydınlar, küçük rütbeli zabıtlar, küçük memurlar, şehir işçileri, küçük esnaf ve dekovil işçilerinden oluşuyordu. Parti daha çok Ankara'da faaliyet gösteriyordu; köylerde ve köylüler arasında özel bir etkinliği yoktu. Aşağıda göreceğimiz üzere, daha sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle işçilerin yoğun olduğu kentlerde Komünist Parti ile bağlantılı örgütler ortaya çıkacaktır. Başlangıçta bunlar Ankara'dan başka yerlere tayin olan parti üyesi memurlar tarafından örgütleniyordu. 1922 yılında farklı illere örgütlenme amacıyla kadro yollanmaya başlandı. Hatta kongrede alınan kararlar Merkez Komitesi Prezidyumu hariç tüm üyelerin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde örgütlenme çalışmalarında görevlendirilmesini öngörüyordu.¹¹

Hafî TKP üyeleri komünistliğe dair her şeyi Rusya kökenli kadrolardan ve Ankara'ya gelen Sovyet temsilcilerinden yeni yeni öğreniyorlardı. Parti programı-

11 a.g.e., s. 164-168.

nın yazılmasında da Sovyet temsilcilerinin yardımına başvuruldu. Üyeler, ellerinde herhangi bir propaganda malzemesi olmadığı için yalnız sözlü propaganda yapıyorlardı.¹² Öte yandan toplumsal kurtuluş için mücadele etmek istiyorlardı ve yanı başlarında muazzam bir devrim gerçekleşmişti. Eşitliğe ve emekçilerin kurtuluşuna duydukları inanç sayesinde, el yordamıyla doğru yolu buldular.

Ankara'daki komünistler, Bakü'deki Türkiyeli komünistler ile ilk teması 1920 Ağustos'unda Bakü'deki Türkiye Komünist Teşkilatı'nın temsilcisi olarak Ankara'ya gönderilmiş olan Süleyman Sami aracılığıyla kurdular. Süleyman Sami ile Bakü'ye yollanan mektupta "*Fırkamız Üçüncü Enternasyonal esasatını (ilkelerini) kabul etmiştir. Binaenaleyh Üçüncü Enternasyonal'e merbut (bağlı) olduğuna kani olduğumuz Bakü'deki İştirakiyun Teşkilatlarının merkezi komitesini resmen tanıyor. Ona merbutiyeti (bağlılığı) bir şart bilir.*" deniyordu. Dolayısıyla, Ankara'daki komünistler ile Bakü'dekiler arasında Eylül ayındaki kuruluş kongresi öncesinde 1920 yazında ilk bağ kurulmuştu. Ancak sonrasında bu bağın koşullar nedeniyle sıkı bir şekilde sürdürülebildiğini söylemek mümkün değildir. Döneme ait parti belgelerinde Bakü Kurultayı'na delege gönderilememesinin sebebinin parasızlık olduğu bilgisi yer alıyor.¹³

Beyanname ve yayınlar Eskişehir'de basılıyordu. Yayınlar Ankara ve çevresindeki köylerde, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gizlice dağıtılıyordu. Parti bildiri ve yayınları Çerkez Ethem çetesi üyelerine de dağıtılmaktaydı. Ancak bilindiği kadarıyla, Çerkez Ethem'in çetesiyle bunun ötesinde bir ilişki söz konusu değildi. Zaten Çerkez Ethem Yeşil Ordu Cemiyeti'nin dağılmasından sonra Mustafa Kemal'in kurdurttuğu resmi TKF'ye dahil olacaktı.

Burada adı geçen ve ulusal kurtuluş mücadelesinin en tartışmalı örgütlenmelerinden biri olan Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 ilkbaharında Nâzım Bey'in de önyak olması ile kurulmuştu. Adındaki sözcüğün açık anlamına karşın silahlı bir güç, bir ordu söz konusu değildir. Bu gizli cemiyetin tüm üyeleri milletvekillerinden oluşuyordu. Cemiyetin yönetiminde Nâzım Bey'in yanı sıra Şeyh Servet, Yunus Nadi, Hakkı Behiç gibi isimler yer alıyordu. Yeşil Ordu aynı zamanda Arif Oruç'un Eskişehir'de "İslami Bolşevik Gazete" üst başlığıyla yayınlanan *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi ile de bağlantılıydı. Bu gazetenin de Çerkez Ethem tarafından finanse edildiği düşünülür. Salih Hacıoğlu'nun aktardığına göre, Hafı TKF'nin kuruluşu öncesinde Yeşil Ordu ile bir bağlantısı söz konusu olmuşsa da, parti kurulduktan çok kısa bir süre sonra (bir buçuk ay kadar) bu ilişki tamamen kesilmiştir.¹⁴

Mustafa Kemal kuruluşundan bir süre sonra Cemiyet'in yöneticilerini çağırarak Yeşil Ordu'nun tasfiye edilmesini ister. Bunların bir bölümü Mustafa Kemal'in emriyle resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı kurarlar ve çoğunluğu (Yunus Nadi, Muhittin Baha gibi) kısa bir süre sonra Kemalizm'in sözcüleri, kalemleri, bürokratları haline gelir. Yeşil Ordu'nun bazı solcu unsurları bu yola girmeyi kabul etmez...

12 a.g.e., s. 164-167.

13 a.g.e., s. 199. Süleyman Sami'ye verdikleri bilgidен partinin 138 üyesi olduğunu ve hiç parası olmadığını öğreniyoruz. s. 168-69,

14 a.g.e., s. 164-168.

Ziynetullah Nevşirvanov

Ufa'da doğan Rus uyruklu Tatar Ziynetullah Nevşirvanov, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'a üniversite okumak üzere geldi. Yolu Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) ile kesişen, ardından İstanbul'dan Anadolu'ya geçip önce Eskişehir, sonra Ankara'da komünist hareketin örgütlenmesinde rol oynayan Nevşirvanov, (Hafi) TKF ve THİF'in kurucu ve yöneticilerindendir.

1915-1917 yılları arasında gazeteci olarak çalıştığı *Türk Yurdu* dergisinde, daha sonra Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yayını *İdrak*'te yazdı. İstanbul'da Türkiye Sosyal Demokrat Partisi üyesi oldu ve bu partinin Merkez Komitesi'nde yer aldı. Ardından TİÇSF'ye geçti ve burada Ethem Nejat'la çalıştı. İşgal güçlerinin baskısı nedeniyle İstanbul'dan 1919 Nisan-Mayıs aylarında kaçmak zorunda kalan Nevşirvanov, eşi Cemile Nevşirvanova ile birlikte önce Eskişehir'e, sonra da Ankara'ya gitti.

Ankara'da BMM Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nde Rusça tercümanı olarak çalışmaya başladı. Eşi de Yüksek Kız Öğretmen Okulu'nda öğretmen oldu. Siyasal kimliği bilinen Nevşirvanov'un BMM çatısı altında devlet memuru olması, ancak yeni kurulan Ankara Hükümeti'nin Bolşevikler ile olan ilişkileriyle açıklanabilir.

Nevşirvanov, Manatov ve Salih Hacıoğlu gibi isimlerle birlikte 1920 yılı yaz başında (Hafi) TKF'nin kuruluşunda yer aldı. Partide "Bütün Düzensizlik Biri Yer Biri Bakar Olduğundan Kaynaklanıyor" başlıklı bir bildiri kaleme aldı, konferanslarda konuşmacılar arasındaydı. THİF'in kuruluşu sırasında halkçılarla birleşmeyi görüşen komisyonda yer aldı.

THİF'te MK üyeliği, Basın ve Propaganda Şube Başkanlığı görevlerini yürüttü.

11 Ocak 1921'de hükümetin Çerkez Ethem Ayaklanması'nı gerekçe göstererek başlattığı baskı döneminde, Nevşirvanov da tutuklanan komünistler arasındaydı. 9 Mayıs'ta fırkanın diğer yöneticileriyle birlikte 15 yıla mahkûm edildi. Niğde hapisanesine gönderildi. Sakarya zaferinin ardından çıkarılan afla özgürlüklerine kavuştular. THİF'in ikinci döneminde de Nevşirvanov'u Merkez Komitesi'nde ve üç kişilik yürütme kurulunda görüyoruz.

Partinin benimsediği *Merkez Komitesi Beyannamesi*, 13 kişilik MK'nın bütün üyeleri tarafından imzalandı ve İçişleri Bakanlığı'na verildi. Ancak bu durum, Sovyet elçiliği için bir sorun oluştuyordu. Zira imzacılardan biri olan Nevşirvanov'un Rus uyruklu olması ve elçilikte çalışıyor olması Ankara hükümetiyle elçilik arasında krize yol açabilirdi. Bu nedenle Sovyet Elçiliği ve Komintern temsilcileri *Merkez Komitesi Beyannamesi*'ne yalnızca BMM'de milletvekili olan Merkez Komitesi üyelerinin imza atması gerektiği kanısındaydılar. Beyannameye diğer üyelerle birlikte imzasını koymasının, Nevşirvanov'un MK'dan ayrılmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Büyükelçilik ve Komintern temsilcileri, bu imzanın Sovyetler Birliği'nin dış temsilciliklerde uyulması gereken kuralları çiğnediğini belirterek istifasını istemişlerdi. Nevşirvanov, bu istifadan sonra fırka adına Komintern nezdinde ve dış teşkilatlarda temsilcilik görevlerine getirildi. Eşi

Cemile Nevşirvanova'ya da benzer biçimde, Türkiyeli komünist kadınları temsil etmek üzere Moskova ve Kafkasya'daki komünist kadın teşkilatlarında temsilcilik görevi verildi.

1923 yılında Moskova'da bulunduğu dönemde Kızıl Sendikalar Enternasyonalı'nın (Profintern) iki yayınına Türkçe'ye çevirdi.

6.3. Halkçı komünizm denemesi: THİF

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Ankaralı komünistlerin Yeşil Ordu'dan kopan veya Mustafa Kemal'in "resmi" partisine yönelmeyen Nâzım (Resmor) Bey, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü gibi halkçı milletvekilleri ile bir araya gelmesi sonucu açık bir komünist parti olarak kuruldu.

Tokat mebusu Nâzım Bey her zaman Mustafa Kemal'e soldan muhalefet eden, Bolşeviklerin zaferine de samimiyetle inanan bir isimdi. O dönemde Bolşeviklerin yardımını ya da desteğini alabilmek için pek çok ulusalcı, komünist olduğunu iddia etmiştir ancak bu iddialar çok kısa süreli olmuştur. Sovyet maslahatgüzarı Upmal-Angarski'nin deyimleriyle bunlar "*bir saatlik*" Bolşeviklerdir.¹⁵ Buna karşılık Nâzım Bey komünistlerle işbirliğinin ötesine geçmiş ve 1921-1923 arasında Ankara'daki komünist örgütlenmesinde önemli roller oynamıştır. O dönemin bir Sovyet elçilik yetkilisi, onun hakkında şöyle diyordu:

*"Nâzım, elbette ki, Ortodoks bir komünist değil. Ama o, parti içinde olağanüstü etkisi olan, parti dışında çok büyük saygınlığa sahip dürüst bir adam."*¹⁶

Burada bir parantez açarak 1920 Ekim'inde Ankara'da kurulan resmi Türkiye Komünist Fırkası hakkında bilgi vermekte yarar var. Resmi parti Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine yakın isimlere kurdurtulmuştur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin de kendisini feshederek üyelerinin bu partiye katılması istenir. Partinin Ankara'da sayıları artan komünistleri, komünizme ve Bolşeviklere sempatiyle bakanları denetim altına almak ve gerçek anlamda bir komünist partinin oluşmasını engellemek için kurulduğu açıktır.¹⁷ Bunun bir göstergesi de 6 Ekim 1920 tarihli genelge ile hükümetin resmi komünist partisine üye olmayan ve oradan mühürlü üye kartı olmayanların komünizm propagandası yapmalarını ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmalarını yasaklamasıdır.

Partinin kuruluşu hakkında Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'ya şöyle yazar:

"Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile tatbik kabiliyeti (uygulanabilirliği) hakkında açık kanaatler olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber,

¹⁵ a.g.e., s. 202.

¹⁶ a.g.e., s.300.

¹⁷ a.g.e., s. 175.

içerden ve dışarıdan çeşitli maksatlarla bir cereyanın memleketimize girmekte olduğu ve buna karşı bir tedbir alınmadığı takdirde, memleketin pek çok muhtaç olduğu birlik ve rahatlığı bozacak hallerin çıkması da imkân dahilinde görülmüştür. En doğru ve en tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan, hükümetin bilgisi altında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde, memlekette bu düşünceye ait bütün cereyanları bir noktaya toplamak ve bağlamak mümkün olabilir. Müteşebbis heyeti (Kurucuları) ve otuz kişiden mürekkep (oluşan) bir merkezi umumisi (genel merkezi) yanında seçkin arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşalar ile Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını uygun gördüm.

[...] Komünizm cereyanı, nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır.”¹⁸

Mustafa Kemal Paşa tarafından partinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerde kullanılması amaçlanmış da olabilir. Partinin kurucuları arasında adı geçenlerden bazıları da Hakkı Behiç (Bayiç), Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abaloğlu), Kılıç Ali, Mahmut Celal (Bayar) idi.¹⁹

Resmi parti gibi bir “sahtecilik”, belli ölçülerde amaçlanan etkiyi yaratmasını, kuşkusuz başta betimlemeyi denediğimiz ideolojik karmaşa ve ilk komünistler kuşağının formasyonundaki eksikliğe borçludur. Gerçekten de Hafi TKF ile ilişkilendirilmiş bazı kişiler yanılısamaya kapılarak bu partiye üye oldular. Komünistlerin de kendilerini görünür kılmaya, açık çalışmaya ve “resmiyete çıkmaya” karar vermelerinde karışıklığı giderme ihtiyacı rol oynamıştır.²⁰ Ancak bu adım önemli bir siyasal hamle ile birlikte gerçekleşir: Halkçılar ile işbirliği. Açıkçası aynı karmaşık zemin, böyle bir işbirliği için de uygun zemini sunmuştur.

Ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında Ankara’da komünistler ve halkçılar birlikteliği çok şey vaat ediyordu. Mecliste de temsiliyeti olan bu örgütlenme, ideolojik olarak zaaflı ve kitlesellik açısından eksikli olsa da siyaseten etkiliydi. Bunda Tokat milletvekili Nâzım Bey’in özel bir payı vardır. Eylül 1920’de aday olduğu Dahiliye Vekilliği seçiminde Refet Bey’i (Bele) kayda değer bir farkla yenilgiye uğratması bu etkinin örneği sayılabilir. Dahiliye Vekilliği Birinci Meclis’te dönemin sola açıklığına tanıklık eden bir pozisyondu. İlk bakan Cami Baykut sonraki yıllarda hep sola açık bir politik figür olarak var olacaktı. İkinci bakan Hakkı Behiç (Bayiç) de solcu olarak biliniyordu ve biraz da bu nedenle Meclis’te hedef tahtasına konanlardan biri oldu. Gensorular üzerine görevinden istifa eden Hakkı Behiç, Ekim ayında resmi TKF’nin Genel Sekreterliğine getirilecek olan kişidir.

Meclisteki oylamada Mustafa Kemal’in adayı Refet Bey 65 oy alırken, Yeşil Orducu ve komünist olduğu bilinen; Halk Zümresi’nin adayı Nâzım Bey 98 oy topladı. Bakü’de Mustafa Suphilerin partisi kuruluş kongresi toplanmak üzereyken

¹⁸ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 554.

¹⁹ Hamit Erdem, a.g.e., s. 249.

²⁰ Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 167.

Ankara'da bir komünistin Meclis'te böyle bir başarı sergilemesi etkileyicidir. Ancak Nâzım Bey'in bakanlığı gerçekleşmedi. Mustafa Kemal Meclis'in seçtiği yeni bakanı reddetti ve Nâzım seçilmesinden iki gün sonra, 6 Eylül 1920'de istifasını vermek zorunda kaldı. Hemen o gün yapılan oylamada Refet Bey bu kez 131 oy alacaktı.

THİF resmi olarak 7 Aralık 1920'de kuruldu. Kuruluş bildirisinde şöyle yazıyordu:

"Sırf köylü ve işçinin, Anadolu emekçilerinin hukukunu müdafaa etmek ve onları dünyanın emekçi iştirakiyun - inkılabına faal bir surette iştirak ettirmek maksadıyla teşekkül eden 'Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası' umum köylü, işçi ve mesaisiyle geçinen ahalinin kendisinin hukukunu müdafaa ve siyanet (muhafaza) edecek olan bu teşkilat etrafında toplanmasını ümit ve temenni eder".²¹

Bu bildiri Ankara'da o dönemde çıkmakta olan *Yeni Gün*, *Yeni Dünya* (resmi TKF'nin yayın organı) ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerine gönderilmiş ancak gazeteler bu bildiriyi yayınlamamıştır.

Partinin ismindeki "halk" ve "iştirakiyun" kelimeleri üzerinde bir miktar durmak gerekir. Partinin adında yer alan "Halk" Meclis'teki halkçı milletvekillerini (*Halk Zümresi* adı altında toplanmışlardı) kapsamanın yanında bir de partiyi resmi TKF'den ayırt etme amacını güdüyordu.²² Öte yandan, Osmanlıca "komünistler" anlamına gelen "İştirakiyun" kelimesinin neden tercih edildiği ise net değildir. Bir anlatıya göre "iştirakiyun" özel olarak komünizmi İslamiyet ile bağdaştırma çabasındaki Şeyh Servet'in ve halkçılar arasındaki daha tutucu isimlerin önerisi ile tercih edilmiştir.²³ Parti kurucularının genel olarak açık bir parti için Türkiye toplumu için çok yeni ve yabancı bir kelime olan komünist yerine onunla aynı anlama gelen "iştirakiyun"u tercih etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Partinin kuruluşunu duyuran bir mektupta "Türkiye Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası" adı kullanılmıştır, ancak resmi kuruluş bu adla gerçekleşmemiştir.²⁴

Partinin kuruluşu öncesinde halkçılarla komünistler ortak bir toplantı gerçekleştirdi. Bu toplantıya komünistlerden Salih Hacıoğlu, Fatma, Hilmi, Ziyetullah Nevşirvanov ve halkçılardan Tokat milletvekili Nâzım, Bursa milletvekili Şeyh Servet ve Afyonkarahisar milletvekili Şükrü ve Hulusi Beyler katılır. Parti programının madde madde tartışılarak belirlendiği toplantıya Upmal-Angarski ile Sovyet elçiliğinin başka çalışanları da katılmıştır. Katılımcılar 22 Kasım'da programı Enternasyonal eşliğinde törenle imzalarlar.²⁵ Şeyh Servet sosyalizm ile İslamiyet'i bağdaştırma fikri çerçevesinde programa "fırka asr-ı saadetin samimiyyet-i müşterekesini ihya etmek üzere

21 *Emek*, 16 Ocak 1921, Sayı 1, aktaran Ali Ergi Güran (der.) *Halk İştirakiyyun Fırkası Yayın Organları I*, Katkı Yayınları, 1975, s.15.

22 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 200.

23 a.g.e., s. 169.

24 a.g.e., s. 126.

25 a.g.e., s. 199-200

çalışacak” cümlesinin eklenmesini ister. Bir diğer eklenen nokta da aile hukukunun “şeriat dairesinde mahfuz ve nikâhın muhterem sayılması”dır. Halkçı kanadın komünizmi İslam’la bağdaştırma zorlamaları karşısında komünistler birtakım tavizler verir. Yine birleşme toplantısına komünist kadınların katılması bazı halkçıları rahatsız eder ve toplantıdan sonra yeni oluşumdan istifa ettiklerini bildirirler.²⁶ Bu arada Şeyh Servet’in Amasya ve Sivas camilerinde Kur’an elde komünizm propagandası yaptığı ve bunun da epey karşılık bulduğu söylenmektedir.²⁷

Birleşme toplantısının ardından, Yeşil Ordu ve Hafi Türkiye Komünist Fırkası teşkilatlarına bir mektup gönderilir ve her iki örgütün yöneticilerinin bir araya gele- rek “*Üçüncü Enternasyonalce kabul edilmiş olan Rusya Komünist ‘Bolşevik’ Fırkası programının düstur-ül amel (çalışma ilkesi) ve düstur-u inkılap (devrim ilkesi) olmak üzere kabulünü muvafık*” gördüğü ilan edilir. Mektupta partinin meclisteki Halk Zümresi ile de bağlantılı olduğu belirtilir.²⁸

Parti kurulduktan bir süre sonra, günlük *Emek* gazetesi yayımlanmaya baş- lar. 16-21 Ocak tarihleri arasında 6 sayı çıkan *Emek* çıkış yazısında, avcı toplayıcı ilk toplumlardan başlayarak sermayenin egemenliğindeki günümüze kadar tüm toplumlarda emeğin en önemli değer olduğundan bahsettikten sonra amacını “sermayeciliğe ve zorbalığa karşı mücadele etmek, emeği ve emekçileri hâkim kılmaya çalışmak” olarak tarif eder. Gazetede Ankara, İstanbul ve ulusal kurtuluş mücadelesi dışında Sovyetler Birliği’nden haberler ve Rusçadan çeviriler de yer alır. Birinci sayısında Bulgaristan Komünist Partisi içerisindeki Türklerin 1920 yılında Türkçe yayımlamaya başladıkları *Ziya* gazetesinden yazılara da yer verilmiştir. Altıncı sayının “Emek” imzalı başmakalesi ise dünya devrimi üzerinedir ve “*Beşeriyet-i muhtaribeyi (ıstırap çeken insanlığı) bugünkü sefalet ve perişaniden, mezbuhaneye (boğazını sıkı), muhterisane (hırslı) boğuşmadan kurtaracak, ancak iştirakiyun inkılabıdır*” diye başlar.²⁹

THİF’in ilk dönemindeki en önemli faaliyetlerinden biri 1920 Aralık ayında Ankara’da düzenlediği konferanslar olmuştur. “Komünizm ve Kadınlar”, “İslam ve Komünizm”, “Rus Bolşevizmi İşgal Politikası olabilir mi?”, “Batı ile Anlaşmak Anadolu Proleterleri için Faydalı mıdır?” gibi başlıklarda verilen bu konferanslar- da Ekim Devrimi’nden, “halk iştirakiyun inkılabı”nın ne olduğundan bahsedilmiş, THİF’in kapitülasyonları ve Osmanlı’nın batı kapitalist ve emperyalistlerine olan borçlarını tanımayacağı anlatılmıştır. Üzerinde durulan bir başka konu da “iştiraki- yun demek her şeyde, bilhassa kadınlarda da iştirak etmek demektir” propaganda- sına karşı parti programında aile hukukunda şeriatın geçerli olacağı açıklamasıdır.³⁰

26 a.g.e., s. 180-181.

27 a.g.e., s. 205.

28 a.g.e., s. 157-158.

29 *Emek*, 16 Ocak 1921, Sayı 1, aktaran Ali Ergi Güran a.g.e.; *Emek*, 21 Ocak 1921, Sayı 6, aktaran Mete Tunçay, *Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925) I*, BDS Yayınları, 2000, s. 396-402.

30 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 204-205; Tunçay, a.g.e., s. 388-199; *Emek*, 16 Ocak 1921, Sayı 1, aktaran Ali Ergi Güran, a.g.e., s. 12-13.

6.4. THİF yöneticilerinin tutuklanması ve dava

THİF çatısı altında komünistlerle halkçıların birlikteliği özgün koşulların ürünüdür. Türkiye burjuva siyasetinde daha sonra tekrarı olmayan bir sol halkçı damar söz konusuydu ve bu damar, varlığını doğrudan doğruya Ekim Devrimi ve Sovyet iktidarının Türkiye aydınları üzerindeki etkisine borçluydu.

Kısa ömürlü THİF, kurulduğu günden itibaren, kendi kontrolü dışında hiçbir sol oluşuma hayat hakkı tanımamaya kararlı hükümet tarafından sürekli baskılara maruz kaldı, üyeleri tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Parti daha üç ayını doldurmadan faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Hükümet, Çerkez Ethem isyanı ile birlikte komünist-halkçı birlikteliğinden de kurtulmak istedi. THİF üyeleri Çerkez Ethem ile işbirliği yapmakla suçlanarak tutuklandılar ve yargılandılar. Oysaki THİF'nin Çerkez Ethem'e karşı tavır aldığı ve 1920 sonunda faaliyetlerini onaylamadığı, partinin yayınlarında³¹ ve toplantı tutanaklarında açıkça görülüyordu. THİF, Ethem'i dahil olduğu resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın bir sorunu olarak görüyor ve Çerkez Ethem isyanının İttihatçıların işi olduğunu düşünüyordu.³²

Salih Hacıoğlu ve diğer THİF yöneticileri, Mustafa Suphilerin Trabzon'da katledilmelerinin hemen öncesinde, 11 Ocak'ta Ankara'da tutuklanır. Dava sürerken 2 Şubat'ta Nâzım Bey partinin faaliyetlerini durdurduğunu açıklar; ancak bunun, dava sonunda verilen ağır cezalara bir faydası olmaz. Bu baskılar halkçılar üstünde sonuç verir. Şeyh Servet ve partinin yeniden faaliyete geçmesinden bir süre sonra da Mehmet Şükrü partiyi terk edeceklerdir. Nâzım Bey partide kalır.

Ankara Hükümeti THİF'i doğrudan komünistlikle suçlamaz. Örneğin Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa, Haziran ayında Çiçerin'e hükümetin aslında solculuğa düşman olmadığını, komünistlerin "zamansız bir içtimai inkılabı kalkışarak Türk cephesini zayıflattığını", bu nedenle tutuklandıklarını anlatmaktadır.³³ Zaten bu nedenle Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem ile komünistler arasında bağlantı kurulması denenmiş olmalıdır. Sonuçta, THİF üyeleri gizli komünist partisi kurmak suretiyle hükümeti devirme-ye teşebbüsten suçlu bulunur. Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti memurlarından Ziyetullah Nevşirvanov ve Tokat mebusu Nâzım Bey on beş sene kürek cezasına çarptırılır; Salih Hacıoğlu askerlikten atılır. 1920 sonbaharında hükümet tarafından sınır dışı edilen Şerif Manatov'a da gıyabında 15 yıl kürek cezası verilir. Diğer THİF mensupları Nizamettin, Mustafa Nuri, Abdülkadir, Hilmi, Ahmet, Behram Lütfü, Mustafa Nuri çeşitli cezalara çarptırılır. Baytar Yüzbaşı Affan ve Kenan Efendiler askerlikten çıkartılır. THİF üyesi diğer iki milletvekili, Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey ise beraat ederler. THİF 1921 sonunda yeniden faaliyete geçtiğinde Şeyh Servet *Yeni Gün Gazetesi*'ne yaptığı bir açıklama ile parti ile bir ilişkisi kalmadığını ilan edecektir.³⁴

31 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 159.

32 a.g.e., s. 184-186.

33 a.g.e., s. 220.

34 *Yeni Hayat*, 8 Nisan 1922, Sayı 4, aktaran Hamit Erdem (der.) *THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart-Eylül 1922*, Sosyal Tarih Yayınları, 2017, s. 111.

Mayıs ayında davanın sonuçlanmasının ardından Nâzım Bey Kayseri, Salih Hacıoğlu Kırşehir, Ziyetullah Nevşirvanov Niğde hapisanelerine gönderilir ve yaklaşık 9 ay hapis yattıktan sonra 29 Eylül 1921'de, Sakarya Zaferi'nin ardından çıkarılan özel bir af yasası serbest bırakılırlar. Sonradan eşi olacak olan Sabiha Sümül'ün anlattığına göre Salih Hacıoğlu, Kayseri hapisanesinde ilk iş olarak kendisinden “kırmızı bez” ister, odasını onunla süsler ve hapisanede marşlar söyleyerek propaganda yapar.³⁵

6.5. Yeniden Faaliyete Geçiş

1921 sonu aynı zamanda Ankara hükümeti ve Sovyetler yönetimi arasındaki ilişkilerin yeniden yakınlaşma dönemidir. Aralık ayında Frunze'nin Ankara ile bir dostluk anlaşması yapmak üzere Anadolu'ya gelmesi ile ilişkiler daha da sıklaşır. THİF'liler 1922 başında yeniden faaliyete geçmek için hazırlığa başlarlar. 1922 Mart'ında haftalık *Yeni Hayat* dergisi çıkartılmaya başlanır. Eylül ayına kadar sürecektir olan derginin ilk sayısı Paris Komünü'nün yıldönümü olan 18 Mart'ta yayımlanır.

Yeni Hayat'ta başta Nâzım Bey olmak üzere İsmail Hüsrev (Tökin), Hüseyin Hüsnü, Behram Lütfü, Nizamettin Nazif ve *Seyyare Yeni Dünya* gazetesini çıkarmış olan Arif Oruç'un yazılarına rastlanır. *Aydınlık* yazarlarından Nâzım Hikmet ve Şevket Süreyya'nın da *Yeni Hayat*'ta şiir ve yazıları yayımlanmıştır. Salih Hacıoğlu imzalı çok az yazı vardır. Dergide ayrıca Marksist klasiklerin ve Rus-Sovyet yazarlarının çevirilerine de yer verilmiştir. Bunlar arasında, ilk sayıdan itibaren dizi olarak yayımlanan Engels'in *Komünizmin Prensipleri*'ni ve Gorki, Kollontay, Buharin'in yazılarını sayabiliriz. Dergide, Komintern'in İkinci Kongre'sinde kabul edilen komünist partilerin esasları, Komintern'in Doğu'daki ulusal hareketler hakkındaki tezleri gibi belgeler de yayımlanır. *Yeni Hayat*, çıkış yazısında Marksizm düşüncesini izleyeceğini ilan eder. Yazı emperyalizme karşı milli mücadelelerin önemine değindikten sonra Doğu'da ve Türkiye'de bir eksikliğe dikkat çeker: Ekonomiye dayalı örgütlenmelerin yokluğu. *Yeni Hayat* işte bu boşluğu dolduracak, sınıf bilincini dikkate alacaktır. Dergi, 6. sayısından itibaren “Bütün dünya emekçileri ve mazlum halkı birleşiniz!” üst başlığı ile yayınını sürdürür.³⁶

Meclis'teki Halkçı grup, Sovyet elçiliğinin yardımı ile 1 Temmuz 1922'de *Şarkın Sesi* adlı bir gazete yayımlamaya başlar. Bu ikinci dönemde THİF tarafından *Emek* gazetesinin de yeniden yayımlandığı zannedilmektedir.

Mart ayında parti resmi olarak yeniden kurulur. Merkez Komitesi içindeki dar çekirdek olan Riyaset Heyeti'nde Salih Hacıoğlu, Nâzım Bey ve Ziyetullah Nevşirvanov yer alır. Kongreye kadar Ankara'daki çalışmaları Nâzım Bey yürütürken, Salih Hacıoğlu başka MK üyeleri ile birlikte Mersin'e gider. Mersin'deki çalışmanın başlıca amacı Suriye'de Fransız işgaline karşı bir direniş örgütlemek, bunun

35 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 138.

36 Hamit Erdem, a.g.e., 2017.

için de bir Suriye Milli Kurtuluş Komitesi kurmaktır. Sovyet Elçiliği'nde çalışan Komintern görevlisi Golman tarafından formüle edilmiş olması muhtemel olan bu karar, Komintern temsilcileriyle parti yöneticilerinin Mersin'de bir araya gelmelerini de öngörüyordu.³⁷ Bütün bunlar sonuç vermemiş olmakla beraber 1922, THİF'nin Komintern tarafından Türkiye sekiyonu olarak kabul gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde ayrıca, Zonguldak, Samsun, Trabzon, Kayseri, Kilis, Mersin, Kırşehir, Adana, Konya, Sivas ve Erzurum'da da örgütlenme çalışmaları yürütülür.

1922 yılında partinin Anadolu'da işçi örgütlenmesinde çok daha aktif olduğunu, Adana, Mersin, Tarsus, Zonguldak gibi dönemin işçi sınıfının yoğun olduğu yerlerde örgütlenme çalışmalarına başladığını, demiryolu (şimendifer)³⁸ ve askeri fabrika (imalat-ı harbiye) işçileri arasında etkili bir örgütlenme faaliyeti yürüttüğünü, sendikalar kurduğunu ya da var olan sendikaların yönetiminde söz sahibi haline geldiğini görüyoruz. Bunun sonucu olarak Ağustos ayında gerçekleşen parti kongresine Ankara ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden işçi delegeler katılmıştır. Partiye dönük hükümet saldırısı yeniden başladığında tutuklanan THİF üyeleri arasında işçiler de vardır ve onların tutuklanmasına karşı çalıştıkları fabrikalardaki işçi arkadaşları da tepki göstermiştir.³⁹

THİF'nin hükümete verdiği beyannamede partinin Marksizm'i benimsediği ve Misak-ı Milli'yi kendisine amaç edindiği belirtilir. Beyannamede Mustafa Kemal Paşa'nın "milletin asıl efendisi" ilan etmiş olduğu köylülerin kurtuluşuna dair yapılması gerekenler geniş bir yer tutar. Ayrıca, Irak, Suriye ve Mısır gibi Doğu milletleri ile emperyalizme karşı mücadelenin ortaklaştırılması gereği üzerinde durulur.⁴⁰

THİF, Yunan askerlerine yönelik, Anadolu'da savaşmak yerine evlerine dönmeleri ve kendi burjuvalarına karşı mücadele etmeleri çağrısında bulunan "Yunan Köylü, Amele ve Askerlerine Bir Hitap" başlıklı bir bildiri yayınlar.⁴¹ Ayrıca, "Bütün Dünya Komünist Fırkalarına ve Amele Teşkilatlarına" başlıklı bir bildiriyle özellikle Batı'daki komünistleri kendi devletlerine "Türkiye'den elinizi çekin" demeye çağırır.⁴²

İkinci dönemdeki bir diğer değişiklik, komünizmi İslamiyet ile uzlaştırma çabası doğrultusunda İslamiyet'e yapılan referansların azalmasıdır.⁴³ Bununla birlikte yine bu dönemde, THİF içerisinde görevi mevcut üyeleri "sollaştırmak" olan "en sol ve ittifakçı unsurlar" birliği adıyla bir iç örgütlenmenin varlığına rastlıyoruz.⁴⁴

37 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 248-254.

38 THİF'nin Komintern'e gönderdiği raporda "Şimendifer sendikası son intihabatında komünistler heyet-i idareyi ele geçirmişlerdir" denir. a.g.e., s. 314.

39 a.g.e., s. 313-15.

40 *Yeni Hayat*, 1 Nisan 1922, Sayı 3, Hamit Erdem, a.g.e., s. 86-89.

41 *Yeni Hayat*, 8 Temmuz 1922, Sayı 15, a.g.e., s. 336-338.

42 *Yeni Hayat*, 29 Eylül 1922, Sayı 20, a.g.e., s. 444-445.

43 Mete Tunçay, a.g.e., 108.

44 Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s. 259-260.

6.6. Ankara Kongresi

Bu döneme Ağustos ayında toplanan birinci THİF kongresi damga vurur. Kongrede partinin temel metinleri ve stratejisi belirlenir. Salih Hacıoğlu'nun kuruluş kongresi olarak tanımladığı, daha sonra TKP'nin İkinci Kongresi⁴⁵ olarak nitelendirilecek olan bu kongre, hükümetin son anda yasaklaması ile gizli şekilde gerçekleşir. Parti MK'sı 15 Ağustos'ta kongre toplama kararını aylar öncesinden almış, hükümete kongre ile ilgili gerekli başvuruları yapmıştır. *Yeni Haya'ta* kongre duyurusu ve delegeler için çağrı yazıları yayımlanır. Ancak hükümetin kongreyi yasaklama kararı kongreden yalnızca birkaç hafta önce, Temmuz ayında iletilir. Sovyet elçiliğinin kongreye Komintern temsilcilerinin de katılacağını söyleyerek devreye girmesi de fayda etmez. Hükümet, kongreyi yasakladıktan sonra, Anadolu'nun farklı yerlerinden kongreye katılmak üzere yola çıkan THİF delegelerinin Ankara'ya gelmesini engellemek için her tür zora başvurur.

Kongre'ye İstanbul komünistlerinden 10 delege katılması istenmişse de böyle bir katılım gerçekleşmemiştir. Bilindiği kadarıyla, Nisan ayında, İstanbul ve Ankara'daki komünistler arasında birleşme görüşmeleri başlamış, ancak birleşmenin nasıl ve ne zaman olacağı konusunda fikir ayrılıkları nedeniyle bir sonuca varılamamıştı.⁴⁶

Hükümetin birçok delegenin Ankara'ya varmasını engellemesine karşın, yine de kongre Ankara'daki delegeler ve Merkez Komitesi üyelerinin katılımıyla, toplam 22 delege ile gerçekleştirilir. 16 Ağustos gecesi Salih Hacıoğlu'nun Ankara yakınlarındaki bağ evinde yapılan gizli toplantıya üç Komintern temsilcisi de katılır. Bir hafta sonra, 25 Ağustos gecesi bu kez Sovyet elçiliğinde yapılan ikinci oturuma Sovyetler'den gelen ancak birinci oturuma yetişemeyen Komintern temsilcileri J. Sadoul, S. Zorin ve TKP Harici Büro üyesi Ahmet Cevat Emre ile Fransız Komünist Partisi'nden Marcel Paz ve Magdeleine Marx ve Almanya'da çıkan *Rote Fahne* gazetesi temsilcileri Friedrich Akkerman ve Dyute Leonid de katılır ve birer konuşma yaparlar. Bu konuşmalarda, emperyalizme karşı mücadele ettiği sürece hükümete destek olunabileceği, ancak bunun ülke içerisinde burjuvaziye karşı verilen mücadele ile çelişmediği vurgusu hâkimdir.⁴⁷

Kongre Karadeniz'de katledilen Mustafa Suphi ve yoldaşlarının anılmasıyla başlar. Gündemde, Anadolu'daki durum, Yakındoğu'daki ulusal hareket, işçi sorunu ve sendikal hareket, tarım sorunu, parti programı, Komintern IV. Kongresi'ne gönderilecek delegelerin ve yeni merkez komitesinin seçimi vardır. Kongre sırasında işçi delegeler söz alarak sendikal meseleler ve "hastalık sonucu işe gelinemeyen ve tatil günleri" için de işçilere ücret ödenmesi gibi talepleri dile getirirler.

Kadın delegelerin katılımı konusunda komünistler halkçılara yine taviz vermiş, kongreye kadın delege kabul edilmemiştir. Kadınların kongreden sonra kendi konferanslarını toplayarak bürolarını kurması ve Komintern IV. Kongresi için kendi aralarından iki delege seçmesi öngörülmüştür.⁴⁸

45 Salih Hacıoğlu Kongre'deki konuşmasında "TKP'nin kurucu kongresi" nitelemesini yapıyor. a.g.e., s. 363.

46 a.g.e., s. 261.

47 a.g.e., s. 333, 359, 364-365.

48 a.g.e., s. 334.

Salih Hacıoğlu MK faaliyet raporunun siyasal bölümünde, Türkiye'de geçici bir sınıflararası barış dönemi yaşanmakta ama bunun sona ermek üzere olduğundan bahseder. Komünistler şimdiye kadar emperyalizme karşı savaşta hükümeti desteklemiş ve bu mücadeleyi zayıflatmamak için "sınıf mücadelesi bayrağını dayanılabilecek sınırlara kadar" indirmiştir.⁴⁹

Kapanış konuşmasını yapan Komintern temsilcisi Zorin, acil görevin emperyalizme karşı mücadele olduğuna bir kez daha dikkat çeker ve yakın zamanda gerçekleşeceği öngörülebilecek olan barış görüşmelerinde hükümetin emperyalizme teslim olmamasını sağlamak gerekliliğine dikkat çekerek Türkiyeli komünistlerin görevini şöyle tanımlar:

"[Siz] Şu anda hükümeti yıkmaya hazırlanmıyorsunuz. Her zaman dikkatle hareket ettiniz ve düşüncesiz ve zamansız provokasyonlara fırsat vermediniz. Gelecekte de, bu ihtiyatlı taktiği uygulamalısınız. Fakat ülke içinde emekçilerin durumlarının düzeltilmesi için girişmeniz gereken etkin savaşımda elleriniz bağlı olmamalı."⁵⁰

Kongrenin son gününde Ahmet Cevat'ın önerisi ile partinin III. Enternasyonal'e katılması ve 21 koşulun kabulü yeniden oylanır ve oybirliği ile kabul edilir.⁵¹

Kongrede 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihlerinde toplanacak olan Komintern IV. Kongresi'ne gidecek delegeler de seçilir: Salih, Ziyetullah, Nizamettin Nazif ve 3 kişi daha (IV. Kongre'de Türk heyetin başkanlığını Salih yapar). Komintern KEYK Doğu Şubesi Başkanı Kasparova Temmuz ayında THİF'ye Komintern IV. Kongresi'ne delege göndermesi için bir davet mektubu göndermiştir; mektupta "kadın delegeler⁵² gönderilmesi için elden gelenin yapılması" ricası da vardır. Benzer bir mektup İstanbul Komünist Grubuna da gönderilerek onlardan da delege göndermeleri istenir. Komintern'in bu kongresinde Ankara ve İstanbul'dan gelen delegelerin önüne, Türkiye'deki diğer komünist grupların da katılımıyla birleşik bir Komünist Parti kurulması konulacaktır.

1922'de Ankara'daki parti, hem formasyonunun kısıtlı olması nedeniyle ihtiyaç duyduğu için, hem de Komünist Enternasyonal'in çok önemli bir merkezindeki sekisyonu olması nedeniyle Komintern yönetimi ile yakın ilişki ve alışveriş içerisinde olmuştur. Ankara'daki Sovyet temsilciliği içerisindeki Komintern görevlileri üzerinden sağlanan bu ilişkide pek çok sorun yaşandı.

THİF yöneticileri zaman zaman Türkiye koşullarının Komintern ve temsilcilerince sağlıklı bir şekilde değerlendirilmediğini dile getirebiliyorlardı. Bu politik eleştiriye daha sıklıkla temsilcilerin ve ilişki tarzının eleştirisinin eklendiği görülür. Örneğin Sovyet ve Komintern yetkilileri ile yapılan bir toplantıda, THİF yöneticileri

49 a.g.e., s. 362.

50 a.g.e., s. 370.

51 Oylama THİF içerisinde 21 şartı kabul etmeyenler olduğu iddialarına cevap olarak yapılır. a.g.e., s. 368-69.

52 Golman'ın KEYK Doğu Seksiyonu'na gönderdiği bir rapora göre 1922'de Türkiye'de İstanbul hariç 13 kadın komünist vardır; bunların 9'u Ankara'da, 1'i Mersin'de, 2'si de Kayseri'dedir. Golman birinin de nerede olduğunu hatırlamamaktadır. a.g.e., s. 334.

KEYK temsilcisinin kim olduğunun resmi olarak belli olmasını ve KEYK'ten gelen direktiflerin kendilerine gösterilmesini istemişler ve öncesinde bu konuda güven sorununa neden olacak karışıklıklar meydana geldiğinden bahsetmişlerdir. Kullanılan ifadeyi buraya almakta yarar var: *"Elçilikten biri çıkıp kendini bize direktif verebilecek temsilci olarak takdim etmesin."*⁵³

Daha önemlisi, Sovyet Dışişleri ve Komintern kanalları arasında belli bir aç kendeni hissettiriyordu. Ankara hükümetine, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine karşı nasıl tutum almak gerektiği, Türkiye'de hangi aktörlerle ilişki kurmak gerektiği ve Türkiyeli komünistlerin faaliyetleri konusunda Elçilik ve Komintern temsilciliği farklı konum alıyorlardı. 1922'de Sovyet Rusya'nın tam yetkili temsilcisi Aralov ile Komintern temsilcisi Golman'ın pek çok konuda anlaşamadıkları görülüyor. Aralov, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümeti ile diplomatik ilişkileri daha fazla önemserken ve Türkiye'nin iç dinamikleri üzerinden bir hamlenin mümkün ve gerekli olmadığını düşünürken, Golman Doğu'da emperyalizme karşı mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için Türkiye'nin iç dinamiklerine müdahale etmek gerektiği düşüncesindedir. Golman, hükümet çevreleriyle resmi ilişkinin korunmasından ziyade, iç reformlar yönünde toplumsal gruplar üzerinde yaratılacak etkiyi önemsemektedir.⁵⁴ Muhtemelen Komintern temsilcisi THİF'yi bu müdahalenin bir aracı olarak değerlendirmekte ve parti işlerinde kendisine fazlasıyla rol biçmektedir. Golman THİF'nin içişlerine sık sık ve fazla karışırken, Aralov gönderdiği raporlarda Ankara'da gerçekten komünist sayılabilecek bir örgütlenmenin mevcut olmadığını iddia edebiliyordu.

6.7. THİF'nin sona ermesi

Büyük Millet Meclisi orduları 30 Ağustos'ta Anadolu topraklarındaki Yunan ordusunu mağlup ederek ulusal kurtuluş mücadelesini zaferle sonlandırır. Mecliste yapılan törene THİF'yi temsilen Salih Hacıoğlu da katılır. Ancak zaferin hemen ardından Hükümet THİF'yi kapatma kararı alacaktır. Kararın uygulanmasında ise dolambaçlı bir yol seçilerek Başbakan Rauf Bey, Nâzım Bey'i çağırıp partinin kendisini feshetme kararı almasını ister. Parti içerisinde bu konuda bir tartışma olur, bazı üyeler kabul edilmesini isteseler de önerinin ret ve hükümetin protesto edilmesi görüşü ağır basar. Hacıoğlu Genel Sekreter sıfatıyla Bakanlar Kurulu'na bir yazı yazarak hükümetin yasal olmayan bu teklifini geri almasını ister ve partinin faaliyetlerine devam edeceğini bildirir.⁵⁵

Hükümet harekete geçmek için acele etmeyecektir. Tutuklamalar yaklaşık bir buçuk ay sonra, 19 Ekim'de başlar; Ankara'da 20 THİF üyesi tutuklanır. Operasyon Mersin ve Kayseri gibi Anadolu kentlerine de sıçrar. Tutuklamaların sonrasında

⁵³ a.g.e., s. 305.

⁵⁴ a.g.e., s. 322.

⁵⁵ a.g.e., s. 400.

Ankara'da işçilerden oluşan gizli bir komünist hücrenin faaliyete devam ettiği söylenir.⁵⁶

Salih Hacıoğlu Komintern Kongresi sonrasında, hakkında tutuklama kararı olduğu için gizlice döndüğü İstanbul'da yakalanır. Tutuklular 10 ay kadar hapis yatar. Ağustos ayında sona eren yargılamalar sonucunda THİF üyeleri ağır cezalara çarptırılmaz ve hapiste kaldıkları süre göz önüne alınarak serbest bırakılırlar. 1923 itibarıyla THİF'nin faaliyetleri artık sona ermiştir. Komintern kongresindeki birleşme kararı uyarınca, bir Teşkilat Bürosu oluşturulmuş ve sekreterliğine İstanbul Komünist Grubu lideri Doktor Şefik Hüsnü getirilmiştir. Ankara'daki komünist örgütlenme artık bu birleşik TKP içerisinde devam edecek ve büyük ölçüde yeniden kurulacaktır.

Komünistlere yönelik bu son saldırgan tutumun arka planında yine hükümetin emperyalist Batı devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik manevraları vardır. 30 Ağustos zaferinin ardından bu kez de Ankara hükümeti Fransa ile yakınlaşmaya başlamış ve nihai zafer artık kazanıldığı için Sovyet askeri yardımına eskisi kadar gerek kalmamıştı.

THİF'nin ikinci döneminde de parti içinde farklı konumlanmalar söz konusu oldu. THİF'nin çalışmalarını yönlendiren Komintern temsilcisi Golman ile Nâzım Bey arasında gerginlikler yaşandı. Kongrede su yüzüne çıkan bu gerginlik, Nâzım, Şükrü, Affan ve Kenan'ın içinde olduğu gruba karşı Salih, Hilmi, Abdülkadir ve Ahmet'in olduğu bir gruplaşmaya dönüştü. Hükümetin partinin kendisini tasfiye etmesi talebinden sonra ve tutuklamaların ardından gruplaşma iyice keskinleşti ve tartışmalar alevlendi.

Nâzım Bey'in Komintern ve Sovyet politikalarının Mustafa Kemal'e gereğinden çok daha olumlu yaklaştığını düşündüğü ve bunu yer yer sert biçimde eleştirdiği görülmekle birlikte, tartışmalar büyük ölçüde kişisel sorunlardan kaynaklanmışa benzemektedir.

Denebilir ki, Türkiye'de komünist hareketin doğuşu genel olarak Ekim Devrimi ve Sovyet iktidarı ile mümkün olmuştur. Ankara'da bir komünist partinin kurulmasında Rusya'dan gelen kimi kadroların ve hatta Sovyet elçilik yetkililerinin ihmal edilemez payı vardır. Öte yandan bu durum Ankara komünist hareketinin tamamıyla yerli bir hareket olduğu gerçeğini gölgelemek üzere yorumlanmamalıdır. Anadolu'da doğan komünist hareket, ülkenin kurtuluşu ile emekçilerin ve yoksul köylülerin kurtuluşunu birleştirmeyi, emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesinin aynı zamanda bir eşitlik mücadelesi olmasını savunmuştur. Veriler komünist hareketin Ankara kolunun Marksizm açısından çok talihsiz, işçi sınıfı ve emekçiler içinde çalışmak açısından da hayli deneyimsiz olduğunu göstermektedir.

Bu yetersizliklere ve olanaksızlıklara karşın ulusal kurtuluş savaşının merkezi olan bir kentte siyasal dengeleri etkileyen bir pratik sergilediler. Halkçılarla giriştikleri işbirliği denemesi komünist bir partinin ideolojik-politik berraklığından verilmiş ödünler açısından da okunabilir, gencecik bir hareketin sergilediği politik cüret açısından da.

Başarılı olamadılar, 1923 yılına gelindiğinde Ankara ve bağlı örgütlenmenin gerilediği açıktır. Ancak verdikleri mücadele ile Türkiye komünist hareketinin tarihine varoluşsal bir katkıda bulundular.

Başarılı olamayışlarında işçi sınıfının sayıca azlığının, örgütlenme deneyimlerinin ise Osmanlı'dan Türkiye'ye geçişte yaşanan kopuşla büyük ölçüde yitirilmesinin payını görebiliriz. Komünizm mücadelesinin işgal koşullarında gündemin ön sıralarına tırmanması için çok daha güçlü ve derinlikli bir birikimin olması gerekirdi. Ancak nesnel ve öznel olgunlaşma eksikleri genç komünist hareketin ve onun cüretli kadrolarının devrim arayışlarını engellememiştir. THİF de bu kritik dönemde emekçi sınıfları harekete geçirmeyi gözetmiş, komünizmin bir iktidar alternatifi olduğunu göstermiştir. Komünizm davasının geri dönülmez şekilde bu topraklara sokulmasında THİF deneyimi ihmal edilemez.

Nâzım (Öztelli-Resmor) Bey (1867-1935)

(Ölümünden sonra ailesi Resmor soyadını aldı.)

Tokat Mebusu Nâzım Bey, İttihatçı geçmişli, TBMM'nin ilk döneminde milletvekilliği, Birinci Meclis'teki Halk Zümresi vekillerinin desteğiyle İçişleri Bakanlığına seçilebilmesi ve Türkiye komünist hareketinin kaynaklarından birisi olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucuları arasında yer alması ile özgün bir konuma sahiptir. Anadolu'daki kurtuluş mücadelesinin Bolşevik Rusya ile yakınlaşılarak kazanılabileceği düşüncesinin yükseldiği dönemde Nâzım Bey'in örgütçü kişiliği, Anadolu'daki komünist unsurların toparlanmasında ve partileşme sürecinde etkili olmuştur.

Nâzım Bey, 1867 yılında Erzurum'da doğdu. İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra devlet hizmetinde çalışmaya başladı. Çeşitli görevlerden sonra 1911'de Van'da vali vekili, 1912'de Harput valisi oldu.

1947 yılında TBMM'ye ailesi tarafından verilen özgeçmişinde, devlet memurluğunun ilk yıllarında Jön Türklere yakın olduğu Padişah'a ihbar edilince Adana görevine sürüldüğü belirtiliyor. Daha sonra Nâzım Bey, Yanya vilayetinde İttihat ve Terakki'nin yerel yöneticiliğini yaptı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında verilen mücadelenin içerisinde yer aldı. 1919 yılında Damat Ferit hükümeti tarafından İttihatçı oldukları gerekçesiyle görevinden alınan 19 vali arasındadır.

Nâzım Bey BMM'nin oluşturulması için yapılan seçimlerde Tokat mebusu seçildi. Bir Meclis konuşmasında, Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e bir mektup gönderdiğini ve bu mektupta kongrenin Bolşeviklik yolunda yürümesi gerektiğini yazdığını, bu mektuptan sonra Sivas Kongresi'ne davet aldığını söylüyor. Bu dönemden itibaren Bolşevizm'e yakınlaştığı ve Anadolu'nun kurtuluşu için Sovyet Rusya ile ittifakı savunmaya başladığı görülüyor.

Bir ay kadar ilk Dahiliye Vekili Cami Bey'in müsteşarlığını yürüttü. Mayıs 1920'de faaliyetlerine başlayan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisi'nde

Genel Sekreter olarak yer aldı. Şerif Manatov ile Haziran 1920'de tanışması, siyasi yaşamında önemli bir buluşma oldu ve Bolşevizm'e daha da yakınlaşmasını sağladı. Sonbahar aylarında kendini feshedecek olan Yeşil Ordu'nun Genel Sekreterliği görevini Eylül'e kadar sürdürdü. Yeşil Ordu'nun meclis grubu olarak da nitelenen Halk Zümresi'nin adayı olarak İçişleri Bakanı seçildi, ancak iki gün sonra görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Bu baskı, casusluk iddiasıyla gerekçelendirilecekti.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, yine yaz aylarında Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu ve Ziyetullah Nevşirvanov'un kurucuları arasında yer aldığı (Hafı) TKF örgütlenmeye başladı. Bu partiye Nâzım Bey dahil Halk Zümresi üyesi milletvekillerinin bir kısmı katıldı. (Hafı) TKF'nin THİF'e dönüşmesi sürecinde, Nâzım Bey önemli bir rol aldı. 7 Aralık 1920 tarihinde kurulan THİF'in genel başkanlığını üstlendi.

THİF'in Ankara hükümetini rahatsız etmesi ve Çerkez Ethem ayaklanması ile ilişkilendirilmeleri sonucunda Nâzım Bey de diğer parti yöneticileriyle birlikte soruşturmayla uğradı, dokunulmazlığı kaldırıldı. Sonradan Nâzım Bey, dokunulmazlığının tutuklanmamak ve Meclis'e gelmesini engellemek şartıyla kalktığını belirtmiş, belgeler de onu doğrulamıştır. Yine de tutuklandı. İstiklal Mahkemesi'nde Salih Hacıoğlu ve Nevşirvanov'la birlikte 15 yıl hüküm giydi, ancak bir süre sonra afla özgürlüğüne kavuştu.

THİF'nin yeniden faaliyete geçmesi sırasında yayınlanan *Yeni Hayat*'ın sahibi ve müdürü Nâzım Bey'di. Ağustos'ta yapılan kongrede genel sekreterlik görevini Salih'e bıraktı. Kongrede bu sonuca uzlaşmayla değil uzun tartışmalarla ulaşıldığı, dengenin Nâzım aleyhine dönmesinde Komintern temsilcisi Golman'ın rolünün bulunduğu anlaşılmaktadır.

Parti tarafından KUTV'a eğitime gönderilmek istenen Nâzım Bey bunu kabul etmedi. 19 Ekim 1922'de THİF'in diğer yöneticileriyle birlikte tutuklandı. Mahkemeye ancak 6 ay sonra, 15 Nisan 1923 tarihinde çıkarıldı ve üç ay hapse mahkûm edildi. Cezaevinden çıkması, Lozan Anlaşması'nın yapıldığı ve siyasette yeni bir dengenin kurulmaya başladığı dönemde gerçekleşti. Komünist harekette ağırlık İstanbul'a kaymaya başlamıştı. Nâzım Bey, bu ikinci tutukluluğundan sonra siyasetten çekildi, 1935 yılında hayatını kaybetti.

Seçilmiş Kaynakça

Akal, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, ittihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, 2013, İstanbul.

Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde: İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul.

Akal, Emel, *Müslüman Komünistler: Petrograd-Kazan (1917-1918)*, İletişim Yayınları, 2020, İstanbul.

Akbulut, Erden (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV, 2006, İstanbul.

Akbulut, Erden, İsmail Bilen, *Belgelerle Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, Sosyal Tarih Yayınları, 2007, İstanbul.

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete. *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, İstanbul.

Akbulut, Erden - Ülker, Erol, *Salih Hacıoğlu, Belgelerle Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul.

Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, İstanbul.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Basımevi, 1997, Ankara.

Bozkurt, Mehmet. "1. Meclis'te Bir Komünist: Dr. Nazım", <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/mehmet-bozkurt/1-mecliste-bir-komunist-dr-nazim-36233>

Erdem, Hamit, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, 2010, İstanbul.

Erdem, Hamit (der.) THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart-Eylül 1922, Sosyal Tarih Yayınları, 2017, İstanbul.

Erdem, Özgür. *Sultan Galiyev - Bütün Eserleri*, İleri Yayınları, 2006.

Güran, Ali Ergi (der.) *Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları I*, Katkı Yayınları, 1975, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, 1995, İstanbul.

Okuyan, Kemal, Devrimin Gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara 1920, Yazılama Yayınevi, 2019, İstanbul

Örnek, Cangül ve Başaran Lotz, Neslişah L., "Milli Mücadele Yıllarında Sosyalizm Etkisinde Halkçılık", *Toplumsal Tarih*, No: 306, s. 58-65.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, BDS yayınları, 2000, İstanbul.

Ünsal, Süha, İkazcı Mehmet Şükrü Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e, Dipnot Yayınları, 2011, Ankara.

Ülker, Erol. "1919 Seçimleri ve İstanbul'da Bir Sosyalist İttifak Girişimi", *Toplumsal Tarih*, sayı 304.

YEDİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET VE İSTANBUL MERKEZLİ TKP

7.1. Cumhuriyet ve Yeni Sorunsal

Komünist hareket 1922’de milli güçlerin Anadolu’daki emperyalist işgale son vermesiyle beraber boşa düşmüş, otoritesini bir kez daha perçinleyen Ankara, solun üstündeki baskıyı şiddetlendirerek komünistleri illegaliteye itmiştir. Türkiye’ye yönelik sorumluluğu olan Komintern yetkilileri, Ankara’daki Sovyet temsilcileri ve TKP yöneticileri arasındaki diyaloglar ve yazışmalar topluca bize bir resim sunuyor. Ancak az önce kullandığımız “boşa düşme” teriminin altını çizmeliyiz.

Dönemin komünist grupları arasında tutum ve durumu algılamada duyarlılık farkları kuşkusuz vardır ve bu farklar zaman zaman pratik çelişkilere de denk düşmektedir. Bunların en dramatiği, Mustafa Suphilerin ülkeye dönüş hamlesinin kaygı ve tereddütten maceracılık suçlamasına kadar uzanan tepkilere yol açmasıydı. Bu tür mesafeler bir yana komünist hareketin bütünü, kendisini Türkiye’nin ulusal bağımsızlık problematiğinin içine yerleştiriyor, söz konusu gündemi aynı zamanda eski rejimle hesaplaşma bağlamında kavıyor, antiemperyalist Ankara liderliğini destekliyordu. Komünistleri ayırt eden, ayrı bir parti olarak varoluşlarını anlamlandıran ise gerçek kurtuluşun sınıfsal karakter taşıması gerektiği, işgale son verilmesinin ardından mücadelenin işçi ve emekçilerin sosyalist cumhuriyetine doğru ilerlemesi düşüncesiydi. 1922-1923 dönemecinde işgal son buldu, Türkiye eski rejimle belirli bir hesaplaşmaya girerek Meclis hükümetinden Cumhuriyet’e ilerledi ve bütün bunlar komünistler siyasi baskı altında tutularak yapıldı. Bu durumda komünizmin misyonu ne olacaktı?

Sorunun yanıtının bütün parametrelerle tutarlı, bütünlüklü, işçi sınıfının önünü açan ve TKP’nin pratik mücadele açısından rolünü aydınlatacak bir biçimde oluşturulması gerekiyordu. Bu hayli zor ve karmaşık işlemin tamamlanamadığını söylemek durumundayız. TKP’nin teorik ve politik üretimi, kendi içinde ve Komintern’le yürüttüğü tartışmalar, iç uyum sorunları bu bağlamın parçası olarak ele alınmalıdır.

29 Ekim 1923’te Türkiye tarihinde yeni bir sayfa açılır. Zaferin kazanılması ve saltanatın kaldırılması sonrasında yaşanan yaklaşık bir yıllık politik belirsizlik sona ermiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile artık Kemalist olarak adlandırabileceğimiz iktidar dönemi

de başlar. Bu dönemin ilk yılları ulusal kurtuluş mücadelesinin önderlik kadrosunun kendi içerisinde de bir tasfiye sürecine sahne olacaktır. Bu birkaç yıl içerisinde saltanat yanlıları ile muhafazakârların bir bölümü ve bir dizi eski İttihatçı tasfiye edilir. Kadrolar arasında gerçekleşen bu mücadelenin de bir politik anlamı vardır.

1923 sonrası aynı zamanda Kemalist iktidarın iktisat politikasına da yön verdiği yıllardır. Bu dönemde liberal bir ekonomi politikasının izleneceğinin ilk işaretleri belirir, özel girişim yanlısı yasalar çıkartılır, yabancı sermayeye yeni imtiyazlar verilir. Buna karşılık ekonomik bağımsızlık hükümetin söyleminin önemli bir parçasıdır ve dünya kapitalist sistemiyle ilişkinin başka ağırlıklarla dengelenmesi gerekmektedir. Kemalizm yapısal ve sınıfsal bir yönelim olarak kapitalizmi tercih etmekle birlikte, Sovyetlere sırt çevirmeyecek, hatta bir dizi alanda işbirliğine gitmekten kaçınmayacaktır.

Belki de en önemlisi, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen birkaç yıl eski düzene, saltanat artıklarına ve dini kurum ve kişilerin siyasetle ilişkilerine karşı en radikal adımların atıldığı, sert tedbirlerin alındığı dönem olur. Monarşi düzenine ve dini kurumların ve kişilerin belirleyiciliğine karşı atılan bu adımların aydınlanma düşüncesinin başlıca savunucuları olan komünistler için önemi yadsınamaz.

Türkiye Komünist Partisi, Kemalist iktidarı ileri adımlarında, emperyalizme ve eski düzene karşı politikalarında desteklemeyi sürdürür. Bu yaklaşımda özü itibarıyla Marksizm-Leninizm'e ve devrimciliğe aykırı bir unsur yoktur. Komünistlerin burjuva devriminin ilerlemesi, eski düzenin aşılması yönünde bir politikayı savunmaları ve bu politika paralelinde talepler formüle etmeleri ile kendilerini yalnızca iktidardaki burjuva güçlerden beklentilerle sınırlamaları iki farklı düzlemdir.

Burjuva devrim sürecinin ilerlemesini savunmakta bir yanlış yoktur. Ancak bu bir komünist partinin misyonu olan sosyalist iktidar perspektifi için yeterli değildir. Mevcut iktidardan beklentilerle yetinmek ise kuşkusuz sosyalist devrim perspektifi açısından sorunludur. "Siyasal devrimi toplumsal devrime dönüştürme" yolunda hükümete baskı yapma politikası ile sanayi ve ticaretin devlet tekeline alınması gerekliliğinin "ekonomide devlet kapitalizmi" adıyla savunulması gibi başlıklara bu açıdan yaklaşmalıyız. TKP'nin dönemin koşullarına uygun bir sosyalist devrim stratejisi geliştiremediği açık olmakla birlikte, politikasının temelinde, işçi sınıfının çıkarları vardı.

Şefik Hüsnü'den Cumhuriyet'in Sınıfsal Analizi

Şefik Hüsnü 1908 Devrimi ve sonrasında yaşanan siyasi olayları sınıfsal olarak açıklama işine girer ve bu tarihi, kapitalist burjuvaziye dönüşme sürecinde olan küçük burjuvazinin Abdülhamit istibdadı ve genel olarak monarşinin karşısına çıkardığı engellere karşı mücadele süreci olarak niteler.¹ Türkiye'nin

1 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, 2.cilt, 1924-Mart 1926, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s. 45-46.

Birinci Dünya Savaşı'na girişini de yine bu sınıfsal saptamalarla açıklar. Buna göre, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti şehirlerdeki büyük burjuvazinin temsilcisi haline gelmiştir ve savaşta emperyalist cephelerden birine dahil olma isteği de bundan kaynaklanmıştır. Anadolu'daki küçük burjuvazinin çıkarları ise savaşla çelişmektedir. Nitekim Anadolu küçük burjuvazisi savaş sonrasında işgale karşı harekete geçer. Bu süreçte büyük burjuvazi ve temsilcileri doğru-
dan doğruya Sultan'dan yana olmasalar da saray ve halifelik yanlısı bir tutum takınırlar. 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası içinde yaşanan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurulmasıyla sonuçlanan ayrışma da yine sınıfsaldır. Yaşanan siyasal kutuplaşmanın arkasında devrimci ve milliyetçi kanadın Anadolu'daki küçük burjuvaziyi, muhafazakâr kanadın ise şehirlerdeki büyük burjuvaziyi temsil ediyor oluşu vardır. TCF tarafından temsil edilen bu burjuvazi esas olarak ticaret sermayedarlarıdır ve bunlar İTC sayesinde gayrimüslim sermayedarların yerini alarak yabancı sermayenin yeni ortakları haline gelmiştir. Buna karşılık Halk Fırkası içerisinde temsil edilen Anadolu küçük burjuvazisinin içerisinden bir sanayi burjuvazisi yükselmeye çalışmaktadır.²

Bu siyasal çekişmeleri Şefik Hüsnü burjuvazinin "aile kavgası" olarak görmektedir.³ Anadolu halkını zorbaca hüküm süren ağalar, giderek önemleri artan kasabalı tüccar ve zanaatkârlar ve yoksul ve orta halli köylüler olarak üç sınıfa ayırır ve Halk Fırkası'nın ilk iki sınıfın desteğini aldığını, üçüncüyü ise yedeğine almaya çalıştığını ileri sürer.⁴

Şefik Hüsnü'nün 1924 yılında yaptığı en önemli tespitlerden biri Türkiye kapitalizminin artık normal gelişme evresine girdiği ve yakında dinci gericiilere ve feodalizme karşı mücadelesinin sona ereceği, yabancı sermaye ile işbirliğine gideceği ve dolayısıyla da çok kısa bir süre sonra iktidar silahını proletaryaya karşı yönelteceğidir. Böylelikle proletarya da tarihsel misyonu olan sosyalist iktidar mücadelesine odaklanabilecektir. Bu durumda TKP'ye düşen, ilericiliği sona eren burjuva iktidarının maskesini, proletarya önünde düşürmektir.⁵

Öte yandan Şefik Hüsnü, İttihatçıların bir darbe yapabileceği düşüncesine sahip olduğundan, gerici nitelik taşıyacağı kesin olan böyle bir darbe olasılığına karşı 1925 Şubat ayına kadar hükümetle ittifakı olası görür. Ancak bu ihtimalin somut olmadığı durumlarda işçi sınıfı kendi işine bakmalı ve örgütlenmesini güçlendirmelidir.

2 Şefik Hüsnü, "Türkiye'de Ekonomik Sorun", *Türkiye'de Sınıflar*, Ülke Yayınları, 1975, s. 319-325.

3 "Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları", a.g.e, s. 242-252.

4 "Ülkemizde Siyasal Partilerle Sınıflar Arasındaki İlişki", a.g.e, s. 301-309.

5 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 45-49.

7.2. Tek örgüt, yeniden yapılanma ve arayışlar

Hatırlanacağı gibi 1922'de Komintern IV. Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda, Türkiye'de komünist örgütlenmeleri tek bir çatı altında birleştirmek üzere bir Teşkilat Bürosu kurulmuştu. 1923 yılına gelindiğinde artık en azından İstanbul'da, TKP'nin örgütsel ve siyasal varlığından yeniden söz edebiliriz. Bu birleşmeyi ve sürekliliği sağlayan grup İstanbul Komünist Grubu olmuştur. Ankara'da THİF 1922 Kongresinin ardından ikinci kez baskılandıktan sonra ortadan kalkmış görünmektedir. Genel Sekreter Salih Hacıoğlu başta olmak üzere bu örgütten az sayıda kadro İstanbul merkezli TKP'de yer alacaklardır. Bakü'deki Harici Büro'nun kaderi farklı değildir. Beynelmille İŞçiler İttihadı, Ankara hükümeti İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra faaliyetlerine devam edemez. Çoğunluğu Rum olan üyelerinin önemli bir kısmı Türkiye'den ayrılmak zorunda kalır, geride kalan az sayıdaki komünist TKP içerisinde mücadeleye devam eder. Komintern kararında kapsanması öngörülen Hınçak Partisi'nden de iz kalmamıştır.

1923 Ocak ayında İstanbul'da birleşik Türkiye Komünist Partisi'ni kurmak üzere Şefik Hüsnü'nün sekreterliğinde Salih Hacıoğlu, Vanlı Kâzım ve Komintern temsilcisi Gafurov/Şarki'den oluşan Teşkilât Bürosu faaliyete başladı.

Partinin İstanbul'a odaklanmasının sonuçları çok kısa süre içinde belirginleşti. Tütün işçileri, askeri fabrika ve demiryolu işçileri, fırıncılar, İstanbul tramvay, telefon, tünel, gazhane işçileri 1 Mayıs'ı sokakta kutladılar. 1 Mayıs'ta "Yabancı şirketlere el konsun", "8 saatlik iş günü", "Hafta tatili", "Serbest Sendika ve Grev Hakkı" pankartları taşındı. Parti, 4 bini gençlik örgütü imzalı olmak üzere 8 bin 1 Mayıs bildirisi dağıttı.

Hükümetin yanıtı Şefik Hüsnü, Sadrettin Celâl, (Baytar) Ali Cevdet, Vanlı Kâzım, Hasan Âli'nin (Ediz) de aralarında bulunduğu 20'ye yakın kişinin tutuklanması oldu. TBMM hükümetini devirmeye teşebbüs suçlamasıyla vatana ihanetten açılan 1923 davası beraatla sonuçlanacaktı. TKP, İstanbul işçi sınıfı içinde etkili bir güçtü. Daha önce değindiğimiz gibi aynı yılın sonbaharındaki grevler, TKP'nin yeni döneme abartılmaması gereken ama belirli bir birikimle girmesini temsil ediyordu. *Aydınlık* dergisi de parlak ve etkili bir yayın organıydı. Türkiye'de antiemperyalizm ve Sovyet dostluğu güçlü bir ideolojik akım olmayı sürdürüyordu. Mülk sahibi sınıflarsa çoktan yeni rejimin etrafında konumlanmaya başlamışlardı.

TKP örgütü İstanbul merkezli olmakla birlikte İzmir, Kayseri, Adana, Mersin, Eskişehir, İzmit ve Ankara'da partiye bağlı hücreler kurulmuştur.¹ 1924'te partinin en üst yönetim organı olan Teşkilat Bürosu da 1922'deki bileşimden farklılaşmıştır ve artık Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal ve Şevket Süreyya'dan (Aydemir) oluşmaktadır. Sonuncu isim KUTV'da eğitim almış ve 1924'te Moskova'dan dönmüştü. Teşkilat Bürosu'nda yer alması Komintern yöneticilerinin ısrarının sonucuydu. İstanbul'daki Komintern temsilcisi, bu dönemde partinin aydınların belirleyiciliğinden kurtularak işçileşmesi ve işçiler arasında daha aktif bir çalışma yürütmesi konusunda Şevket

1 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 32.

Süreyya'ya güvenmektedir.² Yine bu dönemde Merkez Komitesi'nde, yukarıda saydığımız üç isim dışında iki işçi (biri Rum) ve bir gençlik temsilcisi yer almaktadır.³ Bu kişilerin de Nikos Asimopulos ile Vanlı Kâzım veya Salih Hacıoğlu olduğu tahmin edilmektedir. Gençlik temsilcisi büyük olasılıkla Hasan Âli'dir.

Şefik Hüsnü 1924 başı itibarıyla TKP Genel Sekreteri imzasını kullanmaya başlar. Bu dönemde parti hücreler şeklinde örgütlenen gizli örgütsel faaliyetleri dışında açık çalışmasını aylık *Aydınlık* dergisi ve bir süre haftalık olarak çıkan *Vazife* gazetesi gibi yayınlar üzerinden yürütür. TİÇSF ise tamamen sona ermiştir.

1924'te parti örgütü yeniden yapılandırılır. Parti üyeleri çoğunlukla öğrenci gençlerden oluşmaktadır. İşçi üye sayısı azdır. Üye eğitimi başlıca ağırlık verilen faaliyetlerden biridir. Hücrelerde güncel siyasi olaylar tartışılır ve Marksist bir anlayışla analiz edilir. Nisan'dan itibaren parti, fabrika ve atölyelerde hücreler kurma işine girer. Buralarda kurulacak işçi hücreleri, partiye dolaylı yoldan bağlara sahip, "sınıf mücadelesi fikriyle harekete geçen, iyi sendika militanları oluşturmaya yöneliktir."⁴ Buna karşılık partinin eğitimli kadroları "komünist hücreler"de örgütlenmektedir.

Şefik Hüsnü'nün V. Kongre için hazırladığı bir rapordan aşağıya aktardığımız uzunca bölüm, 1924 yılında TKP'nin nasıl bir örgütlenme anlayışına sahip olduğunu açıklayıcı niteliktedir:

"Bu parti, başlangıçta kaçınılmaz olarak küçük ama bilinçli ve girişken bir grup olacaktır; en küçük bir sektör anlayışa sahip olmamalıdır; bu, sınıfların siyasi koşullarına uygun olarak, her türlü propaganda biçimini uygulayabilen eğitimli bir dizi militana sahip bilinçli bir azınlığın teşkilâtı olacaktır. Yavaş yavaş ve adım adım bir gelişme imkânından yoksun olan TKP, başka partilerin elde etmek için çeyrek yüzyıl harcadıkları sonuçlara nispeten kısa bir sürede ulaşmak zorundadır. Özellikle militan kadrosu, entelektüel yetiştirme ve devrimci kararlılık bakımından herhangi bir gelişmiş partininkiyle aynı düzeyde olmalıdır. Diğer taraftan, partimiz, tıpkı büyük bir parti gibi, sonucu belirleyici bir girişimin arifesinde, içinde faaliyet gösterdiği durumun imkânlarını tam olarak ölçmek, milliyetçi devrim ve burjuva partileri karşısındaki taktiğini çok keskin bir biçimde saptamak zorundadır. Tek sözle, milli burjuvazi ile hesaplaşmaya hazır olmalıyız.

Bu mülahazaların dışında, partimiz açısından uluslararası karışıklıkların doğurabileceği sorunları da göz önünde bulundurmak ve bununla ilgili tedbirleri almamız yerinde olacaktır. İktisadî ve fikrî bir kaos yaşayan ülkemizde, komünizmin verimli ilkelerinin damgasını taşıyan bir fikir ve siyaset akımı yaratmak ve böylece uluslararası olayların baskısıyla ani bir devrimci eyleme elverişli bir zemin hazırlamak, beklenmedik bir çıkış gerektirecektir... İşte partimizin zorlu, ancak kaçınılmaz tarihi görevleri bunlardır. Tüm bu ödevlerin bilincinde ve davranış tarzını

2 a.g.e, s. 41.

3 a.g.e, s. 33, dipnot no. 21.

4 a.g.e, s. 52.

tespit etmiş olarak, TKP Merkez Komitesi, hemen bugünden bir seferberlik faaliyeti yürütmeye karardır. Dahası bu amacın gerçekleştirilmesinde, parti, her şeyden önce Türk proletaryasının desteğine dayalı öz güçlerine bel bağlamaktadır. Ancak şuna kanidir ki, Komünist Enternasyonal'in şahsında, bir bütün olarak uluslararası proletarya kendisine maddi ve manevi yardımda bulunacaktır.”⁵

Bu değerlendirme genç TKP'nin çok kritik bir dönemeçte ne kadar zorlu görevlerin altından kalkması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Partinin çekirdek kadrolara sahip sağlam bir örgüt olarak kurulması ile acil bir devrimci görev için hazırlık bir arada düşünülmektedir. Komünizm örgütsel varlığının ötesinde etkili bir fikir ve siyaset akımı olmalıdır. Dikkat çekici bir diğer nokta da partinin yerel faaliyetleri ve Komintern'in kararları arasındaki ilişkinin tanımlanma çabasıdır.

TKP'nin gündeminde bir günlük gazete çıkarmak hep olmuştur. Kaynak sıkıntısını çözemeyen TKP Komintern'i projeyi maddi olarak desteklemesi için ikna etmeye çalışır. Ancak Komintern ile TKP arasında gazetenin içeriğine ilişkin tartışma yaşanır. Komintern bir işçi gazetesinden yanadır ve önce haftalık olarak yayına başlayıp sonradan günlüğe dönüşmesini öngörür. TKP yöneticileri ise gazetenin sadece işçilere hitap eden bir içerikte olmasının ülke koşullarına uygun olmadığını, okur yazar işçi sayısı çok az olduğundan gazetenin genel siyaset sorunlarını gündeme alması ve habercilik yapması gerektiğini ileri sürmektedirler. Gazeteyi genel okura da hitap eden, ancak işçi sorunlarına ve işçi sınıfının eğitimine geniş yer ayıran bir gazete olarak kurgularlar ve gündeme müdahale edebilmesi için günlük olmasında ısrar ederler. İhtiyaç duyulan “komünist eğilimli bir günlük haber gazetesi”dir.

“Bu gazetede, işçi sorunu büyük bir yer tutacak ve tüm olaylar, günü gününe, devrimci bakış açısıyla eleştirilecektir. Bir yıldan kısa sürede, böylesi bir gazete, kesinlikle, sosyalist devrim lehine büyük bir fikir akımı yaratacak, idealimizin tüm taraftarlarını çevresinde toplayacaktır. Bu da onların TKP tarafından üye yapılmasına inanılmaz derecede yardımcı olacaktır.”⁶

Günlük gazete projesi hayata geçirilemez. 1923 sonlarında haftalık *Vazife* çıkar. Birkaç ay sürdürülebilen *Vazife*'yi 1925 Ocak ayında haftalık işçi gazetesi *Orak Çekiç* izler. *Orak Çekiç*'in yayınına kısa süre sonra hükümet tarafından son verilecektir. 1924 Ekim'inde günlük gazetenin yanı sıra, TKP'nin gündeminde “legaliteden yararlanan bir siyasi parti kurmak” da vardır.⁷ Ancak bu konuda da adım atılamaz.

7.3. Milli burjuvazi iktidarda

1923 Nisan'ında, Milli Mücadele'ye öncülük etmiş olan Birinci Meclis henüz barış anlaşması imzalanmadan kendisini feshetti ve Haziran ayında milletvekili se-

5 a.g.e, s. 51-52

6 a.g.e, s. 53

7 a.g.e, s. 161

çimlerine gidildi. İttihatçılar hariç Birinci Meclis'teki muhalefetin önemli bir kısmı meclis dışında kaldı.

Ağustos'ta toplantılarına başlayacak olan İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Lozan Anlaşması'nı onaylayacak hem de Cumhuriyet'in ilanı gibi yeni Türkiye'nin önemli adımlarını atacaktır. İkinci Meclis bu anlamda bir "kuruluş meclisi" sayılır. Meclis açılmadan önce Mustafa Kemal Paşa kendi siyasi partisini, yani Halk Fırkası'nı kurmuştur.

Şefik Hüsnü 1923 Temmuz'unda Lozan'da İtilaf devletleri ile varılan anlaşmaya ihtiyatlı bir eleştiri getirir. Özellikle iktisadi ve mali meseleler bakımından bu anlaşma "mümkün olanın en iyisi" değildir. Ancak savaşımdan yorgun düşmüş bir ülke için mükemmel olmasa da bir an önce barışın sağlanması önceliklidir. Bundan sonra önemli olan, kuruluş sürecinde hangi adımların atılacağıdır.⁸

Barış anlaşmasının imzalandığı günlerde TKP, Kemalist iktidar konusunda olumlu beklentilere sahiptir. Daha önce de değindiğimiz üzere, 1923 yazından beri Şefik Hüsnü *Aydınlık*'taki yazılarında, ülke içinde sınıf savaşına dayanan bir mücadele tezinden bir ölçüde uzaklaşarak II. Komintern Kongresi'nde esen havaya uygun, Doğu uluslarının emperyalizme karşı ulusal mücadelesi tezini işlemektedir:

"Bu savaş bir uluslar savaşı değil, bir sınıf savaşı olacaktır. Cephenin birinde ülke ahalisinden olan ortakları, komisyoncuları, simsarları, işbirlikçileri ve ücretli ve-killeriyle beraber hareket edecek olan Avrupa'nın kapitalist sınıfı; diğerinde de yoksul ve orta halli köylü ve işçilerimizden oluşan hemen bütün Türk halkı, yani çalışanlar sınıfı yerini alacaktır."

Sınıf kavramlaştırması kuşkusuz terk edilmemiştir ve edilmeyecektir. Ancak cepheyi genişletme denemesi bariz biçimde göze çarpmaktadır. Bunun başarı şansı ve gerçekliği ise TKP'nin değil burjuvazinin elindedir.

Şefik Hüsnü'ye göre yeni Meclis'in işçi ve köylü geniş halk kitlelerine dayanarak mı, yoksa bazı imtiyazlı zümre çıkarları adına mı faaliyette bulunmak niyetinde olduğunu göstermesi gereklidir. Halkın Meclis'ten beklentisi, Şefik Hüsnü'nün tanımladığı haliyle, doğal kaynaklar gibi ulusun zenginliklerinin kamulaştırıldığı bir *devletçilik* uygulamasıdır. Burada Cumhuriyet Türkiye'sinin genel kanının tersine yola serbest piyasa doğrultusunda çıktığını not etmeliyiz. Bu mesaj İzmir İktisat Kongresi'nde verilmiş, devletçilik ise ancak liberal deneyimin yetersizliklerinin ortaya çıkmasından ve 1929 dünya krizinin patlak vermesinden sonra gündeme çıkabilmiştir. İlk sanayi planı 1934-1939 dönemini kapsayacaktır.

Devletçilik tezinin yanında TKP işçilere her tür örgütlenme ve sendikalaşma hakkının tanınmasını savunmaktadır.¹⁰

8 Şefik Hüsnü, "Yeni millet meclisinden halk ne bekliyor", a.g.e, s. 174-175.

9 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e, s. 174.

10 Şefik Hüsnü, "Yeni millet meclisinden halk ne bekliyor", a.g.e, s. 179.

Cumhuriyet'in ilanı aslında Türkiye'de yönetim sisteminde de köklü bir değişiklik getirir. Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi, Birinci Meclis ve onun içerisinde kurulan Ankara hükümeti, burjuva demokrasisinin dayanaklarından biri olarak görülen güçler ayrılığı ilkesine göre değil, yasama ve yürütmenin, hatta (İstiklal Mahkemeleri yoluyla) yargının da dahil olduğu tüm güçlerin ulusun egemenliğinin en yüksek temsilcisi olarak Meclis'in elinde toplandığı; hükümet üyelerinin tek tek Meclis oylamasıyla seçildiği ve Meclis'e karşı sorumlu oldukları bir yönetim esasına sahipti. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte getirilen yeni yönetim sistemi güçler ayrılığı ilkesine dayanıyor; cumhurbaşkanı, onun belirlediği bir başbakan ve kolektif olarak meclise karşı sorumlu bir bakanlar kurulu öngörüyor; yürütmeyi yasamadan ayırıyordu. Şefik Hüsnü bu değişimi şiddetle eleştirir ve tüm kuvvetlerin mecliste birleştiği ve bu meclisin iki yılda bir seçildiği eski usulün, "bugünkü şartlara göre" halkçılığın önemli bir ilkesi olduğunu ileri sürer:

*"Meclis Başkanı'ndan ayrı bir devlet başkanlığı teşkili, yürütme gücünün Meclis'ten alınarak Avrupa kabineleri tarzında bir bakanlar kuruluna verilmesi, ulusun elde ettiği ve cidden kullanmak azminde bulunduğu egemenlikle alay etmek demektir. Halk devletinin temelini bozmaya eş olan bu değişiklik önerileri çevresinde propaganda ve yayımda bulunan Millet Meclisi'nden başka bir kurul olsa, ihtimal Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun hükümlerini uygulamak söz konusu olacaktı."*¹¹

Şefik Hüsnü Türkiye'nin bir "halk devleti" ve adının da Türkiye Halk Cumhuriyeti olması gerektiğini savunur.

Haftalık haber-yorum gazetesi *Vazife* bu döneme denk düşer. Elimizde 1923 Kasım ve Aralık sayıları mevcut olan bu gazetenin künyesinde "Sayfalarımız halkın hakkını koruyan yazılara açıktır" ibaresi vardır. Gazetede, Şefik Hüsnü ve Sadrettin Celal gibi isimlerin siyasi değerlendirme yazılarının yanı sıra, işçilere dair haberler ve işçilerin gazeteye gönderdiği mektuplar yer alır.¹²

Şefik Hüsnü yukarıda değindiğimiz, "Ankara hükümetini siyasal devrim adımlarında destekleme ve sosyalizme yakınlaştırmaya çalışma" taktiğini daha da somutlaştırır. *Aydınlık*'ta olduğu gibi, Cumhuriyet'in ilan ediliş şeklini eleştirir, meclisin yürütme yetkisinin kısıtlanmasına karşı çıkar ve son sözün meclisin olmasında ısrar eder; bunun için Teşkilat-ı Esasiye'de (Anayasa) değişiklik önerilerinde bulunur.¹³

Halk Fırkası içerisindeki ayrışmalar ve İttihatçıların bu ayrışmadaki rolü ele alınır.

Lozan Anlaşması'nın gereği Yunanistan ile Türkiye arasında mübadele anlaşması imzalanmıştır. *Vazife*'de bu kapsamda yapılan nüfus değişimi sırasında Anadolu'ya

11 "Devrim İlkelerinin Değiştirilmesi", a.g.e, s. 202-203.

12 Mete Tunçay, *Türkiyede Sol Akımlar I*, BDS yayınları, 2000, s. 515-550. Tunçay kitabında *Vazife*'nin sayılarından pek çok makale ve haber yazısının yeni Türkçeye çevrilmiş haline yer veriyor.

13 Şefik Hüsnü'nün 1923 Kasım ve Aralık aylarında *Vazife*'de çıkan ve elimize ulaşan yazılarının başlıkları şöyle: "Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye", "Mübadele ve İskan", "İnhilal Emareleri", "İktisadi İşlerimiz", "Millileştirme Siyaseti". Erden Akbulut (der.), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, 2010, s. 137-147.

gelen yoksul Türk köylülerine devletin sahip çıkmaması eleştirilir. Türk muhacirleri Anadolu'daki topraklara yerleştirilirken, hükümetin himayesi altında olması gereken bu insanlara kendi hesaplarına ortak üretim yapabilecekleri ziraat sendikaları -yani bir nevi özerk kolektif çiftlikler- kurulmasını talep edilir.

Ekonomik bağımsızlığın nasıl sağlanabileceği konusu ele alınarak ihracatın devlet tekeline alınması istenir. Neredeyse tamamı yabancı sermayenin elinde olan büyük işletmeler ve kent hizmetleri kamulaştırılmalıdır. "Millileştirme siyaseti" olarak adlandırılan bu devletleştirme uygulaması hem yabancı sermayeye hem de "piyasaekonomisi"ne karşı bir alternatiftir. Ülkede yerli sermaye zaten yabancı sermaye ile rekabet edebilecek düzeyde olmadığı için, çözüm olarak kişisel girişimciler desteklenecek olursa bunların eninde sonunda yabancı sermayenin aracısı haline girmeleri kaçınılmazdır ve milletin bundan bir kazancı olmayacaktır. Tek çözüm milli servetin devlet tarafından işletilmesidir.

Burada devletçilik, kapitalizmin az gelişmişliği, ülkede büyük sermayenin bulunmaması gibi öncüllere dayandırılıyordu ve sosyalizme bir göndermede bulunulmuyordu. Komintern'in sağ sapma eleştirisi bu tür noktalara dayandırılmıştır. Ancak Şefik Hüsnü'nün sınıf vurgusundan vazgeçtiği düşünülmemelidir:

"Artık hayalâtтан vazgeçmek zamanı gelmiştir. Sınıf farkı gözetmeksizin seyyanen bütün millete istinad (dayanan) eden bir siyasî teşkilât olamaz. Yapılacak inkılâp fırkası bir sınıf fırkası -inkılâbın nimetlerini müdafaada menfaati olan yoksul ve orta halliler sınıfının fırkası- olur ise, payidar (kalıcı) olacaktır."¹⁴

TKP Kemalistleri sosyalizmi seçmeye mi çağırmaktadır? Şefik Hüsnü'nün Milli Mücadele'nin önderlerinin ve Ankara hükümetinin burjuva sınıf karakterinde ısrar eden ilk isimlerden biri olduğunu unutmamalıyız. Belki de TKP yalnızca Komintern'in 1922 sonunda iktidarın İtilaf devletleriyle uzlaşma olasılığına ilişkin komünistlere iletildiği uyarıyı hesaba katmakta, "Ankara hükümetini destekleme" tavsiyesine içerik ve derinlik kazandırmaya çalışmaktaydı. Oysa bu taktik yönelim, 1924'te Komintern'in TKP'ye "sağ sapma" eleştirisi getirmesine neden olacaktı.

Şefik Hüsnü, Kemalizm'i gidemeyeceğini gayet iyi bildiği noktaya itmeye çalışıyordu. Bu tarz ve içerik "düzen içi reformizmin" örneği olarak okunmaya açıktır. Ancak birincisi, Şefik Hüsnü'nün sınıf analizini rafa kaldırdığı söylenemez. İkinci olarak, kısa ömründe iktidarın antikomünizmini sert biçimde tatmış ve illegaliteye çekilmiş bir parti olarak TKP'nin hiç hazır olmadığı şiddette şimşekleri üstüne çekmekten endişe duyması ve uygun bir dil araması olasılığı ihmal edilemez. Sonuncu ve bizce en önemli boyut olarak, Türkiye'de burjuva devriminin sürmekte olduğu bir dönemde yaşanmaktadır ve üstelik işçi sınıfının, onun öncü partisinin iktidara yürüyecek bir güç birikimi olmadığı gibi, bu tür bir devrimci yükseliş için dünyada elverişli bir ortam da yoktur.

¹⁴ Şefik Hüsnü, "İhtihal Emareleri", Vazife, 17 Kasım 1923, aktaran Erden Akbulut (der.), Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları, s. 143.

Şefik Hüsnü'nün bu zor denkleme çözüm ararken reformist bir söylemin sınır boylarında dolaştığı doğrudur. Esas olarak Parti devrim sürecine soldan müdahale uğraşını "hükümete telinde bulunmanın" ötesine taşıyamamıştır. Sözünü ettiğimiz yıllarda TKP'nin önderlik edebildiği, görünür, etkili bir emekçi hareketi mevcut değildi. Reformist söylemin ayırdına varmamız gerekmektedir, ancak günün koşullarına uygun bir devrimci alternatif ortaya konulmaksızın TKP liderliğini kısa yoldan mahkûm etmeye kalkmak, tekrar olacak, haksızlıktır.

Komintern eleştirisine geçmeden önce aynı dönemde Şefik Hüsnü'nün Komintern V. Kongresi için hazırladığı raporda yapmış olduğu aşağıdaki değerlendirmeyi eklemekte yarar var:

"Genel olarak sömürge ve yarı-sömürge ülkeler burjuvazileri, içtimai (toplumsal) ve iktisadi evrimleri sırasında, az-çok uzun bir ilerici geçiş döneminden geçerler. Bu dönemde burjuvazi feodalizmle ve yabancı boyunduruğuyla mücadele eder; burjuva demokrasisi ve cumhuriyet rejimi ve bu rejimin gerektirdiği kimi biçimsel özgürlükler gibi bundan kaynaklanan kimi reformlar talep eder. Ancak bu dönemin sonunda, feodalizme karşı mücadele kesinlikle proletaryaya karşı mücadeleye dönüşüyor, emperyalizme ve yabancı sermayeye karşı mücadele ise onunla uzlaşmaya varıyor. Türkiye işte tam da bu dönemden öylesine büyük bir hızla ve öylesine keskin bir biçimde geçiyor ki, yerel burjuvazi ve onun hükümeti, henüz çok genç ve maddi olarak yeterince olgun değilse de, içtimai rolleri bakımından evrimlerinin önemli bir bölümünü tamamladılar. Büyük kentlerin banker ve ticaret burjuvazisinin gerici tutumunun doğurduğu kimi endişeler istisna olmak üzere, Türkiye'nin kaderine hâkim olan sınıfın, daha şimdiden feodalizme ve klerikalizme (dincilik, dinin siyasal ve toplumsal yaşamda ağırlığını kurumsal olarak arttırma yaklaşımı) karşı mücadele görevini tamamladığı kabul edilebilir. Bizim burjuvazi, savaş güçlerini proletaryaya karşı yönlendirme ve bu kez gerçek bir sınıf mücadelesi verme ihtiyacını hissetmekte gecikmeyecektir."¹⁵

7.4 Komintern'in TKP Eleştirisi

1922 Ekim'inde İtalya'da, 1923 Haziran'ında Bulgaristan'da faşistler iktidara geldi. 1923'ün güz aylarında Almanya'daki ayaklanma denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu gelişmeler, henüz faşizmin karakteri konusunda Komintern'in nihai formülasyonundan uzak olursa da, dünya kapitalizminin devrimci krizi iyiden iyiye geride bıraktığının işaretleriydi. Gerçekten de 1924-25 yıllarında Komintern ve Sovyet partisi kapitalizmin kısmi bir konsolidasyon sağladığı analizini yapmaya başladılar. Kapitalizmin krizi atlatması, Sovyet iktidarına karşı yeni bir saldırının hazırlıklarının start alması anlamına gelebilirdi. Bu dönemde Sovyet partisinin iç hesaplaşmalara girmesi ve kendisini tahkim ederken ülkeyi de sanayileşme ve kolektivizasyon yönünde atağa hazırlaması rastlantı değildir. Doğuda ise gözler Çin'e çevrilmişti.

15 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e, s. 46.

Bu koşullarda Türkiye söz konusu olduğunda Sovyet çizgisi Ankara'nın dost konumunda tutulması olarak özetlenebilir. Komintern'in bir seksiyonu olarak TKP'nin de kendi ülkesinde alacağı tutum dünya devriminin çıkarlarıyla uyumlu olmalıdır. TKP, Türkiye'de siyasi iktidara emperyalist-kapitalist sistemle yakınlaşmama yönünde baskı yapmalıydı. Bu hassas denge, TKP tarafından ayakları ülkeye basan güncel pozisyonlar üstünden şekillendirilmek zorundadır. Şefik Hüsnü liderliği bunu denemiş ve Komintern'in legal Marksizm ve oportünizm suçlamalarına maruz kalmıştır. Buna göre TKP "proletarya ile burjuvazi arasında işbirliğini savunmaktadır."

Şefik Hüsnü daha önce 15 Nisan'da Komintern'e yolladığı iletide İstanbul'daki Komintern temsilcisi Mirniy'in kendilerine oportünizm ve legal Marksizm suçlamasını iletildiğini, ama eleştirinin gerekçesini bilmediklerini yazmıştı.¹⁶ Kongrede Ukrayna delegesi Manuilski¹⁷ Türkiye ile ilgili olarak, özetle, II. Kongre kararlarına konu olan durumun değiştiğini ve yeni sorunun "İktidarı ele geçirmiş olan millî burjuvazilere karşı ne yapacağız?" sorusu olduğunu belirttikten sonra TKP'nin bu konuda ciddi taktik hatalar işlediğini söyler ve eleştirisini şu şekilde somutlar:

"Örneğin, TKF'nin yayın organı olan Aydınlık'ta, Komünist Partisini yabancı kapitalizme karşı millî kapitalizmin gelişmesini desteklemeye çağıran bazı makaleler çıktı. Bu noktada, Türk yoldaşlarımız arasında, bir zamanlar Rusya'da Bay Struve'nin savunduğu (işçi sınıfı Rusya'da kapitalizmin gelişmesini desteklemeli, diyen) "Yasal Marxizm" görüşünde açık anlatımını bulan bir eğilim görüyoruz. Onun gibi, Türk yoldaşlarımızdan bazıları da, önceleri, ülkelerindeki üretici güçlerin gelişmesinin çıkarlarını, kapitalizmin gelişmesinin çıkarlarıyla karıştırmak yönsemesinde göründüler. Türk yoldaşlarımız yanlışlarına işaret ettikten sonra, bunu düzeltilmiş olmakla birlikte, yine de biz, Komünist Enternasyonal'in öteki genç kesimlerinde buna benzer eğilimlerin baş göstermesini önlemek için genel bir yönerge çıkarmalıyız."¹⁸

Manuilski'nin eleştirileri aslında pek çok komünist partiyi hedef alıyordu. Eleştirilerin büyük kısmı, "birleşik cephe" politikasının yol açtığı örgütsel ve teorik sorunlarla ilgiliydi. Komintern merkezi izlediği taktiğin yarattığı komplikasyonları aşmaya çalışıyordu.

1922'deki IV. Kongre'de, Komintern'in her siyasi eğilimden işçilerin sınıf birliği oluşturmasını esas alan "birleşik işçi cephesi" taktiği öne çıkmıştı. Sosyal demokrasiyle tarihsel bir hesaplaşmadan doğan Komintern, emekçi kitleler arasında komünistlerden daha yaygın bir tabanı tutmaya devam eden bu akıma karşı düşmanlık veya duyarsızlık üreterek yola devam edemezdi. Lenin'in genç komünist hareketin goşizme, sekterliğe, kolaycılığa kaymasına karşı 1920'de yüksek sesle gündeme getirdiği

¹⁶ a.g.e, s. 36.

¹⁷ Etkili bir Bolşevik olan ve bir dönem Ukrayna Komünist Partisi MK Birinci Sekreteri olarak da görev yaptıktan sonra Komintern'de çalışan Dmitri Manuilski 1928'den itibaren KEYK sekreterliğini üstlendi. Komintern'in lağvedilmesinden sonra Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı oldu.

¹⁸ a.g.e, s. 67.

uyarılarla uyumlu bir taktikti "birleşik cephe." Devrim beklentisi sistematik biçimde geri çekilmeye devam ediyordu. Sovyet liderliğinin Türkiye ile ilgili olarak başından itibaren benimsediği temkinliliğin sorgulanması için herhangi bir gerekçe yoktu.

"Birleşik cephenin" Türkiye ile ilgisini kurmaksa hayli güçlü. Türkiye'de yaygın, örgütlü bir işçi sınıfı hareketi yoktu. Hükümet yine 1923'te kendi kontrolünde bir işçi sendikası kurma yoluna da girmişti. Türkiye'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beri vardı böyle bir gelenek. Ancak Türkiye'nin sosyal demokrasisi yoktu. Bu durumda TKP'nin yan yana gelme ihtimali olan tek akım modernist, bağımsızlıkçı burjuvazi oluyordu. Ne var ki, bu burjuvazinin karakteristik özelliklerinden bir tanesi de antikomünist olmasıydı!

İlk bakışta bir çıkış yolu göstermeyen bu tablo, TKP'nin içinde ve TKP ile Komintern arasında yoğun ve sıkıntılı tartışmalara neden olmuştur. Başka bir açıdan ifade edersek, ilk bakışta yalnızca örgütsel, sonuç olarak derinliksiz ve yüzeysel, hatta kişisel çekişme olarak yorumlanabilecek tartışmaların üstünde boy attığı madde altyapı, bu özetlediğimiz problematiktir.

V. Kongre'de TKP'nin bu taktik hatalarını düzelttiği söylenecektir. Biz yine de biraz geriye giderek, 1924 başında Komintern Yakınoğlu Bürosu tarafından dile getirilen bu eleştirinin içeriğine ve eleştiriye konu olan taktiğe biraz daha yakından bakalım...

Şubat'ta Komintern Yakınoğlu Bürosu Sekreteri Brike, İstanbul'daki Komintern yetkilisi Mirniy'e şöyle yazar:

"Ben sana legal Marksizmin tam da bizim partimizin saflarında ortaya çıkması tehlikesini sezinlediğimi daha önce yazmıştım. Bana Vazife'den gönderdiğin çevirileri incelediğimde, daha da tedirgin oldum. Açık söyleyeceğim: Partimizin zirvesinde, burjuvazinin radikal kanadına dönüşme eğilimi olduğunu net olarak görüyorum. Onların mübadele, Anadolu demiryollarının devletleştirilmesi gibi konulardaki yaklaşımı (özellikle Temps'da çıkan ve İngilizlerin entrikalarını açığa vuran son yazıların çevirisindeki gibi), radikal milliyetçi yaklaşımdır. Ama aynı zamanda Kemal hükümetinin küçük burjuva kararsızlığını, feodalleri, büyük çiftlik sahiplerini kararlılıkla tepelemek için köylüye dayanmaktan korkmasını vb. açığa vuracak hiçbir deneme yapılmıyor. Karşı devrimci muhalefeti eleştirilerinde bile bizim yoldaşlar Ankara milliyetçilerinden daha ılımlı. Hükümeti ileriye itelemek, gericiliğin ayağı altındaki İktisadi zemini çekmesini (topraklarına, mülklerine vb. el koymasını) istemek, böylece Halk Partisinin karşı devrimle gücünü birleştirmesini önlemek, genel olarak özel mülkiyetin temellerini hızla sarsmak yerine, bizim yoldaşlar cumhuriyeti saltanatı geri getirmekle tehdit eden gericilere şöyle bir çıkışıp geçiyor.

*Tek sözle komünistler devrimci enternasyonalizm konumuna değil, milli radikalizm konumuna yerleşiyor. Vurguluyorum: Bugün Türkiye işçi hareketinin karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin en büyüğü budur. Bence bir dizi kararlı önlemle bizim söz konusu yoldaşları bu yoldan geri çevirmek bugün hâlâ olanaklı."*¹⁹

Komintern TKP'yi işçilere hitap eden bir yayıncılık yapma, hükümete ait olsa bile işçi örgütleri içerisinde daha fazla çalışma ve feodal unsurlara karşı kapsamlı bir kampanyaya girişme tavsiyelerinde bulunmakta ve bu doğrultuda sert eleştiriler yöneltmektedir. *"İşi yarıda bırakan çekingen hükümet gericiliğinin temel kadrosuyla, yani ülkedeki feodal-toprak ağası unsurlarla savaşı göze alamadığından"* TKP'nin radikal taleplerle öne çıkması ve yine Halk Partisi ile "birleşik cephe" politikasına uygun olarak işbirliği yapması gereklidir. Kampanyanın sloganları şunlar olmalıdır:

*"Feodalizme karşı savaş, feodal toprak ağası ve büyük çiftlik sahiplerinin toprağına ve araçlarına el konulması, köylülere dağıtılması, köylülerle işçilerin küçük burjuva partisi (Halk Partisi) ile tek cephesi."*²⁰

TKP hem Kemalistlere dönük eleştirinin dozunu yükseltir, hem de yayınlarda ve pratik çalışmalarda işçi sınıfının örgütlenmesine daha fazla ağırlık verilir. Bu ağırlığı *Aydınlık* içerisinde artan işçi sınıfı ile ilgili haber ve değerlendirme yazılarından izlemek mümkündür. 1924 yılında Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşu gibi, işçi sınıfının sendikal örgütlenme çalışmalarında TKP aktif olarak yer alır. Ancak Komintern'in eleştirileri de tam olarak kabul edilmemiş ve geçmiş tutuma sahip çıkmıştır. Öz itibarıyla Komintern'in yönlendirmesine uyum gösterilirken, söz konusu "hata"nın proletarya devrimi yolundan bir sapma anlamına geldiği kabul edilmez.

V. Kongre'ye Genel Sekreter Şefik Hüsnü katılmıştı. Kongrede bulunan TKP delegesi Merkez Komitesi üyesi Vanlı Kâzım (Faruk adını kullanır) Manuilski'nin eleştirisine karşı çıkarak TKP'nin burjuvazi ile bir işbirliği eğilimi olmadığını dile getirir. TKP delegesine göre sorun, devrimini bitirmiş burjuvazinin verdiği savaşın ikinci aşamasında, Parti'nin burjuvaziye karşı izlenmesi gereken yol konusunda bir an için duraksamasından ibarettir. Öte yandan, Parti, milliyetçilerin eski rejime karşı "yıkıcı" eylemlerine (Düyun-u Umumiye borçlarını silmek, mali denetime son vermek, cemaat okullarını ve medreseleri kaldırmak, emperyalist kapitalizmin her türlü -örneğin, adalet işlerine- karışmasını engellemek, Osmanlı hanedanını ve hilafeti yeniden başa getirme çabalarına karşı savaşmak gibi) destek vermeli, ama "kurucu" eylemlerinde burjuvazi yalnız kendi çıkarını gözetceği için destek söz konusu olmamalıdır. Öte yandan, "emperyalist kapitalizmle her türlü uzlaşmaya hazır olan fırsatçı ve gericisi" güçlü bir muhalefetin varlığı işleri karmaşıktırmaktadır. Vanlı Kâzım'a göre Manuilski'nin sözünü ettiği eğilim, bu gericilik tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştır. Milliyetçilerin elindeki hükümetin demiryolları, dokuma ve şeker fabrikaları kurduğu, belediyelerin haller ve fırınlar kurdurduğu bu süreç "bu eğilimin etkisinde kalan yoldaşları" yanıltmıştır. Ama buna karşılık partide farklı düşünenler de vardır. Burada Kâzım'ın, ekonomide devlet tekeli ile ilgili yazıları nedeniyle Şefik Hüsnü'yü de kastediyor olması mümkündür, ancak bu konuda partide nasıl bir iç tartışma yaşandığına dair elimizde veri bulunmuyor. TKP delegesinin

belirttiğine göre partide bu farklı görüşler üzerine bir tartışma yapılmış ve şu sonuçlara varılmıştır:

1. *Millî devrim sınırlarına ulaşmamıştır, ama bu sınırlar görülebilir ve en köktenci burjuvazi bile bu sınırları aşamaz. Bunu ancak proletarya yapabilir ve emperyalist boyunduruktan ulusal kurtuluşun ve devrimin tamamlanması için savaşmak ve feodal yapının ve ortaçağ kurumlarının bütün kalıntılarını kesinlikle ortadan kaldırmak gerekir. Proletarya bunu ulusçu açıdan yapmamalıdır; uzlaşmaz milliyetçiler koşullara boyun eğse ve yabancı sermaye ve iç gericilikle uzlaşsa bile, yapmamalıdır; salt proletarya açısından yapmalıdır.*
2. *Proletarya devrimci milliyetçilikle yalnız yıkma konusunda işbirliği yapabilir. Nitekim burjuvazi bir kurma işine girişince, bunu yalnız kendi çıkarları için yapar; bu yüzden sınıf kavgası zorunludur.*
3. *Komünist Partisinin görevi, proletaryayı ve çalışan kitleleri örgütlemek ve burjuvazi hangi demokratik biçimi alırsa alsın, ona karşı savaşta yol göstermektir.²¹*

Hemen hemen aynı dönemde, Ağustos 1924'te yayımlanan *Aydınlık*'ın 24. sayısına Şefik Hüsnü "Yıkıcı Halkçılıktan Yapıcı Halkçılığa" başlıklı bir yazı yazarak benzer bir yaklaşımı dile getirir. Buna göre, Cumhuriyet yönetimi eski düzenin yıkılması konusunda başarılı işler yapmış, ancak halkçılık adına henüz olumlu bir iş gerçekleştirmemiştir.²²

Şefik Hüsnü de Komintern ile yazışmalarında, eleştiriye konu olan *Aydınlık* yazılarını savunur.²³ Bu yazıların özünün komünist olduğunu ancak sansür ve kapatılma tehdidine karşı dolaylı bir dil kullanmak gerektiğini ve yazıların Komintern'e ulaşan çevirilerinde özü doğru aktarmayan bir çeviri sorunu olduğunu ileri sürer.²⁴

Ancak, eleştiriye konu olan yazılara bakıldığında gerçekten de Ankara hükümetinden beklentiler konusunda kafa karıştırıcı ifadeler içerdiği görülmektedir. Örneğin, 1924'ün Şubat sayısında Şefik Hüsnü hükümetten "devlet kapitalizmi" uygulanmasını ister ve bunu şöyle gerekçelendirir: Ankara hükümetinin eski rejime ve dini kurumlara karşı verdiği mücadele sadece üstyapıyla sınırlı kaldığı için yeterli değildir; zihniyetleri değiştirmek için önce ekonomik altyapıyı değiştirmek gerekir ki bunun yolu da ekonominin devlet tekeline alınmasıdır.²⁵ Şefik Hüsnü bunları savunurken sosyalizme göndermede bulunmamakta, "ulusal gelişme"den bahsetmektedir. Bu durumda "sınıf işbirliği" eleştirisine açık kapı kalacağını kabul etmek gerekir.

21 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 71.

22 Şefik Hüsnü, s. 280-286.

23 Mirni'nin 5 Nisan 1924 tarihli raporunda "Şahsi bir sohbette Doktor ilkesel konularda burjuva radikalizmine doğru kayma eğilimleri ve taktik ve teşkilât konularında aydınların yığınlardan korkusu konularında Moskova'nın itirazlarının doğru olduğunu kabul etti" diye yazıyor. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 40-41.

24 a.g.e, s. 36-37.

25 Şefik Hüsnü, "Toplumsal Düzenleme Konusu", a.g.e, s. 224-231.

"Hızla ilerlemek ihtiyacı, yerli kapitalizmin tek tek çabalarıyla amaca ermenin imkânsızlığını bize anlatır. Üretim alanında az zamanda çok iş çıkarmanın tek yolu, ulusal çabalarımızı ortak ve belirli bir amaca doğru bizzat devletin yöneltmesidir. Özel deyiimiyle, vakit geçirmeden bir devletçilik (devlet sermayedarlığı) yapmaya koyulmalıyız. Çıkar yol budur.

Biz bugün sosyalist olarak yalnız bunu temenni ediyoruz. Çünkü iktisaden yükseleceksek, ancak devletçilikle bu istenen sonuca varacağımıza, duruma hangi yönden bakarsak bakalım, kanaat getirmişizdir. Aksi takdirde yerimizde sayacağız ve toplumumuz gittikçe bir çöküntüye doğru gidecekti.

Devletçilik, ulusun iktisadi gelişmeye ulaşması için ortaklaşa çabası demektir. (...) Ülke içinde piyasaya hâkim olabilmek için en önce yapılacak iş, diğer bir makalemizde de temenni ettiğimiz gibi, dış ticaretin devletleştirilmesidir. Ekonomik siyasetimize bu yönü vermek yabancı sermaye ile ilgiyi kesmeyi gerektirmez. Belirli menfaatler karşılığında, özellikle makineler ve alât ve edevat biçiminde onun ülkemize girmesi temin olunabilir.

Sabırlı bir çalışmayla ülkemizde bir büyük sanayi ve yerel elektrik merkezleri kurmayı başardıktan sonradır ki, yeni üretim ve bölüşme usullerimizin etkisi altında hayat koşullarının değişmesi bir toplumsal devrim zorunluluğunu duyuracaktır. Yoksa bugünkü aile hakları yasası, eğitim düzenlemesi ve diğer fırsatlarla toplumsal devrimden söz etmek, bu deyiimi gülünç bir tarzda kullanmaktır."²⁶

Bu akıl yürütmenin Türkiye'de komünistlerin karşısında duran denkleme tutarlı, pürüzsüz bir çözüm getirdiğini söyleyemeyiz. Bir yandan sanki hükümetten istenen, ufak tefek farklarla sosyalist bir ekonomik sistem kurmasıdır. Diğer yanda sosyalist devrimin olanaklarının ortaya çıkacağı bir yol haritası çizilmektedir. Ama bu arada iktidarın yabancı sermayeyle makul bir ilişki kurmasının mümkün olduğu da varsayılmaktadır...

Şefik Hüsnü Komintern'e 1924 Mart'ında yazdığı raporda hükümeti reformlar konusunda desteklemelerini iki gerekçe ile açıklar. Birinci neden, hükümetin reformlarının ekonomik ve siyasi açıdan proletarya devriminin işini kolaylaştıracak olmasıdır:

"Bu ütöpik reformlardan memnun oluyoruz, zira bugün için önemli olmasa da, bunlar, iktisadî koşulların dayatacağı gelecekteki proletarya devrimi için yolu açmaktadır. Yarın gericilik dizginlerinden boşansa ve bugünü gömerek o eski günleri ihya etse bile, böylesi bir öncele sahip olmamız bile, toplumu yeniden teşkilâtlama görevimizi büyük ölçüde kolaylaştıracaktır."²⁷

Reformların kalıcı olabilmesi için bunlar, altyapıdaki, yani ekonomideki değişikliklerle de desteklenmelidir.

26 a.g.e, s. 230-231.

27 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e, s. 29.

İkinci gerekçe ise son dönemde iç politikada muhalefetin “gericiliği ve ruhban sınıfını, hükümet[in] ise ilerlemeyi temsil ediyor” olmasıdır ve bu durumda partinin görevi Kemalizm’in tarafını tutarak gerici muhalefete karşı “hükümete hâlihazırdaki reformları en geniş halk kesimlerine benimsetmesi konusunda yardımcı” olmaktır. Aslında tüm bunların gösterdiği, sosyalist devrimin artık yakın zamanda mümkün görülmediğidir.

Şefik Hüsnü’nün, *Aydınlık*’ın 1924 Mayıs sayısına yazdığı “İşçi sınıfı cumhuriyet hakkında ne düşünüyor?” başlıklı yazı Komintern’in eleştirisine bir yanıt olarak da okunabilir. Şefik Hüsnü yazıya “Bize mektup gönderenlerden bazıları, bizim cumhuriyet hükümeti hakkındaki neşriyatımızı bile tenkid ediyorlar” diyerek başlar. Eleştirenler, iktidarın “devrimimizi işçi ve yoksul sınıflar lehinde, köklü dönüşümlerle derinleştirebileceğini sanmanın” fazla iyimserlik olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada Şefik Hüsnü, kurtuluş mücadelesindeki başarıları ve siyasi devrime öncülük ettikleri için Cumhuriyet’i kuranlara geniş bir kredi açmış olduklarını kabul eder. Ancak,

“İşçi meselesinin hallini ve toplumsal devrimin gerçekleşmesini yeni hükümet adamlarımızın iyiniyetinden beklemek, bu amaçlardan vazgeçmekle birdir. Bu bir iyi niyet meselesi değildir. Devamlı olarak onlara ulusun çıkarları için yapılması gereken şeyler gösterilmekle birkaç kişi ikna edilse bile yine maksat elde edilemez. Çünkü bugün iktidarda bulunanlar, işçinkinden ayrı ve onlarınkine zıt belirli çıkarlara sahip bir sınıfın temsilcileridir. Devrim yolunda, daima o çıkarların savunulması zorunluluğuyla kararsızlık göstermeye ve yan yolda durmaya mahkûmdurlar.”²⁸

Şefik Hüsnü, Komintern’in V. Kongresi’ne gönderdiği raporunda ise “Son dönemdeki gelişmelerle Türk kapitalizmi olağan gelişme yoluna girmiştir” saptamasında bulunur. İktidardaki burjuvaziye karşı nasıl bir siyaset/taktik izlenmesi gerektiği konusunu netleştirmeye çalışmaktadır. Buna göre Türkiye’de “köksüz ve kısır bir kapitalizm” söz konusudur. Emperyalizme bağımlılık nedeniyle Türkiye yarı sömürgeleşmiş bir tarım ülkesi olarak kalmış ve bu durum, iç pazarın gelişmesine engel olmuştur. Ancak şimdiki durumda kapitalizmin olağan gelişimi için sermaye birikimi gereklidir ve bu da ancak iç pazarın sömürülmesiyle sağlanabilir. Bunun mümkün olabilmesi için hükümet işçi ve köylü üzerinde daha çok baskı uygulayacaktır. Dolayısıyla, ilk işaretleri görüldüğü gibi Türk kapitalizmi diğerlerinden “çok daha sert, çok daha barbar ve çok daha vahşi” olacaktır. Bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra Şefik Hüsnü şöyle devam ediyor:

Kısacası, gelişimi daha şimdiden incelenmeye değer bir Türk kapitalizmi sorunu vardır. Ancak bu gelişim, dış olaylar ve objektif koşullar bakımından son derece gecikmiştir. Ve Türk kapitalizmi daha şimdiden körelmeye (...) mahkûmdur.

²⁸ Şefik Hüsnü, “İşçi sınıfı cumhuriyet hakkında ne düşünüyor?”, a.g.e, s. 236.

Türkiye’de kapitalizmin gelişimini sağlayabilecek tek güç işçiler ve köylüler sınıfının gücüdür ve bu kapitalizmin biçimi, kaçınılmaz olarak, devlet kapitalizminden ve proletarya diktatörlüğünden başka bir şey olamaz. Aynı objektif koşulların sonucu olarak, burjuvazi, çocukluk döneminden çıkmadan önce içtimai görevlerinin hemen hemen tümünü yerine getirdiğinden artık proletaryaya karşı mücadele ve yabancı sermayeyle uzlaşma evresine gelmiştir. Bu korkunç tutumu içinde, ilerici ve devrimci rolünü hemen hemen tamamlamış olan burjuvazi TKP bakımından sadece proletarya önünde eleştirilmeyi ve maskesinin alaşağı edilmesini hak ediyor.

Nihai amacın her zaman proletarya diktatörlüğünün ve işçi sınıfının kurtuluşu olduğunu gösteren bu sözlere Şefik Hüsnü şunları ekliyor:

“Ancak bu hakikate rağmen, TKP’nin ve Türk proletaryasının zayıflığı ve gençliği nedeniyle, Sovyetler Rusyasının Türkiye’deki burjuva cumhuriyetiyle ittifak yapmak zorunda kalmasını gayet iyi anlıyoruz ve bu ittifakı destekleyeceğiz. Hatta şuna da inanıyoruz ki iki devlet arasındaki ilişkiler sıkı olduğu ölçüde, cumhuriyetimizin burjuva hükümeti, belli sınırlar içerisinde TKP’nin propagandasına karşı da daha hoşgörülü olacaktır.”²⁹

Bu son noktada açık bir yanılgı göze çarpmaktadır. Son derece trajik biçimlerde kendini dışa vuracak olan yanılgı, Sovyetler’le dış politikada yakınlık kurmanın içeride antikomünizmi dizginlemediğini, tam tersinin doğru olduğunu görmemeye dayanmaktadır.

Yeri gelmişken, TKP’ye yöneltilen eleştirinin Parti’de etkisiz bir “sol tezle” rezonansa girmiş olması mümkündür. Bir yıldan biraz uzun bir süre sonra bir sol muhalefet denemesi Manuilski’den feyz almış olabilir. 1925 sonlarında Beynelmilel İşçiler İttihadı kökenli Rolland ve Bakü kökenli Süleyman Nuri’nin Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi KUTV’daki Türkiye grubunun içinden bir muhalefet çıkarmayı denedikleri görülür. Kabaca ve özetle Türk devriminin birinci aşamasının tamamlandığını, iktidardaki burjuvazinin devrimi sürdürmesinin olanaksız olduğunu savunan ve Parti’nin önüne devrimci bir hamle görevi tanımlaması beklenen bu muhalefetin neredeyse bir buçuk yıl önce Komintern liderliğine değmiş olması elbette bütünüyle imkânsız değildir. Ancak birincisi, bu itirazın TKP’de bir karşılığı olmayacaktır. İkinci olarak, yaklaşımın Sovyet ve Komintern liderliğinde de bir karşılığı olması ihtimal dışıdır. Üçüncüsü ve belki en önemlisi, Kemalizm’in iktidardaki burjuvaziyi temsil ettiği ve devrimci karakterini yitirdiği tamamen doğru olsa bile Türkiye devrimci olanakların zenginleştiği bir krize doğru yol almamaktadır. Dördüncü olarak, 1922’de bağımsızlık savaşı kazanan, 1923’te cumhuriyeti kuran bir hareketi bir yıl sonra karşıdevrimci ilan etmek, teorik olarak burjuvazinin en devrimci döneminde bile içinde karşıdevrimci dinamikler barındırması anlamında mümkün olsa da politika belirlemek

29 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, age, s. 48.

söz konusu olduğunda ciddi olmayacaktır. Sonuncusu; TKP, devrimin burjuvazinin desteklenmesinin mümkün olabileceği demokratik aşamasında yani 1920-21'de sahip olduğu gücün gerisine düşmüştür. Bu erken sol muhalefet herhangi bir etki yaratmadan belgelerin satır aralarında yok olup gidecekti.

Şefik Hüsnü 1924 Eylül'ünde yazdığı bir diğer makalede ekonominin devlet teke-line alınmasından neyi kastettiğini şöyle açıklar:

"Biz, henüz ülkemizde egemenliği elinde tutan orta sınıflardan, büyük özel sermayenin türemesine ve yabancı sermayenin duruma hâkim olmasına engel olmak için, tekelliliğin geniş anlamda yorumlanarak ekonomimizin en can alacak bölümlerine el koymalarını ve bunları işletmeye gayret etmelerini istiyoruz.

*Kaynaklarımız, milletin ortak malı olarak devlet tarafından işletildiğinde, Avrupa kapitalizminin istila emellerine set çekildiğinden başka, geniş halk kitlelerinin çıkarları da kısmen tatmin edilmiş olacaktır. Çünkü devlet tekeli, açıkladığımız gibi tütün, ispiro gibi maddelerle sınırlı kalmayıp demiryolu, orman, maden işletmeleri, dış ticareti vb. içine alacağından, yerli burjuvazimizin büyük kapitalist olması olanağı gereği gibi azalacaktır. Geliştiği ve örgütlendiği oranda egemenliğini kurmaya başlayacak olan halk kitleleri, bu ekonomik koşullar gerçekleşirse, karşılarda kapitalistleri değil devlet ekonomisini elde tutan unsurlardan oluşan bir burjuvazi bulacaktır. Ve biz bununla hesaplaşmanın daha kolay olacağını sanıyoruz."*³⁰

Burada teorik olarak sorunlu bir mantık yürütüldüğünü, yanlış bir talep ortaya atıldığını, yanlış bir taktik kurgulandığını düşünebiliriz. Ama söz konusu olan, sınıf uzlaşmacılığı değildir. Aynı makalede Şefik Hüsnü "Bugünkü Halkçı Hükümetin, halkın bu isteğini yerine getireceğini ve istenilen ruhta bir tekellilik yapacağını umacak kadar hayalci değiliz" diye devam eder ve iktidardaki milliyetçilerin "burjuva sınıfının bütün niteliklerini" taşıdıklarına dikkat çeker. Yine de Cumhuriyet hükümetine devlet tekeli kabul ettirmek için mücadele edeceklerini belirtir.

Burada şimşekleri çeken "taktik hata"ların esasında mevcut koşullarda işçi sınıfı siyasetini var etmeye dönük bir çaba olduğu da ortadadır. Bu çaba, görüldüğü üzere son derece de dinamiktir, eleştirileri dikkate alır, tartışır, buna göre siyasetini yeniden yapılandırır. Eğer bir "sapma"dan bahsedilecekse, dönemin özgünlükleri dolaşısıyla izlenen farklı taktiklerin her birinin, "sapma" olarak nitelendirilmeye aday olduğunu belirtmek gerekir.

TKP'nin Mart ayında Komintern'e V. Kongre için gönderdiği belgeler arasında partinin "asgari program"ı da vardır ve "devlet kapitalizmi" de dahil pek çok reformist talep içeren ve aşağıda ayrıntısıyla değineceğimiz bu programa Komintern'den, bilindiği kadarıyla bir eleştiri gelmez. TKP tarafından Kongre'ye gönderilen raporlar "Komintern'in siyasi çizgisi ile çalışmıyor" şeklinde değerlendirilmiştir.³¹

30 Şefik Hüsnü, "Devlet Tekelini Niçin İstiyoruz?", a.g.e, s. 291-292.

31 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e, s. 84.

Buna karşılık Türkiyeli komünistler Komintern'in eleştirilerinin tek muhatabının kendileri olmadığına inanır. Komintern'e bağlı iken ve onların direktiflerini izlerken bir "sapma" söz konusu olduysa, bunda Komintern'in organlarının da payı olmalıdır. V. Kongre'nin hemen sonrasında Şefik Hüsnü ve diğer TKP yöneticilerinin Komintern Yakınoğu Bürosu'nu, özel olarak da büro sorumlusu Brike'yi yeterince ehil olmamakla ve TKP'yi doğru yönlendirmemekle suçladığını ve hayli sert bir üslup kullandığını görüyoruz: *"Son olarak elimize 'TKP'nin çalışması üzerine tezler' başlığını taşıyan bir belge geçti. Bu, henüz yeterince eğitim almamış bir Marksist öğrencinin komik kompozisyonuna benziyordu. Bunun iletmemiz gerektiğini düşündüğümüz yoldaşlar buna gülmekten kendilerini alamadılar. Neyse ki bu bir taslaktan ibaretti. Böylesi olgular, Komintern'in Doğu ülkelerindeki otoritesini güçlendirmez."* TKP Genel Sekreteri, bu durumu düzeltmek için Yakınoğu Bürosu'nun yeniden oluşturulması dahi önerir.³²

7.5. Asgari Program

TKP'nin Komintern'in V. Kongresi'ne gönderdiği program, "TKP'nin geçici asgari programı" başlığını taşımaktadır ve alt başlığı, "Burjuva cumhuriyetinde TKP'nin ajitasyon faaliyetlerine konu olacak acil talepler" şeklindedir. 1922 Ağustos'unda Ankara'da toplanan THİF kongresinde de "TKP'nin Asgari Programı" adıyla bir program metni üzerinde tartışılmış ve kabul edilmiştir.

1924 yazında İstanbul'da hazırlanan asgari program, siyaset, ekonomi ve işçi hakları bölümlerinden ve toplam 38 maddeden oluşuyordu. Programın çoğu maddesi, burjuva demokrasisinin ötesine gitmeyen maddeler içerirken, bazı maddeler ise ancak bir sosyalist devlette uygulanabilir niteliktedir. Siyasi kısımda, seçimlerin genel oy ile yapılması (seçimler Cumhuriyet döneminde de hâlâ iki derecelidir), parlamento seçimlerinin iki yılda bir yenilenmesi, basın ve örgütlenme özgürlüğü, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gibi maddelerin yanı sıra, 17 yaşına kadar kız ve erkek tüm çocuklara ücretsiz eğitim sağlanması, düzenli ordu yerine ulusal milis sisteminin kurulması gibi maddeler vardır. Kadınlara eşit haklar tanınması konusunda pek çok madde dikkat çeker. Ekonomik talepler daha önce Şefik Hüsnü tarafından savunulan "devlet kapitalizmi" çerçevesindedir ancak devlet kapitalizmi yerine artık "devlet tekeli" tercih edilmektedir. Bu çerçevedeki talepler, bankaların, demiryollarının, madenlerin ve tüm özel tekellerin kamulaştırılması ve büyük sanayi işletmeleri ve dış ticaretin devlet tekeline alınması, temel gıda maddelerinin belediyeler tarafından üretilmesidir. Bunun yanında, dolaylı vergilerin kaldırılması, gelir vergisinin artan oranlı olarak ve belli bir tutarın üzerindeki gelirlere uygulanması, devlet tarafından işçilere bir iş bulma kurumunun oluşturulması ve iş sağlığı ve halk sağlığı yasaları çıkartılması maddeleri vardır. Burada ilgi çeken maddelerden biri işlenmeyen toprakların kamulaştırılması ve yoksul köylüye toprak dağıtılması maddesidir. Programın işçi hakları ile ilgili maddeleri 8 saatlik işgünü, ücretli hafta

32 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e, s. 83-85.

sonu ve yıllık izin, doğum izni, asgari ücretin belirlenmesi, sosyal güvenlik sistemi kurulması gibi temel işçi haklarını içermektedir.

Asgari programda yer alanlar arasında İKG'nin, *Aydınlık*'ın ve Şefik Hüsnü'nün 1922'den beri gündeme getirdiği siyasi argümanların bir toplamı olarak değerlendirilebilir. Şefik Hüsnü yine V. Kongre'ye gönderdiği bir raporda asgari programı şu sözlerle açıklar:

*"TKP minimum programı hayata geçirmek için hükümeti zorlayacak ve buradan işçi sınıfının siyaset sahnesinde kendi adına ve kendi talepleri ile var olmasını sağlayarak aslında sosyalist devrimin yolunu açmış olacak."*³³

"Kriz dönemlerinde" yani gericilerle Kemalistler arasındaki mücadelede, TKP hükümete destek verecek ancak bu desteğinin karşılığında asgari programındaki, işçi ve köylülerin örgütlenmesine yönelik maddelerden birinin kabul edilmesini sağlayacaktır. Krizler dışındaki zamanlarda ise parti işçilerde aynı sınıf içerisinde bir aile kavgasına tanıklık ettikleri duygusunu uyandırmak üzere çalışacaktır.³⁴ 1925'te *Aydınlık* dergisi hükümet tarafından kapatılınca kadar Şefik Hüsnü, yazılarında asgari programdaki başlıkları, özellikle de ekonomi konusundakileri ele alır.

Cumhuriyet döneminin özgünlüğü, gerçek anlamıyla bir burjuva devrimin yaşanmakta olması ve bu sürecin tarihsel bir ilerleme anlamına gelmesidir. Şefik Hüsnü'nün liderliğinde TKP teorik çerçevesi sağlam örülmüş ve yaratıcı bir siyaset geliştirmeye çabalamıştır. Bunların içinde görmezden gelinmemesi gereken yanlışlar da vardır, ancak her durumda parti işçi sınıfının çıkarlarını merkeze koymakta ve kendi bağımsız siyasi varlığına öncelik vermektedir. TKP tarihi kimi yorumlarda olduğu gibi Kemalizm'i desteklemeye indirgenemez, tersine, "Kemalistlerle işbirliğinin ötesine geçen bir ufuk söz konusudur."³⁵

Bununla birlikte, Türkiye'de neredeyse geçmişi olmayan bir siyasi gelenek üzerine kurulmuş olan genç komünist hareketin ve deneyimsiz TKP kadrolarının Komintern ile ilişkilerinin dönemin koşulları nedeniyle zor ve gelgitli olduğunu hatırlatmakta yarar var. Daha önceki bölümde de değindiğimiz gibi, TKP'nin özgün gündemi ve ihtiyaçları ile Komintern'in yönlendirmeleri ve stratejisi her zaman uyum içinde değildi. Türkiye Komünist Partisi'ni var eden, Ekim Devrimi ve Komintern'in yol göstericiliği idi. Öte yandan partinin gündelik çalışmasını belirleyen, ülkenin özgün ihtiyaçları ve koşulları olmak durumunda idi; ki bu durum ister istemez kadroların işçi hareketi ve komünist örgütlenme açısından deneyimsizliği, bazen de siyasi ve teorik yetersizliği ile sınırlanıyordu. Devrimi başarmış bir Komünist Partisi'nin öncülüğünde çalışan Komintern'in öncelikleriyse, hiç de sorunsuz ve kolayca hayata geçirilebilir değildi. TKP açısından aynı zamanda öğretici olan Komintern'in

33 O. Masdar (Şefik Hüsnü), "La Politique Intérieure de la Turquie" (Türkiye'nin iç siyaseti), 19 Mayıs 1924, *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25b, Klasör No: 32_36, Belge No: 647-652.

34 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 53-56.

35 Aydemir Güler, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, Yazılama Yayınevi, 2010, s. 129.

önerileri Türkiye'nin özgün koşullarına Marksist-Leninist bir politik-teorik zeminde uyarlanmalıydı. Bu bölümde bahsettiğimiz 1920'den 1925'e İKG, Şefik Hüsnü ve *Aydınlık* dergisinin yaşadığı dönüşüm bu çabayı yansıtmaktadır.

7.6 İşçi Sınıfı Hareketi ve Sendikalar

TİÇSF ve İKG başından beri işçi sınıfını örgütleme çalışmaları yürütüyordu. Türkiye İşçi Derneği'nin kurulması, 1919 seçimlerinde işçi sınıfı adına aday çıkarılmaya çalışılması, İstanbul'da örgütlenen 1 Mayıslar ve 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun taleplerine öncülük etme girişimleri bu çabanın göstergeleridir. 1922'de Türkiye İşçi Derneği bir kez daha İstanbul'daki işçi dernek ve kuruluşlarını tek bir çatı altında birleştirmek üzere bir çağrı yaptı. Bu çağrıya Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mürettibin-i Osmanlı Cemiyeti, Müstakil Sosyalist Fırkası ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin olumlu yanıt verdiği ve söz konusu örgütlerin gönderdiği delegeler ile 1922 Temmuz'unda bir konferans gerçekleştirildiğine dair bilgiler mevcuttur.³⁶

İstanbul'un Ankara hükümetinin denetimine geçmesinin ardından TKP, 1923 yılında canlanan işçi hareketleri ve sendikal örgütlenmeler içerisinde yerini alarak örgütlenme çalışmalarını sürdürür. *Aydınlık*'ta işçi sınıfı ile ilgili gündemlere daha fazla yer verildiği görülür. 1924'te *Aydınlık* "Fevkalade Amele Nüshaları" adıyla işçilere yönelik sayılar çıkartır. 1925 başında işçilere ve köylülere yönelik haftalık *Orak Çekiç* gazetesi yayımlanmaya başlar.

Fevkalade Amele Nüshaları'nın ilki 1924 Temmuz'unda gerçekleşen ve jandarma saldırısı sonucu işçilerin yaralandığı tramvay işçileri grevini ele alır. Derginin kapağında, satış gelirinin "sokağa atılan tramvaycılara" ait olduğu yazar. İşçilerin grevine jandarmanın saldırması dolayısıyla, hükümet yabancılara ait tramvay şirketini desteklemekle ve işçilerin karşısında olmakla suçlanmaktadır. *Fevkalade Amele Nüshaları* 1925'in Ocak ayına kadar her ay düzenli yayımlanır. Tüm Türkiye'den işçi hareketleri ve grev haberlerine, işçilerin sorunlarına dair yazılara ve işçilere dönük örgütlenme ve mücadele tavsiyelerine yer verilir.³⁷

Benzer bir içerikle yayınlanan *Orak Çekiç*, 21 Ocak 1925'ten Mart ayına kadar ancak 7 sayı yayımlanır. Şeyh Said isyanı dolayısıyla hükümetin çıkardığı Takrir-i Sükûn Yasası sonrasında kapatılır. *Orak Çekiç* Şeyh Said isyanı sırasında çıkan son iki sayısında isyana ve isyanın arkasındaki güç olan irticaya karşı sert bir tavır almıştır.

Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihlerde bir kaynağa göre toplam nüfusu 9-10 milyon olarak tahmin edilen Türkiye'de 110 binin biraz üzerinde işçi vardır. Bunların

36 Kaynakta Hınçak Partisi "Ermeni Sosyalist Fırkası" olarak geçiyor. Özge Unsur, *Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçinde Yeri ve Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, s. 34-35.

37 *Aydınlık Fevkalade Amele Nüshaları* tıpkıbasım olarak hem Osmanlıca asılları hem de Türkçe çevrim yazıları 1975 yılında yayımlanmıştır. Ali Ergin Güran (Der.), *Aydınlık Fevkalade Amele Nüshaları*, Katkı Yayınları, 1975.

35 bin civarı İstanbul'dadır.³⁸ 1924'te TKP tarafından hazırlanmış ve işçi sınıfının maddi konumu açısından daha iyimser görünen bir rapora göre ise Türkiye'de 102 bini büyük sanayide olmak üzere 644 bin işçi vardır. Bu sayının içerisinde 340 bin tarım işçisi de dahil edilmiştir.³⁹

1923 yılı, 1908'dekine benzer bir grev dalgasına sahne olur. Greve giden işçiler arasında, Bomonti bira fabrikasının işçileri, mürettepler yani matbaa işçileri, Şark Demiryolları işçileri, Aydın Demiryolları işçileri, Zonguldak maden işçileri, İzmir kuru meyve işçileri, İstinye Tersane işçileri, mensucat ve tarım işçileri vardır. Katılan işçi sayısı 32 binin üzerindedir.⁴⁰ Bunların yanı sıra İstanbul Tramvay işçileri, İstanbul Terkos işçileri ve Dolmabahçe Gazhanesi işçileri de greve gitmiştir. Hemen hepsi Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından, Kasım ayında gerçekleşen grevlerde yalnızca ekonomik taleplerin değil, yabancı sermayeli şirketlerde çalışan işçilerin ulusal taleplerinin de ön plana çıktığı görülür.⁴¹ Bu veri grevlerin en azından bir kısmında yabancı sermayeye gözdağı vermek isteyen hükümetin rolü olduğunu düşündürmektedir. Böyle olsa bile Mütareke sonrası işgal döneminde canlanan işçi hareketinin yeniden hareketlendiğini görüyoruz. 1924 yılında da bu hareketlilik devam eder; bu yıl içerisinde yaklaşık 20 işçi sendikası kurulduğu tahmin ediliyor. Komünistler de çeşitli araçlarla bu hareketliliğe öncülük etmeye ve işçileri örgütlemeye dönük adımlar atmıştır. Ancak 1923 yılında TKP'nin 1 Mayıs bildirisi sonrası operasyona uğraması ve tutuklamalar, bu çalışmaları sekteye uğratmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nin ardından 1923'ün Aralık ayında İstanbul merkezli, Türkiye Umum Amele Birliği adıyla bir birlik kurulduğunu görüyoruz. Bu birliğin kuruluş toplantısına, İstanbul'dan 19 bin, Zonguldak'tan 15 bin, Balya-Karaaydın'dan 10 bin işçiyi temsilen 250 delegenin katıldığı tahmin ediliyor. Genel sekreterliğini Rasim Şakir'in yaptığı bu Birlik, esasında bir sarı sendika niteliğindedir. Kuruluşunda, milliyetçi tüccar örgütü Milli Türk Ticaret Birliği rol oynamıştır. Birlik, kuruluşundan kısa süre sonra da hükümetin denetimine girmiştir.⁴² Halk Fırkası'ndan ileri gelenler Birlik'in yönetimine getirilir. Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında, Ankara hükümetinin işçi sınıfını kontrolü altına alma ve yabancı şirketler örneğinde görüldüğü gibi manipüle etme çabaları söz konusuydu. Ancak kısa süre sonra işçiler hükümete yakın bu sendikadan uzaklaşmaya başlamışlar ve sendikanın üye sayısı bir yıl içerisinde yarının altına düşmüştür. Bunun dışında, bir de İttihatçıların "işçi mebusu" Numan Usta'nın öncülüğünde bir sendikal birlik kurulmaya çalışılmıştır.⁴³

1924'te kurulan ve hedefleri arasında hükümetten bağımsızlaşmak da olan sendikal birlik, Amele Teali Cemiyeti'nin (ATC) içinde ise TKP'nin belirgin rolü

38 Mehmet Şehmus Güzel, *Türkiyede İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, 1996, s. 127-129.

39 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 104.

40 a.g.e, s. 105.

41 Oya Sencer, *Türkiyede İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi, 1969, s. 258-59.

42 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 110-111.

43 Oya Sencer, s. 289-290.

vardı. Birliğin içerisinde Mürettibin Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti yer alıyordu.⁴⁴ Bir iddiaya göre ATC'nin yaklaşık 30 bin üyesi vardı.⁴⁵ Amele Teali Cemiyeti 1924 yılında İş Kanunu'nun Meclis'te hazırlanmakta olduğu sırada bir yasa teklifi hazırlar. Bunun için İstanbul'daki bütün sendikaları bir araya getiren bir toplantı düzenlendi. Ancak ertesi yıl Takrir-i Sükûn, İş Kanunu'nun hazırlanmasını da sekteye uğratır. Yasa ancak 1936'da çıkacaktır.

Takrir-i Sükûn sonrası hükümet işçi hareketini tamamen bastırma yoluna gider. ATC tarafından örgütlenen 1925 1 Mayıs'ı engellenmeye çalışılır. ATC 1 Mayıs'ta Şefik Hüsnü tarafından kaleme alınmış olan *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı bir broşür bastırıp dağıtmıştır. Kapağında "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" yazan broşür işçi sınıfının sendikalarda ve kendi partisinde örgütlenmesi gerektiğini gündeme getirmektedir. Broşür nedeniyle 10 Cemiyet yöneticisi tutuklanır, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanır, "komünistlik" suçlamasıyla mahkûm edilir. ATC, diğer pek çok işçi örgütlenmesi ve eylemleri gibi 1927 yılında hükümet tarafından kapatılır.

7.7. Akaretler'den Viyana'ya: 3. Kongre ve Konferans

1925 Akaretler Kongresi'ne yüklenen anlam 1922'de Komintern'e bağlı Balkan Federasyonu'nda alındıktan sonra Dünya Kongresi'nde onaylanan karardan kaynaklanıyordu. Buna göre Türkiye'de birbirinden ayrı biçimde çalışma yürüten komünist gruplar yeniden parti çatısı altında birleştirilmeliydi. Kongre, iki yıl boyunca İKG kökenli kadroların belirleyiciliği altında ilk kez bütünlüklü bir parti çalışmasının inşa edildiği sürecin ve birleşme kararının son noktası sayılır. Ancak karar yerine getirilmiş sayılsa da, birleşmeleri öngörülen grupların zaman içinde silindiklerini söylemek daha doğru olacaktır. Bakü ve Ankara örgütlerinden kalan, birer örgütsel yapıdan ziyade tek tek kişiler olsa gerekir. Kökleri Osmanlı dönemine uzanan Rum ve Ermeni Marksistlerinin ağırlıklı olduğu yapılar neredeyse buharlaşmıştır.

Bu koşullarda delegasyon da 1922'de varolan öbeklere değil, başka kriterlere göre tasnif edilmiştir. "TKP Birinci Kongresi'nden" geldiği kaydedilen beş delegenin ikisi Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatı'ndan Mustafa Börklüce ile Ali Rıza (Keskin)'dir. Ankara'dan Hafı TKF'nin ve THİF'nin önemli ismi Salih Hacıoğlu, İstanbul Komünist Grubu'ndan da Şefik Hüsnü kongreye katılırlar. KUTV, yani Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nden yetişmiş altı delege vardır: Nâzım Hikmet, Hüsamettin Özdoğu, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Bilen, Vanlı Kâzım ve Hamdi Alev Şamilov. Üçüncü delege kategorisi "İşçi Kesimi"dir: Dr. İhsan (Özger),

44 Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 373-374.

45 Dimitir Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965)*, Belge Yayınları, 1990, s. 130-131.

Faik Usta, Abdülkerim (Soykal), Elektrikçi Nuri ve Seyfettin Osman. Son olarak *Aydınlık*'tan da Vedat Nedim (Tör), Hasan Âli (Ediz), Ali Cevdet, Vehbi (Sarıdal) ve Hikmet Kıvılcımlı⁴⁶ delegasyonu tamamlamaktadır. 1925 Kongresi'ne ilişkin bilgiler bir resmi tutanağa dayanmamaktadır ve birden fazla anlatım arasında farklılıklar mevcuttur. Aktardığımız bu bileşim üstünde de kaynaklar arasında çelişkiler vardır. Ancak çelişkiler kongrenin genel niteliğini etkileyecek düzeyde değildir.

Kongrede hazır bulunan delegeler Merkez Komitesi'ni oluşturmuş, sekreterliğe Şefik Hüsnü seçilmiş, yedi kişilik de bir yürütme kurulu belirlenmiştir. Bu komitede Şefik Hüsnü'den başka Vedat Nedim, Sadrettin Celal, Şevket Süreyya, Nuri, Cevdet ve Hikmet Kıvılcımlı yer alırlar.

Yine, Kongre tarihinin 1 Ocak olduğu uzun süre varsayılmışsa da Komintern'in Doğu Sekreteryası'nın kısa süre önce hazırladığı bir belgede 6 Şubat'ta kongrenin toplanacağı bilgisi geçmektedir. Şefik Hüsnü'ye dayandırılan üçüncü seçenek ise 15 Şubat'tır.

Kuşkusuz kongrenin numaralandırılması bunlardan daha önemli. KEYK Doğu Sekreteryası yani TKP'nin bağlı olduğu üst kurul, THİF'nin Ağustos 1922 Ankara kongresini TKP'nin birinci, Akaretler toplantısını ise TKP'nin ikinci kongresi olarak kabul etmiştir. Aslında Ankara kongresinin, toplandığı zaman da "kuruluş" olarak adlandırıldığı sabittir. Ek olarak Akaretler'in de bir yeniden şekillenme anlamına geldiği bellidir... 10 Eylül Bakü kongresinin Komintern tarafından "ihmal edilmesi" Mustafa Suphi'nin lideri olduğu hareket ile Bolşevikler arasındaki sürtünmeye bağlayan yorumlar bulunuyor. Buna göre sorunun kökleri Mustafa Suphi'nin yolunun Rusya'da Müslüman-komünist örgütlenmesinden geçmesine kadar götürülmekte, bazen de yine Mustafa Suphi narodnizmin devamcısı olan SR'larla ilişkilendirilmektedir. Bu tür yorumların maddi kanıtlara dayandırılmadığını, Mustafa Suphi'nin beyan veya yazılarıyla desteklenmediğini, sonuç olarak giderek bir "niyet okuma" görüntüsü verdiğini belirtmeliyiz.

Ancak elbette TKP kongrelerinin numaralandırılmasıyla ilgili "karışıklık" teknik değil, tarihsel ve gerçek bir sorundur. Nedeni partinin siyasi faaliyetinin ve kurumsal örgüt yapısının sürekliliğinin sağlanamamış olmasıdır. Asıl sorun partinin sürekliliğinin sık sık kesintiye uğramış olmasındadır.

Ancak bahsi geçen üç kongre de Komintern temsilcilerinin varlığında gerçekleştirilmiştir. Her üçü de TKP'nin merkez kurullarının seçilmesine ve programatik değerlendirmelere sahne olmuştur. Sonuç olarak, sonradan benimsenen numaralandırmayla bu üç toplantının, ilk üç kongremiz olarak tasnif edilmesi yerinde bir yaklaşımdır.

Kongreyle aynı sırada, 13 Şubat tarihinde Şeyh Sait ayaklanması patlak verdi. Ayaklanma TKP'nin analizinde, ülke siyasetinin karşıdevrimci akımı olarak görülen kategoriye denk düşüyordu. Parti ayaklanmayı tereddütsüz biçimde mahkûm edecekti. 23 Şubat'ta doğu illerinde sıkıyönetim ilan edildi. 3 Mart'ta kurulan İsmet İnönü

46 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, s. 190.

hükümetinin ertesi gün aldığı karar ise tüm muhalif siyasi oluşumların ve yayınların yasaklanmasına imkân tanıyan Takrir-i Sükûn Yasası oldu. İstiklal Mahkemeleri yeniden oluşturuldu, 3 Haziran'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

Baskıcı önlemler sağ ile sınırlı kalmadı. TKP hükümetin gerıcilere karşı aldığı önlemleri desteklediğini açıklamasına karşın yasaklamalardan payını aldı. Bu taktiğin bir gelenek olduğu hatırlanmalıdır. Benzeri her durumda siyasi iktidar, otoritesini tartışmalı kılabilecek bütün unsurları hedef tahtasına koymuştur.

TKP'nin 1 Mayıs bildirisi müdahale için fırsat sayıldı. *Aydınlık*, *Orak Çekiç* ve Bursa'da çıkan *Yoldaş* kapatıldı. Dergilerin sorumlu ve yazarları dahil 38 komünist tutuklandı, bir dizi üye ve yönetici kaçak durumuna düştü. Tutuklananlar arasında Sadrettin Celâl, Şevket Süreyya, Vasıf (Eczacı), Hikmet Kıvılcımlı, kaçğa düşenler arasında Şefik Hüsnü, Hasan Âli (Ediz) ve Nâzım Hikmet vardı. Adı geçen bu son üç kişi yurtdışına çıktılar. TKP'liler 7 ile 15 yıl arasında değişen cezalara çarptırıldılar. Şefik Hüsnü'nün cezası 15 yıl kürekti. Türkiye Komünist Partisi mutlak bir illegaliteye itilmiş oluyordu. 1922'den 1925'e kadar süren toparlanma çabaları yeni bir darbeye kadük olmuştur.

TKP'nin yukarıda ele aldığımız problematiği, tekrar edersek, Kemalizm'in antiemperyalizme ve feodalizme karşı durmaya, belli ölçülerde Sovyet dostluğuna yazgılı olduğunu içeriyordu. Bu hareket bir burjuva hareketiydi ve ilericiliğin her bir biçimi burjuva sınıf karakteriyle çelişmek durumundaydı. Şefik Hüsnü liderliğindeki TKP bu diyalektik çelişkiden kendisine ve işçi sınıfına belirli bir hareket alanı doğacağını ummuştur. Bu yaklaşım tarihsel ve siyasal gelişmeler tarafından doğrulanmadı.

Türkiye burjuvazisi söz konusu çelişkiyi bütün yakıcılığıyla yaşadı. Bu süreçte feodalizme ve emperyalizme en karşıt konumda olduğu, Sovyet dostluğuna en fazla yanaştığı, hatta en çok devrimci ve sola açık pozisyon aldığı anlarda, burjuvazinin iktidardaki temsilcisi, solunu baskı altına almıştır. İktidarın "sola" eğilim göstermesi ile komünist solun önünü kapatması birbirinden ayrılmaz tutumlardır. TKP temel problematiğini çözmeye, sağlıklı sınıf politikaları üretmeye çalışırken bu ilişkiyi doğru kuramamış, bu temelde hatalar sık sık tekrarlanmıştır.

Akaretler Kongresi'nin ardından hareketin saldırıya uğrayarak krize sürüklenmesi, TKP'nin merkezi organlarının yeniden oluşturulması ve faaliyet programının güncellenmesi ihtiyaçlarını ortaya çıkartarak yeni bir toplantıyı zorunlu hale getirdi. Yöneticiler arasındaki yazışmalar, ortada ciddi bir politik ve örgütsel boşluğun olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Öncelikle ülke içinde bir konferans toplama olanakları araştırıldı. Bu mümkün olmayınca, yurtdışına çıkan merkez yöneticiler yurt içinden bir delegasyonu Viyana'ya toplantıya çağırdılar. Bu bir konferans olarak adlandırılmakla birlikte, Merkez Komitesi'nin yenilenmesi yetkisine sahipti.

26-29 Mayıs 1926 tarihleri arasında toplanan Konferans'ta, hakkında mahkûmiyet kararı bulunan ve Komintern'de görev alan Şefik Hüsnü genel sekreterlik görevini bıraktı ve dört kişilik Dış Büro'da görev aldı. Vedat Nedim örgüt sekreteri görevine seçildi ve parti örgütünün sorumluluğunu üstlenmiş oldu. MK'nın siyasi bürosu veya yürütme organı İstanbul'da bulunacaktı.

Konferans'ta Kemalist iktidarın Batı ile ilişkilerini sıkılaştırma ve burjuva sınıf karakterinin belirginleşmesi konularında herhangi bir yanılsama söz konusu değildi. 1926 yılı Kemalistlerin antiemperyalist tavırlarını terk edişleri anlamında bir "vazgeçme yılı" olarak yorumlandı. Ancak bu veriler TKP'nin daha önceki ve artık tarihsel diyebileceğimiz pozisyonunun gözden geçirilmesini gerektirmiyordu. TKP için siyasi iktidarla ilişkisinde birkaç önemli kırmızı çizgi vardı. Bunlar, emperyalizme teslim olmamak ve Sovyetler Birliği'ne düşmanlığa yönelmemekti. Parti bu kriterler varlığını sürdürdükçe iktidarı doğrudan doğruya karşıya almayacak, bir yandan da işçi ve emekçileri örgütlemek ve onların hak mücadelesine önderlik etmek misyonunu sürdürecekti.

Bu formülasyonun söz konusu dönemde Şefik Hüsnü'nün imzasını taşıdığı doğrudur. Ancak parti hattının kişilere indirgenmesi genel olarak yanlışla götürür. Konferansta delegeler birbirleriyle çelişen görüşler öne sürebilmişler, örneğin partinin genç, parlak bir kadrosu olan Nâzım Hikmet burjuvazinin iktidarının kategorik olarak demokrasiyle çelişeceğini öne sürmüş, Vedat Nedim de Kemalizm'in tabandan ileriye zorlanmasının geçersiz bir tez olduğunu ifade etmiştir. Oysa bir süre sonra Nâzım sol muhalefetin başını çekerken, Vedat Nedim Menşevik-likidatör olarak mahkûm edilecek ve Kemalizm'e iltihak edecekti. Konferans tartışmaları sırasında alınan pozisyonlar Şefik Hüsnü'nün formülasyonu ile kısmen çelişmekle birlikte tartışmacılar yukarıda işaret edilen geleneksel çizgide mutabık kalırlar. Hüsnü, toplantıda tartıştığı Vedat Nedim'in örgütün başına gelmesini bizzat önerir.

Konferans TKP'nin teorik ve politik anlamda diri olduğunu sergilemektedir. Örneğin, üstünde çok spekülasyon yapılan Kürt sorununda TKP ortada bir feodalite sorunu olduğunu ve çözümün de askeri bastırmadan değil, esas olarak feodalitenin tasfiye edilmesi yoluyla yoksul köylüleri kazanmaktan geçtiğini savunuyordu. Bu yaklaşım tarihsel olarak sağlıklı Marksist bir nitelik taşır.

Viyana Konferansı sırasında parti (120'si İstanbul'da olmak üzere) 350 üyeye, 10 bölge komitesine ve 50 hücreye sahiptir. Bu sayıların hayli mütevazı olduğu açıktır. Üstelik son yapılan 1924 Komintern Kongresi'ne bildirilen sayılar da aşağı yukarı aynı düzeydedir. Ancak Viyana Konferansı, geride kalan iki yıl içinde örgütlenmede bir ilerleme yaşandığını saptar. Elimizde bu tartışmayı derinleştirecek bir veri yok. Ama üyelerin bileşimine ilişkin paylaşılan bilgiye göre Parti üyelerinin İstanbul'da yüzde 39'u, taşrada yüzde 82'si, genelde yüzde 61'i işçiydi. Konferans tutanaklarından kimi parti üyelerinin burjuva basınında önemli yere sahip oldukları da anlaşılmaktadır. Ancak örgütün hareket yeteneğinin zayıflamış olduğu, çağrılıların pek azının Viyana'ya ulaşabilmiş olmasından ve Konferans'ın yalnızca yedi delegeyle toplanmasından da anlaşılmaktadır.

Viyana Konferansı örgütün canlandırılması açısından umutlu ve somut kararlar alarak tamamlandı. Öncelikle yayıncılık alanında bir atak örgütlenecekti. Parti bir buçuk yıldır yayınsız kalmıştı. Ancak yalnızca birkaç ay içinde örgütün İstanbul'daki pratik liderliğine ilişkin görevlendirmede yanlış yapıldığı kanısı Dış Büro'da yerleşmeye başladı...

Konferans'ı izleyen dönemde Türkiye'de bu kez de İzmir suikastı girişimi ortaya çıkartılmış ve muhalefete yönelik sert önlemler alınmıştı. Yurt içindeki yönetici kadroların yeni bir terör döneminin açılmasından endişe duydukları ve partiyi aktif ve edecek kararları hayata geçirmekten geri durdukları düşünülebilir.

Aralık 1926'da, Vedat Nedim'in partiyi atıl durumda tutan yöneticiliğine karşı atılım arayışında olan bir muhalefet fokurdaması hissedilmeye başladı. Akaretler ve Viyana toplantılarında da izlenebileceği gibi Şefik Hüsnü bu eğilimdeydi. Hasan Âli (Ediz), Hikmet Kıvılcımlı, Nâzım Hikmet, İsmail Bilen gibi çeşitli dönemlerde önemli roller üstlenen kadrolar oportünist ve tasfiyeci olmakla suçladıkları Merkez'e karşı arayış içine girdiler. Dış Büro'nun eleştirilerine Vedat Nedim-Şevket Süreyya ekibi geçiştirici yanıtlar veriyor, parti çalışması likidasyona gidiyordu. Bu ekibin örgütsel yeniden yapılandırma yaklaşımı "klasik" parti hücreleri yerine "noktalama" olarak adlandırdıkları bir çalışma tarzına geçilmesini öngörüyordu.⁴⁷ Parti üyelerinin birim veya örgüt olarak değil kişi olarak çalışmaları anlamına gelen bu tarz, TKP'nin organize bir çalışma yürütmeye elverecek bir birikiminin kalmadığı iddiasıyla bütünleşiyordu. Partinin diğer kadroları bu iddiayı yalanlıyorlardı. Partinin gücünün, örgütlülüğünün, üye sayısının, etkinliğinin abartılmaması gerekmele birlikte, bir dizi bölge ve il komitesinin görev başında olduğu anlaşılmaktadır.

Temmuz 1927'de yurtdışındaki yöneticilerin Komintern Doğu Sekreterliği'yle yaptığı ortak toplantıda, Akaretler Kongresi'nde seçilen ve Viyana Konferansı'nda kooptasyon yoluyla genişletilen Merkez Komitesi'nin görevden alınması, TKP yönetiminin Dış Büro'ya verilmesi oybirliğiyle kararlaştırıldı. Bir teknik komite altı ay içinde TKP konferansını hazırlayacaktı. Komintern adına duruma el koymak ve kararı hayata geçirmek üzere Şefik Hüsnü üzere Türkiye'ye gidecekti.

Şefik Hüsnü 28 Ağustos 1927'de olağanüstü yetkilerle İstanbul'a geldi. Ancak bu müdahale barış içinde gerçekleşemedi. Vedat Nedim Parti'yi likide etmek üzere devletle işbirliğine gitti. Kısa süre sonra Şevket Süreyya ile birlikte Kemalizm'e iltihak ettiler. Bu ikili 1932'nin Ocak ayında yayına başlayan *Kadro* dergisinin kurucuları arasında karşımıza çıkacaklardı. Derginin diğer kurucuları arasında TİÇSF ve *Aydınlık* dergisinde yer almış olan Burhan Asaf (Belge) ile KUTV'da eğitim alan ve çalışan, 1922-24 arasında gençlik örgütünün sekreterliğini yürüten⁴⁸ İsmail Hüsnü (Tökin) de bulunuyordu. *Kadro*'nun Mustafa Kemal'in yakın çevresinden gelen kişisi ise Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) idi.

7.8. Sonuç

1927 Tevkifatı TKP için hayli ağır bir darbe oldu. Ancak mesele yalnızca devlet baskısı değil, aynı zamanda Parti birliğinin bozulmasıydı. Aslında Vedat Nedim – Şevket Süreyya sapması da, yukarıda ele aldığımız, TKP'nin Kurtuluş Savaşı sonrasında,

47 Sinan Dervişoğlu, *TKP 1926 Viyana Konferansı*, Tüstav Yayınları, İstanbul, Ocak 2004, s.159

48 İsmail Bilen, "TKP'yi İçinden Kemiren Yıkıcı Akımlar" raporundan aktaran Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925*, Yordam Kitap, 2020, s. 602.

düzenin kuruluş döneminde perspektifini yenileme ihtiyacı ve bu doğrultudaki arayışları çerçevesinde anlamlandırılmalıdır. Parti merkezinden bir kanadın önce Parti çalışmasının yavaşlatılmasını hatta durdurulmasını sağlamak üzere diğer unsurlara ayak diremesi, sonra da Kemalizm'e hizmet yolunu seçmesi, bu arayıştan kaçmak, pes etmek anlamına geliyordu. Ancak onlar pes ederken Parti için de bir dönem kapandı.

Şefik Hüsnü'nün çalışmalarından izini sürebildiğimiz uğraşı hakkında bir toparlama yapmayı denersek, öncelikle sorunun masa başında halledilebilecek nitelikte olmadığını altını çizmeliyiz. Bir siyasi partinin teorisi ile pratiği arasındaki ilişki, basitçe bir planın uygulamaya konmasına indirgenemez. Partinin siyasal analizi yalnızca bir entelektüel uğraş değildir. Partinin yürütebildiği pratik mücadele ve örgütlenme, geliştirebileceği teorik yapının sınırlarını çizer. Teorik çerçeve partinin pratik hareketini güçlendirmek, hızlandırmak üzere tasarlanır. Teorik analiz ile pratik hedefler sonradan buluşan ayrı unsurlar değil, en baştan tek bir bütünün birbirinden ayrılmaz boyutlarıdır. TKP'nin politik gücünün kısıtları unutulurken teorik arayışlarını yargılamak eksik kalacaktır.

Milli Mücadele'nin sınıfsal niteliğine işaret eden ve devrimci retoriğe başvuran söylem bir yana, TKP işçi sınıfının sayıca azlığını ve nitel olarak geriliğini giderecek dinamikler üstüne kafa yormuştur. 1920'lerde profesyonel, meslek sahibi kalifiye emekçilerin işçi sınıfının üyeleri olmaktan ziyade, yalnızca kültürel ve ideolojik anlamda değil, üretim ve mülkiyet ilişkileri açısından da üst sınıflara yakın olduğu düşünülebilir. Şefik Hüsnü ise partisi adına işçi sınıfının "geniş bir tanımını" yapmayı denemiştir.

Şefik Hüsnü'nün zorladığı bu yol Kemalizm'in "imtiyazsız sınıfsız toplum" teziyle çakışabilirdi. Bu tür suçlamaları Şefik Hüsnü'nün hak etmediğini dile getirmiştik. Ancak TKP içinden Kemalizm'e varanlar bir olasılık, bu potansiyelin izini sürmüşlerdir ve sapma onlarda vücut bulmuştur.

Bir diğer teorik politik girişim olarak, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ve Cumhuriyet'i kuran kadronun, mülk sahibi sınıflarla içli dışlı olmasına karşın belirli bir özerkliğe sahip olduğunun altı çizilmişti. Bir tarafta emperyalizmin doğrudan işbirlikçisi ve her tür olası demokratik reforma direnç gösterecek mülk sahibi sınıflar, diğer tarafta ise iktidarı elinde tutan devrimci siyaset eliti arasındaki olası bir yarıma, hangi koşullarda komünistler açısından bir siyaset alanı olabilirdi? Bu sorunun yanıtının önemli bir bölümü yine güç ilişkilerindedir. Böylesi bir alanın açılabilmesi soyut olarak düşünüldüğünde elbette mümkündür. Pratikte neredeyse tamamen Parti'nin verili gücüne, örgütsel birikimine bağlıdır.

Bu denemeler Kemalizm'in sınıf karakterini, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in "emperyalizmden bağımsız" da olsa kapitalizmi aradığı gibi gerçekleri görmezden gelmiyordu. Asıl sorun şu ki, yapılan denemeler sosyalist devrimin güncelliğini esas almıyorlardı.

Yüz yıl sonrasında bakarak, o günlerde doğrudan bir sosyalist devrim hedefi formüle etmemiş olması nedeniyle dönemin Parti liderliğini eleştirmek bir diğer haksızlık olur. Genç TKP, Sovyet Rusya'nın tarafsızlaştırmaya veya müttefik kılmaya uğraştığı Türkiye egemen güçleriyle hassas bir ilişki sürdürmek, işçi sınıfının

maddi yetersizliklerini, komünist hareketin henüz doğduğu yıllarda ağır darbeler olarak hem çok sayıda kadro yitirmesini hem de kitle bağlarının zayıflamasını göz önüne almak, legalite-illegalite dengesini kurmak, aydın ve emekçiler arasında örgütlenmek gibi hiç de kolay olmayan karmaşık görev ve sorumlulukların tam orta yerindeydi. Komintern'in Batı Avrupa'ya bakarak geliştirdiği birleşik cephe taktiği, Türkiye'ye uyarlanmaya kalkışıldığında buradan olsa olsa burjuvaziyle sınıf işbirliğine ve kendi kendini tasfiyeye varılırdı. TKP bundan kaçındı, ama yerine somut bir alternatif öremedi. Ama Türkiye'de üç akımın var olabileceği doğrudur:

*"Bugünkü devrimi yapan ve yaşatmaya uğraşanların temsilettiği akım... Derebeylik kalıntısı olan geleneklere ve Osmanoğlu hanedanlığına bağlı olanları çevresinde toplayan karşıdevrimci akım... Fakir işçi ve köylü kitleleri ve orta sınıflar lehine devrimimizi derinleştirmek, geliştirmek ve onu kolektif mülkiyete dayalı bir toplumsal devrimle sonuçlandırmak amacını güden sosyalist akım."*⁴⁹

Bizim kuruluş dediğimiz bütün dönem boyunca TKP'nin iç sorunları olduğunu, dönem kapanırken bu sorunlara gömüldüğünü biliyoruz. Kurtuluş Savaşı'na müdahale etmek iddiasıyla kurulan, dünya işçi sınıfının en ileri kazanımı olan Sovyet Rusya merceğinden bakıldığında son derece önemli bir coğrafyada çalışan, aydınların sola yönelişini temsil eden, işçi sınıfı içinde hiç hafife alınamayacak bir örgütlenme jeneratörü olan, içinden çıkan sapmaların bile siyasi iktidara yanaştığında kıymete bindiği bir partidir TKP. Nedeni Şefik Hüsnü'nün işaret ettiği gerçekte gizlidir. Türkiye'de komünizm, düzenin merkezi ve sağından sonra üçüncü temel akımdır.

Bu partinin siyasal dinamiklerle açıklanamayan kariyerizm, beceriksizlik, kişisel kapris gibi nedenlerle içe kapandığını düşünmek geçersiz bir betimleme olacaktır. TKP'de de kariyeristler, beceriksizlikler, kaprisliler olabilir; olmuştur da. Ancak büyük resim böyle açıklanmaz. Sağlıklı bir akıl yürütme, yukarıdaki değerlendirmeden yola çıkmalıdır. TKP'nin strateji tartışması gerçekten zordu ve yaşamsal riskler barındırıyordu. Başta Şefik Hüsnü Değmer olmak üzere bir dönemin komünistlerinin emeği asla hafife alınamaz.

Seçilmiş Kaynakça:

Akbulut, Erden, *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları, Sosyal Tarih Yayınları*, 2010, İstanbul.

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, Cilt 2 1924- Mart 1926, Sosyal Tarih Yayınları, 2013, İstanbul.

Akbulut – Tunçay, *Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925*, Yordam Kitap, 2020, İstanbul

49 Şefik Hüsnü, "Seçim, yoksul ve orta halli sınıflar", a.g.e, s. 156.

Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, May Yayınları, 1975, İstanbul.

Dervişoğlu, Sinan, *TKP 1926 Viyana Konferansı*, Tüstav Yayınları, 2004, İstanbul.

Ergüder, Jülide (Der.), *1927 Komünist Tevkifatı İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma*, Birikim Yayınları, 1978, İstanbul.

Güler, Aydemir, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, Yazılama Yayınevi, 2010, İstanbul.

Güran, Ali Ergin (Der.), *Aydınlık Fevkalade Amele Nüshaları*, Katkı Yayınları, 1975, İstanbul.

Harris, George S., *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, 1975, İstanbul.

Hüsnü, Şefik, *Türkiye'de Sınıflar*, Ülke Yayınları, 1975, İstanbul.

Hüsnü, Şefik, *Yazı ve Konuşmalar, Komintern Belgelerinde Türkiye – 5*, Aydınlık Yayınları, 1977, İstanbul.

TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri, Ürün Yayınları, 1997, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, BDS yayınları, 2000, İstanbul.

Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Fatma Bursalı (çev.), Aydınlık Yayınları, 1979, İstanbul.

TÜSTAV Komintern Arşivi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Birinci kitabımızın sonuna gelmiş bulunuyoruz. Başlangıcından 1927 Tevkifatı'yla Parti'nin telafi edilmesi çok güç bir darbe yediği ana kadar yaşanan oluşum sürecini tanımlamış ve tartışmış olduk.

TKP ulusal kurtuluş mücadelesinde taraflara eşit mesafede durmadı. Emperyalizme ve işbirlikçisi gericiliğe karşı savaşanların safında yerini aldı. Ancak; bir üçüncü hattın çekilmesi iddiasıyla... Amele ve rençperlerin, ufkusosyalist iktidara açılan cephesiydi açılmak istenen.

Bu hamlenin öncesi "Parti'nin tarih öncesidir." Böyle tanımlarken Osmanlı sosyalizmini hafife alıyor değiliz. Büyük bir emeğin ürünü olan ve zaman zaman ciddi yankı vermiş olan Osmanlı sosyalizmi, bütün zenginliği ve zaaflarıyla "bizim tarih öncemizdir." Türkiye Komünist Partisi'ne bıraktığı mirasın cılızlığı Osmanlı'dan Türkiye'ye geçişte yaşanan kopuşun radikalliğinden daha çarpıcıdır. Osmanlı sosyalizmi –toplamda içerdiği bütün akımlarla birlikte- gelişmekte olan kapitalizmin içinde bir taraf olarak kendisini inşa etmeyi amaçlayan bir sosyalist hareketin gündemine sahipti. Türkiye komünizminin gündemi emperyalist müdahaleyle yok edilmek istenen bir ülkenin, emekçilerin omuzlarında yeniden kurulmasıydı. Bu iki sorunsal arasında doğrudan geçişkenlik azdır.

Kopuşu bir değer yargısı yükleyerek aklıyor veya olumsuzluyor değiliz. Türkiye solu yapısal özellikleri itibariyle yurtsever, laik ve halkçı karakterdeyse, bunda TKP'nin doğuşunun payı büyüktür. Bu, kuşkusuz gurur vericidir. Öte yandan Türkiye komünizmi kendi öncülü olan Osmanlı sosyalizmiyle hesaplaşmamıştır. Yaşanan, solun içinde nefes alıp verdiği ortamın köklü biçimde başkalaşmasıdır.

Bir aşamadan sonrakine bu şekilde, "hızlandırılmış" biçimde geçilmesi hareketin entelektüel derinliğini olumsuz etkilemiş olmalıdır. Ancak bir komünist hareketin, klasik örneklerden farklı olarak, sosyal demokrat bir geçmişinin olmaması, bir başka açıdan bakıldığında avantaj da oluşturabilir.

Osmanlı sosyalizmi ülkenin kapitalizmle tanışmasının, sanayileşme adımlarının, kentleşme ve modernleşmenin çocuğudur. Türkiye komünizmi ise emekçi si-

yasetinin emperyalizme karşı ulusal kurtuluş gündeminin içine yeniden doğuşudur. Osmanlı tükenirken Osmanlı sosyalizminin üstünde yürüdüğü zemin yok olur. Aynı süreçte komünizmin üstünde yükselmek için eninde sonunda muhtaç olduğu emekçi sınıf tabanı da ağır tahribata uğramıştır.

Kısaca söz konusu kopuş olgusu, modern sosyalizmin yaşadığı deneyimden farklıdır. Sosyal demokrasinin devrimci karakterini yitirmesi karşısında komünizm bununla derin bir teorik ve pratik hesaplaşma yaşayarak sahneye çıkar. Osmanlı sosyalizminin uluslararası sosyal demokrasiyle ilişkisi sınırlıydı. Türkiye’de komünizm ise o hesaplaşmayı örgütleyen ve Büyük Ekim Devrimi’ni gerçekleştirenlerin öğrencisidir.

Osmanlı’nın 19.yüzyılın sonlarında belirginleşen ve 20.yüzyılın başında patlayan tarihsel bunalımına çare arayışlarını hatırlayalım: Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük. Birinden diğerine geçerken kapsam daralıyordu. Ama her daralmaya, genişlemeye dönük bir sıçrama umudu veya hayali eşlik ediyordu. Sanki Türkiye boğulurken tutunduğu can simidine basıp göğe doğru sıçramak istiyordu. Oysa yeni bir Türkiye’nin var olabilmesi tarihsel husumet içinde yaşayageldiği kuzey komşusundan esen barış ve “Doğu’nun kurtuluşu” rüzgârlarına bağlıydı. Ülke boydan boya Bolşevik Devrimi’nin yaktığı ışıla aydınlanıyor ve komünizm hızla geniş bir toplumsal ve siyasal meşruiyet kazanıyordu. İşçi sınıfının cılızlığından, sosyalizmle çok sınırlı tanışıklıktan asla çıkamayacak bir sonuç belirginlik kazanıyordu. Komünizm sanki Osmanlı-Türkiye krizinin dördüncü tarz-ı siyaseti olarak, büyük bir iddiayla doğdu.

Ne yazık ki, bu iddiayı taşıyacak politik birikim, kitlesel güç kaynakları, ideolojik olgunluk, örgütsel deneyim kesinlikle yoktu. Hepsinden önemlisi, komünizmin iktidar yürüyüşüne kalkışmasının maddi koşulu olan işçi sınıfının, belirli bir gelişkinliğe ulaşmış olmasıdır. Türkiye bundan da uzaktı.

Ama ilk kuşak komünistler önlerinde açılan yüksek iddia ve ideallerden, kısıtlı olanak ve yeteneklerinin tevasusuna geri çekilemezlerdi. Mustafa Suphi’nin genel başkanı olduğu Parti, merkezini Ankara’ya taşımak durumundaydı. Kurtuluş Savaşı’nda işçilerin, aydınların, yoksul köylülerin cephesini Anadolu’dan başka bir yerde açmak mümkün olmadığı gibi, o yolculuğa çıkılmaması durumunda Parti’nin doğumunda kazandığı karakterin inkârından başka yere varılamazdı. Bizce mesele budur ve Türkiye’deki nesnel durum, olanaklar, olanaksızlıklar veya kurulan hayaller, bağlanılan umutlar teferruattır.

Elbette insanların kaderini belirleyen ayrıntılar! Bir avuç yetişkin devrimciyi, Ekim Devrimi’nde pişmiş Leninistleri ölüme sürükleyen yaşamsal ayrıntılar.. Ama asıl meselemiz, Parti’nin bir devrimci misyon tanımlamış ve o misyonu kurmak için harekete geçmiş olmasıdır. Bu sayede Maria’yla birlikte “On altılar”, bizim sevgili yoldaşlarımız, kurucularımız haline geldiler, benzersiz bir onuru miras bıraktılar.

Ekim Devrimi’nin öğrencileriydiler. Ama kendisinden beslendikleri Bolşevik Parti’nin ve Sovyet iktidarının öncelikleri, onlarınkinden farklıydı. Moskova en başından itibaren ilk işçi iktidarının varlık yokluk gündemini, dolayısıyla Ankara

hükümetiyle dayanışmayı, Türkiye’de komünizmin geleceğinin önüne koymuştur. Bu tutum, emeğin dünya çapındaki çıkarlarıyla dünyanın belirli bir parçasındaki çıkarlarının örtüşmemesi halinde “merkezden” bakan öznenin meşru tercihidir. Ayaklarını “parçaya” basanların ise insanlığa küsecek halleri yoktu. Durum böyle diye TKP ait olduğu aileden uzaklaşmadı. Sonuçta bu örtüşmeyen pencerelerin ikisi de insanlığın eşit ve özgür, sınıfsız ve sınırsız geleceğine açılıyordu.

Bakü toplantısını organize eden Mustafa Suphi hareketinin dışında, İstanbul ve Ankara’da iki ana kol daha vardı. İstanbul kolu Osmanlı sosyalizminin bakiyelerini barındırıyor, Ankara ise Bolşevizm’e sempatiyle bakan ulusalcı rüzgârlardan besleniyordu. Bu zengin kadro kaynaklarının harmanlanması, bir dengeye oturması yıllara yayılmıştır. Bu, 10 Eylül 1920’deki birlik kongresi ile noktasi konan bir süreç olamamıştır. Sonradan ikinci olarak numaralandırılan 1922 Ankara THİF Kongresi toplandığında, Parti’nin aslında yeni kurulduğu düşünülüyordu. 1925’te, yine sonradan üçüncü olarak numaralandırılacak olan TKP Akaretler Kongresi bir kez daha birlik kongresi sıfatını taşıyacaktı...

Kadrolaşma kaçınılmaz biçimde sancılar barındırdı, zaman aldı. Aralarındaki farklılıklar, birbirlerini algılayışlarındaki sorunlar ve benzeri faktörler bizim bugünden baktığımızda Tokat mebusu Nâzım (Resmor) Bey’i, Baytar Salih Hacıoğlu’nu, Doktor Şefik Hüsnü’yü, tıpkı Mustafa Suphi gibi Türkiye’de komünizmin kurucuları olarak kavramamızı engelleyemez.

Hafî Türkiye Komünist Fırkası’ndan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’na partimizin 1920-22 dönemindeki Ankara merkezli kolu, Mustafa Suphi’nin lideri olduğu Bakü kolundan farklı bir macera yaşasa da, devrimci cüret açısından ondan aşağı kalmamıştır. Nâzım Bey ve Salih Hacıoğlu ayaklarını bastıkları toplumsal zeminin kısıtlarına değil komünizmin kısa süre içinde büyük bir sıçrama kaydetme olasılığına gözlerini diktikleri içindir ki, komünist olmayan “halkçıları” partilerinde kapsamayı seçebilmişlerdir. Bu unsurların komünizmle birlikteliği kısa sürmüş, üstelik katılımlarının ideolojik maliyeti olmuş olabilir. Ama tarihsel bir krizin orta yerinde mütevazı adımlarla yetinmenin daha devrimci bir tercih olmayacağı da açıktır.

Sosyalizm gerçekten de, önceki akımların Balkan Savaşı’yla başlayan tıkanmaya yanıt üretemediği koşullarda güçlü bir çıkış olmuştur. Doruk noktası 1920 olmak üzere kabaca 1919-1923 aralığında komünizm Türkiye’de bir toplumsal aktör haline geldi. Bir önceki son büyük akımın Türkçülük olması bu ikisi arasında bir bulaşıklığın kaçınılmaz olması anlamına gelmiyordu. Aslında komünizmi kendisini önceleyen dalgalardan asıl ayırt eden, sınıf karakteridir. İttihat ve Terakki’nin Pantürkist-Turancı açılımının köklü bir revizyondan geçirilerek modern milliyetçilik biçiminde yeniden kurgulandığı mecra Kemalizm olacaktı. Yayılmacı Türkçülük ile korunmacı milliyetçiliğin ortak noktasıysa burjuva sınıf karakteridir. Burjuva devrimi bu ideolojik, politik yollardan geçerek yolculuğunu tamamladı. Komünistler ise Türkçü/milliyetçi eğilimlerle hesaplaştılar. Çoğu komünist bu hesaplaşmayı bizzat kendi formasyonunda gerçekleştirdi. Enternasyonalizm adına, her kökenden emekçilerin kardeşliği adına...

Girişte ne yapmayacağımızı anlatırken, polemik kitabı yazmadığımızı söylemiş-tik. Ancak bu duyarlılığımız, yaygınlık kazanmış saldırı ve tahrifatı yanıtlamaya-cağımız anlamına gelmez. Baştan söylemiştik, tarih de bugünkü mücadelenin bir silahıdır.

Örneğin TKP'nin Osmanlı sosyalizminden kopuşunu, çok kültürlülüktен tekçili-ğe, yani milliyetçiliğe geçişle karıştırmak el çabukluğuyla yapılan bir karalamadır ve asılsızdır. Adres belli: Türkiye siyasetinde her daim var olan, son yirmi yıla ise dam-ga vuran liberal/Osmanlıcı akımın solda izdüşümünün olmaması düşünülemezdi. Liberal/Osmanlıcı tarih yorumu Türkiye Cumhuriyeti'nin meşruiyetini sorguluyor-sa, solda da paralel bir akım TKP'nin doğum lekelerini keşfetmeye soyundu.

TKP'nin uluslararası karakteri de çok defa "Moskova'ya tabiiyet" ile karıştırıla-rak sunulmak istenmiştir. Komünistler uluslararası bir akım olmakla gurur duyar-lar, ama tabiiyet suçlaması yüz yıllık antikomünizmin iftirasından öteye geçmez. Aradaki ilişkinin bu kadar basit olmadığını gösterebilmiş olmayı umuyoruz.

Tarihimizin Kürt halkına duyarsız, hatta katliamcılardan yana alınan tavırlardan ibaret olduğu iddiası da gayet yaygın bir başka asılsız tezdır. Bu başlık sonraki kitap-larımızın da konuları arasına girecek; burada yalnızca sınırlı bir tarih dilimi için bir temel oluşturmayı denedik. TKP'nin tarihsel pozisyonu, burjuva modernleşmesine feodal/aşiretçi direncin karşısında bulunduğu kadar, halk kitlelerini feodalizme karşı harekete geçirmekten kaçınan ve bunun yerine feodallerin bir bölümüyle ittifak ku-rup halkın kırılmasına yönelik burjuva iktidarına da karşı çıkmayı içermiştir. Ancak TKP bu yaklaşımı doğrultusunda anlamlı bir pratik inşa edememiş, Kürt yoksul köylülüğünün de partisi haline gelememiştir.

TKP, Kurtuluş Savaşı ve ulusal bağımsızlık, saltanat ve hilafetin temsil ettiği "eski rejimin" tasfiyesi, Sovyetlerin güvenliği, emekçi sınıfların zayıf birikimi gibi belli başlı faktörlerin belirlediği bir problematik içinde devrimci bir strateji inşa etmeyi denedi. Kuruluş dediğimizde yalnızca kurumsal adımları değil, asıl bunu anlamalı-yız. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu tamamlanırken TKP'nin o güne kadar içinde devindiği çerçeve de noktalanmıştır.

O güne kadar ulusal kurtuluşa kılıç atmayı önüne koyan TKP, bu gündem ka-pandıktan sonra Türkiye işçi sınıfının mücadelesinin öncü partisi olarak stratejisini yenilemeliydi. Türkiye burjuvazisi devrimciliğini ne ölçüde ve ne kadar zaman sür-dürecekti? Türkiye egemen güçleri kendi içinde emperyalizme karşı tavır konusun-da farklılaşıyordu. Benzer biçimde Osmanlı'nın bir biçimde restorasyonuna yakın duran kanatlar da vardı. Milliyetçi burjuvazi ne kadar antiemperyalist ve ilericiydi? Bu değerlere ihanet edebilir miydi? Burjuvazinin gericileşme eğilimi, Sovyetler açısından Türkiye'nin bir güvenlik sorunu olması durumunu daha yakıcı hale geti-riyordu. TKP, dümeni maceracılık sayılabilecek arayışlara bükmemeliydi, ama maceracılık nerede bitiyor, atalet nerede başlıyordu? Öte yandan Türkiye ekonomisi, dolayısıyla işçi sınıfı Cumhuriyet ilan edildiğinde on yıl önceki durumunun gerisine düşmüş durumdaydı, yani TKP'nin ayaklarını basabileceği sınıfsal zemin de görece zayıflamıştı... Özetle, devrimci bir stratejik yenilenme söylendiği kadar kolay de-

gildi. TKP'nin de bu görevin altından başarıyla kalktığını söylememiz mümkün değil. Başarıya ulaşamamış olması, *Kurtuluş* dergisi çevresinden İstanbul Komünist Grubu'na, Partimizin İstanbul kolunun ve onun lideri Şefik Hüsnü'nün büyük emeğini hafife alma hakkını kimseye vermez.

Bu dönemeç uzayıp giderken Parti'nin öznel güçleri açısından ciddi kayba uğradığı 1927 Tevkifatı'nın patlak vermesi rastlantı değildir. Yurtiçindeki örgütün sekreteri konumundaki kişinin ihaneti ve bunun sayesinde Tevkifat'ın derinleşmesi de rastlantı değildir. Çıkış yolunun bulunamadığı ve yenilginin kapıda beklediği koşullarda oluşan basınç, Parti'nin içinde kırılmalara yol açar. TKP Kemalizm'e ciddi nitelikte ve sayıda kadro kaptırırken stratejisini yenileme tartışmasını tamamlayamamıştır. Ardından çıkış yolu arayan kadrolar arasında gruplaşmalar ortaya çıkar, bölünme yaşanır. Bu anlamda birinci kitabımıza nokta koyduğumuz Tevkifat, yalnızca fiziki bir saldırı değildir.

Osmanlı sosyalizminden komünizme anlamlı bir miras aktarılmadı dedik. Peki kuruluş dinamiklerinden ikinci döneme ne aktarıldı? Bunu ikinci kitabımızda ele alacağız. Ancak şimdilik şu kadarını söyleyebiliriz. TKP 1920'lerde, merkezinde Kemalizm'in, sağında liberal-saltanatçı-hilafetçi unsurların bulunduğu siyasetin sol kulvarını doldurmuştur. Komünizm, Parti'nin siyasal etkisi, örgütsel gücü, konjonktürün elverişliliği gibi faktörlerden bağımsız olarak ülke siyasetinin üç ana kulvarından biri anlamına gelir. Bu konumlanış, kuruluş döneminde oluştu ve ikinci dönemde yerleşiklik kazandı. TKP ilerici aydınların, mücadeleci işçilerin temsilcisidir. Bu Parti'nin emeğini, katkılarını ülkemizin aydınlanma sürecinden, emekçilerin hak arama dürtüsünden eksiltmek mümkün değildir.

İkinci kitabımızda buluşmak üzere...

EK 1:

TKP'NİN GENÇLİK YILLARI VE KÜRT SORUNU

1. Kuruluş dönemi ve milliyetçilik

Türkiye'nin ilk kuşak komünistlerinin sosyal demokrasinin içinde bir ayrışmayla değil, Ekim Devrimi ve ulusal kurtuluş mücadelesi ortamında ortaya çıktıklarını ele almış bulunuyoruz. Öyle ki çoğu kadronun komünistlik öncesi politik formasyonu milliyetçilikti. Bu durum kimi zaman iddia edildiği gibi milliyetçi sapmanın komünist saflara giriş kanalı anlamına gelmek zorunda değildir. Tersine Türkiye'de komünistlerin ilk hesaplaştığı ve koptuğu akımdır milliyetçilik. Kuşkusuz sosyal-demokrasinin etkisi komünist saflarda nasıl sürebildiyse Türkiye'de de burjuva milliyetçiliğinin soldaki izleri takip edilebilir.

Osmanlı'nın ve Türkiye'nin sömürgeleşme kaderinden kurtulmanın yolunu arayan aydınlar için Ekim Devrimi'yle birlikte sosyalizm yepyeni bir seçenek halini almıştır. Kuşkusuz sosyalizme yönelenlerden defalarca daha geniş bir kesim Türkiye'nin ulusal çıkarları ile Ekim Devrimi'nin açtığı ufkun çakıştığını düşünüyor ve bu anlamda Bolşevizm'e sempatiyle, dostça yaklaşıyordu. Bu ortam komünizmin hızla yayılmasındaki ana etkidir. Bu çevre elbette milliyetçiliğin komünizm üzerinde bir basınç yaratmasına neden olmuştur. Ancak komünizm milliyetçiliğin bir görünümü değil, onunla hesaplaşma olarak şekillenmiştir.

Bu hesaplaşma TKP'nin kurucu bileşenlerinin her birinde özgünlükler içerdi. Rusya'daki Mustafa Suphi örgütlenmesi Ekim Devrimi'nin tedrisatından geçer ve baskın etnik unsurun dışındaki milliyetler için "kendi kaderini tayin hakkı" o günün belirleyici ilkesidir. Aynı kol ilk işçi sınıfı iktidarına, özel olarak Çarlık'ın Türk ve Müslüman halklarının devrime kazanılması mücadelesinde katkı koymuştur. Dolayısıyla Mustafa Suphi'nin başını çektiği örgütün milliyetçilikle bir hesaplaşma üstünden kurulduğunu söyleyebiliriz. Programatik yaklaşımlarında Türkiye halklarını bir arada tutacak formül olarak *federasyon* dillendirilir. 22-24 Temmuz 1918'de Moskova'da düzenlenen Türk Sosyalistleri Konferansı'nda Türk, Kürt, Rum, Ermeni ve diğer farklı unsurların özerkliği ve federasyon karar altına alınmıştır. Kullanılan kavramlar hukuksal özgürlük ve özerklik ile yönetim biçimi olarak federasyondur.¹ Bakü Kongresi'nde kabul edilen Parti programında aynı yaklaşım korunur. Din ve milliyet başlığı altındaki 7. maddede farklı uluslardan işçi ve köylüler arasındaki eski düşmanlıkları kesin biçimde ortadan kaldırmak için önlemler öngörülmekteydi. Buna göre dil ve kültür açısından bütün ulusların tam özgürlüğü sağlanacak ve her tür ayrıcalık kaldırılacaktı. İşçi ve köylü şuralar cumhuriyeti "hür milletlerin hür ittifadı" temelinde ve bir federasyon biçiminde örgütlenecekti. Parti işçi ve köylüler de ayrılma ve bağımsızlık eğilimine kapılan ulusların arasında olası çatışmaların

1 Emel Akal, *Müslüman Komünistler*, İletişim yayınları, İstanbul, 2020, s. 303

önüne geçmek için genel oya başvurulmasını savunuyordu.² O yıllarda Kürt sorununa bundan daha ayrıntılı ve doğrudan değinmeye gerek duyulmamasında şaşırtıcı bir şey yoktur.

Mustafa Suphi örgütünün Bakü'ye geldikten sonra burada bulunan İttihatçı/komünistlerle içli dışlı olduğu ve hatta bunlardan kimilerini içeren bir örgütlenme yapıldığı doğrudur. Ancak bu gelişme Marksizm-Leninizm'in milliyetçilikle buluşmasından ziyade milliyetçi ön birikimin bir çırpıda yok edilmesinin nesnel ve öznel nedenlerle olanağının olmamasıyla açıklanmalıdır. Nesnel neden, ulusal kurtuluşçuların kimisinin samimiyetle kimisinin faydacı arayışlarla Bolşevizm'e yönelmeleri, öznel nedense İttihatçı/komünistlerin Rus Bolşevik Partisi ile bir rezonans tuturmaları ve Doğu Şûrası'yla somut bağlara sahip olmalarıdır. Ek olarak, merkezini Ankara'ya taşımaya kararlı olan Parti'nin ülkedeki potansiyelinin ve reel tabanının ideolojik olarak saf olamayacağı da açıktır. Parti'nin tam anlamıyla türdeş olamamasına neden olan bu faktörler bir yana, TKP Komintern'in bir parçasıydı ve bu anlamda işçi sınıfı devrimi hedefiyle karakterize olmaktaydı. Burjuva milliyetçiliğiyle ancak dışsal bir ilişkisi söz konusu olabilirdi.

İstanbul'daki komünist oluşum Marksizm'le teorik bağı en güçlü olan koldur. Entelektüel ve politik olarak hayli etkin aydınlarla, gerek geçmiş sınıf örgütlerinde deneyim kazanmış gerekse emekçilerin eğitilmiş, kalifiye kesiminden gelen işçiler bir aradadır. Şefik Hüsnü Komintern'in 1924 Kongresi'nde yaptığı konuşmada *"TKP, milliyetçilerin Hıristiyan ve Türk olmayan azınlıkları ezmesine karşı savaş açmıştır ve bu savaşa devam edecektir"* ifadesini şöyle tamamlar: *"Fakat Şeyhülislamlığın olduğu gibi Patrikliğin de kaldırılması. Proletaryanın bir görevidir."*³ TKP'nin pozisyonunda bir yandan geri yapılara karşı mücadelesinde ilerici bir işlev üstlenen burjuvaziyi desteklemek, diğer yandan aynı burjuvazinin halk kitlelerine yönelik baskıcı ve özgürlüklerin karşısındaki eylemleriyle mücadele etmek biçiminde iki boyut vardır. Kürt sorununa da bu pencereden yaklaşılmıştır.

Ankara'da öne çıkan komünist kol teorik yetkinlik açısından belki de zaafılara açık kesimdi. Bu kadrolar İttihatçı soluyla ittifak halinde ortaya çıkmışlardı. Parti liderlerinden Tokat mebusu Nâzım Bey bir Osmanlı bürokratıydı, Mecliste içinde yer aldıkları Halk Zümresi grubu sola eğilim gösteren ulusal kurtuluşçulardan oluşuyordu. Ancak hem İttihatçılarla hem de Mustafa Kemal hareketinin kadrolarıyla keşişim alanları olan Halk İştirakiyuncular kısa süre içinde bir dizi pratik hesaplaşmadan geçmek durumunda kaldılar. TKP'nin söz konusu kurucu kolu Kemalist liderliğin ciddi baskısına uğradı, çalışmalarına engel çıkartıldı. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşunda teorik yetkinlik ve ideolojik arınmışlık bulamayız. Ancak Parti bir varoluş mücadelesi içinde zaman zaman komünist hareketin "anti-Kemalist ucunu" temsil edebilmiştir.

TKP'nin ilk dönem aldığı darbelerden sonra devam eden kuruluş sürecinde mil-

2 TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri, Ürün yayınları, İstanbul, Eylül 1997, s.16

3 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1978, s. 353.

liyetçilik partinin tanımlayıcı özellikleriyle ilgili olarak değil, antiemperyalist milliyetçi burjuvaziyle ilişkiler bağlamında tartışmaya açıldı. TKP ana hatları itibariyle milliyetçi burjuvaziyi emperyalizme karşı destekledi. Bunun bütün cephelerde de bir açık çek vermek anlamına gelmesiyse söz konusu değildir.

2. Kürt İsyanları ve komünist pozisyon

1918'de Leninist "kendi kaderini tayin hakkı" ilkesinin ve Sovyet pratiğinin Türkiye'ye uyarlanmasıyla açılan özerklik ve federasyon sayfasından sonraki ilk isyan, 1921 Koçgiri ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma Türkiyeli komünistlerin ilgisini bir "Kürt hareketi" olarak çekmeyecektir. Komintern 1921 Koçgiri ayaklanmasını, emperyalist işgale karşı mücadeleyi örgütlemekte olan Ankara hükümetini zayıf düşürmesi açısından değerlendirdi. Bütün güçlerin işgalcilere karşı batı cephesine yoğunlaştırılması gereken günlerde bu hareket bir ihanet olarak görülür. Koçgiri ayaklanmasının politik bağlamı gerçekten de Sevr Anlaşması'nın uygulanması talebine dayanıyordu.

İkinci tarihsel moment 1925'te gelip çatar. 15 Şubat'ta toplanan Akaretler Kongresi 13 Şubat'ta patlak veren Şeyh Sait isyanıyla çakışmıştır. TKP isyanı feodal sınıf karakterinin cumhuriyete direnci olarak tanımlayarak mahkûm etmiş, açıkça Kemalist yönetime desteğini belirtmiştir. 26 Şubat 1925 tarihli *Orak Çekiç* dergisinde (sayı 6) Kürt isyanının sınıf karakterine işaret edilir: "*İrticaın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor.*" TKP'nin Kemalist iktidarı emperyalizme, saltanat yandaşlarına, feodalizme karşı ilerici bir hareket olarak destekleyecek olması bu tutumda belirleyici parametredir: "*İrticaa karşı mücadelesinde Halk Hükümetledir.*"⁴ Derginin bir sonraki sayısında aynı tutum şiddetlenerek devam ettirilir: "*Yobazların Sarıkları Yobaz Zümresine Kefen Olmalı*" başlığının altında gericiliğe karşı gerçek bir mücadele için köylüler "köy meclisleri", işçiler sendikalarda örgütlenmeye çağrılmaktadır. Ayaklanma bastırıldıktan sonrası için talep ise Doğu'daki toprak sorununun çözüme kavuşturulmasıdır: "*Arazi ve meralar parçalanmadıkça, Şark vilayetlerimizde intizamın iadesine imkân yoktur.*"

Şefik Hüsnü liderliğindeki TKP, yoksul Kürt köylülüğü ile isyanın sınıfsal önderliği ve politik anlamı arasındaki açığı göz önüne almaktadır. Dinci gericiliği bayraklaştıran Kürt feodalitesinin elindeki kozu almak için yoksul köylülüğe toprak verilecek ondan kopartılması öngörülmektedir.

TKP'nin hükümete destek açıklamaları herhangi bir karşılık bulmayacak, tersine CHP Şeyh Sait isyanını bütün muhalefet unsurlarını baskılamak için fırsat sayacaktı. Takrir-i Sükûn sola da vurdu. TKP'ye yönelik ciddi bir saldırı Mayıs ayında başlatıldı. Partinin 3. Kongreyle yeni bir hamle yapma umudu iki üç ay içinde çökecektir.

Kuşkusuz siyasal konumlanışlar ve mücadeleler ilgili öznenin somut politik yararı açısından da değerlendirilir. Bu açıdan bakıldığında gerici feodalite karşısında modern burjuvaziyi destekleyen komünistlerin burjuvaziden pozitif bir karşılık

4 Tunçay, a.g.e, s. 364, 365, 366.

görmemeleri, benimsenen pozisyonun da talihsiz olduğunu düşündürtebilir. Ancak komünist yaklaşımlar, reel politika ve yararcılığa sıkıştırılamaz. Ortada bir teorik omurganın durduğu ihmal edilmemelidir. Yaklaşımı şöyle özetleyebiliriz:

Kürt toplumu feodal/aşiretçi bir yapıya sahipti ve Kemalist rejime karşı gösterdiği tepkiler bu yapının egemen güçleri tarafından belirleniyordu. Modern cumhuriyet ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi birliğini güçlendirdiği ölçüde feodalitenin yerel özerkliği tehdit altına giriyordu. İsyanların maddi temeli buydu. İkinci olarak, Kürt dinamiğinin Ankara merkezli rejimi zayıflatmasından yarar sağlayacak olan uluslararası güç emperyalizmdi. Emperyalizm Ortadoğu ve Kafkasya'da gerici sınıf ve güçlerle işbirliği arayışındaydı. Sovyet Rusya için Kafkasların güvenliği yaşamsal öneme sahipti. Kürt isyanları Sovyetler için güvenlik sorunu yaratıyordu. Öte yandan isyanların Kürtlerin ulusal özlem ve taleplerini temsil etmesi feodal/aşiretçi yapı ve liderlik nedeniyle mümkün değildi. Üstelik Kürtleri bütünsel olarak temsil edecek ölçeğe ulaşmayan, katılım açısından bütün aşiretlerin birliğini sağlayamayan isyanların "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesiyle ölçülmesi de düşünülemezdi. Gerçekten isyanın başını Sünni bir aşiret çekmişse Aleviler, Alevi bir aşiret çekmişse Sünniler katılım göstermemiş, yine her isyanda birçok aşiret isyancılara karşı devletten yana tavır almışlardır.

İsyana varan çelişkinin gerçek ve sağlıklı çözümü, yoksul Kürt köylülüğünün kendi yerel egemenlerine karşı demokratik burjuvaziyle ittifaka kazanılmasından geçmek zorundaydı. Komünistler her defasında Kemalistlerden toprak sorununa köklü bir reform perspektifiyle yaklaşmasını talep ettiler ve bundan uzak duran siyasi iktidarı şiddetle eleştirdiler. Türkiye burjuvazisi feodal düzene karşı devrimci bir hamle yapmak yerine yandaş aşiret aramak yolunu seçiyor ve isyanları kitlesel kıyım başvurarak, kan ve terörle bastırıyordu. Komünistler faturanın yoksul kitlelere ödettirilmesini protesto ettiler. Kemalist burjuvazinin Kürt yoksul köylülüğünü feodalizme karşı mücadeleye katmaya yönelik bir strateji benimsemesi, Türkiye toplumunun diğer ilerici güçleriyle de yaklaşmayı getirirdi. İktidarın bundan uzak durması, tersine emekçi sınıfları baskı altına alması, TKP'nin ertelenemez görevini açığa çıkartıyordu: TKP Kürt emekçileriyle temas kurmalı, onları örgütlemeli ve milliyetçi kavgalar yerine sosyalizm doğrultusunda gerici sınıflara karşı mücadeleye kazanmalıydı.

Bu özeti Komintern organları ve Sovyet araştırmacılarının yanı sıra TKP'nin resmi sözcüleri ve konuyla ilgili üreten unsurları tarafından genel olarak paylaşıldığını görüyoruz. Kuşkusuz hem teorik olarak hem de somut gelişmeler bağlamında yukarıdaki çerçevenin içi yeniden doldurulmalıydı. Bu çabalar sırasında farklı vurgular da gözlemlenmiştir. Bunlara da kabaca göz gezdireceğiz.

3. Sovyet vurgusu

Emperyalizm ile Kürt feodalitesi arasındaki çıkar bağı, Sovyet tezinde önceleri Bağdat demiryolunun kontrolünde İngiltere'nin rolünü Kürt özerkliği veya bağımsızlığı üstünden artırmasıyla bağlantılandırılmıştır. İkinci olarak da özerk bir Kürt

bölgesinin yine İngiltere tarafından Kafkasya'ya yönelik bir sıçrama tahtası olarak kullanılacağından endişe duyulmuştur.

Sovyetler Birliği'nde ve Azerbaycan, Gürcistan gibi Sovyet cumhuriyetlerinde Dışişleri Halk Komiserliği gibi kurumların yayın organlarında çıkan yazılarda, Komintern rapor ve analizlerinde Kürt feodalitesi ile emperyalizm arasındaki çıkar ortaklığı teorik bir saptama olmanın ötesinde somut bağlarla da açıklanıyordu. Diğer bir tamamlayıcı öge ise Türkiye'de sağcı, saltanatçı burjuva sağ muhalefetin de bu gerici cepheyle ilintisiydi.

1925'te Şeyh Said isyanının içine doğduğu bağlam ilginçtir. Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasında uluslararası platforma taşınan ancak çözilemeyen, patlamaya hazır bir anlaşmazlık halindeydi. İç siyasette ise Kasım ayında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştu. Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa dışındaki belli başlı askeri komutanları bu partideydiler. Birkaç yıl sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liderliğini üstlenecek olan Fethi Bey (Okyar) Kasım ayının sonlarında meclis başkanlığından başbakanlık görevine geçmişti. Fethi Bey'in sağ kanat çizgisi, toprak reformu gibi radikal önlemlerin Kürt feodalitesini rahatsız edeceği yaklaşımına sahipti. İsyen patlak verdiğinde Fethi Bey başbakanlıktan alınarak diplomatik göreve verilecek, TCF ise isyan nedeniyle alınan önlemler çerçevesinde kapatılacaktı. Özetle Kemalist merkez, içeride de bir kriz konjonktüründen geçiyordu. Bu ortamdan çıkış arayışının uluslararası boyuttaki ayağı Ankara açısından Sovyetlere yanaşmak oldu. Moskova da Türkiye'yi kendine yakın tutmayı çok önemsiyordu.

1930'da Komintern, Türkiye'de ekonomik ve siyasi bir kriz saptıyordu. Dünya ekonomik krizi ortamında emperyalizm de Türkiye'ye baskıyı artırmakta, bu ülkeyi yeniden tam anlamıyla ele geçirmeyi hedeflemekteydi: "*Kürt isyanının esas anlamı da burada saklıdır. Kürtlerin isyanı, bu amaç için Türkiye'de darmadağın olmuş monarşistlerin hizmetinden yararlanan İngiliz emperyalizmi tarafından hazırlanmış ve örgütlenmiştir.*" Metin uluslararası emperyalizm-Türk monarşist muhalefeti-Kürt feodalitesi üçgeninin kurulduğu konusunda ve amaç hakkında son derece iddialıydı: "*Kürt isyanının esas amacı, Türkiye'yi Sovyet karşıtı bloğa katmaktır.*"⁵

Sovyet vurgusunun yukarıdaki çerçevenin uluslararası boyutuna odaklandığı söylenebilir. Olayların nadiren sıcaklaştığı anlar da oldu. Örneğin Ağrı isyanı sırasında Sovyet sınır birlikleri Kürt silahlı güçlerinin sınırı aşmasına izin vermemiş ve Türk ordusuna destek olmuşlardır.

4. TKP doğrultusu

TKP değerlendirmelerinde, Sovyetler Birliği'nin savunulmasının Kürt isyanlarıyla ilgili boyutu içerilmekle birlikte asıl vurgunun sınıfsal alana yapıldığını söyleyebiliriz. Şefik Hüsnü:

5 Aktaran Mehmet Perinçek, *Sovyet Belgelerinde Kürt İsyenları*, Kaynak yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014, s. 140-141

*"Hükümet, köktenci tedbirler alma sözü verdi. Ancak hükümet, isyan bastırıldıktan sonra meselenin sadece siyasi ve idari çözümüyle yetindi ... Zorla göç ettirilen ailelerin büyük çoğunluğu, fakir çevrelere aittir. Onlar, sadece cahilce ve bağınazca Kemalizme karşı ayaklanan feodal liderlerini takip etme aptallığıyla suçlanabilirler... Bu reformlar, feodalizmi değil, sadece Kemalist hükümete düşman olan feodalleri vuruyor."*⁶

Elbette Sovyet kaynaklarında da sınıfsal boyut göz ardı edilmiş değildir. Türkiye burjuva devriminin feodalizmi tasfiye etmek konusunda bir açmaz içinde olduğu saptanmıştır. KEYK'in Komintern VI. Kongresi'ne sunduğu 1928 yılına ait "Ortadoğu-Türkiye" başlıklı raporunda *"Kemalist Devrim, zaferini köylü yığınlarının desteğine borçlu olduğu halde, köylülerin durumu hiç değişmedi. Doğu illerinde siyasi ve iktisadi iktidar, eskiden olduğu gibi gene feodallerin, ağaların, şeyhlerin elindedir. Kemalist iktidar, Kürdistan'daki ünlü karşıdevrimi (1925) bile bu bölgede feodal toprak ağalığını tasfiye için kullanamadı. Sadece Kemalist hükümete düşman birkaç feodali cezalandırmakla yetindi."* denilmektedir.⁷

Çeşitli Sovyet araştırmacı ve yazarları Kemalist iktidarın toprak politikalarının yetersizliğine işaret etmiş, hatta kimi toprak dağıtımı adımlarının pratikte eski büyük toprak sahiplerine daha da güç kattığını savunmuşlardır. Emperyalist girdilerin varlığını reddetmemekle birlikte sorunun toplumsal temellerine vurgu yapan ve feodalizmin tasfiye edilmemesi ile Kürt kimliğinin inkârının birbirini bütünülediğini saptayan tezler ortaya atılmıştır.⁸

Komintern ile TKP arasındaki uyum kararlara da yansır:

"TKP [isyanın] karşıdevrimci özünü açığa çıkararak, esas vuruşu emperyalizmin feodal ajanlarına yaparak ve aynı zamanda Kemalist milli politikanın hatalarını sergileyerek ve Kürt köylü kitlesinin feodalizm karşıtı mücadelelerine yönelik dayanışmasını ortaya koyarak Kürt ayaklanması meselesinde esas olarak doğru yerde bulunmuştur."

Komintern, TKP'nin pratik görevlerine işaret eder:

*"Karşıdevrimci Kürt isyanının TKP açısından bir uyarı olduğu da belirtilir. Ezilenlerin hareketleri, emperyalist ve feodal monarşist güçler tarafından kendi amaçları için kullanılabilir. Bu sebeple TKP'nin sahneye çıkması gerekmektedir."*⁹

6 Şefik Hüsnü'nün Komintern Yürütme Kurulu'na raporu, "Kemalistlerin İktisadi Faaliyetleri" 24 Mart 1927 içinde "Doğu Bölgelerinde Feodalizmin Tasfiyesine Yönelik Reformlar", aktaran Mehmet Perinçek, a.g.e, s.127

7 *Komünist Enternasyonal belgelerinde Türkiye/Türkiye komünist ve işçi hareketi*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1979, s. 187

8 Perinçek, a.g.e, s. 150

9 Perinçek, a.g.e, s.141 - 142

Ocak 1930 tarihli bu kararlardan birkaç ay sonra TKP sahneye çıkmanın zihinsel egzersizlerini yapmaktadır. “İkinci Kürt İsyanı başlıklı yazıda isyanın incelemeye muhtaç iki cephesi olduğu belirtilir: 1. İsyanı katılan ve uğrunda canını feda eden köylülük ve yoksul halk; 2. Harekâtı örgütleyen tabaka ve dışarıdan körükleyenler.” Siyasal içeriği açısından gerici olduğu belirtilen isyan, liderliği açısından “koyu mürteci” olarak mahkûm edilir. Ancak toplumsal nedenler boyutuna bakıldığında büsbütün başka bir noktaya varılacaktır: “Bu bakıma göre isyan mazlum köylülüğün bir kurtuluş mücadelesidir. Bu mücadelede mürtecilerin peşinden gitmekle köylülük feci bir surette yanılıyor... Biz eminiz ki yoksul köylülük, önünde başka bir kurtarıcı, başka bir teşkilat görmediği için, derebeylerinin ve serseri çete reislerinin rehberliğini kabul ediyor.”¹⁰

TKP'nin talebi açıktır: “Oradaki derebeylerin ve büyük arazi sahiplerinin zulüm ve istismarına son verilmeli ve ellerindeki topraklar müsadere edilerek fakir ve topraksız köylüye bedelsiz dağıtılmalıdır.”¹¹

5. Kuvâcımılı'dan devrimci deneme

TKP'nin 1927 Tevkifatı sonrasında içinde bulunduğuy durum dikkatten kaçırılmamalıdır. 1921 katliamından sonra bir daha eski etki alanına dönemeyen TKP, özellikle 1927 Tevkifatı'ndan sonra iç sorunlara gömülmüştü. 1932'de artık hapiste bulunan MK üyesi Hikmet Kuvâcımılı *İhtiyat Kuvvet Şark* broşürünü kaleme alır. Kuvâcımılı yukarıda işaret edilen genel doğrultunun içinde kalmakla birlikte bir yandan kimi netlikler sağlayacak, diğer yandan da görevlerin somutlanması sırasında uygulanması neredeyse olanaksız formüller geliştirecekti.

Bir kere olay sınıfsaldır: “Buraya kadar geçen açıklamalar, bundan sonra gelecek olanların da (göstereceğiy gibi) Kürdistan içinde eğer bir millî baskı ve bir milliyet meselesi varsa, bu mesele, özünde köylü meselesinden başka bir şey olamayacağını kafi derecede gösterir.”¹²

Kendisi bir önderlik ve örgütlülük üretemeyen köylülüğün girdiğiy sınıfsal ittifaklara göz atmak gerekir. Kuvâcımılı Şeyh Sait isyanında “bey ve ağaların rehberliğinin” fiyasko ve kanla son bulduğunu hatırlatır. Bu, “Kürt köylülüğüy için müthiş bir ders ve ceza oldu.” Ağrı isyanında bu açıdan bir değişim olduğunu iddia eden Kuvâcımılı'ya göre bu deneyimin “daha çok bu ağa ve beylerle burjuva devrimcilerinin, ‘millî’ denilen damgasını” taşıdığı görüşündedir. Ancak Ağrı'daki “çöküş de, Kürt köylülüğünün hâlâ iliklerini sızlatan bir uğursuzluk” olmuştur.

“Kürt ağaları ile beylerinin ve Kürt burjuvazisinin bu işte ne becerebildikleri meydandadır. Kürt ağaları ile Kürt burjuvaları kozlarını oynadılar. Şimdi Kürt köylülüğüy, her ikisinin rehberliğine karşı olan güvenini derinden derine kaybetmiştir. Geriye kim kalıyor?”

10 Tunçay, *Türkiyede Sol Akımlar, 1925-1936*, Cilt 2, İletişim yay, İstanbul, 2009, s. 239 ve Perinçek, a.g.e, s. 145-146

11 Kızıl İstanbul'dan (10 Temmuz 1930) aktaran Tunçay, a.g.e, s. 344 ve Perinçek, a.g.e, s. 147

12 Hikmet Kuvâcımılı, *Yedek Güç Milliyet (Doğu) [İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)]*, Bütün Eserleri 28, Yol dizisi 5d, Sosyal İnsan yayınları, İstanbul, 2009, s. 91

Kıvılcımlı sorusunun yanıtını Kürt işçi sınıfı olarak verir: “*Kürdistan’da Kemalist burjuvaziye ve kısmen Kemalizmle sarmaş dolaş olmuş Kürt burjuvazisine, Kürt ağalığına karşı: Kürt köylülüğü + Kürt proletaryası (işçi sınıfı) + Kürt aydınları... Kürdistan ihtilalinin stratejik ilişkileri böyle olabilir.*”¹³

Kıvılcımlı Türkiye burjuvazisinin Kürt bölgelerini sosyoekonomik açıdan geliştirmekten kaçınmasını, bu sınıfsal kompozisyonu esas alarak açıklamaktadır. Buna göre burjuvazi olası bir sanayileşme ve modernleşme sürecinin öne çıkaracağı işçi sınıfından endişe duymakta ve toplumsal gelişmeyi engellemektedir.

Kıvılcımlı bir açıdan daha, özgün bir tez ortaya atarak Kemalizm’in yani burjuvazinin, Kürt toplumunun temsil ettiği geri konumlanışla ve “yabancı parmağıyla” mücadele ettiğini reddeder:

*“Şeyh Sait İsyanına sırf irticadır diyelim. Ya son Ağrı Dağı meselesi de öyle midir? ... Kürdistan’da köylü devriminin elifini bile ağzına almayan, Doğu’ya demokratik burjuva devrimini büsbütün yasak eden, buna karşılık Kürt ağalığı ile elele vererek Kürdistan’ı ekonomik ve siyasi olarak sömürgeleştiren Cumhuriyet burjuvazisi, elbette Doğu isyanlarındaki mevkisini kendisi herkesten daha iyi bilir. Bu isyanları yapanlar belli olabilir, fakat bu isyanı kıskırtan Kemalizmdir.”*¹⁴

Kıvılcımlı devlet örgütlenmesindeki merkezileşmenin Kürt feodalitesinin yerel özerk karakteriyle çatışmaya girmesindeki nesnel zorunluluğu bir ölçüde hafife almış gözükmeyle birlikte aslında TKP’yi süregiden kanlı mücadelede “gericiliğe karşı burjuvazinin yanında” olmak yerine “yoksul halk kitlelerinin safına” çağırılmış oluyordu.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri Kürt gerçekliğinin sosyalizm mücadelesi doğrultusunda dönüştürülebileceği iddiasını içermektedir. Ancak bu dönüşüm için “*Kürt proletaryasının bir Genel Kurmayı teşkil edilmelidir: Kürdistan Komünist Partisi. Fakat böyle bir örgütün kurulması için, deyim yerinde ise, ağabeylik vazifesi Türkiye Komünist Partisine düşer.*”¹⁵

Kıvılcımlı’ya göre TKP henüz toplumsal gelişmenin daha erken bir evresinde bulunan Kürt emekçilerinin bir komünist partisi kurabilmeleri için sorumluluk üstlenmelidir. Bu önerme Komintern’in sömürgeci ülke komünistlerine yüklediği misyonla da uyumluydu. Kürt hareketinin TKP tarafından teşvik edilmesinin Cumhuriyet Türkiye’sini zayıf düşürmesi ve bu nedenle Sovyetler Birliği için tehlikeli veya riskli bir gelişme olması açıktan tartışılmamakla birlikte, Kıvılcımlı’nın kurgusu, yükselen Kürt devriminin Sovyet sosyalizmi ailesinin bir parçası olacağını içeriyordu. Kıvılcımlı’nın yaklaşımı bu noktada Türkiye ve Kürdistan için burjuva devriminin ilerlemesi ve Sovyetler-Türkiye yakınlığının ötesine geçerek bir sosyalist devrim bağlamına oturmaktadır.

¹³ Kıvılcımlı, a.g.e, s. 93-94

¹⁴ a.g.e, s. 153-154

¹⁵ a.g.e, s.229

Ancak bu “devrimci teorileştirmek” çabasında büyük bir sorun vardı: TKP'nin 1930'larda Kürt bölgesinde bu yönde bir faaliyet yürütebilecek güç ve olanaklara sahip olmadığı açıktır. Kıvılcımlı tezi uygulanabilme açısından değerlendirildiğinde fantezi düzeyinde kalıyordu. Parti içinde dikkate alınmamış ve hatta iz bırakmamış olmasının nedeni herhalde buradadır.

6. Dersim ve kendini tekrar

1930'da TKP ciddi bir darbe sonrasında ve dağınıklık ortamında olsa da Komintern tarafından sahneye çıkmaya çağrılıyor, parti önderliği de gerek kurumsal gerek bireysel düzeyde bu yönde bir perspektif kurmaya çalışıyordu. Ağrı Dağı isyanı böyle geçti. Dersim isyanı patlak verdiğinde ise TKP, Komintern'in, hakkındaki *separat* kararı alabileceği ölçüde gerilemiş durumdaydı.¹⁶ Partinin yeniden ivme yakalayacağı, yayınlarının zenginleşeceği, çeşitli politik taktikler üstünde çalışacağı 1940'lara daha zaman vardı. Açıkçası Dersim isyanı sırasında TKP belki de tarihinin o güne kadarki en etkisiz momentinden geçiyordu.

TKP'nin bu dönemki pozisyonunu esas olarak Parti'nin Komintern nezdindeki temsilcisi İsmail Bilen'in raporlarından ve aynı görüşlerin tekrarlandığı, Rasim Davaz müstear imzasıyla İsviçre'de Almanca yayınlanan “dergisindeki yazısından biliyoruz.

Bilen önceki Kürt isyanlarında olduğu gibi “ilerici cumhuriyet burjuvazisi – geri-ci feodal aşiret ayaklanması” ikileminden hareket ediyordu. Bu tasnif tarihsel olarak doğru olsa bile, Kıvılcımlı'nın birkaç yıl önce denediği ve eksenini, TKP'nin rol üstlenilebileceği bir biçimde değiştirmeyi amaçlayan çabasını içermemektedir.

Artık Komintern TKP'yi “sahaya” çağırılmamaktadır. Ama yine de on yılı aşkın süredir yaşananlar, burjuva devletin Kürt başlığında çözümün değil sorunun kaynakları arasına girdiğini göstermiş olmalıdır.

Elbette Bilen de askeri ve idari önlemlerin sorunun çözümünü sağlamayacağını, ağaların topraklarının yoksul köylülere dağıtılmasını¹⁷ savunur:

“Gazetelerde sadece Dersim bölgesinin tamamen askeri alana çevrilmesi projesi konuşuluyor. Verimli arazilerin mülksüz emekçi kitleleri arasında dağıtılmasına dair tek kelime yok. ... Bütün bölgenin tamamen tahliyesi ve bütün nüfusun ailelere göre başka bölgelerin köylerine dağıtılması gibi özümleme yöntemlerine başvurmak ne için?”

Dersim'in bir diğer özgünlüğü daha vardır. O da çatışmaya götüren sürecin inisiyatifinin Kürt feodallerinden değil Ankara hükümetinden geliyor olmasıdır.

¹⁶ Komintern'in ayırma, merkezle bağını sonlandırma anlamına gelen Rusçasıyla “separat”, Batı dillerindeki haliyle “desantralizasyon” kararı, Türkiye’de uluslararası örgüte bağlı bir seksiyonun var olmayacağı anlamına geliyordu. Komünist örgütlenmenin mantığı açısından bu karar Parti olarak faaliyetlerin durdurulması demekti. Komintern tek dünya partisiydi ve bir ülkedeki faaliyetler artık merkeze bağlı olmayacaktı. Somut olarak TKP üyelerinin açık alanda, kitle örgütlerinde çalışmaya geçmeleri öngörülüyordu. Bu kararın kısmen uygulandığı, kendini tasfiye anlamına gelen boyutunsa dile bile getirilmediği anlaşıyor.

¹⁷ Aktaran Perinçek, a.g.e, s. 169-176 ve 461-468

İlerleyen yıllardaki araştırmalarda defalarca vurgulanan bu gerçek, daha o günlerde Bilen raporlarına da bir biçimde yansımıştır:

"Halk Partisi (kemalistler), iç pazarın genişletilmesini isteyen ulusal burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyet devletinin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağ-dışı durumu sonlandırmaya karar verdi."

Dersim'in sisteme entegrasyonunun burjuvazinin pazar genişletme emelinden kaynaklandığı inandırıcı görünmüyor; ama ulusdevletin merkezi hegemonyasına girmeyen bölgelere tahammül göstermediği ve çözüm olarak baskı, kıyım ve göçe zorlamayı bellediği açıktır.

Bilen, iktidarın bu yöntemlerin dışında bir arayışının olmadığına da farkındadır:

"Kemalistler, çıkarları doğrudan bu boyunduruktan kurtulmaktan geçen geniş halk kitlelerini bu dava için önceden kazanma kaygısı taşımaksızın yerel feodalleri sert önlemlerle tasfiye etmek istediler. Bu hata, feodal rejim taraftarlarına yalan haberler yaymak suretiyle emekçi kitleler arasında tedirginlik yaratma ve Türk iktidarının sözde milli baskısına karşı zengin ve fakirlerin dayanışmasını ve birleşik cephesini oluşturma imkânı verdi."

Bilen'in yazısında yoksul köylülere çizilen perspektif ise *"Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık mücadelesine katılmalarıdır."* Dersim yoksullarının özgürleşmesi eşkiyanın, reis ve seyitlerin oyuncağı olmaktan kurtulmalarıyla tanımlanmaktadır. Yukarıda işaret edildiği gibi bu betimlemeler esasen "düzen içi" karakter taşıyordu. TKP analizi birkaç yıl önce kendisini bir özne olarak devreye sokmaya, seyirci olmaktan çıkarmaya yönelik bir güdü içerirken, şimdi bunun gerisine düşmüştü.

İsmail Bilen'in Parti adına yetkili olduğu kesin olsa da, ilgili yaklaşımın TKP liderliğini temsil etmeye yeterli olup olmadığını değerlendirmek için gerekli verilerden yoksunuz. Kuşkusuz 1930'ların sonlarında Sovyetler Birliği Türkiye'de Kemalist iktidarın zayıf düşmesini, krize yuvarlanmasını arzu etmiyor, dünya krizi derinleşirken komşu ülkeyi anti-Sovyet bir cepheye itmekten kaçınıyordu. Bu da TKP'nin yetersizliklerinde başlı başına bir parametre sayılmalıdır. Ancak ne TKP'nin Kürt halkına düşmanca bir pozisyon aldığı, ne de Kürt isyanlarının devrimci, halkçı, özgürlükçü karakter taşıdığı doğrudur.

Kişi olarak Bilen ise 1977-78 yıllarında yayınlanan biyografisinde farklı bir profil çizecektir. Biyografi Bilen'den üçüncü tekil şahıs olarak bahsetmekle birlikte otobiyografik bir anlatımı temel alır. Bilen artık sorunu yalnızca irtica ve emperyalist manipülasyona bağlamamakta, başka bir çerçeve oluşturmaktadır:

"Burjuvazi, daha ilk adımdan, ulusal kurtuluş savaşının demokratik bir devrime yükselmesine kanla, silahla karşı durduğu gibi, Kürt halkının kendi yazgısını kendisinin belirlemesine, demokratik hak eşitliği kazanmasına da, böylesine, kanla,

ateşle karşı duruyordu...

"Ortada kanlı bir pazarlık vardı. Burjuvaziyle büyük toprak beyleri arasında politik erki ülemek savaşı vardı..."

"Burjuvaziyle büyük toprak iyelerinin politik erki birlikte sürdürmeleri süreci, kimi zaman kanlı, ama daha çok karşılıklı ödün vermelerle oluşturuldu. Burjuvazinin, padişahların 'Hamidiye Alayları'na gereksinimi yoktu."¹⁸

Bu analiz devlet politikalarına Türkiye kapitalizminin gericilik ve feodaliteyi tasfiye etmesine dayalı bir meşruiyet atfetmemekte, egemen sınıfların içinde bir hesaplaşmaya, şovenizme ve baskılara işaret etmektedir. Bilen TKP'nin Kürt isyanlarına ilişkin tutumunu ise sert biçimde eleştirir. 1920'lerin ortalarında parti yönetiminde etkin olan Şevket Süreyya'nın ismini de veren Bilen, gericilikle mücadele kisvesi altında burjuvazinin desteklendiğini iddia eder. Çözümün *"köklü bir toprak reformu yapılmasından, bütün derebeylik artığı ilişkilerin kaldırılmasından, köylünün topraklandırılmasından"* geçtiği doğru olsa bile, TKP'nin politik önerme olarak yalnızca Kürt ağalarının topraklarına el konulmasını savunmakla yetindiğini öne sürmek,¹⁹ dönemin parti yönetimine haksızlık olacaktır. Bilen 1970'lerde Kürt dinamiğinin bütünüyle farklı bir sınıfsal ve politik karakter kazandığı koşullarda, 1938'de kendisinin de paylaştığı eski TKP pozisyonlarını eleştirerek Kürt hareketiyle bir empati kurmayı denemiş olabilir.

Seçilmiş Kaynakça:

Akal, Emel, *Müslüman Komünistler*, İletişim yayınları, 2020, İstanbul.

İsmail Bilen *Kısa Biyografi*, Tüstav yayınları, Mart 2004, İstanbul.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Yedek Güç Milliyet (Doğu)* [İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)], *Bütün Eserleri* 28, *Yol dizisi* 5d, Sosyal İnsan yayınları, Ekim 2009, İstanbul.

Komünist Enternasyonal belgelerinde Türkiye/ Türkiye komünist ve işçi hareketi, Aydınlık yayınları, Mart 1979, İstanbul.

Perinçek, Mehmet, *Sovyet Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak yayınları, 5. Basım, 2014, İstanbul.

TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri, Ürün yayınları, Eylül 1997, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi yayınları 3. Basım, Mayıs 1978, İstanbul.

Tunçay, M., *Türkiye'de Sol Akımlar, 1925-1936*, Cilt 2, İletişim yayınları, 2009, İstanbul.

¹⁸ İsmail Bilen *Kısa Biyografi*, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37-38

¹⁹ a.g.e, s. 40

EK 2:

PARTİ PROGRAMLARI: KURULUŞ YILLARI

Bu ciltte ele aldığımız iki program 1920 ve 1926'ya tarihlenmektedir. Bunların dışında TKP'nin bu cilde konu olan ilk döneminde 1922 yılında Ankara'da toplanan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi'nde kabul edilen asgari programdan ve 1924'te İstanbul Komünist Grubu'nun Komintern V. Dünya Kongresi'ne sunduğu asgari programdan söz etmek mümkündür. Alıntılar *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri* (Ürün Yayınları, 1997)'nden yapılmıştır.

1. Türkiye Komünist Partisi'nin İlk Programı (1920)

10-16 Eylül 1920'de Bakü'de "Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi" adıyla gerçekleşen ve Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğu kongrede parti-nin ilk programı kabul edildi. "Türkiye Komünist Fırkası Programı", *Bazı Akide ve Esaslar* başlığıyla 10 maddelik bir giriş bölümünden sonra gelen 14 bölümden oluşuyordu.

Giriş bölümünde Marksist bir çerçevede güncel kapitalist toplum çözümlemesi yapılır. Sanayi çağından bu yana merkez kapitalist ülkelerdeki gelişim, tekelleşme ve dünyanın emperyalist yeniden paylaşımının geri kalmış bölgelerdeki sonuçları-na değinilir. Emperyalizm çağında kapitalizmin kazandığı tahripkâr nitelik, bunun üretici güçlerin gelişiminin önünde büyük bir engel haline gelmesi ve dünyanın çeşitli yerlerinde devrimci proletaryanın doğuşu ele alınır. Sınıf mücadelesinin seyri içinde özel mülkiyetin ortadan kaldırılıp yerini toplumsal mülkiyete bırakmasıyla sermaye düzeninin yarattığı her türlü siyasi ve iktisadi zulüm ve zorbalık da ortadan kalkacaktır. Komünizmin ortaya çıkması ile insanlar arası ve uluslararası kardeşlik, birlik ve adalet zafere ulaşmış olacaktır.²⁰

Aynı bölümde ayrıca kapitalizmin dünya üzerindeki eşitsiz gelişimine değinilir. Bazı ülkeler feodalizmden kapitalizme geçişi yeni deneyimlerken, bazılarının burjuva egemenliği altında proletarya hareketinin çeşitli evrelerini yaşadığı, bazılarının burjuva egemenliğini yok edip "proletarya hakimiyetine" geçtiği aktarılır. Toplumsal devrimin başlaması ve gelişmesi ulusların iktisadi gelişmişlik düzeyi, tarihsel ve siyasi koşullarla ilişkili olsa da devrim başladıktan sonra ülkeleri birbirlerinden ayrı düşünmek doğru değildir. Rusya'da komünizmin başarısı Batı'dan gelecek devrimlere bağlı olduğu kadar, tüm Batı'da komünizmin hayata geçirilmesi de Doğu'daki devrimci hareketin gelişimiyle ilişkilidir. Çünkü Doğu'daki ve Batı'daki hareketler dünya ekonomisinin burjuva egemenliği altında tekelsel bir nitelik kazanmasından dolayı doğarlar ve birbirlerini bütünlerler.²¹

20 "Bazı Akide ve Esaslar: madde 7", *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, Ürün Yayınları, 1997, s. 12.

21 "Bazı Akide ve Esaslar: madde 8", a.g.e., s. 13.

Metin, Türkiye'yi bu dünya tablosu içinde konumlandırır. Türkiye Doğu ülkeleri içinde belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip olmakla birlikte sanayisi yeterince gelişmemiş, ülkenin çeşitli yerlerinde dağınık halde fabrikalar olduğu halde kentlerde "mükemmel ve düzenli" bir işçi sınıfı ortaya çıkmamıştır. Türkiye ham madde üretiminde, paketlenmesinde ve nakliyesinde çalışan yüz binlerce işçinin; yoksul köylünün; dünyayı zapt eden devletlerin yumruğu ile ömürleri heder olan işçi ve köylü askerlerin; şehir ve köylerde her türlü üretim aracından yoksun işsiz ve umutsuz yoksulların memleketidir.²² İtilaf devletlerine karşı ulusal isyan hareketini yoksul sınıflar, "düşmanın düşmanı" ile birlikte, yani yabancı kapitalizme karşı kendisi de vurguncu ve gaspçı olan küçük burjuvazi ile birlikte yürütmektedir. Bir yandan emperyalistlere karşı mücadele devam ederken; diğer yandan Avrupa'da toplumsal devrimin gelişimi sınıf anlayışının gelişmesine katkıda bulunmakta, Türkiye'deki hareketlerin toplumsal bir nitelik kazanmasına yardımcı olmakta ve sosyalizm temelinde bir işçi-köylü Sovyet cumhuriyetinin kurulabilmesi için koşulları hazırlamaktadır. Türkiye Komünist Partisi bütün bu esaslara uygun olarak, yaşanan çağın devrim çağı olduğunu düşünen bir "amele, rençper" partisi ve III. Enternasyonal üyesi olarak uluslararası burjuvazi ile mücadelenin aktif bir parçasıdır.²³

Dönemin sınıf mücadeleleri içinde Türkiye'nin konumu ve partinin pozisyonunu betimleyen girişin ardından; hükümet şekli, din ve milliyet, ekonomi, işçi hakları, toprak sorunu, bölüşüm ve tüketim, bankacılık ve vergi sistemi, halk sağlığı, kolluk kuvvetleri, hukuk ve eğitim üzerine maddelerin yer aldığı 14 ana bölümden oluşan programın esas kısmı yer alır.²⁴

Hükümet şekli TKP'nin ilk programında "halkçılığın en yüksek şekli olan" "*Amele ve Rençper Şûralar Cumhuriyeti*" olarak tanımlanmıştır. Şûralar Cumhuriyeti'nde meşruti rejimlerde görüldüğü gibi parlamentarizm ve halkçılık adına üst sınıfların temsiline dayanan bir sistem olmayacaktır. Tufeyli (asalak) sınıflar dışında kalan halkın çoğunluğunu kendi etrafında toplayan "Amele ve Rençper Şûralar Cumhuriyeti", "hür milletlerin hür ittihamı" olacaktır; ülkeyi oluşturan tüm uluslar dil ve kültür açısından tamamen özgür ve eşit olacaktır. Programda, din ve vicdan özgürlüğünün sağlanabilmesi için dinsel uygulamaların her milletin kendi seçimine göre cemaatlere bırakılması öngörülmektedir.

İktisadi alanda nihai olarak tüm üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti hedeflense de, sosyalist iktidarın kurulmasının ardından kamulaştırmada öncelik büyük işletmelere verilecektir. Küçük üreticilerin ise kooperatifler etrafında toplanması sağlanacaktır. Kooperatifleşme küçük üreticinin sermaye biriktirmesini engelleyecek, sosyalist esasta gelişmiş teknolojiye dayanan büyük işletmelerin kurulmasına aracılık edecektir. Ekonomi merkezi olarak planlanacak, diğer Sovyet cumhuriyetleri ile ekonomik işbirliği geliştirilecektir. İşçi sendikaları ve dernekleri devrimden sonra yeni işlevler kazanacak, devrimci hükümet ile halk arasında bir

22 "Bazı Akide ve Esaslar: madde 9", a.g.e, s.13.

23 "Bazı Akide ve Esaslar: madde 10", a.g.e, s. 14.

24 a.g.e, s. 15-25.

rabıta vazifesi görecektir. Ayrıca iktisadi kalkınma ve sanayileşme alanlarında çeşitli görevler üstleneceklerdir.

Programda kırsal ekonomi ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Bu, 1920 Türkiye'sinin ağırlıklı olarak köylü nüfusa ve tarımsal bir ekonomiye sahip olması ile ilgilidir; sosyalizmde bir geçiş sürecine ihtiyaç olduğu düşüncesi ile başlık detaylandırılmıştır. TKP için esas olan devlet mülkiyetine dayalı büyük çiftlik sistemidir. Ancak özellikle sahipleri tarafından işlenmeyen ya da ekim yapılmayan topraklarda devlet küçük çiftçinin kooperatifleşmesine destek olacak, bazı durumlarda da topraksız köylüye bireysel üretim için toprak dağıtılabilecektir. Devlet tarıma yönelik teknolojik üretim yapar; ve üretici ile üretici birliklerini Halk Bankası vasıtasıyla destekler. Topraksız köylü ve tarım işçileri "Fukara köylü birliklerinde" örgütlenir. Tarımsal ekonomiyle ilgili bölüşüm ve düzenlemeler köy şuralarının yetki alanına girmektedir.

TKP halkın tüketim malı ihtiyaçlarını bir ticari kâr konusu olmaktan çıkarmayı hedeflemektedir. İşçi dernek ve birliklerinin yürütücülüğünde kurulacak tüketici kooperatifleriyle "komünizm hayatının yeni şartlarını tatbik müsait zeminler" hazırlanacaktır.

TKP iktidarında bankalar millileştirilecek; işçi ve çiftçilerin üretim ve mübadele işlerini desteklemek için bir Halk Bankası kurulacaktır. Faizcilik ve borsa oyunları zenginleşmenin önü kapanacak, para ticareti engellenecektir. Partinin nihai hedefi halktan alınan tüm vergilerin kaldırılmasıdır. Devlet bütçesi hem hükümetin gelir ve giderini, hem de toplumun üretim ve tüketim dengesini sağlayacak bir unsur haline gelecektir. Devrimin ilk safhasında yoksul halkın çıkarları gözetilerek büyük servet sahiplerine yönelik belli bir vergi sistemi uygulanacaktır; aynı kişilere yönelik kapsamlı tazminat tarhı da söz konusu olabilecektir. TKP konut sorununu çözmek amacıyla hem sermaye sınıflarının lüks binalarına el koyacak, hem de yeni konutlar yaratmak üzere çalışmaya girişecektir.

TKP işçi sınıfı için ileri bir dizi çalışma ilkesine programında yer vermektedir. 8 saatlik işgünü, 16 yaş altının çocuk işçi kabul edilip çalışmasının yasaklanması, kadınlara 8 hafta ücretli doğum izni ve doğum sonrası emzirme izni, tüm çalışanlara yıllık iki ay ücretli izin bunlardan bazılarıdır.

TKP'nin iktidarında sağlık herkese eşit ve ücretsiz verilen bir hizmet olacak ve bir halk sağlığı sistemi inşa edilecektir. Toplumsal ahlakı ve sağlığı tehdit eden alkol, kumar, fuhuş ve uyuşturucu maddelerin piyasası ortadan kaldırılacaktır.

TKP iktidarında ülkede devrimi korumak için işçi ve çiftçilerden oluşan bir kızıl ordu kurulacaktır. Bunun için burjuvazinin ordu içindeki temsilcileri tasfiye edilecek; zengin mülk sahibi sınıfların silahları toplanarak, halk silahlandırılacaktır. Askeri eğitim işçi ve çiftçilerin gündelik işlerine engel olmayacak biçimde düzenlenir. Ordu bir okul haline getirilir; ve devrimciliğin ve sınıf kininin kızıl askerlerde kökleşmesi sağlanır. Şehirlerde zabıta işleri, halktan oluşturulacak milis teşkilatı tarafından yürütülür.

"Şûralar" iktidarında hukuk sistemi de baştan sona değişecektir. Farklı isim ve niteliklerdeki mahkemeler kaldırılacak, bir Halk Mahkemesi oluşturulacaktır. Halkın

ihtiyaçlarına uygun yeni kanunlar yapılacak; cezası kanunlarda yazılı olmayan suç ve sorunlarda mahkeme toplumsal devrim esaslarına ve halkın vicdanına göre karar verecektir.

TKP büyük bir kültürel dönüşümü de hedeflemektedir. Eğitim yeni bir işçi kuşağı yaratmak üzere yeniden tasarlanacaktır. Yeni iktidarın ilk döneminde, 17 yaşına kadar tüm erkek ve kız çocukları için eğitim zorunlu olacak; iş mektepleri kurularak gençler hayata hazırlanacak; üretim sürecinin içinde yer alacak; ve bu yatılı okulların tüm masrafları devlet tarafından karşılanacaktır. Kadınların kulluktan kurtulup özgürce çalışmalarını temin etmek için küçük çocuklar için yuva ve bahçeler oluşturulacaktır. Okul çağını geçmiş ileri yaş grupları için okul dışı talim terbiye işleri için gece dersleri, kütüphaneler, halk okulları gibi araçlar yaratılacaktır. Halkçı ve devrimci öğretmenler yetiştirmek, bilimsel ilerlemeyi sağlamak amacıyla halk çocuklarının eğitimine vakfedilmiş öğretmen okulları, üniversiteler, atölyeler, müzeler vb. kurulacaktır. TKP “bedensel terbiye” için kentlerde ve köylerde spor-jimnastik merkezleri kurmayı ve halkın kullanımına açık seyyar kütüphaneler oluşturmayı da tasarlamıştır.

Özetle 1920 TKP programı bir yandan bir işçi iktidarının ve sosyalist bir geçiş sürecinin gereklerine uygun evrensel bir çerçeve sunmakta, diğer yandan Türkiye’nin o günkü koşullarını gözетerek söz konusu geçiş sürecinin özgün yanlarına vurgu yapmaktadır.

2. “Türkiye Komünist Fırkası Fealiyet Programı” (1926)

Türkiye Komünist Partisi’nin 1925 Akaretler Kongresi’nde ana hatları çizilen, 1926 Viyana Konferansı’nda son hali verilen “Türkiye Komünist Fırkası Fealiyet Programı” partinin ikinci programı kabul edilebilir. Burada özetlenen, bu programın, 1931 yılında “olayların hızlı gelişimi sonucunda, özellikle halk fırkasına dair hükümleri eskimiş olan” bu programın “savaşın sonra sermayedarlığın üçüncü evresine uyacak” şekilde güncellenmiş halidir.²⁵

1926 programı hem azami hem de asgari program özellikleri taşır. TKP bir yanda burjuva iktidarını alaşağı edip Sovyet iktidarı kurma hedefini ortaya koymakta, aynı zamanda da genç cumhuriyette keskinleşen sınıf mücadelelerinin tarafı olarak, Halk Fırkası iktidarına karşı mücadele ile elde edilecek ve aynı zamanda partiyi emekçi kitleler nezdinde güçlendirecek kimi kazanımları programında tanımlamaktadır. Programın ilk kısmı bu tür kazanımlara yönelik hedeflerden oluşmaktadır. İkinci kısımda ise “Amele ve Köylü Hükümetinin Vazifeleri” başlığı altında TKP’nin iktidarında eski düzenin yerini alacak yeni yapının özellikleri betimlenir.

Programın ilke ve esaslara yer verilen girişinde TKP önceki programdan farklı olarak işçi ve köylülerin hâkimiyeti temelinde yükselen Sovyet iktidarını “proletarya diktatörlüğü” olarak tanımlamaktadır. Bu iktidar emperyalistlerin, milli burjuvazinin ve büyük emlak ve arazi sahiplerinin hâkimiyetine son verilerek kurulacak ve

25 “Türkiye Komünist Fırkası Fealiyet Programı”, *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, Ürün Yayınları, 1997, İstanbul, s. 28.

ancak böyle bir iktidarla “halkçı burjuva devriminin” görevleri yerine getirilebilecektir.²⁶

Programın hazırlandığı dönemde Milli Mücadele yılları geride kalmıştır; Cumhuriyet yol almaktadır. TKP burjuva devriminin eski düzeni tasfiye yolundaki adımlarını desteklerken Halk Fırkası’nın halk düşmanı, emperyalizmle uzlaşmacı, “yeni Türk burjuvazisinin” hâkimiyeti ve zenginleşmesi lehine işçi ve köylüleri baskı altında tutan politikalarına karşı mücadeleyi önüne koyar. Halk Fırkası sınıf mücadelesinin tüm dışavurumlarını bastırmayı üzerine almış, en şiddetli darbeleri işçi sınıfına ve onun Komünist partisine indirmektedir. Ulusal birlik adı altında işçi örgütlerine saldırmakta, grevleri engellemekte, komünistleri baskı altında tutmaktadır. Bunun karşısında TKP işçi sınıfını kadın ve çocuk işçiler de dahil olmak üzere örgütlemekle görevlidir. İktidarın saldırılarını ancak fabrikalarda, imalathanelerde kurulan komitelerde, sendikalarda ve partinin işyeri hücrelerinde örgütlü kitlesele bir işçi sınıfı hareketi geri püskürtebilir.

TKP’ye göre, Halk Fırkası “inkılapçı köylü hareketinin tazyiki altında” aşar vergisini kaldırmaya mecbur kalmış, ancak büyük arazi sahiplerini ve köy ağalarını desteklemekten geri durmamıştır. Bunların yarı derebeylik tarzındaki işletmelerinin kapitalist işletmelere dönüşmesi için destek vermekte, köylülerin ellerinden topraklarının alınmasını ve sömürülmesini teşvik etmektedir. TKP bu gelişmeler karşısında tarım emekçilerinin, ortakçı ve kiracı köylülerin büyük toprak sahipleri karşısındaki mücadelelerini desteklemekle, köylüleri örgütleyerek işçilerle köylüler arasında bir mücadele ittifakını yaratmakla görevlidir.²⁷

Programda partinin yeni düzenin modern sömürü mekanizmalarının yanında saltanat ve şeriat yanlılarına, feodal düzenin kalıntısı olan toprak ağalığı sistemine, emperyalistlerle eski düzendeki gibi bir tabiiyetten çıkarı olanlara karşı mücadele de öne çıkarılmaktadır. Osmanlı’nın cumhuriyete devrolan borçları iptal edilmeli, yabancı sermayeye ülkeyi geçmiştaki gibi iktisaden bağımlı kılacak imtiyazlar verilmemeli, emperyalist sermayeye ait işletmelere el konmalıdır.²⁸

TKP işçilerin ve köylülerin sorunlarının “Kemalist burjuvazi diktatörlüğünün bir aracına” dönüşmüş parlamentoda verilecek mücadeleyle değil “münhasıran amele ve köylülerin halkçı-inkılapçı diktatörlüğünde” çözülebileceğini öne sürer. TKP’ye göre, hâkim ve memurlar seçimle göreve gelmeli ve azledilmelidirler; burjuva muhafızlığı vazifesini gören ordu yerine işçi ve köylülerden oluşmuş bir milis kuvvet kurulmalıdır.

Programda ulusal azınlıklara ilişkin de ilkelere de yer verilir. Kendi kaderini tayin hakkı tanınırken, azınlık emekçiler kendi istismarcı sınıflarına karşı Türk emekçileri ile ortak mücadeleye davet edilir.

Programın “Amele sınıfı” başlıklı bölümünde sermaye egemenliği altında hiçbir iyileştirmenin işçilerin derin sefaletini ortadan kaldırmayacağı belirtilmekle bir-

²⁶ a.g.e, s. 30.

²⁷ a.g.e, s. 31.

²⁸ a.g.e, s. 34.

likte, işçilerin hak mücadelesinde TKP'nin en önde yürüyeceği vurgulanmaktadır. TKP, işçilerin örgütlenme hürriyetinin savunulması, sendikalara toplu sözleşme yapma dahil tüm yetkilerin tanınmasının sağlanması, işçi örgütlerinin uluslararası işçi örgütlerinin üyesi olabilme hakkının elde edilmesi, grev ve diğer tüm eylem biçimlerinin serbestçe hayata geçirilebilmesi için mücadele eder. TKP kapitalizm koşulları altında sekiz saatlik işgünü, fazla mesai, ücretli hafta tatili, dört hafta yıllık izin, iki ay doğum izni, 14 yaşından küçük çocuk işçiliğın yasaklanması, sosyal güvenlik ve işsizlik maaşı, konut hakkı gibi haklar için mücadelede öncülük rolünü üstlenir.²⁹

Dönemin TKP'si yoksul köylülüğü işçi sınıfının bir bölümü olarak görmektedir. Toprak sorununun çözümünde temel politika; büyük toprak sahiplerine karşı "ziraat amelelerinin, gündelikçi rençperlerin, yoksul ve orta halli köylülerin" içinde örgütlendiği komite ve birlikler kurmak, bunların kentlerdeki işçi örgütleriyle irtibatını sağlamak; ve zengin toprak sahipleri ile devlet ve vakıflara ait büyük toprakların köylüye dağıtılması için mücadele etmek biçiminde özetlenebilir.³⁰

"İktisadi ve mali meseleler" başlığı altında TKP mevcut hükümetin destek ve teşvikiyle gelişen kapitalist ilişkiler ve zenginleşen burjuvazinin egemen olduğu ekonomik yapıya karşı mücadele görevini saptar. Mevcut yapı yerine Sovyetler Birliği ile yakın işbirliğine dayanan halkçı bir ekonomi, TKP'nin programatik hedefleri arasında yer alır. Sovyetler Birliği ile işbirliği "mesai esnaf ve zanaatkârları, küçük müteşebbisleri" kendilerini mahveden emperyalist memleketlerin rekabetinden koruyabilir. TKP işçi ve köylü kitleleri kooperatifleşmeye teşvik eder. Halk Fırkası'nın bütçe gelirlerinin büyük kısmını oluşturan ve yoksul kesimlere yüklenen dolaylı vergilerin yerine, en zengin toplumsal kesimleri hedefleyen dolaysız vergilerin geçirilmesini talep eder. Küçük esnaf, zanaatkâr ve ücretliler kazanç ve ücret vergisinden muaf olmalı; miras yoluyla geçen servetler üzerinden yüksek vergiler alınmalıdır.³¹

Programda eğitim konusuna da bir bölüm ayrılır. Bu bölümde yer alan maddelerde yoksul halk çocuklarının "amele ve köylü komitalarının kontrolüne tabi" olarak okutulması ve ihtiyaçlarının karşılanması talep edilir. Halk fırkasının kültürel alandaki tekeline itiraz edilirken iktidarın kontrolü dışında işçilerin eğitim ve kültürel gelişimine yönelik faaliyetlerin, Marksist yayıncılığın engellenmesine karşı mücadele edileceği belirtilir. Son olarak meslek okullarının iyileştirilmesi ve sayısının artırılması; yüksek öğrenimin "halkçılaştırılması" talep edilir.

Gençlik bölümünde Türkiye Komünist Gençler Federasyonu'nun (TKGF) faaliyetlerine ve hedeflerine yer verilir. TKP'nin işçi, köylü ve aydın gençlik arasında ve genellikle yoksul sınıflara mensup gençler arasında çalışma yürüttüğü, bu gençler arasında komünist-Leninist fikirlerin etkisini arttırarak onlardan işçi sınıfına yeni

29 a.g.e, s. 35.

30 a.g.e, s. 36-37.

31 a.g.e, s. 37-39.

savaşçılar yetiştirdiği belirtilir. TKGF gençlik mücadelesi ile işçi sınıfının nihai amaçları arasında bağ kurmaya çalışır. TKP'nin ordu ve donanma içinde komünist propaganda yürüttüğü de ayrıca vurgulanır.³²

Kadının siyasi ve toplumsal kurtuluşu mücadelesinde TKP eşit işe eşit ücret hakkı, kadın işçilerin korunması için özel kanun çıkarılması, gece işlerinde ve sıhhi olmayan işlerde çalıştırılmalarının yasaklanması, anneliğin ve çocukluğun korunması için mücadele edilmesi gibi görevler üstlenir. TKP emekçi kadınlar arasında örgütlenerek onların işçi sınıfı mücadelesinde daha aktif roller üstlenmelerini sağlar. TKP küçük burjuva, milliyetçi ve dinci kadın örgütlerine karşı mücadele ederek kapitalizm koşullarında kadınların sözde eşit olduğu yolundaki yalanı ifşa eder; işçi ve yoksul köylü kadınların sınıf çıkarlarını ön plana çıkarır.³³

Programın kalan bölümünde “*Amele ve Köylü Hükümetinin Vazifeleri*” başlığı altında TKP iktidarında atılacak adımlar açıklanmaktadır. TKP Amele ve Köylü Hükümetini (AKH) burjuva demokratik görevlerin tamamlanıp sosyalizme geçişte bir aşama olarak tarif eder. TKP proletarya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bu geçiş süresini kısaltmak için elinden geleni yapacaktır. Öncelikli görev yeni iktidarın karşı devrimci güçlere karşı savunulması olacaktır. Eski düzenin egemenlerine karşı halk silahlandırılacaktır.

Programda “ecnebi mali sermaye” ile “milli burjuvazi” arasında bir ayrım gözetilmektedir. AKH'nin temel hedefi ilkinin, ülkedeki tüm unsurlarıyla tasfiyesidir. Yabancı sermayeye ait tüm işletmeler ile büyük özel ve vakıf arazilerine de tazminatsız el konacaktır. Milli burjuvazi AKH'nin ekonomik geçiş programına direniş gösterirse onların mülkleri de aynı kaderi paylaşacaktır.³⁴ Özel ya da devlete ait tüm işletmelerde AKH işçi kontrolü tesis eder. Halihazırda devlete ait olan, ya da sermayeye ve vakıflara ait olup da AKH tarafından millileştirilen tüm işletmelerin ve arazilerin yönetimi sovyetlere devredilir.

AKH köylüyü tefecilere karşı koruyacak ve tüm borçlarını iptal edecektir. Ziraat Bankası yoksul ve orta köylüye tüm kredi olanaklarını tanıyacak; TKP, onların kooperatifleşmesi sağlayacak, bir yandan da kolektif işletmeler yaratılması yönündeki hareketi destekleyecektir.

Yabancı bankalara el konacak, dış ticarete devlet tekeli sağlanacaktır. Emekçiler kooperatifleşmeye teşvik edilecek; Sovyetler Birliği'ndeki işçilerin sahip olduğuna benzer geniş haklar tanıyan bir iş yasası yürürlüğe konacaktır. Kentlerde zenginlerin gayrimenkulleri yerel sovyetlerin hizmetine verilerek bunların toplum yararına kullanılması sağlanacaktır.³⁵

Ulusal azınlıklara (Kürtler, Lazlar) devletten ayrılma hakkı dahil kaderlerini özgürce tayin hakkı verilmektedir. Öte yandan bu azınlıklara mensup komünistler

32 a.g.e, s. 40.

33 a.g.e. s. 40

34 a.g.e, s. 41.

35 a.g.e, s. 42.

milletdaşları emekçileri Türk emekçileriyle birlik ve ortak mücadeleye ikna etmekle görevlidirler. Türkiye Amele ve Köylü Hükümeti azınlık emekçileri ile bir Sovyet cumhuriyetleri federasyonu vücuda getirme azmindedir.³⁶

AKH kültürel alana da müdahale ederek tüm matbaaları, gazete ve dergileri, sinema, radyo ve tiyatro gibi tüm kitle iletişim araçları ile sanat/kültür kuruluşlarını millileştirerek sovyet kontrolüne sokacaktır. Bunların tümü toplumu sosyalist kuruluşa hazırlamak için Marksist-Leninist propagandayı örgütleyeceklerdir. AKH'nin idaresi altında eğitim kurumları cehaletle mücadele, "proletarya diktatörlüğünün müstakbel kadrolarını çıkarma" görevlerini üstlenir. Eski eğitimci kadrolar şovenist fikirleri propaganda etmeye devam etmeleri durumunda teşhir edilecek ve cezalandırılacaklardır.³⁷

TKP'nin burada özetlenen iki programı arasında, 1920'den 1926'ya partinin siyasi ve örgütsel sürekliliği sağlanamamış olsa da, tutarlılık göze çarpmaktadır. Her ikisinde de eski düzenin kalıntılarının tasfiyesi ve kapitalizm koşullarında emekçi kitlelerin elde edebileceği haklar konusunda geniş hükümler yer almıştır. Her iki programda da burjuva devriminin mantıksal sınırlarına taşınması, tüm burjuva demokratik reformların hayata geçirilmesi için işçi-köylü iktidarı altında bir geçiş süreci tarif edilmektedir. İkinci programda geçiş sürecinin ardından ortaya çıkacak yeni düzenin adı "proletarya diktatörlüğü" olarak açıkça zikredilmektedir. İki program arasındaki asıl fark, aradan geçen zamanda Türkiye'de yaşanan büyük dönüşümle ilintilidir. 1920'de TKP yola çıktığında Türkiye'deki burjuva devriminin akıbeti belirsizdi. Henüz yeni bir rejimin inşasından ziyade, Milli Mücadele'nin kazanılması gündemi ön plandaydı. 1926'da ise Cumhuriyet eski düzenin külleri üzerinde yükselmiş, emekçiler için modern sınıf mücadelelerinin imkânlarını arttıran pek çok ilerici reformun yanı sıra gelişmekte olan burjuvazi lehine adımlar atmaya, kapitalist ilişkileri derinleştirmeye başlamıştır. Öte yandan komünistlerin 1920 programını yazarken henüz tanık olmadıkları, kendilerine yönelik burjuva devlet baskısı 1926 yılı itibarıyla bütün gücüyle kendini gösteriyordu. Altı yılda yaşanan dönüşümler iki program arasındaki Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerde vurgu farklarına yol açmış, ikinci programda ilkinin göre Türkiye'deki yeni iktidara yönelik daha sert bir dil tercih edilmiştir.

DİZİN

I. Enternasyonal: 126, 129

II. Abdülhamit: 22, 24, 31, 192

II. Enternasyonal: 32, 35-36, 38, 41-42, 46, 50-52, 103, 105, 123, 126-128, 130, 160

II. Meşrutiyet: 25, 28-34, 49, 51, 74, 145, 167, 188
1905 Devrimi: 128

1908 Devrimi: 24, 26-27, 31, 33-34, 36, 37, 40, 42, 74, 192

21 Koşul: 107-108, 111, 122, 185

31 Mart Ayaklanması: 28, 30, 38, 46, 51, 74, 164

93 Harbi: 22, 24, 26, 65

Abaka: 34

Abdullah Cevdet: 49

Abdurrahman Mesudi: 98

Abdülkadir: 181, 187

Affan: 181, 187

Ağrı Dağı isyanı: 233-234

Ahmet Cevat (Emre): 98, 100, 117, 123, 184-185

Ahmet Hilmi: 174

Ahmet Samim: 48

Ahmet: 172, 181, 187

Ahrar Fırkası: 32, 49, 149

Akkerman, Friedrich: 184

Albayrak: 88, 99

Ali Cevdet: 114, 118, 144, 146, 150, 194, 214

Ali Fuat (Cebesoy): 68, 96, 169, 177-178, 181

Ali Nizami: 155

Ali Rıza (Keskin): 213

Ali Şükrü Bey: 97

Alimov, Abid: 98

Alman Devrimi: 56, 63, 107, 144, 158

Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi

(USPD): 103-105, 107-108

Almanya Komünist Partisi (KPD): 104-105, 107-111

Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD): 35, 37,

44, 46, 104, 127

Amasya: 34

Amele Fırkası: 138

Amele Gazetesi: 39

Amele Teali Cemiyeti: 203, 212-213

Amele-i Osmani Cemiyeti: 26

Amon: 41

Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti: 138

Antranik: 34

Aralov, Semyon: 71, 115, 186

Arif Oruç: 175, 182

Asimopulos, Nikos: 195

Aşkhadank: 34

Aydın Demiryolları İşçileri Cemiyeti: 138

Aydınlanma Devrimi: 125

Aydınlık: 122-124, 140, 147, 151-152, 154-155, 158-160, 182, 194-195, 197-198, 201, 203-204, 206, 210-211, 214-215, 217

Azadamard: 34, 42

Babiali Baskını: 28, 32, 47, 49, 51

Balkan Komünist Federasyonu: 116

Balkan Savaşı: 17, 32-33, 42, 47, 51-52, 145, 173, 223

Balya Karaaydın Amele Birliği: 138

Barbusse, Henri: 155

"Barış içinde bir arada yaşama" politikası: 109

Basmacı ayaklanması: 69, 84

Baştımar, Zeki: 64

Bedii Refet: 146

Behram Lütfü: 181-182

Benaroya, Avram Eliezer: 37-41, 45, 52

Bernstein, Eduard: 35, 104

Beşeriyet: 48

Beynelmîlel Bina İşçileri İttihadı: 139

Beynelmîlel Bira İşçileri İttihadı: 138

Beynelmîlel Deniz İşçileri İttihadı: 138-139

Beynelmîlel İşçiler İttihadı (Bİİ): 47, 52, 115-116, 138-141, 194, 207, 211

Beynelmîlel Marangoz İşçileri İttihadı: 138

Bilgi Mecmuası: 36

Birinci Dünya Savaşı: 15, 17, 19, 32-33, 36, 47, 57, 64-65, 75, 81, 107, 127, 137-138, 145, 160, 176, 193

Boyacıyan, Hampartsum: 34, 39

Brest-Litovsk Anlaşması: 56, 65-66, 76, 78

Brike, Semyon Karloviç: 122, 124, 202, 209

Buharin, Nikolay: 182

Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi: 30, 37

Bulgaristan Komünist Partisi: 180

Burhan Asaf (Belge): 217

Buynov, Aleksandar: 30

Cami (Baykurt/Baykut): 173, 178, 188

Canikyan: 44

Ceditçiler: 60

Ceket Terzisi İşçileri Sendikası: 45

Cemiyetler Kanunu: 29, 40, 46

Cenova Konferansı: 63

Cevat Bey: 88

Clarté: 155

Cumhuriyet Halk Fırkası: 193

Çerkez Ethem: 165, 168, 170, 175-176, 181, 189

Çernopeev, Hristo: 30

Çiçerin, Georgiy: 69-70, 93, 153, 156, 181

Çopur Rıza (Kiper): 140

Dagavaryan, Nazaret: 34

Damat Ferit Paşa: 32, 188

Dassa, Alber: 38-39

Denikin, Anton: 59, 66-67, 80-81, 83, 85

Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiye (Toplumsal

Araştırmalar) Cemiyeti: 46, 139

Dersim isyanı: 234-235

Die Glocke: 37

Doğrular Birliği: 126

Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV):

64, 98, 189, 194, 207, 213, 217

Doğu Halkları Kurultayı: 59, 63, 68-69, 86-88, 100, 113, 134, 151

Dolçev, Hristo: 29, 34

Dutov, Aleksandr: 173

Dündar, M. R.: 146

Dyute, Leonid: 184

Eberlein: 105

Eichhorn, Emil: 104

Ekim Devrimi: 17-18, 37, 52, 55-56, 60, 67, 70-71, 73, 75-77, 81, 85, 87-88, 90-91, 103, 110, 113, 116, 124, 128-132, 147, 149, 155, 163, 167, 173, 180-181, 187, 210, 222, 226

Elektrik İşçileri Cemiyeti: 138

Elektrikçi Nuri: 214

Emek: 152, 180, 182

Engels, Friedrich: 126, 128, 145, 182

Enver Paşa (Bey): 27, 31, 65, 68-69, 85, 168

Ergatis: 42-46

Esat Paşa: 150

Ethem Nejat: 88-90, 94, 96, 99, 144, 146, 148-151, 176

Faik Usta: 214

Falih Rıfkı (Atay): 146

Fatma: 165, 172, 179

Federatif Halk Partisi: 29, 40

Ferit (Tek): 74

Ferrer, Francisco: 39

Fethi Bey (Okyar): 230

Fevkalade Amele Nüşhaları: 151, 211

Fransız Devrimi: 125

Fransız Komünist Partisi: 108, 151, 155, 184

Fransız Sosyalist Partisi: 103, 108

Frunze, Mihail: 60, 182

Fuat Sabit: 85

Galip Kemal Bey: 78

Galvinov, Vasil: 30, 42

Garabedian, Kevam: 34

Gaspıralı İsmail Bey: 75

Ginzberg, Roland: 139-140

Golman, Mihail: 115, 134, 183, 185-187, 189

Gorki, Maksim: 182

Gümrü Anlaşması: 95

Gümülçineli İsmail: 49

Hadziev, Stoyu: 30

Hafı Türkiye Komünist Fırkası (Türkiye Bolşevik Komünist Partisi): 163-165, 172, 174-176, 178, 180, 189, 213, 223

Hâkimiyet-i Milliye: 179

Hakkı Behiç (Bayiç): 173, 175, 178

Halil Paşa: 85

Halk Zümresi: 163-164, 168, 178-180, 188-189, 227

Hamit Bey: 97, 99

Hamit Sadi (Selen): 146

Haraç: 34

Hareket Ordusu: 30, 38, 74, 164

Harici Büro: 94, 98, 100, 112, 114, 117, 151, 184, 194

- Harlakov, Nikola: 37
 Hasan Âli (Ediz): 123, 194-195, 214-215, 217
 Hasan Rıza: 138
 Hasan Sadi (Birkök): 140
 Hasson, Abraam: 38, 40
 Hemşinli Mahmut (Bektaş): 166
 Hınçak: 23, 25, 31-34, 41, 43, 45, 51, 115, 194, 211
 Hıyanet-i Vataniye Kanunu: 161, 198
 Hilmioğlu (Arap) İsmail Hakkr: 88, 144, 151
 Hilmioğlu Hakkr: 90, 94
 Hocayev, Feyzullah: 64
Humanité: 145, 151, 153
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası: 32, 41, 47-48, 142
 Hüseyin Cahit (Yalçın): 74
 Hüseyin (İştirakçi) Hilmi: 43, 45, 47-50, 140, 142-143
 Hüseyin Hüsnü: 117, 172, 182
 Hüseyin Kâzım: 41
 İbrahim Tali Bey: 68, 87
 İbrahim Temo: 49
 İbrahimov, Galimcan: 77
 İç Makedonya Devrimci Örgütü: 24-25, 29-30
İdrak: 140, 176
İfham: 74
 İhsan (Özgen): 140
 İhsan (Özger): 213
 İhsan Raif: 146
 İhsan: 40
İkbal: 75, 83
İkdam: 56
 İlhami Nafiz (Pamir): 146
 İngiliz Bağımsız İşçi Partisi: 103, 108
İskra: 35-36
 İsmail (Çitoğlu): 90
 İsmail Bilen: 64, 213, 217, 234-235
 (Kayserili) İsmail Hakkr: 69, 90, 94, 98, 113, 146
 İsmail Hüsrev (Tökin): 182, 217
 İsmail Kadir: 98
 İstanbul Komünist Grubu (İKG): 88, 98, 112, 114-120, 122, 124, 140, 149-157, 159, 161, 185, 187, 194, 210-211, 213, 225, 237
 İstanbul ve İzmir İşçileri Cemiyeti: 138
 İstiklal Mahkemeleri: 165, 189, 198, 213, 215
 İşçi Sinayet Cemiyeti: 143
İşçi: 152, 173
İştirak: 43, 47-50
 İtalyan Sosyalist Partisi: 108
 İttihat ve Terakki Cemiyeti: 17, 25-34, 36, 40-42, 45-49, 51, 74-75, 117, 137, 164, 167-168, 173, 188, 193, 202, 223
 İzmir İktisat Kongresi: 159, 197, 211-212
 Jaurès, Jean: 50
Kadro: 217
 Kâmil Paşa: 28, 48
 Kara Cuma: 110
 Karakaş, Yorgo: 44
 Karamveris: 139
 Kasım Devrimi: 37
 Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti: 138
 Kautsky, Karl: 35, 103
 (Vanlı) Kâzım (Kip): 116, 123, 140-141, 150, 194-195, 203, 214
 Kâzım Karabekir: 71, 85-88, 92, 95-97, 99
 Kenan: 181, 187
 Kerim Sadi: 156
 Kılıç Ali: 178
 Kivılcımlı, Hikmet: 214-215, 217, 232-234
 Kızıl Sendikalar Enternasyonal (Profintern): 110, 138-139, 177
 Kolarov: 124
 Kolçak, Aleksandr: 59-60, 66-67, 81
 Kollontay, Aleksandra: 182
 Komünist Birlik: 126-127
Komünist Manifesto: 77, 86, 106, 128, 146
Komünizmin Prensipleri: 182
 Kun, Béla: 61, 63-64
 Kurtuluş Savaşı: 10, 89, 112, 116, 137, 167, 187, 218-219, 222, 224, 235
Kurtuluş: 144, 147, 151, 154-155, 225
 Kuvayı Seyyare: 164, 167, 170
 Küçük Talat: 85-86
Labrador: 44
Le Journal de Lavorador: 39
 Lem-i Nihat: 146

Lenin, Vladimir İlyiç: 17, 35, 37, 57-59, 61-62, 67, 69, 77, 81, 86, 89, 103, 105-110, 116, 118, 124, 127, 129-132, 155-156, 173, 201
Levi, Paul: 110
Liebknecht, Karl: 37, 105, 144
Londra Konferansı: 157
Lozan Antlaşması: 189, 197-198
Lozan Konferansı: 72-73
Lozovski: 139
Luxemburg, Rosa: 32, 35-37, 52, 104-105, 144
Lütfü Nejdet: 90
Mahmut Celal (Bayar): 178
Mahmut Esat (Bozkurt): 178
Mahmut Şevket Paşa: 32, 49, 74, 140
Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları: 30
Maksimos, Serafimos: 139-140
Malaka: 73
Manatov, Şerif: 77, 164, 172-174, 176, 181, 189
Manuilski, Dmitri: 123, 201, 203, 207
Maria: 222
Marx, Karl: 43, 128, 145-146
Marx, Magdelaine: 155, 184
Matbaa İşçileri Cemiyeti: 138
Mdivani, Budu: 96, 99
Meclis-i Mebusan: 28-29, 34, 38, 40, 46, 137, 139
Mehmet Ali (Bilgişin): 140
Mehmet Emin: 68, 90, 92-94, 96, 99
Mehmet Nurettin: 140
(Mehmet) Sadık Ahi (Eti): 146
Mehmet Şükrü: 177, 181
Mehmet Vehbi (Sarıdal): 144, 146, 150, 214
Memduh Şevket Bey: 94, 96
Mikoyan, Anastas: 100
Milletler Cemiyeti: 104
Milli Kongre: 150
Milli Meşrutiyet Fırkası: 74
Milli Mücadele: 52, 65, 68, 70, 72, 85, 89-92, 95, 97-98, 116-119, 137, 147, 150, 152, 154-156, 158, 163-171, 196, 199, 218, 230, 241, 244
Milli Türk Ticaret Birliği: 212
Milliyetler Halk Komiserliği: 58, 61, 76-77

Mirniy, Semyon: 122, 201-202, 204
Misak-ı Milli: 137, 183
Mondros Mütarekesi: 65, 85, 95, 137-138
Moskova Anlaşması: 72, 98, 114
Muallim Mustafa: 174
Muhafaza-i Mukaddesat Derneği: 96
Muhittin Baha: 175
Mussolini, Benito: 110
Mustafa Börklüce: 213
Mustafa Fazıl (Çun): 140, 143
Mustafa Hilmi: 172
Mustafa Kemal (Atatürk): 65, 68, 70-71, 85, 91-94, 96-97, 117, 120, 137, 143, 147, 152-154, 161-162, 167-171, 173, 175, 177-178, 183, 186-188, 197, 217, 227, 230
Mustafa Mermi: 146
Mustafa Nuri: 181
Mustafa Suphi: 57, 68, 72-83, 85-88, 90-100, 105, 112-114, 116-117, 132, 141, 143, 151-152, 154, 164, 170-171, 173-174, 178, 181, 184, 191, 213-214, 222-223, 226-227
Müdafaa-i Hukuk: 32, 87, 91, 137, 150
Mümtaz Fazlı (Taylan): 146
Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti: 138, 211
Müsavat Partisi: 75, 85
Müslüman Komiserliği (İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği veya Merkezi İslam Komiserliği- MUSKOM): 58, 77-79, 81, 83-84, 173
Müslüman Sosyalist Komitesi: 76-77, 81
Müstakil Amele Fırkası: 138-139
Müstakil Sosyalist Fırkası: 138, 211
Naçalo: 36
Nafi Atuf (Kansu): 146, 150
Nahum: 41-42
Namık Hasan: 47, 140
Namık İsmail: 144, 146
Nâzım Bey (Resmor): 163-165, 171, 174-175, 177-179, 181-182, 186-189, 223, 227
Nâzım Hikmet: 64, 156, 182, 213-217
Nazmi: 90
Ne Yapmalı: 127, 129
Neos Anthropolos: 139

- Neriman: 156
- Nerimanov, Neriman: 64, 88, 113, 153
- Nevşirvanov, Ziyetullah: 138, 146, 156, 172, 174, 176, 179, 181-182, 185, 189
- Nevşirvanova, Cemile: 172, 176-177
- Nizamettin Ali (Sav): 146
- Nizamettin Nazif: 182, 185
- Noviy Vostok*: 63
- Numan Usta: 139, 150, 212
- Nuri Paşa: 65, 85
- Nurullah Esat (Sümer): 146
- Orak Çekiç*: 152, 196, 211, 215, 228
- Osmanlı Demokrat Fırkası: 49
- Osmanlı Mesai Fırkası: 139, 150
- Osmanlı Sosyalist Fırkası: 43, 45, 47-49, 51, 140-143
- Özdoğu, Hüsamettin: 213
- Panitsa, Todor: 30
- Papadopulos, Stefanos: 42-44, 46
- Papazyan, Vahan: 34, 40
- Paris Komünü: 55, 126, 182
- Parvus Efendi: 32, 35-37, 44
- Pastırmacıyan, Garo: 34
- Pavlov Efendi: 34
- Pavloviç, Mihail: 63, 69, 88, 117
- Paz, Marcel: 184
- Pertev Tevfik: 47, 49
- Pieck, Wilhelm: 105
- Prens Sabahattin: 49
- Rabotniçeska İskra*: 30, 42-43
- Rabotniçeski Vestnik*: 39
- Radek, Karl: 63, 69, 119, 157-158
- Rahime: 172
- Rakovski, Hristian: 40, 44
- Rapallo Antlaşması: 63
- Rasim Haşmet Bey: 39
- Rasim Şakir: 140, 212
- Raskolnikov, F.: 135
- Refet Bey (Bele): 178-179
- Refik Nevzat: 48, 50-51, 140-141, 150
- Reşat Nuri (Drago): 146
- Riskulov, Turar: 64
- Rolland: 207
- Rote Fahne*: 184
- Roy, Manabendra Nat: 61
- Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi - RSDİP: 35, 58
- Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) - RSDİP(B): 17, 83, 103
- Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) – RKP(B): 63, 78, 84, 89, 92, 94, 103-104, 113, 115, 122, 129, 131
- Sabetay Levi: 40-41
- Sabiha Sümbül: 166, 172, 182
- Sada-yı Millet*: 48
- Sadoul, J.: 184
- Sadrettin Celal: 119, 140, 144, 151, 155, 157, 194, 198, 214-215
- Sakallı Celal: 119
- Salih Reis: 140
- Salih Zeki: 92-93, 98, 100, 117
- Samuel Sadi: 38
- Samuel Yona: 40-41
- Sanayi Devrimi: 125, 127
- Sandanski, Yane: 25, 29-30
- Sarkisyan, Madteos: 33
- Selahattin Nejat (Yalkı): 146
- Selahattin Rifat: 146
- Selanik Amele Cemiyeti: 38-39
- Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF): 17, 29-30, 37-42, 45, 51-52
- Serbest İzmir*: 48-49
- Serengülyan, Varteks: 34
- Servet (Berkin): 146, 150
- Sevr Anlaşması: 137, 228
- Seyfettin Osman: 214
- Seyyare Yeni Dünya*: 175, 182
- Sivaçev: 43, 47
- Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*: 107-108
- Sosyal Demokrat Fırkası: 138, 150
- Sosyal Demokrat Partisi: 173, 176
- Soykal, Abdülkerim: 214
- Spartakistler Birliği: 104-105, 144
- Stalin, Yosif: 58, 77-78, 84, 93-96, 130, 173
- Stasova: 69, 88, 113
- Sternitskaya, Leokadiya: 145
- Sultan Galiyev: 63-64, 77-78, 80-81, 84, 173

Sultan Reşat: 40

Sultanahmet Mitingi: 138

Suphi Nuri (İleri): 140

Süleyman Nuri: 85, 90, 94, 98, 100, 117, 207

Süleyman Sami: 90, 92-93, 99, 175

Şamilov, Hamdi Alev: 213

Şark Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti: 138

Şarkın Sesi: 182

Şarki: 116, 121, 194

Şaziye: 156

Şefik Hüsnü (Değmer): 88, 100, 114-118, 120-124, 140-142, 144-145, 148-156, 158-161, 165-166, 187, 192-195, 197-201, 203-211, 213-219, 223, 225, 227-228, 230-231

Şemsiye İşçileri Sendikaları: 45

Şevket Süreyya (Aydemir): 64, 68, 122, 156, 182, 194, 214-215, 217, 236

Şeyh Kudbettin: 174

Şeyh Sait isyanı: 211, 214, 228, 230, 232-233

Şeyh Servet: 175, 177, 179-181

Şubat Devrimi: 76, 81, 115-116

Talat Paşa (Talat Paşa): 31, 69

Tanin: 36, 74

Tasvir-i Efkâr: 36

Taşkent Sovyeti: 60

Taşnaktsutyun: 23-25, 31-32, 34, 41-43, 45, 52, 75, 87, 93, 95-96

Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı

Muvakkat: 28, 34, 38, 45-46, 138

Tek ülkede sosyalizm: 109-111

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: 193, 215, 230

Terkos Şirketi İşçileri Cemiyeti: 138

Terzi İşçileri İttihadı: 43

Tevfik Nureddin: 43

Tevfik Rüştü: 178

Togan, Zeki Velidi: 173

Topal Osman: 97

Trotsky, Leon: 35-37, 66-67, 84

Troyanovski, K. M.: 134

Türk Kızıl Birinci Nişancı Alayı (Türk Kızıl Rotası): 78, 87

Türk Komünist Fırkası: 85-86, 90

Türk Ocağı: 173

Türk Sosyalistleri Konferansı: 78, 83, 226

Türk Yurdu: 36, 176

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF): 98, 112-119, 151, 156, 163-165, 171-173, 175-189, 194, 209, 213-214, 223, 227, 237

Türkiye İşçi Derneği: 144, 149, 157, 211

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi: 144, 146

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF): 52, 138, 142, 144-151, 154, 158-159, 161, 176, 195, 211, 217

Türkiye Komünist Bolşevik Partisi: 143

Türkiye Komünist Gençler Birliği: 152

Türkiye Komünist Gençler Federasyonu: 242

Türkiye Komünist Teşkilatı: 68, 79, 83, 86-88, 92, 100, 113, 143, 164, 175, 213

Türkiye Sosyalist Fırkası: 47, 50, 114, 138, 140, 142-143, 150, 176

Türkiye Sosyalist Merkezi (TSM): 29-30, 36, 42-47

Türkiye Sosyalist Partiler Birliği: 150

Türkiye Umum Amele Birliği: 212

Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti: 138

Upmal-Angarski, Yanovits: 71, 165, 177, 179

Vahdettin: 137

Vahidov, Molla Nur: 76-78, 81

Vâlâ Nurettin: 64

Vasıf (Eczacı): 215

Vazife: 151, 195-196, 198, 202

Vedat Nedim (Tör): 64, 146, 166, 214, 216-218

Versailles Anlaşması: 62

Vezestinis, Zaharyas: 42-43, 46-47

Vlahov, Dimitar (Vlahov Efendi): 29, 34, 36, 38, 40-41, 52

Vrangel, Pyotr: 94-95

Wiederaufbau: 37

Yahya: 97, 99

(Yüzbaşı) Yakub: 85

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu): 217

Yanyos, Nikos: 42-43, 46

Yaşar Nezihe: 156

Yeni Dünya: 77, 79, 83, 86, 173, 179

Yeni Ekonomi Politikası (NEP): 109-110

Yeni Hayat: 182, 184, 189

Yeşil Ordu Cemiyeti: 163-165, 168, 174-175, 177-178, 180, 188-189

Yoldaş: 215

Yunanistan Komünist Partisi: 52, 139-140

Yunus Nadi: 175, 178

Yusuf Akçura: 75

Yusuf Kemal: 93

Zetkin, Clara: 35, 37

Zimmerwald Konferansı: 103, 128

Zinoviyev, Grigori: 63, 68, 139, 156

Ziya: 180

Zohrab, Kirkor: 34

Zonguldak Amele Birliği: 138

Zorin, S.: 184-185

KRONOLOJİ

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1840	Şubat		İngiliz-Çin Afyon Savaşı		
1840	Temmuz	15		Osmanlı İmparatorluğu, Birleşik Krallık, Prusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası arasında Londra Antlaşması imzalandı. (Boğazlar Mukavelesi)	
1840	Ağustos			<i>Ceride-i Havadis</i> gazetesinin ilk sayısı basıldı.	
1840	Ekim	23		Posta ve Telgraf Nezareti kuruldu.	
1841				Mısır, Osmanlı Asya topraklarından çıkarıldı.	
1847	Haziran		Marx ve Engels'in de üyesi olduğu Komünist Birlik (Komünist Liga) kuruldu.		
1848	Şubat		Marks ve Engels'in kaleme aldığı <i>Komünist Manifesto</i> yayımlandı		
1848	Şubat		1848 Devrimleri Paris'te işçilerin ayaklanmasıyla başladı.		
1848	Şubat	26	Fransa'da ikinci Cumhuriyet ilan edildi.		
1851	Ocak	17		Şirket-i Hayriye kuruldu.	
1851	Mayıs	26		Encümen-i Daniş denilen Osmanlı Akademisi açıldı.	
1852	Ekim	3		Damat Mehmet Ali Paşa, Osmanlı sadrazamı oldu.	
1852	Aralık		Louis Napoléon imparator oldu (III. Napoléon).		
1853	Ocak	9	Osmanlı İmparatorluğu için "hasta adam" tabiri ilk kez Rus Çarı I. Nikolay tarafından kullanıldı.		
1853	Ekim	4		Osmanlı'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle Kırım Savaşı başladı.	
1854				İlk Osmanlı dış borçlanması gerçekleşti.	
1855				Türkiye'de ilk telgraf hattı İstanbul - Edirne - Varna arasında işlemeye başladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1856	Şubat	18		Islahat Fermanı yayınlandı.	
1856	Mart	30		Kırım Savaşı; Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Birleşik Krallık ve Fransa arasında Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi.	
1856	Eylül	23		İzmir-Aydın hattı demiryolu imtiyazı, bir İngiliz şirketine verildi. 1866 yılında işletmeye açılan 612 kilometrelik demiryolu hattının imtiyazı 15 Ekim 1950'de dolacaktı. Ancak genç Cumhuriyetin hükümeti, bu hattı 30 Mayıs 1935'te satın aldı.	
1857	Mart	8	ABD'nin New York kentinde 40 bin dokuma işçisi, daha iyi çalışma koşulları istemiyle bir tekstil fabrikasında greve başladı. Ancak polisin işçilere saldırması ve işçilerin fabrikaya kilitlenmesi, arkasından da çıkan yangında işçilerin, fabrika önünde kurulan barikatlardan kaçamaması sonucunda, çoğu kadın 129 işçi can verdi. Kopenhag'da 1910 yılında toplanan Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'nda 8 Mart, "Dünya Emekçi Kadınlar Günü" olarak belirlendi.		
1859	Şubat	12		Mülkiye Mektebi, Sadrazam Âli Paşa ve Hükümet üyelerinin katılımıyla açıldı.	
1860	Ekim			İlk özel siyasi gazete <i>Tercüman-ı Ahval</i> çıkmaya başladı. Sahibi Yozgatlı Çapanoğlu Agâh Efendi'ydi.	
1861				Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kuruldu.	
1861	Haziran	26		Sultan Abdülmecit öldü; yerine Abdülaziz, Padişah oldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1862	Haziran	28		<i>Tasvir-i Efkar</i> gazetesi, Şinasi tarafından çıkarılmaya başladı.	
1862	Eylül	8		Osmanlı Devleti ile Büyük Avrupa devletleri arasında İstanbul Protokolü imzalandı.	
1863				ABD'lilerin kurduğu Robert Kolej açıldı.	
1863	Ocak	13		Darülfünun, Kimyager Deriş Paşa'nın verdiği halka açık fizik dersi ile eğitim hayatına başladı.	
1863	Mart	30		Türkiye'de eğitim alanında devletli olmayan ilk kurum niteliğindeki Darüşşafaka kuruldu.	
1863	Kasım	20		Ziraat Bankası kuruldu.	
1864	Eylül	28	Uluslararası Emekçiler Birliği (I. Enternasyonal) Londra'da kuruldu.		
1867				Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde Paris'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti Namık Kemal (1840-88), Ali Suavi (1839-78), Ziya Bey (1825-80) ve diğerlerince kuruldu.	
1867	Mayıs	29	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kuruldu.		
1867	Temmuz	17	Marx'ın <i>Kapital</i> adlı eserinin ilk cildi yayımlandı.		
1868	Mayıs	10		Bugünkü adı Danıştay olan Şura-yı Devlet kuruldu.	
1868	Haziran	29		Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı olarak düşünülen <i>Hürriyet</i> gazetesi, Londra'da yayımlanmaya başladı.	
1868	Eylül			Galatasaray Lisesi, İstanbul'da açıldı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1870	Eylül	4	Fransa'da III. Cumhuriyet ilan edildi.		
1870	Kasım	25		İstanbul'da ilk mizah dergisi <i>Diyojen</i> 'in birinci sayısı yayımlandı.	
1871	Şubat	9		Osmanlı'da ilk kez Karl Marx'ın bir makalesi, <i>Hakayik-ul Vakayi</i> gazetesinde yayımlandı.	
1871	Mart	18	Paris Komünü kuruldu.		
1871	Mayıs		Paris Komünü, ayrılık halinde kadınlara nafaka hakkı tanıdı.		
1871	Mayıs	18	Paris Komünü, eşit işe eşit ücret verilmesini kabul etti.		
1871	Mayıs	28	Paris Komünü düştü.		
1872				Van'da Ermeniler tarafından Kurtuluş Birliği (Miuthiun I Perkuthiun) kuruldu.	
1872	Ocak	25		Hasköy Tersanesi işçileri greve çıktı.	
1872	Şubat	16		Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri greve çıktı.	
1872	Mart			Yarımburgaz-Ömerli demiryolu yapımında çalışan bazı ustabaşılar ve kalifiye işçiler, raylar üzerine kurdukları çadırlarda üç hafta süreyle oturma eylemi yaptılar.	
1872	Nisan			İzmit demiryolu işçileri greve gitti.	
1872	Haziran	13		Namık Kemal, <i>İbret</i> gazetesini yayımladı. Bu fikir gazetesi, 27 gün sonra kapatıldı.	
1872	Eylül		I. Enternasyonal'in Lahey Kongresi başladı. Kongrede, Mihail Bakunin ve Karl Marx arasında yaşanan şiddetli tartışmaların sonucunda Bakunin ve çevresi ihraç edildi.		
1873	Ocak			Kasımpaşa Tersanesi işçileri greve gitti.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1873	Nisan			Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre adlı oyununun ilk temsil, İstanbul'daki Gedikpaşa Tiyatrosu'nda gerçekleşti.	
1873	Ekim		Üç imparator Birliği (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya) kuruldu.		
1873	Aralık			Türkiye'nin ilk borsası sayılan Dersaadet Tahvilat Borsası açıldı.	
1875	Mayıs	22 - 27	Gotha'da Alman sosyal demokratlar toplandı. Alman Sosyalist işçi Partisi kuruldu.		
1875	Temmuz	9		Hersek isyanı gerçekleşti.	
1875	Temmuz			<i>Ekinci</i> gazetesi ilk sayısı basıldı.	
1875	Ekim	6		Osmanlı mali iflâsı: Tenzil-i Faiz kararı alındı.	
1875	Kasım	4		<i>Kadınlar İçin Ayine</i> Dergisi, Selanik'te yayına başladı.	
1876	Şubat	14		İstanbul Tramvay Şirketi işçileri greve çıktı.	
1876	Mayıs	2		Bulgar isyanı gerçekleşti.	
1876	Mayıs	10		Osmanlı Devleti'nde, basına sansür uygulaması başlatıldı.	
1876	Mayıs	30		Abdülaziz tahttan indirildi, yerine V. Murat geçti.	
1876	Ağustos	10		Padişah V. Murat akli dengesini yitirdiği gerekçesiyle tahttan indirildi.	
1876	Ağustos	31		II. Abdülhamit tahta çıktı.	
1876	Aralık	19		Mithat Paşa sadrazam oldu.	
1876	Aralık	23		I. Meşrutiyet ilan edildi ve Tersane Konferansı açıldı. İlk Osmanlı anayasası olan Kanuni Esasi kabul edildi.	
1877	Mart	19		İlk Osmanlı Meclisi açıldı.	
1877	Nisan	24		Rusya, Eflak ve Boğdan'a girerek Osmanlılara savaş açtı, böylece 93 Harbi olarak anılan Osmanlı-Rus savaşı başlamış oldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1877	Aralık	13		2. Meclis-i Mebusan, çalışmalarına başladı.	
1878				Van'da genç Ermeniler tarafından Kara Haç Derneği (Sev Khatch Kazmakerputhiun) kuruldu.	
1878	Şubat	14		II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etti ve istibdat dönemi başladı.	
1878	Mart	3		Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bulgaristan özerkliğini ilan etti.	
1878	Mayıs	20		II. Abdülhamit'i devirmek ve Çırağan Sarayı'nda tutulan V. Murat'ı tahta çıkarmak amacıyla Çırağan Baskını'nı düzenleyen gazeteci Ali Suavi öldürüldü.	
1878	Haziran	4		Kıbrıs'ın idaresinin geçici olarak Birleşik Krallık'a bırakıldığı «Kıbrıs Antlaşması» imzalandı. 16 Ağustos 1960 tarihine kadar sürecek olan ve Britanya Kıbrısı olarak adlandırılan idare kuruldu.	
1878	Haziran	13	Berlin'de, Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya'sı, Büyük Britanya, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya Krallığı ve Fransa arasında, Berlin Antlaşması olarak adlandırılan barış antlaşmasını imzalamak üzere kongre toplandı.		
1879			Rusya'da Narodnaya Volya kuruldu.		
1879	Temmuz	17		İstanbul'da tersane işçileri greve başladı.	
1880			Fransız İşçi Partisi kuruldu.		
1880			Mısır'da Arabi isyanı başladı.		
1880	Şubat	3		İdare-i Mahsusa işçileri greve çıktı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1880	Şubat	27		Haydarpaşa-İzmit Demiryolu işçileri greve çıktı.	
1881			Fransa Tunus'u işgal etti.	Erzurum'da Ermeniler tarafından Anavatanın Koruyucuları (Paştan Haireniats) derneği kuruldu.	
1881	Mart	13	Rus Çarı II. Aleksandr, Narodnaya Volya adlı örgütün gerçekleştirdiği bombalı bir suikast sonucunda öldü.		
1881	Haziran	18	Üç İmparator Birliği, bu kez yazılı olarak yenilendi.		
1881	Ekim	15		Muharrem Kararnamesi yayımlandı ve Düyunu Umumiye kuruldu.	
1882			İngiltere Mısır'ı işgal etti.		
1882			Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya Üçlü İttifak devletleri olarak birleşti.		
1883	Mart	3		Mektebi Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi) öğretime açıldı.	
1883	Mart	14	Karl Marx öldü.		
1883	Ekim	4	İstanbul'u Paris'e bağlayan Doğu Ekspresi ilk seferine çıktı.		
1883			Plehanov, Emegın Kurtuluşu grubunu kurdu.		
1884	Mayıs	8		1876 Anayasası'nın mimarı Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'i öldürttüğü iddiasıyla yargılanmış ve Taife sürülmüştü. Boğularak öldürülen Mithat Paşa, Taif'te gömüldü.	
1884	Haziran	20		Mülkiye Mühendis Mektebi kuruldu.	
1885				Bulgaristan Doğu Rumeli vilayetine el koydu.	
1885				Van'da Ermeniler tarafından Armenagan Partisi kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1885	Mayıs			Anadolu'nun ilk lisesi (idadisi) olan Kastamonu Abdurrahmanpaşa Lisesi' in temeli törenle atıldı.	
1886	Ocak	18		Kadınlar, Şükufezar dergisinde "saçı uzun aklı kısa" deyimine karşı mücadele başlattı.	
1886	Mayıs		ABD'de 8 saatlik işgünü için gösteriler ve 1 günlük genel grev yapıldı.		
1887			Cenevre'de Devrimci Hınçak Partisi kuruldu.	Şefik Hüsnü, Selanik'te dünyaya geldi.	
1887				Pozitivist ve maddeci Beşir Fuat 'deneysel' olarak intihar etti (d. 1853).	
1888	Mart		Britanya İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İspanyol İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Hollanda, Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu arasında, İstanbul Antlaşması'nın taslak metni imzalandı. Nihai metin ise 29 Ekim 1888 tarihinde imzalandı. Buna göre, ilgili devletlerin gemileri hem savaş hem de barış zamanında Süveyş Kanalı'ndan geçebileceklerdi.		
1889	Mayıs	6	Osmanlı Devleti'nin de katıldığı, Uluslararası Paris Fuarı başladı.		
1889	Haziran			İttihat ve Terakki Cemiyetinin öncüsü olarak kabul edilen İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti adlı gizli örgüt kuruldu.	
1889	Temmuz	14	II. Enternasyonal kuruldu.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1890				Tiflis'te Taşnak Ermeni Devrimci Federasyonu (Hay Heğapokhagan Taşnaksut-yun) kuruldu.	
1890	Haziran	7		Ertuğrul fırkateyni, Japon-ya'da Yokohama limanına ulaştı.	
1890	Kasım	3		İstanbul'da Sirkeci Garı' ın açılışı yapıldı.	
1891	Mart	27		Servet-i Fünun dergisi ilk sayısı çıktı.	
1891	Haziran	13		İstanbul Arkeoloji Müzesi ziyarete açıldı.	
1891	Ağustos	3	II. Enternasyonal'in II. Kongresi Brüksel'de toplandı.		
1893				Selanik'te Makedonyalı silahlı mücadele yanlıları tarafından, daha sonra İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO) adını alacak olan Bulgar Makedonya-E-dirne Devrimci Komiteleri kuruldu.	
1893	Ağustos	9	II. Enternasyonal'in III. Kongresi Zürih'te toplandı.		
1895	Ocak	20		Darülaceze kuruldu.	
1895	Ağustos	19		Yeni Asır gazetesi kuruldu.	
1895			Bulgar hükümeti tarafından Yüksek Makedonya Komitesi (VMK) kuruldu.	Ahmet Rıza (1857-1930) Paris'te Meşveret gazetesi çıkarmaya başladı.	
1895				Osmanlı'daki ilk sendika olan, Amele-i Osmani Cemiyeti, İstanbul'da Tophane fabrikasında gizli olarak kuruldu. Bir yıl sonra açığa çıkarılan örgüt kapatıldı, kurucuları sürgüne yollandı.	
1896				Bağdat demiryolu Konya'ya ulaştı.	
1896	Temmuz	26	II. Enternasyonal'in IV. Kongresi Londra'da toplandı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1896	Ağustos	26		Galata'da bulunan Osmanlı Bankası Genel Müdürlük binası, Taşnaklara bağlı bir Ermeni fedai grubu tarafından basıldı.	
1897	Nisan	17		Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasında, "Otuz Gün Savaşı" olarak da adlandırılan savaş başladı.	
1897	Aralık	4		Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında barış anlaşması imzalandı.	
1898	Mart		Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluşu. (RSDİP)		
1898	Aralık	30		Gülhane Askeri Tıp Mektebi açıldı.	
1900				Darülfünun açıldı.	
1900	Ocak	9	Mısır'da Kahire demiryolu tamamlandı ve ilk tren hizmete girdi.		
1900	Nisan	14	Uluslararası Paris Fuarı açıldı. Fuarda, Osmanlı pavyonu da yer aldı.		
1900	Eylül			İstanbul'da Sultan II. Abdülhamit'in 25. saltanat yılı büyük bir törenle kutlandı. Törene bütün yabancı devletlerin temsilcileri katıldı.	
1900	Eylül	23	II. Enternasyonal'in V. Kongresi Paris'te toplandı.		
1900	Aralık		Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin yayın organı <i>İskra</i> 'nın ilk sayısı Leipzig'de yayımlandı		
1901			II. Enternasyonalin Paris Kongresi kararı uyarınca Brüksel'de bir Uluslararası Sosyalist Büro açıldı.		
1902				Paris'te I. Jön Türk Kongresi toplandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1902				Yüksek Makedonya Komitesi'nin (VMK) örgütlemeye çalıştığı Cuma-yı Bala Ayaklanması Osmanlı güçlerince bastırıldı.	
1902	Mart		Lenin'in Ne Yapmalı? sı yayımlandı.		
1903				İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün (VMRO) başlatıldığı ilinden isyanı Osmanlı güçlerince bastırıldı.	
1903	Ocak	14		Makedonya'daki Osmanlı yönetimine karşı gelişen şiddet olayları nedeniyle Sadrazam Mehmet Sait Paşa azledildi, yerine Rume- li Islahat Komisyonu Başkanı Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa getirildi.	
1903	Temmuz	30	RSDİP'nin II. Kongresi Brüksel ve Londra'da toplandı. Bolşevik, Menşevik ayrımı belirginleşti.		
1904				Yusuf Akçura'nın (1876-1935) "Üç Tarz-ı Siyaset" yazısı yayımlandı.	
1904	Ağustos	14	II. Enternasyonal'in VI. Kongresi Amsterdam'da toplandı.		
1904	Ekim	4		Almanya ile Osmanlı Devleti arasında telgraf anlaşması imzalandı.	
1904	Aralık	5	Japonlar, Port Art-hur'da Rus donanma-sını yok etti.		
1905			Rusya'da Müslüman Kongresi kuruldu.		
1905	Ocak		Rusya'da 1905 Devrimi başladı		
1905	Mayıs	25	RSDİP'in III. Kongresi Menşevikler katılmaksızın Londra'da toplandı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1905	Temmuz			II. Abdülhamit'e Yıldız Camisi önünde Taşnaksutyun tarafından suikast girişiminde bulunuldu.	
1906			İran'da meşrutiyet devrimi yaşandı.	Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu.	
1906				Prens Sabahattin, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni kurdu.	
1907	Ağustos	18	II. Enternasyonal in VII. Kongresi Stuttgart'ta toplandı. Kongrede, savaş, kapitalist ülkelerin rekabetinin bir sonucu olarak tanımlandı. İşçi sınıfının savaşı engellemek için çalışması; bunda başarısız olunursa savaşın ortaya çıkaracağı ekonomik ve politik krizden kapitalist sınıfın egemenliğinin çöküşünü hızlandırmak için yararlanılması kararı alındı.		
1907	Eylül	27		Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti birleşti.	
1907	Aralık	27		Paris'te II. Jön Türk Kongresi yapıldı. Sonuç bildirgesinde Sultan Abdülhamit yönetimi eleştirildi.	
1908			RSDİP'nin VI. Kongresi Paris'te toplandı.	Sırat-ı Müstakim dergisi çıkmaya başladı. 1911'de Sebülürreşad adını aldı.	
1908				Yılın son beş ayında 59'u İstanbul ve 37'si Selanik'te olmak üzere 143 grev gerçekleşti. 100 binden fazla işçinin bu grevlerde yer aldığı tahmin edilmektedir.	
1908	Mart	7		Kabataş Erkek Lisesi, Padişah II. Abdülhamit'in fermanıyla "Kabataş Mekteb-i İdâdisi" adı altında kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1908	Haziran	9	Reval Görüşmelerinde İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay arasında Osmanlı İmparatorluğu konuşuldu.		
1908	Temmuz	3		Kolağası Resneli Niyazi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de onayı ile Makedonya'da Ohri yakınındaki dağlara çıkarak, II. Meşrutiyet'in ilanına yol açan ayaklanmanın lideri oldu.	
1908	Temmuz	24		II. Abdülhamit'in seçimlerin yapılmasını buyurması.	
1908	Temmuz	30		İstanbul Cıbalı Tütün Fabrikası işçileri greve çıktı.	
1908	Temmuz	31		II. Abdülhamid döneminde resmi bir göreve dönüşen "hafiyelik", resmen ortadan kaldırıldı.	
1908	Ağustos	14		Türk Basın Birliği kuruldu.	
1908	Ağustos	19		Grevlerle ilgili ilk tutuklama, gümrüklerde mal ihracını durduran İstanbul rıhtım hamalları grevinde gerçekleşti. 10 işçi tutuklandı.	
1908	Ağustos	27		Hicaz Demiryolu hizmete girdi. İstanbul'dan Medine'ye ilk tren kalktı.	
1908	Eylül	3		Türkiye'deki ilk haftalık mizah dergisi olan <i>Kalem</i> yayımlanmaya başladı.	
1908	Eylül		Bulgaristan, Osmanlı'dan bağımsızlığını ilan etti.		
1908	Ekim	5	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı idaresindeki Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı.		
1908	Ekim	8		Kâmil Paşa hükümeti, kamuya yönelik işkollarında grevler için uzlaştırma şartı getiren ve sendikalaşmayı yasaklayan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat isimli bir kararnameye çıkardı. Bu kararname 8 ay sonra yasalaştı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1908	Ekim	28		İstanbul'da Ermenice <i>Jama-nak</i> gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1908	Aralık	17		II. Meşrutiyet'in ilanından sonra seçilen yeni Osmanlı Meclis-i Mebusanı ilk toplantısını yaptı.	
1909				İstanbul'da toplanan kongrede Devrimci Hınçak Partisi, adını Sosyal Demokrat Hınçak Partisi olarak değiştirdi.	
1909				Bulgar sosyalist grupları arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalışan Vasil Galvinov, <i>İşçi Kuvvı</i> gazetesini yayımlamaya başladı.	
1909				Dimitar Vlahov (Vlahov Efendi) Osmanlı meclisinde Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu temsil etmeye başladı ve diğer sosyalist milletvekilleriyle bir grup kurdu.	
1909	Şubat	14		Osmanlı Devleti'nde ilk güven oylaması yapıldı; Kâmil Paşa kabinesi düşürüldü.	
1909	Ni	5		İttihat-ı Muhammedi Fırkası kuruldu.	
1909	Ni	6		Serbesti gazetesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı yazılar yazan gazeteci Hasan Fehmi Bey öldürüldü.	
1909	Nisan	13		31 Mart Ayaklanması başladı.	
1909	'Nisan	24		İstanbul'a gelen Hareket Ordusu, 31 Mart Ayaklanması'nı bastırdı.	
1909	Nisan	27		II. Abdülhamit tahttan indirildi, V. Mehmet Reşat padişah oldu.	
1909	Mayıs			Üsküp'te ve Selanik'te 1 Mayıs etkinlikleri düzenlendi.	
1909	Haziran	16		Cemiyetler Kanunu	
1909	Haziran			İstanbul'da Rumların öncülüğünde Türkiye Sosyalist Merkezi kuruldu	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1909	Kasım	30		Osmanlı tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla Tarih-i Osmani Encümeni kuruldu.	
1910				"Fecr-i Âti" sanat grubu Ahmet Haşim, Yakup Kadri, Refik Halit vb. tarafından oluşturuldu. (Dağılması: 1912)	
1910	Şubat	21		Ahali Fırkası kuruldu.	
1910	Şubat	26		<i>İştirak</i> gazetesi Hüseyin Hilmi tarafından İstanbul'da yayımlanmaya başladı.	
1910	Mayıs			Rum ve Ermeni sosyalist çevre ve partilerin çağrısıyla Pipino Bira Fabrikası'nın bahçesinde geniş katımlı bir 1 Mayıs kutlaması gerçekleştirildi.	
1910	Haziran	9		<i>Seda-i Millet</i> gazetesi Başyazarı Ahmet Samim, İstanbul'da öldürüldü.	
1910	Haziran	26		Türkiye Sosyalist Merkezi tarafından <i>O Ergatis</i> (İrgat) gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1910	Temmuz	10		Cerrahpaşa Hastanesi kuruldu.	
1910	Ağustos	28	II. Enternasyonalin VIII. Kongresi Kopenhag'da toplandı. Kongrede savaş konusundaki bazı çözümlere rağmen savaşa kesinlikle karşı çıkılacağı kararı yeniden alındı.		
1910	Eylül	8		Osmanlı Sosyalist Fırkası kuruldu.	
1910	Ekim			Türkiye Sosyalist Merkezi tarafından Ladino dilinde <i>El Labrador</i> yayımlanmaya başladı.	
1911				Abdullah Cevdet <i>İctihad</i> dergisini İstanbul'da çıkarmaya başladı.	
1911	Ocak	4		Babiâli yangını gerçekleşti.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1911	Mayıs			Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Selanik'te geniş katılımlı 1 Mayıs yürüyüşü düzenledi.	
1911	Haziran			Türk Hava Kuvvetleri kuruldu. (Kıtaat-ı Fenniye ve Mevaki-i Müstahkame)	
1911	Temmuz			Kandilli Rasathanesi kuruldu.	
1911	Temmuz	23		Selanik'te 600 işçinin katılımıyla düzenlenen bir miting ile Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu liderlerinden Avram Beranoya'nın sınır dışı edilmesi protesto edildi.	
1911	Eylül	29		Selanik'te dilde sadeleşmeyi savunan Genç Kalemler dergisi yayımlanmaya başladı.	
1911	Eylül	29		İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti ve Trablusgarp Savaşı başladı.	
1911	Kasım	30		Türk Yurdu dergisi çıkmaya başladı.	
1912			RSDİP'nin Prag Konferansı'ndan sonra Bolşevikler bağımsız bir örgüt gibi hareket etmeye başladılar.	Türk Ocağı kuruldu.	
1912			Altı devlet (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya), Balkan sorunu üzerinde anlaşma sağlamak üzere Londra Konferansı'nı topladı.	Şefik Hüsnü Balkan Savaşı'na katıldı.	
1912	Ocak		Çin Cumhuriyeti kuruldu	Dersaadet Tettebbuat-ı İhtimaye (Toplumsal Araştırmalar) Cemiyeti resmen kuruldu.	
1912	Şubat	20		İttihat ve Terakki karıştılarınca "Sopalı Seçim" olarak anılan Meclis-i Mebusan seçimleri sonuçlandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1912	Mayıs			İstanbul'da Osmanlı Sosyalist Fırkası tarafından 1 Mayıs etkinliği düzenlendi.	
1912	Temmuz	17		Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı subaylardan oluşan Halâskâr Zâbitân adlı silahlı örgütün Askeri Şura'ya verdiği muhtıra sonucu Mehmet Sait Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki hükûmeti istifa etti.	
1912	Ağustos	5		Padişah Sultan Reşat, Meclis-i Mebusan'ı feshetti ve 14 Mayıs 1914'e kadar Osmanlı Meclisi toplanamadı.	
1912	Ekim	3		Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nden 3 gün içinde Arnavutluk ve Makedonya'ya özerklik verilmesini istedi. Osmanlı bu notayı reddedince 8 Ekim'de I. Balkan Savaşı başladı.	
1912	Ekim	18		Trablusgarp Savaşı'nı sona erdiren Uşi Antlaşması imzalandı.	
1912	Kasım	18		İstanbul'da kolera salgını başladı.	
1912	Kasım	24	II. Enternasyonalî Olağanüstü IX. Kongresi Basel'de toplandı.		
1912	Kasım	28	Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etti.		
1913	Ocak	23		Babıâli Baskını ile birlikte İttihat ve Terakki yeniden iktidar oldu (Mahmut Şevket Paşa hükûmeti).	
1913	Mart	26		Edirne, Bulgar ve Sırp kuvvetlerince teslim alındı.	
1913	Ni	4		Osmanlı İmparatorluğu'nda <i>Kadınlar Dünyası</i> adlı dergi yayımlanmaya başladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1913	Mayıs	28		Osmanlı'da feminist örgüt sayılabilecek Teali-i Nisvan kuruldu.	
1913	Mayıs	30		Edirne'yi Bulgaristan'a teslim eden Londra Barış Antlaşması ile I. Balkan Savaşı sona erdi.	
1913	Haziran			Mahmut Şevket Paşa öldürüldü.	
1913	Haziran	29 - 30	Balkan müttefikleri arasında İkinci Balkan Savaşı başladı.		
1913	Temmuz			Türk Birlikleri, Edirne'yi Bulgar işgalinden kurtardı.	
1913	Ağustos	10	II. Balkan Savaşı sona erdi: Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında Bükreş Antlaşması imzalandı.		
1913	Ağustos	31	Batı Trakya Türk Cumhuriyeti kuruldu.		
1913	Eylül	29		II. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı ile Bulgaristan arasında İstanbul Antlaşması imzalandı.	
1913	Eylül			Köstence'de toplanan VII. Kongre'de Hıncaklar illegal mücadele ve şiddete dayalı devrimci taktikler kullanma kararı aldı.	
1914	Ocak	3		Enver Paşa, mirliya rütbesiyle Harbiye Nazırlığına atandı.	
1914	Şubat	20		İstanbul'da ilk elektrikli tramvay sefere başladı.	
1914	Mart	11		Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığına getirildi.	
1914	Mart			Başyazarlığını Nigâr Hanım'ın yaptığı <i>Kadınlık</i> adlı dergi, haftalık olarak yayımlanmaya başladı.	
1914	Nisan	6		Askeri Yargıtay kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1914	Haziran	28	Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand ve karısı Sophia, Gavrilo Prinsip adlı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürüldü. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak bu suikast kabul edilir.		
1914	Temmuz	16		Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'ne yönelik operasyon düzenlendi. İttihat ve Terakki liderlerine yönelik suikast iddialarıyla aralarında Merkez Komitesi üyeleri de olan 20 kişi tutuklandı.	
1914	Ağustos	2		Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasında gizli bir işbirliği anlaşması imzalandı, Osmanlı'da seferberlik ilan edildi.	
1914	Ağustos	3		Birleşik Krallık, Osmanlı İmparatorluğu'nun sipariş ettiği "Sultan Osman I" ve "Reşadiye" isimli iki zırhlı gemiye el koydu. Hükümetin geri istediği 4 milyon poundluk ücret ise iade edilmedi.	
1914	Ağustos			I. Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık Kraliyet Donanması'ndan kaçarken Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınan Alman zırhlıları Goeben ve Breslau'nun satın alındığı açıklandı.	
1914	Ağustos	15	Panama Kanalı'ndan ilk gemi geçti.		
1914	Ağustos	30		Alman İmparatorluğu Sahil Topçu Müfrezesi, Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki istihkâmlarda görev başladı. Bu istihkâmların komutasına Alman Amiral Von Usedom atandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1914	Eylül	9		Osmanlı hükümeti kapitülasyonları kaldırdığını ilan etti.	
1914	Ekim	9		Ziya Gökalp, İstanbul Darülfünunu'nda Sosyoloji Kürsüsü'nü kurdu.	
1914	Ekim	29		Amiral Souchon liderliğindeki Goeben (Yavuz), Breslau (Midilli) ve dokuz Osmanlı savaş gemisinden oluşan bir donanma Rus liman ve gemilerini bombaladı. Böylece Osmanlı devleti I. Dünya Savaşı'na dahil oldu.	
1914	Kasım			Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.	
1914	Kasım	5		Birleşik Krallık ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti.	
1914				Şefik Hüsnü, I. Dünya Savaşı'na katılarak Çanakkale Cephesi'nde Tabip Yüzbaşı olarak görev yaptı.	
1915	Ocak	10		Sarıkaş faciası yaşandı.	
1915	Şubat	19		Gelibolu muharebeleri başladı.	
1915	Mart	18		Çanakkale Deniz Harekâtı'nda İngiliz ve Fransız donanması, Çanakkale Boğazı'nda ağır hasar gördü ve geri çekildi.	
1915	Nisan	24		İstanbul'da Ermeni topluluğunun önde gelenlerinden 2345 kişi tutuklandı.	
1915	Nisan	25		İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Çanakkale'ye çıkarma harekâtı başlattı. Kara savaşları başladı.	
1915	Nisan	25		Seddülbahir Muharebeleri başladı.	
1915	Nisan	25		Arıburnu Muharebeleri başladı.	
1915	Mayıs	27		Osmanlı Hükümeti tarafından Sevk ve İskân Kanunu kabul edildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1915	Haziran	15		İttihat ve Terakki liderlerine yönelik suikast girişimi iddiasıyla başlayan Hinçak davası 20 idam ile son buldu.	
1915	Eylül	5 - 8	Zimmerwald Konferansı toplandı. II. Enternasyonal içindeki devrimci reformist ayrımı netleştirdi. (Zimmerwald Hareketinin Birinci Konferansı)		
1916			Hicaz Emiri Şerif Hüseyin isyan başlattı.		
1916	Ocak	8		İtilaf Devletleri, Osmanlı Ordusu'nun Çanakkale direnişini kıramadılar. Yenilgiye uğrayarak Gelibolu yarımadasından çekilmeye başladılar. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Winston Churchill, başarısızlığı nedeniyle görevinden istifa etti.	
1916	Şubat	17		Doğu cephesinde Ruslar, Muş'u işgal etti.	
1916	Nisan	24 - 30	Zimmerwald Hareketinin İkinci Konferansı, Kienthal'de toplandı.		
1916	Nisan	29		Halil (Kut) Paşa komutasındaki 6. Ordu, Irak cephesinde Kut'ül Ammare kasabasında İngiliz Mezopotamya ordusunu teslim aldı.	
1916	Haziran	10		Osmanlı yönetimindeki Mekke, Arap isyanı sırasında Arapların eline geçti.	
1916	Eylül	7		İngiliz uçakları, Haydarpaşa Garı'nı bombaladı.	
1916	Kasım	7	Woodrow Wilson ABD Başkanı seçildi.		
1917	Şubat	4		İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Talat Paşa, sadrazam oldu.	
1917	Mart	8	Rusya'da Şubat Devrimi gerçekleşti.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1917	Nisan	6	Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) kuruldu.		
1917	Nisan	16	Lenin Rusya'ya döndü ve sosyalist devrimi gündeme getiren <i>Nisan Tezleri</i> 'ni kaleme aldı.		
1917	Mayıs		Bütün Rusya Müslümanları Kongresi toplandı		
1917	Haziran	16 - 7 Temmuz	1. Tüm-Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri Kongresi toplandı		
1917	Haziran	25		Türkiye'de ilk Matbuat Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin ilk Başkanı Mahmut Sadık'tı.	
1917	Haziran	27	Yunanistan, İtilaf Devletleri'ne katıldı.		
1917	Temmuz			Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.	
1917	Temmuz	6		Arabistanlı Lawrence, Arap isyancılarla birlikte Akabe kentine saldırdı.	
1917	Eylül	5 - 12	Zimmerwald Hareketinin Üçüncü Konferansı Stockholm'de toplandı.		
1917	Eylül	15	Başbakan Aleksandr Kerenskiy, Rusya'da cumhuriyet ilan etti.		
1917	Ekim			<i>Vakit</i> gazetesi, Ahmet Emin (Yalman) ve Asım (Us) tarafından yayımlanmaya başladı.	
1917	Kasım	7	Büyük Ekim Devrimi gerçekleşti ve Bolşevikler iktidara geldi.		
1917	Kasım	7 - 9	II. Tüm-Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri Kongresi toplandı.		
1917	Aralık	18		Rusya ile Türkiye arasında Erzincan Antlaşması yapıldı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1918				Sosyal Demokrat Fırkası kuruldu.	
1918	Ocak	8	ABD Başkanı Woodrow Wilson, Temsilciler Meclisi ve Senato'nun ortak toplantısında, Avrupa'da kalıcı barışın sağlanması için, kendi adıyla anılacak olan 14 prensibi ortaya attı.		
1918	Ocak	17	Sovyet Rusya'da Milli İşler Komiserliği'ne (NARKOMNATS) bağlı olarak İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Halk Komiserliği (MUSKOM) kuruldu		
1918	Ocak	23 - 31	III. Tüm-Rusya İşçi, Köylü ve Asker Temsilcileri Sovyetleri Kongresi toplandı.		
1918	Şubat	10		Osmanlı'nın 34. padişahı olan II. Abdülhamit öldü. (d. 1842)	
1918	Mart		Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik), Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) adını aldı.		
1918	Mart	3	Sovyetlerle Müttefikler arasında Brest-Litovsk barışı yapıldı.		
1918	Mart	4 - 16	IV. Tüm-Rusya İşçi, Köylü, Asker ve Kazak Sovyetleri Kongresi toplandı.		
1918	Mart	8	Moskova'da Birinci Tüm Rusya Müslüman Emekçileri Konferansı toplandı.		
1918	Mart	30		Bakü ve civarında Bakü Sovyeti ve Ermeni Devrimci Federasyonu kuvvetlerinin Müsavat Parti i ve Kafkas Süvari Tümeni arasında meydana gelen çatışmalar başladı. Mart Olayları ismi verilen çatışmalar 3 Nisan 1918 tarihine kadar devam etti.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1918	Nisan	22	Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan topraklarında oluşan kısa ömürlü Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti kuruldu. Bir ay sonra, her üç ülkenin de bağımsız cumhuriyetler ilan edilmesiyle son buldu.		
1918	Haziran	4		Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında Batum Antlaşması imzalandı.	
1918	Haziran	17 - 23	Kazan'da Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı toplandı. Bu konferansta Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi (MMSK), Rusya Müslüman Sosyalist Komünist Partisi (RMSKP) adını aldı.		
1918	Temmuz	4 - 10	5. Tüm-Rusya İşçi, Köylü, Asker ve Kazak Sovyetleri Kongresi toplandı.		
1918	Temmuz	22 -24			Mustafa Suphi başkanlığında Türk Sosyalistleri Konferansı toplandı ve Türkiye Komünist Teşkilatı (TKT) kuruldu.
1918	Eylül	29		Bulgaristan, Selanik Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekildi.	
1918	Ekim	13		Talat Paşa liderliğindeki İttihat ve Terakki hükümeti istifa etti.	
1918	Ekim	30		Mondros Mütarekesi'yle Osmanlılar İtilâf Devletleri'ne teslim oldu.	
1918	Kasım			Ali Fethi Bey (Okyar), <i>Minber</i> gazetesini yayımlamaya başladı.	
1918	Kasım			Enver, Talat ve Cemal Paşalar, beraberindekilerle bir Alman gemisine binerek yurttan ayrıldılar.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1918	Kasım	3		İngilizler Musul'u işgal etti.	
1918	Kasım	4	Yunanistan Sosyalist Emek Partisi kuruldu. Parti, 1924 Kasım ayındaki 3. olağanüstü kongresinde Yunanistan Komünist Partisi adını aldı.		
1918	Kasım	4 -12	Birinci Tüm-Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Kongresi toplandı		
1918	Kasım	6		Çanakkale Boğazı, İngiliz ve Fransızlarca işgal edildi.	
1918	Kasım	9	Almanya'da Weimar Cumhuriyeti ilan edildi.		
1918	Kasım	10		Darülbeyaz'a ilk kız öğrenciler alındı. Öğrencilerin adları: Bedire, Memduha, Beyza, Refika ve Afife (Jale).	
1918	Kasım		Savaş sona erdi. Berlin'de İşçi ve Asker Sovyetleri Konseyi ve Halk Komiserleri Konseyi kuruldu.		
1918	Kasım		Avusturya'da cumhuriyet ilan edildi.		
1918	Kasım	14	Çekoslovakya'da cumhuriyet ilan edildi.		
1918	Kasım	29		Esat Paşa'nın önderliğinde bir siyasi partiler ve dernekler birliği olan Milli Kongre'nin kuruluşu.	
1918	Aralık		Ermenistan, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan etti.		
1918	Aralık	17		Fransız askerleri, denizden Mersin'e çıkarma yapmaya başladı. Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Misis ve Toprakkale işgal edildi.	
1918	Aralık	19		Hatay ilinin Dörtöyl ilçesinde, Fransız güçlerine karşı ilk kurşun, Karakese Belde-sinde Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet (Kara Mehmet) tarafından sıkıldı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1918	Aralık			Osmanlı Padişahı Vahdettin, Meclis-i Mebusan'ı feshetti.	
1918	Aralık	30	Almanya Komünist Partisi (KPD) kuruldu.		
1919					Türkiye Sosyalist Fırkası kuruldu.
1919					Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi kuruldu.
1919	Ocak	4 - 9	Berlin'de komünistlerin ayaklanması yenilgiyle sonuçlandı.		
1919	Ocak	5	Weimar Cumhuriyeti'nde Alman İşçi Partisi kuruldu. Bu parti daha sonra Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi adını alacaktı.		
1919	Ocak	10	İngilizler, Bağdat'ı işgal etti.		
1919	Ocak	15	Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg öldürüldü.	İngilizler Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine dayanarak Antep'i işgal etti.	
1919	Ocak	18	I. Dünya Savaşı'nda yenik düşen devletlerle anlaşmalar yapmak üzere, İtilaf Devletleri temsilcileri in oluşturduğu Paris Barış Konferansı açıldı. Avrupa'nın haritası yeniden çizildi.	Kars'ta Milli Şûra kuruldu.	
1919	Ocak	25		Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kuruldu.	
1919	Ocak	30	Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını kararlaştırdılar.		
1919	Şubat			İnci adlı aylık kadın dergisi İstanbul'da yayımlanmaya başladı. Sahibi Sedat Simavi idi.	
1919	Şubat	3 - 8	Sosyal Demokrat partilerin Bern konferansı toplandı		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1919	Şubat	5		Karakol Cemiyeti adlı direniş örgütü kuruldu.	
1919	Şubat				Mustafa Suphi'nin 1918 Nisanında Moskova'da "Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe naşir-i efkân" olarak yayımlamaya başladığı <i>Yeni Dünya</i> gazetesi, 8 Eylül 1918 tarihli 8. sayısında "Türk Sosyalist Komünistleri Fırkası"nın, 10 Şubat 1919 tarihli 12. sayısında ise "Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Müslüman Merkez Bürosu huzurunda Türk Teşkilâtı"-nın organı oldu.
1919	Şubat	20			Türkiye Sosyalist Fırkası kuruldu.
1919	Mart	2 - 6	Komintern I. Kongresi toplandı.		
1919	Mart	4			Mustafa Suphi Komintern kongresinde konuşma yaptı.
1919	Mart	10		Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahmet Tevfik Paşa hükümeti düştü, yerine Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu.	
1919	Mart	17		İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kongresi toplandı.	
1919	Mart		Béla Kun'un liderliğinde Macar Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.		
1919	Mart	23	Benito Mussolini, İtalya'da Faşist Mücadele Birliklerini (Fasci Italiani di Combattimento) kurdu.		
1919	Nisan	13	Münih'te Sovyetler Cumhuriyeti ilan edildi.		
1919	Ni				Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yayın organı <i>İdrak</i> gazetesi yayımlanmaya başladı.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1919	Ni				Yeni Dünya Kırım'a taşındı.
1919	Mayıs		Münih'te Baviera Sovyetler Cumhuriyeti tasfiye edildi.	Havza genelgesi yayımlandı.	
1919	Mayıs				Kurtuluş dergisinin ilk sayısı Berlin'de yayımlandı.
1919	Mayıs	10	İtilaf Devletleri temsilcileri, Paris'te, Yunanların İzmir'i işgali konusunda karar aldı.		
1919	Mayıs	14		İzmirli yurtseverler, gece Yahudi mezarlığında toplanarak, Redd-i İlhak ilkesini kabul etti.	
1919	Mayıs	15		İzmir işgal edildi.	
1919	Mayıs	15		Mustafa Kemal, Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Köşkü'nde Sultan VI. Mehmet Vahdet-i ile görüştü.	
1919	Mayıs	19		Mustafa Kemal Samsun'a çıktı.	
1919	Mayıs	20		İngiliz Muhipleri Cemiyeti kuruldu.	
1919	Mayıs			Trabzon Müdafaa-i Hukuk kongresi toplandı.	
1919	Mayıs	23		İstanbul Sultanahmet'te Halide Edip'in de konuşmacı olduğu protesto mitingi düzenlendi.	
1919	Mayıs	28		İstanbul'da tutuklanan İttihat ve Terakki ileri gelenleri, Malta'ya sürgüne gönderildi. Malta sürgünleri olarak adlandırılan bu ilk kafilende 66 kişi yer alıyordu. Sürgünler 20 Kasım 1920'ye kadar devam etti.	
1919	Haziran			Mustafa Kemal, Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele), Ali Fuat Bey (Cebesoy) ve Kâzım (Karabekir) tarafından Amasya Genelgesi yayımlandı.	
1919	Haziran	28	I. Dünya Savaşı sonunda, İtilaf Devletleri ile Almanya arasında Versailles Barış Antlaşması imzalandı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1919	Haziran	28		I. Balıkesir Kongresi açıldı.	
1919	Temmuz	8		Mustafa Kemal, resmi görevinden ve askerlikten çekildi.	
1919	Temmuz	23 - 7 Ağustos		Erzurum Kongresi toplandı.	
1919	Ağustos	1 - 9	Luzern'de Uluslararası Sosyalist Konferans toplandı.		
1919	Ağustos		Macar Sovyet Cumhuriyeti yenildi.		
1919	Ağustos			Milli Mücadele aleyhine yazılar yazan Ali Kemal tarafından çıkarılan Peyam adlı gazete yayın hayatına başladı. Peyam, daha sonra Sabah gazetesi ile birleşerek Peyam-ı Sabah adıyla yayımlandı.	
1919	Eylül	4 -11		Sivas Kongresi toplandı.	
1919	Eylül	7		Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.	
1919	Eylül	20		Kurtuluş İstanbul'da yayımlanmaya başladı.	
1919	Eylül				Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) kuruldu. Şefik Hüsnü partinin genel sekreteri oldu.
1919	Ekim	5			Almanca Kurtuluş tek sayı çıktı.
1919	Ekim			Amasya'da, Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul hükümeti'nin Bahriye Nazırı Salih Hulusi (Kezrak) arasında Amasya Protokolü imzalandı.	
1919	Ekim	24			Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda TİÇSF ve Türkiye İşçi Derneği önderliğinde işçi toplantısı yapıldı.
1919	Ekim	25		Kasımpaşa tersane işçilerinin grevi yapıldı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1919	Ekim	29		İngiliz birlikleri Antep'i Fransızlara teslim edilerek geri çekildi.	
1919	Ekim	30		Sedat Simavi tarafından çıkarılan siyasi mizah dergisi <i>Diken</i> yayımlanmaya başladı.	
1919	Kasım	7		İstanbul Meclis-i Mebusan seçimleri yapıldı.	
1919	Kasım	22	Tüm-Rusya Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Kongresi toplandı.		
1919	Kasım	29	Birinci Müslüman Komünistler Kongresi toplandı.		
1919	Aralık	17			Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yasalık kazandı.
1919	Aralık	27		Mustafa Kemal Ankara'ya geldi.	
1920			Balkan Komünist Federasyonu kuruldu.		
1920	Ocak		Üçüncü Müslüman Komünistler Konferansı toplandı.		
1920	Ocak	3		Türkiye, Ermenistan'la barış anlaşması yaptı.	
1920	Ocak	10		<i>Hâkimiyet-i Milliye</i> gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1920	Ocak	10		Milletler Cemiyeti kuruldu. ABD, Cemiyet'e katılmadı.	
1920	Ocak			Baha Sait (Karakol Cemiyeti) ile Sovyet Rusya temsilcisi arasında Bakü'de dostluk anlaşması imzalandı.	
1920	Ocak			İstanbul'da Meclis-i Mebusan açıldı.	
1920	Ocak	13		Sultanahmet Mitingi'ne 160 bin kişi katıldı.	
1920	Ocak	20		Fransızlar'a karşı Maraş Savunması başladı.	
1920	Ocak	28		Meclis-i Mebusan'da Misak-ı Milli kabul edildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1920	Şubat				Kurtuluş'un 5. ve son sayısı yayımlandı.
1920	Şubat	6		Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Mondros Mütarekesi'ne karşı direnme yanlısı Felah-ı Vatan Grubu kuruldu.	
1920	Mart				Kurtuluş dergisi yasaklandı.
1920	Mart	16		İstanbul işgal edildi.	
1920	Mart	18		Meclis-i Mebusan dağıtıldı, milletvekilleri tutuklandı, bazı milletvekili ve aydınlar Anadolu'ya kaçtı.	
1920	Nisan	5		Damat Ferit hükümeti kuruldu.	
1920	Nisan	6		Anadolu Ajansı kuruldu.	
1920	Nisan	8		Salih Paşa'nın (Salih Hulusi Kezrak) istifası ile kurulan Damat Ferit Paşa hükümetinin tanınmayacağı yolunda, Heyet-i Temsiliye genelgesi yayımlandı.	
1920	Ni			Damat Ferit, Kuvayı Milliye aleyhinde bildiri yayımladı.	
1920	Ni			Meclis-i Mebusan resmen kapatıldı.	
1920	Nisan	16		İkinci Anzavur isyanı bastırıldı.	
1920	Ni	18		İstanbul Hükümeti, Milli Mücadele'yi yürüten Kuvayı Milliye'ye karşı, Kuvayı İnzibatiye'yi kurdu. Bu kuvvetler, Adapazarı dolaylarında çıkarılan isyanı destekledi; ancak Ankara hükümetinin düzenli birliklerine yenildi.	
1920	Nisan	23		Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı.	
1920	Nisan	24	Polonya-Sovyet savaşı başladı.		
1920	Ni	26		Mustafa Kemal Lenin'e mektup yazarak savaş muhimmati ve parasal yardım talep etti.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1920	Nisan	27	Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.		
1920	Ni	29		Hiyanet-i Vatanîye Kanunu çıkartıldı.	
1920	Nisan	30		Paris'te düzenlenecek Barış Konferansı ile ilgili Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, taraf ülkele- rin Dışişleri Bakanlıklarına gönderdiği bir yazıyla, İstan- bul'dan ayrı bir hükümetin kurulduğunu bildirdi.	
1920	Mayıs			Yeşil Ordu Cemiyeti ve onun meclis grubu niteliğin- deki Halk Zümresi Anka- ra'da kuruldu.	İstanbul Komünist Grubu oluşturuldu.
1920	Mayıs	10		İstanbul'da tramvay işçileri grevi yapıldı.	
1920	Mayıs	18			İstanbul'da Beynelmi- lel İşçiler İttihadı (Bİİ) kuruldu.
1920	Mayıs	24		Şerî Manatov Ankara'ya geldi.	
1920	Mayıs	27			Mustafa Suphi Bakû'ye vardı.
1920	Mayıs	28			Mustafa Suphi baş- kanlığında Bakû'de Türkiye Komünist Teşkilatı' ın Merkezi Heyeti'ni ilk toplantısı yapıldı.
1920	Haziran		Lenin'in <i>Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı</i> kitabı yayımlandı.		Hafî TKF Nizamnamesi Eskişehir Liva matbaa- sında basıldı.
1920	Haziran	3		Sovyet hükümeti, Rusya ile Türkiye arasında hemen diplomatik ilişki kurulmasını önerdi.	
1920	Haziran	15			Mustafa Suphi ve Mehmet Emin imza- sıyla Mustafa Kemal'e mektup gönderildi.
1920	Haziran			Yunan taarruzu ile Bursa-Uşak çizgisine kadar Batı Anadolu işgal edildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1920	Haziran	26		M. Kemal, RSFSC'den Türk orduları için beş milyon tutarında altın, ayrıca silah, cephane, teknik araç ve işaşe talep etti.	
1920	Temmuz				Mustafa Suphi Komintern II. Kurultay Predizyumuna telgraf yolladı.
1920	Temmuz	14			Hafı TKF Ankara'da kuruluş bildiri i dağıttı.
1920	Temmuz	19 - 7 Ağustos	Komintern II. Dünya Kongresi Petrograd'da toplandı. Türkiye komünistlerini İsmail Hakkı'nın da yer aldığı iki kişilik bir heyet temsil etti. 37 ülkeyi temsilen 218 delegenin katılımıyla yapılan kongrenin oturumları daha sonra Moskova'da devam etti.		
1920	Temmuz	27			Ethem Nejat ve Hilmiöğlu Hakkı Bakü'de Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Heyeti'nin toplantısına katıldı.
1920	Temmuz	31 - 4 Ağustos	Uluslararası Sosyalist Konferans Cenova'da toplandı.		
1920	Ağustos				Mustafa Kemal Mustafa Suphi'ye hitaben bir mektup kaleme aldı.
1920	Ağustos	9		Yunus Nadi'nin <i>Yenigün</i> gazetesi Anadolu'da Yeni Gün adıyla yayımlandı.	
1920	Ağustos	10		Sevr Antlaşması imzalandı.	
1920	Ağustos	12 - 25	Kızıl Ordu'nun yenilgisiyle sonuçlanan Varşova Savaşı (12-15 Ağustos) gerçekleşti.		
1920	Ağustos	19		BMM Temsilcisi Memduh Şevket (Esental) Bakü'ye gitti.	
1920	Eylül			Kâzım Karabekir komutasındaki kuvvetlerin Ermenistan harekâtı başladı. Kuvvetler 30 Ekim'de Kars'a, 7 Kasım'da Gümrü'ye girdi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1920	Eylül			Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı başladı.	
1920	Eylül			Eskişehir'de Seyyare Yeni Dünya gazetesi yayımlandı.	
1920	Eylül	4		Nazım Bey Dahiliye Vekili seçildi. Bir gün sonra Mustafa Kemal'in baskısıyla istifa etti.	
1920	Eylül	8		Halk Zümresi programı Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayımlandı.	
1920	Eylül				Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) kuruluş kongresi Bakü'de toplandı.
1920	Eylül	13		Mustafa Kemal Paşa Halkçılık Programı'nı TBMM'ye sundu.	
1920	Eylül	18		İstiklal Mahkemeleri kuruldu.	
1920	Eylül	20			Bakü'de Türkiye Komünist Gençler Birliği kuruldu.
1920	Eylül	29		Yeşil Ordu dağıtıldı.	
1920	Ekim	4		Sovyet Maslahatgüzarı Upmal-Angarski Ankara'ya geldi.	
1920	Ekim	7		T.C. Resmi Gazete kuruldu.	
1920	Ekim	16		İçişleri Bakanı Dr. Adnan tarafından yayımlanan bir genelge ile resmi partiye üye olup da oradan mühürlü üyelik kartı almamış kimselerin komünizm propagandası yapmaları ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklandı.	
1920	Ekim	18		Resmi TKF kuruldu.	
1920	Kasım	Kasım - Aralık		Mecliste Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tartışmaları yapıldı.	
1920	Kasım				Mustafa Suphi ve Et-hem Nejat M. Kemal'e ikinci mektubu kaleme aldı.
1920	Kasım				Dr. Şefik Hüsnü İstanbul'dan Paris'e hareket etti.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1920	Kasım	17		Mecliste Halkçılık Programı yayımlandı.	
1920	Kasım				Komünist ve halkçı katılımcıların birlikte yer aldığı toplantıda THİF Programı Enternasyonal eşliğinde törenle imzalandı.
1920	Kasım	28		Mehmet Âkif Ersoy ve Eşref Edip <i>Sebilü'r-Reşad</i> dergisini Kastamonu'da çıkarmaya başladılar.	Ankara'da THİF'in başvurusu yapıldı.
1920	Aralık			Ermenistan ile Türkiye arasında Gümrü Antlaşması imzalandı.	
1920	Aralık	4		Ankara'da maaşlarını alamayan öğretmenler ilk kez grev yaptı.	
1920	Aralık	5		TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu; Mustafa Kemal Grup Başkanlığına seçildi.	
1920	Aralık	7			Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) resmi olarak kuruldu.
1920	Aralık	15		RSFSC Ankara tam yetkili temsilcisi olarak Budu Mdivani atandı.	
1920	Aralık	19			Mustafa Suphi ve yoldaşları Türkiye'ye gitmek üzere Bakü'den ayrıldı.
1920	Aralık	22		BMM hükümeti temsilcisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Moskova Büyükelçiliğine atandı.	
1920	Aralık	25			Dr. Şefik Hüsnü Tours Kongresi'ne katıldı ve konuşma yaptı.
1920	Aralık	25 - 30	Tours Sosyalist Kongresi'nde delegelerin çoğu Komintern'e katılma ve Komünist Enternasyonal Fransız Seksiyonu'nu oluşturma kararı aldı. Bu örgütlenme 1921'de Fransız Komünist Parti i oldu.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1920	Aralık	28			Mustafa Suphi ve arkadaşları ile Sovyet elçilik yetkilileri Kars'a geldi.
1921	Ocak				Mustafa Suphi, BMM Riyasetine üçüncü kez mektup yazdı.
1921	Ocak	4			Dr. Şefik Hüsnü'nün <i>L'Humanité</i> gazetesinde "Türkiye'de İşçi Hareketi" başlıklı yazısı yayımlandı.
1921	Ocak	5		Çerkez Ethem ve kardeşleri, işgal kuvvetlerine sığındı.	
1921	Ocak	6		I. İnönü muharebesi başladı	
1921	Ocak				Salih Hacıoğlu tutuklandı.
1921	Ocak	16			THİF'nin yayın organı olan <i>Emek</i> gazetesi yayımlanmaya başladı (22 Ocak'ta kapatıldı).
1921	Ocak	19		Yeşil Ordu yargılaması, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde başladı.	
1921	Ocak	20		Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edildi.	
1921	Ocak				Mustafa Suphi ve yoldaşları Erzurum'a vardı.
1921	Ocak	22		Çerkez Ethem isyanı bastırıldı.	
1921	Ocak	26		İstanbul tramvay işçileri greve çıktı.	
1921	Ocak	28			Mustafa Suphi ve 14 TKP üyesi Karadeniz'de katledildi.
1921	Şubat				THİF faaliyetlerini durdurduğunu açıkladı.
1921	Şubat	6		Ankara'da <i>Hâkimiyet-i Milliye</i> gazetesi, günlük olarak çıkmaya başladı.	
1921	Şubat	7		T.C. Resmi Gazete yayımlanmaya başladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1921	Şubat	17		Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri kaldırıldı.	
1921	Şubat	18		Beynelmilel İşçiler ittiha- d'ının (Bİİ) 1. Genel Kurulu toplandı.	
1921	Şubat	21 - 12 Mart		İtilaf Devletleri ile Yunanistan, Ankara ve İstanbul hükümetlerinden delegelerin katıldığı Londra Konferansı toplandı.	
1921	Şubat	26	Moskova'da RSF- SC-BMM Konferansı açıldı.		
1921	Mart			Almanya'da KPD'nin çağ- rısıyla başlayan ve işçilerin büyük yenilgisiyle sona eren grev düzenlendi.	
1921	Mart			Koçgiri Ayaklanması patlak verdi.	
1921	Mart	2 - 7	Kronştad ayaklanma- sı başladı.		
1921	Mart	15		Talat Paşa Berlin'de Ermeni- ler tarafından öldürüldü.	
1921	Mart	16	İngiliz Sovyet Ticaret Anlaşması imzalandı.	Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Moskova Antlaş- ması imzalandı.	
1921	Mart	18	Sovyetler ile Polonya arasında Riga Anlaş- ması imzalandı.		
1921	Mart		8 Mart'da başlayan Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) 10. Kongresi'nde karara bağlanan Yeni Eko- nomi Politikası (NEP) resmi olarak yürürlü- ğe girdi.		
1921	Mart	23		II. İnönü Muharebesi ya- şandı.	
1921	Ni	12			Nazım Bey ve diğerleri tutuklandı.
1921	Nisan	14	Doğu Emekçileri Ko- münist Üniversitesi (KUTV) Moskova'da kuruldu.		Doğu Sovyeti ve Kafkas Bürosu kararı- yla TKF Harici Bürosu dağıtılarak Teşkilât Bürosu kuruldu.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1921	Nisan	15	İngiltere'de "Kara Cuma": Ulaştırma ve demiryolu sendikaları federasyonları 1914'ten beri birlikte "Üçlü İttifak" oluşturdukları Madencilik Sendikaları Federasyonu'nun grev çağrısına uymadı.		
1921	Mayıs			Tersane İşçileri, işgal altındaki İstanbul'da 1 Mayıs'ı kutladı. İştirakçi Hilmi önderliğinde Sosyalist Fırka'nın düzenlediği 1 Mayıs'a işçiler kızıl bayraklarla katıldı ve Kasımpaşa'dan Şişli Hürriyet-i Ebediye tepesine kadar yürüdüler.	
1921	Mayıs	9			THİF yöneticileri mahkûm edildi.
1921	Mayıs			TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu.	
1921	Mayıs				Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ileri gelenleri tutuklandı. Parti kapatıldı.
1921	Mayıs	31		Sovyetler Birliği tam yetkili temsilcisi Sergey Natsarenis Ankara'ya geldi.	
1921	Haziran				İstanbul'da Türkiye Komünist Gençlik Birliği kuruldu.
1921	Haziran				Aydınlık gazetesi yayımlanmaya başladı.
1921	Haziran	22 - 12 Temmuz	Komintern III. Dünya Kongresi toplandı.		
1921	Temmuz	3 - 9	Kızıl Sendikalar Enternasyonalî'nin (Profintern) kuruluş kongresi toplandı.		
1921	Ağustos			İstanbul'da işçi teşkilâtları kongresi toplandı.	
1921	Ağustos	23		Sakarya Muharebesi yaşandı.	
1921	Ağustos	26		Büyük Taarruz başladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1921	Eylül	9		İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı.	
1921	Eylül	29		Sakarya zaferinin ardından, Yeşil Ordu, Hafi TKF ve THİF yöneticilerinin yararlandığı özel af ilan edildi.	
1921	Ekim			Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı.	
1921	Ekim	13		Kars Anlaşması imzalandı.	
1921	Ekim	20		Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalandı.	
1921	Kasım	9	İtalya'da Ulusal Faşist Parti kuruldu.		
1921	Aralık				Ahmet Cevat'ın Bakü'ye dönmesini ardından Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin ve Şakirov <i>Yeni Dünya</i> ve <i>Kırmızı Gazete</i> 'yi (Kızıl Gazete) yayımladı.
1921	Aralık				<i>Aydınlık</i> 'ın yayını İngiliz sansürü tarafından süresiz olarak durduruldu.
1921	Aralık				TKF Teşkilât Bürosu faaliyetlerine son verdi.
1921	Aralık	13		Ankara'ya Frunze başkanlığında bir heyet geldi.	
1922				Müstakil Sosyalist Fırkası kuruldu.	
1922	Ocak	26		İstanbul tramvay işçileri grevi başladı.	
1922	Ocak	26		Sovyetler Birliği tam yetkili temsilcisi Semyon Aralov Ankara'ya geldi.	
1922	Mart	16		Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması onaylandı.	
1922	Mart	18			<i>Yeni Hayat</i> dergisi yayına başladı.
1922	Mart	28			THİF ikinci kez resmen kuruldu.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1922	Nisan	2 - 5	Bern Enternasyonalı (II. Enternasyonal'i yeniden kurmak amacıyla bir araya gelen partilerin birliği), Sosyalist Partilerin Uluslararası Çalışma Birliği (Viyana Enternasyonalı ya da 2,5'uncu Enternasyonal olarak da bilinen birlik) ve Komünist Enternasyonal, Berlin'de 2-6 Nisan 1922'de Üç Enternasyonal Konferansını düzenledi.		
1922	Ni	10 - 19 Mayıs	Cenova Konferansı düzenlendi. 34 ülkenin katılımıyla toplanan konferansın amacı Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik krizin çözümleri in tartışılmasıydı.		
1922	Ni	16	Soyvetler Birliği ve Almanya arasında Rapallo Antlaşması imzalandı.		
1922	Mayıs			Kâğıthane'de 1 Mayıs mitingi yapıldı.	
1922	Haziran				Dr.Şefik Hüsnü Bulgaristan Komünist Partisi ve Balkan Komünist Federasyonu kongrelerine katıldı.
1922	Temmuz				Şarkın Sesi gazetesi yayımlanmaya başladı.
1922	Temmuz				Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kapatıldı, üyeleri tutuklandı.
1922	Temmuz				Aydınlık, 7. sayısıyla yayın hayatına yeniden başladı.
1922	Temmuz			Rauf Bey hükümeti her türlü komünist propagandasını yasakladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1922	Temmuz			Türkiye İşçi Derneği, Beynelmîl İşçiler İttihadı (ve üç sendikası), Mürettepler Cemiyeti, Müstakil Sosyalist ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkaları tarafından gönderilen delegelerle kongre düzenlendi.	
1922	Temmuz			İttihat ve Terakki önderlerinden Cemal Paşa, Tiflis'te Ermeniler tarafından öldürüldü.	
1922	Temmuz	31		İstiklal Mahkemeleri Kanunu, TBMM'de kabul edildi.	
1922	Ağustos	4		Enver Paşa Tacikistan'da Kızıl Ordu'ya karşı savaşırken öldü.	
1922	Ağustos	15		Ankara'daki Sovyet elçilik binası yangını.	
1922	Ağustos	16 - 17			Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) Ankara Kongresi' in 1. Oturumu
1922	Ağustos	25 - 26			THİF Kongresi'nin ikinci oturumu düzenlendi.
1922	Eylül				Yeni Hayat dergisi kapandı.
1922	Eylül	9		İşgalci Yunan kuvvetleri İzmir'i terk etti.	
1922	Ekim			Kilikya Umum İşçiler Konferansı toplandı.	
1922	Ekim			Mudanya Mütarekesi imzalandı.	
1922	Ekim	18			TİCSF adına Dr. Şefik Hüsnü TBMM'ye tebrik telgrafı çekti ve TBMM ikinci Başkanı Adnan [Adıvar] Bey buna yanıt verdi.
1922	Ekim	19			THİF yasadışı ilan edildi ve 20 yöneticisi ile üyesi tutuklandı.
1922	Ekim		İtalya'da Mussolini başbakan olarak atandı.		
1922	Kasım	1		Saltanat kaldırıldı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1922	Kasım	5 - 5 Aralık			Komintern'in IV. Kongresi toplandı. Kongrede Türkiye'yi temsil eden komünist grupları birleştirme kararı alındı.
1922	Kasım	17		Osmanlı padişahı VI. Mehmet Vahdettin İstanbul'dan ayrıldı.	
1922	Kasım	18		Abdülmecit halife seçildi.	
1922	Kasım	19			Sadrettin Celal Komintern IV. Dünya Kongresi'nin 18. oturumunda konuşma yaptı.
1922	Kasım	21		Lozan Barış Konferansı başladı.	
1922	Kasım	23			Sadrettin Celal Komintern IV. Dünya Kongresi'nin 20. oturumunda konuşma yaptı.
1922	Aralık			Sadrettin Celâl'in <i>Internationale Presse-Korrespondenz</i> dergisi'ne 228. sayısında, "Kemalizm'in Yeni Yönelişi" başlıklı makalesi yayımlandı.	
1922	Aralık	30	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen kuruldu.		
1923				Bomonti Bira Fabrikası, demiryolları, tersane, mensucat, tramvay, Terkos, gazhane ve tarım işçilerinden oluşan, toplam katılımı 32 bin kişiyi geçen grev dalgası başladı.	
1923	Ocak				Komünist grupların birleşmesi için oluşturulan ve sekreterlik görevini Şefik Hüsnü'nün üstlendiği Teşkilât Bürosu İstanbul'da faaliyete geçti.
1923	Ocak	4		İstanbul Umum Amele Birliği kuruldu.	
1923	Ocak		Fransa Almanyası'nın Ruhr bölgesini işgal etti.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1923	Ocak	13			Komintern temsilcisi Şarki ile Salih Hacıoğlu İstanbul'a geldi.
1923	Ocak	19		Ali Şükrü Bey'in Ankara'da yayımladığı <i>Tan</i> gazetesinin ilk sayısı çıktı.	
1923	Şubat	4		Lozan görüşmeleri kesintiye uğradı.	
1923	Şubat	17		İzmir İktisat Kongresi açıldı; İstanbul'dan Dr. Şefik Hüsnü, Mersin'den Ata Çelebi de kongreye katıldı ve işçi komisyonunda yer aldı.	
1923	Mart	19			Salih Hacıoğlu İstanbul'da tutuklandı.
1923	Ni	15			BMM seçimleriyle ilgili olarak TİÇSF Muvakkat İdare Heyeti bildiri yayımladı.
1923	Nisan	16		I. TBMM sonlandı.	
1923	Nisan	23		Lozan görüşmeleri yeniden başladı.	
1923	Mayıs				İstanbul'da bütün işçileri, askeri fabrika ve demiryolu işçileri, fırıncılar, İstanbul tramvay, telefon, tünel, gazhane işçileri 1 Mayıs'ı sokakta kutladılar. "Yabancı şirketlere el konsun", "8 saatlik iş günü", "Hafta tatili", "Serbest Sendika ve Grev Hakkı" pankartlarını taşıdılar. TKP 4 bini gençlik örgütü imzalı olmak üzere 8 bin adet 1 Mayıs bildirisi dağıttı.
1923	Mayıs				1 Mayıs bildirisi dolaşısıyla aralarında Dr. Şefik Hüsnü, Sadrettin Celâl, Ali Cevdet, Vanlı Kâzım, Hasan Âli'nin de bulunduğu 20'ye yakın kişi tutuklandı ve ardından yargılandı. Dava beraatla sonuçlandı.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1923	Haziran	9	Bulgaristan'da faşist darbe oldu.		
1923	Haziran	14		Sovyetler Birliği tam yetkili temsilcisi Yakov Surits Ankara'ya geldi.	
1923	Temmuz	24		Lozan Barış Antlaşması imzalandı.	
1923	Ağustos	4		Rauf Bey (Orbay) Başbakanlıktan ayrıldı.	
1923	Ağustos	11		II. TBMM açıldı.	
1923	Eylül	9		Halk Fırkası kuruldu.	
1923	Ekim	6		Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk birlikleri, şehrin yönetimini almak üzere İstanbul'a girdi.	
1923	Ekim	23 -25	Almanya'da Hamburg ayaklanması gerçekleşti ve başarısızlıkla sonuçlandı.		
1923	Ekim	29		Cumhuriyet ilân edildi.	
1923	Aralık			Sarı bir sendika niteliğinde olan Türkiye Umum Amele Birliği kuruldu.	
1924				Amele Teali Cemiyeti (ATC) kuruldu.	Haftalık Vazife Gazetesi TKP tarafından yayımlandı. Kaç sayı çıktığı bilinmemektedir.
1924				Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kendisini feshetti.	
1924				Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıktı.	
1924	Ocak	7		150'likler sürgün edildi.	
1924	Ocak	21	Lenin öldü.		
1924	Şubat			Sabiha ve Zekeriya Sertel Resimli Ay dergisini, yeni, toplumcu edebiyatın bir odağı olarak çıkarmaya başladı. Dergi 1928'den sonra yeni katılımlarla güçlendi, son sayısı 15.1.1931'de yayımlandı.	
1924	Mart	3		Halifelik kaldırıldı. Osmanlı hanedanı yurtdışına sürüldü; Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartıldı; Şeriye ve Evkâf Nezareti ve Erkânı Harbiyeyi Umumiye Vekâleti kaldırıldı	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1924	Mart	5		Yeni İsmet Paşa hükümeti kuruldu.	
1924	Nisan	8		Şer'iye mahkemeleri kaldırıldı; yargı bütünlüğü sağlandı.	
1924	Nisan	20		1924 Anayasası kabul edildi.	
1924	Mayıs	7		İstanbul'da Cumhuriyet gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1924	Haziran	17 - 18 Temmuz	Komintern'in V. Kongresi toplandı.		
1924	Ağustos	26		Türkiye İş Bankası kuruldu.	
1924	Ekim	30		Paşalara askerlik ile siyaset arasında seçim yapma ultimatomu verildi.	
1924	Kasım			Şark Şimendiferleri işçilerinin grevi başladı.	
1924	Kasım			Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirildi.	
1924	Kasım	17		Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.	
1924	Kasım	22		Ali Fethi (Okyar) Bey hükümeti kuruldu.	
1925	Ocak	2		İşçilere haftada 1 gün zorunlu tatil kanunu kabul edildi.	
1925	Ocak				Orak Çekiç Gazetesi yayımlanmaya başladı.
1925	Şubat	13		Şeyh Said Ayaklanması başladı.	
1925	Şubat	15			Akaretler'de Türkiye Komünist Partisi kongresi yapıldı. Şefik Hüsnü Genel Sekreterliğe seçildi.
1925	Şubat	17		Aşar vergisi kaldırıldı.	
1925	Şubat	23		Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edildi.	
1925	Mart			Fransız tütün rejisi devletleştirildi.	
1925	Mart			Ali Fethi (Okyar) Bey hükümeti istifa etti.	
1925	Mart	3		İsmet Paşa yeni hükümeti kurdu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1925	Mart	4		Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi; İstiklâl Mahkemeleri kuruldu.	
1925	Nisan	16		Tanin gazetesi süresiz kapatıldı.	
1925	Nisan	27		Toprakla ilgili Kadastro Yasası kabul edildi.	
1925	Mayıs				TKP ve TKGB üyeleri tutuklandı.
1925	Mayıs				Şefik Hüsnü Almanya'ya, Nâzım Hikmet ve Hasan Âli Rusya'ya gitti.
1925	Haziran	3		Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.	
1925	Haziran	29		Şeyh Said ve 46 arkadaşı idam edildi.	
1925	Ağustos				Mayıs'ta tutuklanan TKP'liler 7, 10 ve 15 yıllık cezalara çarptırıldılar. Şefik Hüsnü, 15 yıl kürek cezasına mahkûm edildi.
1925	Ağustos	13			TKP ve TKGB üyeleri Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edildi.
1925	Ekim	11		Kıyafet Kanunu kabul edildi.	
1925	Kasım	5		Ankara Hukuk Mektebi açıldı.	
1925	Kasım	25		Şapka Kanunu kabul edildi.	
1925	Kasım	30		Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla ilgili kanun kabul edildi.	
1925	Aralık	16	Millîyetler Cemiyeti Musul'u Irak'a verdi.		
1925	Aralık	17		Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalandı.	
1925	Aralık	26		Uluslararası saat ve takvimin kullanılması kabul edildi.	
1926	Şubat	17		Medeni Kanun kabul edildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1926	Mart			Türk Ceza Kanunu kabul edildi.	
1926	Mayıs	26 -29			TKP Viyana Konferansı'nı topladı.
1927	Temmuz				Komintern Doğu Sekterterliği ile TKP'nin yurtdışındaki yöneticilerinin ortak toplantısında Merkez Komitesi'nin görevden alınması ve yönetimin Dış Büro'ya verilmesine karar verildi.
1927	Ağustos	28			Dr.Şefik Hüsnü olağanüstü yetkilerle İstanbul geldi.
1927	Eylül			Türkiye'de medeni nikâh zorunlu hale getirildi.	
1927	Ekim	25			1927 TKP Tevkifatı gerçekleştirildi.
1927	Ekim	28		Türkiye'de ilk nüfus sayımı yapıldı.	

Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşunun üzerinden 100 yılı aşkın bir süre geçti. Parti Tarihi çalışması bu tarihin, barındırdığı süreklilikler ve kopuşlarla ele alınmasını amaçlıyor.

1. Cilt, Osmanlı döneminde ortaya çıkan ilk sosyalist örgütlenmeler ve işçi hareketlerinden, "Parti'nin tarih öncesinden" yola çıkıyor. Türkiye komünist hareketinin ortaya çıkışı, Osmanlı dönemindeki sosyalizmden kopuşla birlikte gerçekleşiyor. Bu kopuş, ulusal kurtuluş mücadelesine, ülkenin yapısal dönüşümüne eşlik ediyor. Komünist hareketin genç Cumhuriyet döneminde yaşadığı deneyim, hem bu dönüşümden hem de kaçınılmaz olarak Cumhuriyet'in Sovyetlerle ilişkilerinden doğrudan etkileniyor. Bu cilt 1927 Tevkifatı'na kadar yaşanan süreci irdeliyor.

Bu çalışma, belgelere dayanıyor; ama belge yayıncılığı kaygısıyla yürütülmüyor. Polemik amaçlanmıyor; ama yaygınlık kazanmış saldırı ve tahrifatı yanıtlama hedefi de güdülüyor. Zira Parti'nin tarihini yazmak, Parti'nin sosyalizm için verdiği mücadelenin, bugünkü mücadelesinin bir silahı aynı zamanda.

40 TL

9 786052 222454
(KDV'den muafdir.)